

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ**

**KIRSAL ALANLARDA TARIMSAL ÜRETİM VE
MÜLKİYET YAPILARININ DÖNÜŞÜMÜ:
İZMİR-MENDERES ÖRNEĞİ**

Musa SÖZTUTAR

**Danışman
Prof. Dr. İbrahim Güray YONTAR**

İZMİR- 2022

TEZ ONAY SAYFASI



YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Kırsal Alanlarda Tarımsal Üretim ve Mülkiyet Yapılarının Dönüşümü: İzmir-Menderes Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Musa SÖZTUTAR

İmza

ÖZET

Doktora Tezi

Kırsal Alanlarda Tarımsal Üretim ve Mülkiyet Yapılarının Dönüşümü:

İzmir-Menderes Örneği

Musa SÖZTUTAR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kamu Yönetimi Programı

Mekansal formlar sürekli bir devinim içerisinde. Kırsal ve kentsel alanlar, ara geçiş bölgeleri de dahil olmak üzere bu devinimi yaşayan ve yansıtan başat alanlardandır. Günümüzde bu devinim hali, özellikle kır aleyhine işleyen kentsel saçaklanma hareketleri üzerinden açığa çıkmaktadır. Tüm dünyada kır-kent bulanıklaşmasına yol açan bu eğilim, metropolitenleşme süreciyle daha da hız kazanmaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın amacı, kırsal alanlarda ortaya çıkan kentsel izleri tarımsal üretim ve mülkiyet dönüşümü üzerinden inceleyerek neden-sonuç eksenli analizler ortaya koymaktır. Böylece alışlagelmiş tarımsal üretim ve mülkiyet yapılarında hangi gelişmelerin üretimde aksamalara yol açtığı ve bunun tarım arazilerinde ne gibi yansımaları neden olduğu odağı alınmıştır. Burada üretim yapılarında ortaya çıkan gelişmelerin, üretimin aracı olan tarım arazisi mülkiyeti üzerinde de bir dönüşümü beraberinde getirdiği varsayılarak, savunma mekanizmasını kaybeden arazilerde kentsel saçaklanmaların varlığı tespit edilmiştir.

Nasıl ve neden üzerinden çalışmada ele alınan dönüşüm, konusu ve amacına uygun olarak nitel araştırma yöntemi esaslarına göre durum çalışması şeklinde desenlenmiştir. Böylece bir nitel araştırma tekniği olan yarı yapılandırılmış görüşme soruları uygulanmış, ilgili alandaki dönüşüm sürecine yönelik gözlem notları tutulmuştur. Ortaya çıkan veriler ise MAXQDA Analytics

Pro (Computer-Assisted Qualitative Data Analysis Software-CAQDAS) adlı nitel veri işleme programında içerik analizine göre kodlanarak anlamlı hale getirilmiştir.

Analizlerde kırsal alanlarda tarımsal üretim yapılarının, küçük aile üreticiliği başta olmak üzere yoğun bir çözülme sürecine girdiği, nedenler ve ağırlıklara göre açıklanmıştır. Ayrıca üretimde ortaya çıkan bozulmaların, mülkiyet bağlamında tarım arazileri üzerinde de bir dönüşümü tetiklediği görülmüştür. Çünkü üreticiler, mülkiyetlerinde olan tarım arazilerini satmakta, satılan araziler ise çoğunlukla kentsel kullanıma dönük amaç dışı yerleşimlere dönüşmektedir. Ortaya çıkan bu amaç dışı kullanıma dönük mülkiyet dönüşümleri ise görsel veriler kullanarak desteklenmiştir.

Bu çerçevede 2012 yılı uydu görüntülerinde tarım arazisi olarak kullanılagelen ama 2021 uydu görüntülerinde yerleşime dönüşen ilgili alanlara, noktasal atamalar yapılarak konum verileri oluşturulmuştur. Bu veriler ise ArcGIS Pro/ArcMap ve QGIS programlarında işlenerek dönüşümü somutlaştıran görsel veriler elde edilmiştir. Ayrıca 2012-2021 karşılaştırmalı uydu görüntüleriyle de amaç dışı kullanıma yönelik mülkiyet dönüşümü gözler önüne serilmiştir. Görsel verilerin başlangıç yılının 2012 olarak saptanması, nitel araştırma bulgularından hareketledir. Çünkü elde edilen sonuçlara göre, 6360 sayılı yasa sonrası köylerin mahalleye dönüşmesinin tarımsal üretim ve mülkiyet yapıları üzerinden olumsuz neticeler oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu durumun hem üretimde dönüşüme etki ettiği hem de mülkiyet üzerinde aşındırıcı neticeler doğurduğu açığa çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Dönüşüm, Kır-Kent Bulanıklaşması, Kentsel Saçaklanma, Tarımda Dönüşüm.

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy(PhD)
Transformation of Agricultural Production and Ownership Structures in Rural
Areas: The Case of İzmir-Menderes
Musa SÖZTUTAR

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Public Administration
Public Administration Program

Spatial forms are in constant motion. Rural and urban areas, including the intermediate transition zones, are the dominant areas that live and reflect this movement. Nowadays, this state of movement emerges especially through urban sprawl movements that work against the countryside. This trend, which leads to the blurring of rural-urban all over the world, is gaining momentum with the metropolitanization process.

In this context, the aim of the study is to examine the urban traces in rural areas through agricultural production and property transformation and to reveal cause-effect analysis. Thus, the focus has been on which developments in conventional agricultural production and ownership structures caused disruptions in production and what kind of reflections this had on agricultural lands. Assuming that the developments in the production structures bring about a transformation on the agricultural land ownership, which is the means of production, the existence of urban sprawls on the lands that have lost their defense mechanism has been determined.

The transformation, which was discussed in the study on how and why, was designed as a case study according to the principles of qualitative research method in accordance with its subject and purpose. Thus, semi-structured interview questions, which is a qualitative research technique, were applied and

observation notes were kept for the transformation process in the relevant field. The resulting data was made meaningful by coding according to the content analysis in the qualitative data processing program called MAXQDA Analytics Pro (Computer-Assisted Qualitative Data Analysis Software-CAQDAS).

In the analyzes, it has been explained according to the reasons and frequencies that the agricultural production structures in rural areas have entered an intense disintegration process, especially the small family production. In addition, it was observed that the deterioration in production triggered a transformation on agricultural lands in the context of ownership. Because the producers sell their agricultural lands, and the sold lands are mostly turned into non-purpose settlements for urban use. Ownership transformations for this non-purpose use were supported by using visual data.

In this context, location data were created by making point assignments to the areas that were used as agricultural land in 2012 satellite images but turned into settlements in 2021 satellite images. These data were processed in ArcGIS Pro/ArcMap and QGIS programs and visual data that embodied the transformation were obtained. In addition, with 2012-2021 comparative satellite images, the ownership transformation for non-purpose use has been revealed. The determination of the beginning year of the visual data as 2012 is based on the qualitative research findings. Because, according to the results obtained, it has been determined that the transformation of villages into neighborhoods after the law numbered 6360 has negative consequences on agricultural production and property structures. It has been revealed that this situation both affects the transformation in production and has corrosive results on ownership.

Keywords: Rural Transformation, Rural-Urban Blurring, Urban Sprawl, Transformation in Agriculture.

KIRSAL ALANLARDA TARIMSAL ÜRETİM VE MÜLKİYET YAPILARININ DÖNÜŞÜMÜ: İZMİR-MENDERES ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
EKLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRSAL ALANLARA DAİR GENEL KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KIRSAL ALAN KAVRAMI	7
1.2. KIRSAL ALANI YENİDEN TANIMLAMAYA DÖNÜK ÇABALAR	15
1.2.1. Kır-Kent Bulanıklaşması ve Kırsalı Yeniden Tanımlamak	15
1.2.2. Ağ Toplumu Kuramı (Network Society) ve Kırsal Alanlar	20
1.3. METROPOLİTEN ALANLAR VE SINIRSIZ KENTLER	32
1.3.1. Metropoliten Alan Kavramı	33
1.3.2. Metropolitenleşmenin Küreselleşmesi: Sınırsız Kentler	38
1.4. KIRSAL ALANLARDA KENTSEL SAÇAKLANMA OLGUSU	43
1.4.1. Kentsel Saçaklanma Kavramı	44

1.4.2. Saçaklanma Kavramının Genel Özellikleri ve Kırsal Alanda Sonuçları	48
1.5. TÜRKİYE'DE KIRSAL ALAN TANIMI	51
1.6. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KIRSAL YERLEŞMELER	58
1.6.1. Köyler	59
1.6.2. Kırsal Mahalleler	60
1.6.3. Diğer Kırsal Yerleşim Türleri	65

İKİNCİ BÖLÜM

KIRSAL ALANDA YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN BOYUTLARI

2.1. DÖNÜŞÜM KAVRAMI VE YAPISAL DÖNÜŞÜM	67
2.2. YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN İKİ BOYUTU: TARIMSAL ÜRETİM VE MÜLKİYET KAVRAMLARI	71
2.2.1. Tarımsal Üretimin Çerçevesi	72
2.2.2. Tarımsal Mülkiyet Kavramının Çerçevesi	74
2.2.2.1. Mülkiyet Kavramı	75
2.2.2.2. Tarımsal Arazi Mülkiyeti ve Tarihsel Gelişimi	77
2.3. TARIMDA YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN TEMELLERİ	84
2.3.1. Klasik İktisat Anlayışı ve Tarım	89
2.3.2. Neo-klasik İktisat Anlayışı ve Tarım	92
2.3.3. Marksist ve Neo-Marksist Literatürde Dönüşüm Tartışmaları	93
2.3.3.1. Klasik Marksistler	95
2.3.3.1.1. Köylülüğün Tasfiyesi Tezi ve Küçük Meta Üreticiliği	97
2.3.3.1.2. Köylülüğün Devamlılığı Tezi ve Köylü Ekonomisi Kuramı	103
2.3.3.2. Neo-Marksistler ve Bağımlılık Kuramları	107
2.3.4. Küreselleşme ve Neo-liberal Politikalar Ekseninde Dönüşüm	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İZMİR-MENDERES ÖRNEĞİNDE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	127
3.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	129
3.3. ARAŞTIRMA GRUBU VE VERİ TOPLAMA SÜRECİ	134
3.4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	139
3.5. ARAŞTIRMA ALANINA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER	140
3.6. ARAŞTIRMA BULGULARININ ANALİZİ	143
3.6.1. Katılımcılara İlişkin Demografik Veriler	143
3.6.2. Üretimde Dönüşüm Süreci	146
3.6.2.1. Dönüşümün Nedenleri	147
3.6.2.2. Dönüşüme Etki Eden Unsurlar	161
3.6.2.2.1. Tarımsal Destekler	163
3.6.2.2.2. Ana Odaklar	167
3.6.2.2.3. Kurum Faaliyetleri	170
3.6.2.3. Dönüşümün Sonuçları	175
3.6.3. Mülkiyette Dönüşüm Süreci	183
3.6.3.1. Mülkiyette Dönüşümün Yansımaları	184
3.6.3.2. Mülkiyette Dönüşüme Etki Eden Unsurlar	194
3.6.4. Köyün Mahalle Olmasının Dönüşüm Sürecine Etkisi	203
3.7. ARAŞTIRMA ALANINA İLİŞKİN GÖRSEL VERİLERİN ANALİZİ	219
SONUÇ VE ÖNERİLER	232
KAYNAKÇA	249
EKLER	

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	Araştırma ve Geliştirme
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
ÇKS	Çiftçi Kayıt Sistemi
DB	Dünya Bankası
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYİH	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
NUTS	İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
s.	Sayfa Sayısı
ss.	Sayfadan Sayfaya
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TDK	Türk Dil Kurumu
TKDK	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UKKS	Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Kırsal ve Kentsel Alan Tipolojileri	10
Tablo 2: Metropol ve Metropol Olmayan Alanlar Bağlamında Kır-Kent Tipolojisi	12
Tablo 3: Kırsal ve Kentsel Alanlar Arasında Genel Kabul Gören Geleneksel Kalıplaşmış Farklılıklar	14
Tablo 4: Feodal ve Asya-Tipi Toplumlarda Tarımsal Mülkiyetin Durumu	83
Tablo 5: Tarımda Dönüşüm Yolları: İngiltere, Prusya ve ABD Örnekleri	99
Tablo 6: Katılımcıların Cinsiyet Durumu	144
Tablo 7: Katılımcıların Eğitim Durumu	144
Tablo 8: Katılımcıların Görevde Geçirdikleri Süre	145
Tablo 9: Katılımcıların Araştırma Alanında Geçirdikleri Süre	146
Tablo 10: Dönüşümün Nedenlerine İlişkin Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı	148
Tablo 11: Dönüşüme Etki Eden Unsurlara Yönelik Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı	162
Tablo 12: Dönüşümün Sonuçlarına Yönelik Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı	176
Tablo 13: Mülkiyette Dönüşümün Yansımalarına Yönelik Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı	184
Tablo 14: Mülkiyette Dönüşüme Etki Eden Unsurlara Yönelik Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı	194
Tablo 15: Dönüşüm Sürecinde Mahalle Olmaya Yönelik Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı	204

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Yerleşim Yeri ve Bölge Büyüklüğüne Göre Nüfus Dağılımı, 2018-2030	41
Şekil 2: Kentsel Saçaklanmanın Tarımsal Alanda Etkileri	49
Şekil 3: İzmir İli Bütününde Araştırma Alanının Konumu	141
Şekil 4: Menderes İlçesi Kentsel ve Kırsal Alan Tasnifi	142
Şekil 5: Dönüşümün Nedenlerine İlişkin Kodların İstatistiği	149
Şekil 6: Tarımsal Desteklere İlişkin Kodların İstatistiği	164
Şekil 7: Dönüşümde Ana Odaklara İlişkin Kodların İstatistiği	168
Şekil 8: İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğüne Yönelik Kodların İstatistiği	170
Şekil 9: İlçe Ziraat Odası'na Yönelik Kodların İstatistiği	171
Şekil 10: İlçedeki Tarım Kredi Kooperatiflerine Yönelik Kodların İstatistiği	173
Şekil 11: Üretim Dönüşümün Sonuçlarına Yönelik Kodların İstatistiği	177
Şekil 12: Üretimde Dönüşümün Mülkiyete Yansımalarına İlişkin Kodların İstatistiği	185
Şekil 13: Tarım Arazilerinde Amaç Dışı Kullanıma Yönelik Alt Kodların İstatistiği	187
Şekil 14: Mülkiyette Dönüşüme Etki Eden Unsurların Kod İstatistiği	195
Şekil 15: Mahalle Olmanın Sürece Etkisine Yönelik Kodların İstatistiği	205
Şekil 16: Dönüşüm Sürecinin Genel Kod Haritası	218
Şekil 17: Tarım Arazilerindeki Amaç Dışı Yerleşimlere Yönelik Sıcak Noktalar (Hotspots)	220
Şekil 18: Tarım Arazilerindeki Amaç Dışı Yerleşimlerin Dağılımı (2012-2021)	221
Şekil 19: Tarım Arazilerindeki Amaç Dışı Yerleşimlerin Yol Hattına Göre Dağılımı (2012-2021)	222
Şekil 20: Arazi Kullanım Haritasında Dönüşüme Uğrayan Alanların Noktasal Dağılımı	223
Şekil 21: Çakaltepe Mahallesi Kırsalında 2012-2021 Uydu Görüntüleri	225
Şekil 22: Ataköy Mahallesi Kırsalında 2012-2021 Uydu Görüntüleri	226
Şekil 23: Çileme Mahallesi Kırsalında 2012-2021 Uydu Görüntüleri	227
Şekil 24: Çile Mahallesi Kırsalında 2012-2021 Uydu Görüntüleri	228
Şekil 25: Değirmendere Mahallesi Kırsalında 2012-2021 Uydu Görüntüleri	229
Şekil 26: Ahmetbeyli Mahallesi Kırsalında 2012-2021 Uydu Görüntüleri	230

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Saha Araştırması Etik Kurul Onay Belgesi	ek. s. 1
Ek 2: Araştırma Grubuna Dair Genel Bilgiler	ek. s. 2
Ek 3: Görüşme Verilerine Yönelik MAXQDA Kod Sistemi	ek. s. 4
Ek 4: Araştırma Alanında Mülkiyet Dönüşümüne İlişkin Drone Görüntüleri	ek. s. 7



GİRİŞ

Tarihsel süreçte avcılık ve toplayıcılık yaparak hayatlarını göçebe toplum düzeni içerisinde sürdüren insanlar, tarımsal üretim tekniklerinde ortaya çıkan gelişmeler sonrasında toprağını daha etkin ve verimli kullanarak yerleşik hayata geçişin ilk adımını atmışlardır. Belirli bir coğrafyada, belirli bir toprak parçası üzerinde temel tarımsal üretim şekillerinin sürdürülmeye başlamasıyla birlikte yerleşik toplum düzeninin ilk izlerinin ortaya çıktığı yerler ise kırsal alanlar olmuştur. Bu konumu itibarıyla kırsal alanlar, medeniyetin doğuşuna, gelişimine ve günümüze değin geçen süreçte birikimli olarak insanlığın geleceğe taşınmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Dolayısıyla günümüzde mekansal kavramların tümüne ilişkin yapılan değerlendirmelerin izi sürüldüğünde, bu izin vardığı yerin yine kırlarda olduğu neticesiyle karşılaşılmaktadır. Sözelimi, bugün akademik literatürde ağırlığın ve dikkatlerin daha fazla üzerinde olduğu kentsel alanlar, esasında Neolitik Çağ'da kırsal alanlarda tarımsal üretim tekniklerinde ortaya çıkan gelişmelerin dolaylı bir sonucudurlar. Bu bağlamda sabanın bulunması ve sulama sistemlerinde gerçekleştirilen bir dizi iyileştirmeler neticesinde, artan tarımsal üretim karşısında insanların tükettiklerinden fazlasını üretebiliyor hale gelmeleri ile somutlaşan artı ürün kavramı, anahtar bir konumdur. Kırsal alanda artı ürün birikim süreciyle birlikte, bu ürünün başkalarına aktarılabilmesinin mümkün kılınabileceği, bir değer ifadesiyle ticaret ve pazar ortamının işleyebileceği yeni yerleşim yerlerine olan ihtiyacı doğurmuş ve bu haliyle günümüz kentsel alanlarının tarihsel gelişim süreci ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ifade edilebilir ki insanlık tarihi, kırsal alanların tarihiyle birlikte başlamıştır.

Tüm bunların yanında kırsal alanlar, hakim iktisadi uğraşları olan tarımsal üretim faaliyetleriyle küresel gıda arzının başat mekansal aktörleri olmaktadır. Bu nedenle insanlığın vazgeçilmez gereksinimi olan sağlıklı ve yeter gıdaya ulaşmada, toplumların endüstriyel büyüme ve ilerlemelerinin hammadde tedariki yönüyle desteklenmesinde ülkeler için kırsal alanlar oldukça stratejik bir konumda görülmektedirler.

Medeniyetlerin inşasında ve geleceğe taşınmasında kırsal alanların yukarıda ifade edilen önemine karşın, günümüzde mekansal yerleşimler bağlamında ciddi bir tehditle karşı karşıya kaldığı ifade edilmelidir. Bu tehdit, hızla artan nüfus hareketleri ve kontrol edilemez bir kentsel saçaklanma eğilimiyle somutlaşır hale gelmektedir. Bu durum karşısında kırsal alanlar gerek sınırları üzerinde gerekse tarımsal üretime dönük iç yapıları bağlamında bozucu bir baskıyla karşı karşıyadırlar. Bu süreçte, özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru hız kazanan bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve yerküre üzerinde fiziki mesafelerin aşınmaya başlaması hızlandırıcı bir etki ortaya koymuştur. Nitekim bu dönemde bilgi toplumuna geçiş ve küreselleşme eksenli tartışmalar yürütülürken, kırsal ve kentsel alana dair mekansal formların birbiri içine geçmesi de hız kazanmıştır.

Kır-kent bulanıklaşması olarak nitelendirilebilecek bu gelişme, teknoloji ve iletişim alanında yaşanan ilerlemelerin insanların belirli merkezlerde toplanma gereksinimini ortadan kaldırmasıyla somut bir hal almaktadır. Çünkü artık kentte yaşamayı gerektiren iktisadi uğraşlar, kent dışı alanlarda da sürdürülebilir bir hale gelmeye başlamaktadır. Bu durum, kentsel formu ve amaçlı yapıların kırsal alanlara doğru dağılmasına imkan vermektedir. Bu dağılma ve yayılma süreci, literatürde kentsel saçaklanma eğilimleri olarak ifade bulmakta, günümüzde tarımsal üretimin sürdürülmesiyle stratejik bir konumda bulunan kırsal alanlar için önemli bir tehdit barındırmaktadır.

Söz konusu tehditten yola çıkarak bu çalışma, kırsal alanda tarımsal üretim yapılarında meydana gelen dönüşümlerin yapısal nedenlerini ve olası sonuçlarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Tarımsal üretimde dönüşüm araştırılırken, üretimin yapılabilir kılınmasındaki temel araç olan tarım toprağının sahipliğinde yaşanan farklılaşmalar da tarımsal mülkiyet perspektifinden ele alınmaktadır.

Çalışmada dönüşüm perspektifinde odağa alınan tarımsal üretim ve mülkiyet konusu, tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesi ve sermaye birikim süreçlerinde farklılaşmalarla belirginleşen bir kuramsal temellendirme üzerine oturtulmaktadır. Bu çerçevede, tarımsal üretim bağlamında geleneksel köylü/aile üreticiliği yapılarının çözülmesine ve bu yapıların mülksüzleşmeleriyle sonuçlanacak gelişmelere Köylülüğün Tasfiyesi Tezi ve Küçük Meta Üreticiliği kavramları üzerinden yaklaşılmaktadır.

İfade edilen kuramsal yapı bağlamında çalışmanın temel problemi ise kırsal alanda tarımsal üretim yapılarında dönüşümle belirginleşen çözümlerdir. Tarımsal üretimin sürdürülmesinde temel aktörler olan geleneksel köylü yapıları ve aile üreticiliği çözülmekte ve böylelikle üretimden uzaklaşarak kırsal alanların dışına itilmektedir. Bununla bağlantılı diğer araştırma problemi ise çözülme süreci yaşayan üretici güçlerin sahip oldukları üretim araçları olan tarımsal arazi mülkiyetine ilişkindir. Çünkü geleneksel köylülük ve aile üreticiliği zayıflarken, bu durum arazi mülkiyetlerine de etki etmekte, tarımsal arazi varlığı el değiştirerek kentsel saçaklanmanın öznesi haline gelebilmektedir. Tam bu noktada stratejik öneme sahip kıt bir kaynak olan tarım toprağı, amacı dışında kentsel kullanımlara konu edilmektedir.

Bu problem etrafında araştırmanın temel argümanı; tarımsal üretim zincirinde çözümlenmeye yaşılan bir kırılmanın, üretimin başat aracı olan tarımsal arazi varlığı üzerinde, amaç dışı kullanımlara yol açacak gelişmeleri beraberinde getireceğı konusundadır.

Tespit edilen bu araştırma problemi ve argümanı etrafında çalışma, dönüşüm sürecinin nedenlerini, buna etki eden unsurları ve sonuçları anlamlı kılacak analizleri ortaya çıkararak, işler öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda üretime dönük temel araştırma soruları bulunmaktadır. Bunlar; tarımsal üretimde çözülmeye etki eden unsurların neler olduğı; yıllar içinde gerçekleşen ürün desenleri, kullanılan yöntemler ve ürün girdilerinde nasıl bir değişim yaşandığı; üretimin ana aktörleri olan aile üreticilerinin yapısında ne gibi farklılaşmaların gerçekleştiğı; dönüşüm sürecinde devletin sunduğı tarımsal desteklerin nasıl bir rolünün olduğı ve tarımsal üretimde söz sahibi kurumsal yapıların nasıl bir faaliyet içinde olduklarına ilişkindir.

Aynı problem etrafında tarımsal mülkiyete dönük araştırma soruları da bulunmaktadır. Bunlar; üretimde yaşanan gelişmelerin tarımsal mülkiyet yapısı üzerinde nasıl bir etki gösterdiği; üretim kaynaklı kredi kullanımları ve geri ödemelerin mülkiyet bağlamında ortaya çıkardığı sonuçların neler olduğı; arazilerin sahipleri tarafından etkin kullanılıp kullanılmadığı; tarımsal mülkiyette miras konusunun nasıl bir neticeye evrildiğı; tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının nedeni ve nasıl sonuçlar ortaya çıkardığı yönündeki sorulardır.

Tüm bunların yanında, araştırma alanını yakından ilgilendiren bir konu olan ve köylerin mahalleye dönüşmesiyle neticelenen 6360 sayılı yasa sonrası oluşan yeni düzenin, kırsal alanda tarımsal üretim ve mülkiyet yapıları bağlamında nasıl bir etki ortaya çıkardığı da bir başka araştırma sorusu olarak incelemeye alınmaktadır.

Odağa alınan bu araştırma sorularının çözümlenmesi sürecinde ise nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çünkü nitel araştırmalar, bir araştırma probleminin ne olduğu, nasıl, ne zaman, nerede ve neden olduğuna yönelik anlamlı çıkarımlar yapabilme olanağı sunmaktadır. Bu çerçevede, araştırmanın yöntemi kısmında daha detaylı ele alındığı üzere bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına göre desenlenmektedir.

Araştırmanın temel problem ve argümanı ile sorularının çözümlenmesi bağlamında çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın birinci bölümü, kıra ve kırsal alanlara yönelik genel kavramsal yapının inşasını hedeflemektedir. Bu inşa sürecinde, öncelikle kır kavramı ve kırsal alanlar tanımsal düzeyde ele alınmaktadır. Daha sonra günümüzde sıkça tartışma konusu olan ve kırsal alanların yeniden tanımlanmasına yönelik çabalar ve bunun nedenleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca 1980'lerden sonra tüm dünyada etkisini gösteren teknoloji devrimi neticesinde bunun bilinen mekansal formlar üzerindeki etkilerini odağa alarak, Ağ Toplumu Yaklaşımı çerçevesinde kırsal alanlar yeniden analiz edilmektedir. Bu yapılırken, uzun vadeli projeksiyonlarda sıkça tartışmalara konu olan, metropoliten alanların sınırlarının kapsayıcılığının genişleyerek kır-kent farklılıklarını ortadan kaldıracığı ve böylece yeryüzünün sınırsız kentlere evrileceği fikri üzerindeki tartışmalara değinilecektir.

Bu tartışmalar, araştırmanın kırsal alanda tarımsal üretim ve mülkiyet yapılarında dönüşümü konu edinen, dönüşümün olası sonuçlarından hareketle mekansal yapıların varabileceği konumu odağa alan olası bir perspektifi ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Bu dönüşümde, kırsal alanlar üzerinde karşılaşılan kentsel saçaklanma kavramı üzerinde durulmakta, saçaklanmanın olası etkileri, nedenleri ve sonuçlarına yönelik tespitlerde bulunmaktadır. Tüm bunlardan sonra birinci bölüm, Türkiye'deki kırsal alanlara ilişkin tanımsal ve niteliksel bağlamla son bulmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde kentsel saçaklanmanın yolunu açan, kırdaki üretim ve mülkiyet yapılarının zayıflatılmasıyla sonuçlanan dönüşüm kavramı ve bunun

yapısal temelleri ortaya koyulmaktadır. Bu bağlamda öncelikle tarımsal üretim ve mülkiyet kavramlarının çerçevesi açıklanmaktadır. Ardından mülkiyet kavramı, tarımsal arazi mülkiyeti ve tarihsel gelişimi üzerinden temellendirilmektedir. Tarımda yapısal dönüşümün temelleri ise yine ikinci bölümde yer verilecek bir konu olmaktadır. Bu başlık altında, Klasik ve Neo-klasik iktisadın tarım üzerine görüşlerine yer verilmekte, ardından Marksist ve Neo-Marksist literatürde dönüşüm tartışmalarına geçilmektedir. Araştırmanın teorik çerçevesini de oluşturan, Klasik Marksistlerin ortaya attığı, Köylülüğün Tasfiyesi Tezi ile Küçük Meta Üreticiliği Kuramları bu çerçevede açıklanmaktadır. Bu kuramlara karşıt olan diğer kuramlara da yer verilerek Neo-Marksistlerin geliştirdiği Bağımlılık Kuramları penceresinde de bir açıklama yapılmaktadır. Son olarak tartışmalarda sıkça yer alan küreselleşme ve neo-liberal politikaların tarımda yapısal dönüşüm üzerine etkileri ifade edilerek bölüm tamamlanmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise yukarıda ifade edilen araştırmanın problemi, argümanı, soruları çerçevesinde yürütülecek alan araştırmasının bulguları sistematik bir şekilde açıklanmaktadır. Öncesinde, araştırmanın belirlenen yöntemi ve deseni üzerine temellendirmeler yapılmakta, kullanılan analiz biçimi ve araçları ortaya koyulmaktadır. Nitel araştırma yöntemine göre durum çalışmasına bir örnek olarak İzmir-Menderes örneğinde yürütülen çalışmada, yarı-yapılandırılmış görüşme sorularına göre elde edilen veriler, *MAXQDA Analytics Pro 2020 (Computer-Assisted Qualitative Data Analysis Software-CAQDAS)* adlı nitel veri işleme programında içerik analizi yapılarak kodlanmıştır. Böylelikle alan araştırmasından gelen bulgular, görsel ve istatistiksel verilerle desteklenmiş, doğrudan alıntılara da yer verilerek çıkarımlar yapılmıştır. Ardından, tarımsal arazi mülkiyeti bağlamında dönüşümü somutlaştıracak olan harita ve uydu görüntüleri analizlerine de yer verilerek, görüşme ve gözlem yoluyla elde edilen verilerin güçlendirilmesine çalışılmıştır. Nihayetinde sonuç bölümüne geçilerek, elde edilen verilerden ortaya çıkan bulgulara dair genel bir değerlendirme yapılmakta ve bunlara ilişkin öneriler sunulmaktadır.

Tüm bunların yanında ilgili çalışma, 2228-B Yüksek Lisans Öğrencileri için Doktora Burs Programı kapsamında, 1059B281500815 başvuru numarası ile TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. Araştırmacı, sunduğu desteklerinden dolayı TÜBİTAK'a teşekkürü bir borç bilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRSAL ALANLARA DAİR GENEL KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde, tezin ana odağı olan kırsal alanlara ilişkin kavramlar açıklanmaktadır. Kırsal alan kavramıyla mekansal olarak somutlaşan yerleşim yerlerinin nereler olduğu, temel özellikleri, farklı disiplinlerce bu yönde ileri sürülen savlar ortaya konulmaktadır.

Devamında ise günümüzde sıkça tartışıl原因 kırsal alanların yeniden tanımlanmasına yönelik çabalara ve bunun gerekliliğinin altında yatan nedenlere değinilmekte, kır-kent bulanıklaşması olarak beliren yeni sürece ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Ayrıca kır-kent bulanıklaşması olarak temellendirilen gelişmelere Ağ Toplumu Yaklaşımı penceresinden bakılarak, günümüzde ve gelecekte kırsal alanların karşı karşıya kalacağı dönüşümlere ilişkin literatürde yer alan tespitler sunulmaktadır.

Tüm bunların ardından, ağ toplumunun dünyada mekansal formlar üzerinde gösterdiği etkiler, metropolitenleşme olgusu etrafında analiz edilmektedir. Dünyada metropoliten alanların sınırlarının genişlemesine ve sınırsız kentlere gidiş yönünde ortaya konulan iddialar da ele alınarak, bu genişlemenin kırsal alanlar üzerinde ortaya çıkacağı etkiler değerlendirilmektedir. Kentsel saçaklanma kavramı etrafında yürütülen bu analizlerde ise kavramın tanımı, özellikleri ve olası nedenleri üzerinden durulmaktadır.

Bu genel kavramsal açıklamalardan sonra Türkiye’de kırsal alanlara ilişkin tanımlamalar ve tartışmalara geçilmektedir. Burada farklı ölçütlere göre Türkiye’nin kırsal alan tanımının ne olduğu açıklanarak, ilgili alanda söz konusu sorun alanlarına değinilmektedir.

Nihayetinde dünyada ve Türkiye’de kırsal yerleşim tipleri açıklanmaktadır. Kırsal yerleşimlere ilişkin ana odak, köyler üzerine temellendirilmekte, ancak çalışmanın konusuyla yakından ilişkili olan kırsal mahalle kavramı ayrıca ele alınmaktadır. Dolayısıyla kırsal mahalle kavramına ilişkin tartışmalar ve güncel düzenlemeler ortaya konulmaktadır. Son olarak, diğer kırsal yerleşmelerden de bahsedilerek bölüm tamamlanmaktadır.

1.1. KIRSAL ALAN KAVRAMI

Genel olarak literatür incelendiğinde, kırsal alan kavramına yönelik olarak geliştirilen tanımların daha çok kır-kent karşıtlığı üzerinden temellendirildiği görülmektedir. Kır ve kırsala ilişkin tanımlama ve genellemeler, kentsel alan bağlamı dışında kalan mekansal yerleşimler özelinde irdelenmektedir. Bu karşıtlık bağlamında kırsal alan, kır yerleşmelerinin çeşitli sınıflandırmalar altında taksiminden oluşmaktadır.

Esasen eski çağlarda dünya üzerinde mekansal yerleşimler nispeten benzerlik içerisindeydi. Bu da kırsal-kentsel alan ayrımının o dönem için gereksiz ve yararsız olduğuna işaret etmektedir. Dünyada coğrafi olarak dağınık köy yerleşimleri dışında geniş nüfus grupları söz konusu değildir. Bu dönemlerde tarım, temel geçim kaynağının karşılanması kaygısıyla baskın bir durumda olmuştur. Ticaret, takas sistemi veya çok sınırlı şekilde para kullanımıyla sürdürülmüştür. Sosyal ilişkiler nispeten samimi (yüz yüze) ve toplum ise tamamı homojendir. Kentsel olmayan bölgeleri belirleyen (kırsal alanın tanımlaması) ve kent dışı alanlardan belirgin kılan farklılaşma ise sanayileşmeyle söz konusu olmuştur. Sanayileşme; kentlerde insan nüfusunun yoğunlaşmasına, kırsal alanlardan göçlere, uğraşı alanlarına ilişkin mesleki yapılarda değişime, para ekonomisiyle birlikte sermayenin biçimlenmesine yönelik vurguya, aile rolleri ve bağımlılığın yeniden yapılandırılmasına, daha karmaşık bir örgütsel yapıya ve son olarak değerlerin ve geleneklerin başkalaşmasına yol açmıştır.

Kırsal alan kavramının etimolojik olarak anlamlandırılması bağlamında “*kırsal*” sözcüğüne ilişkin bir tanımlama, Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük’te “*az insanın barındığı, genellikle kır durumunda olan yerler*” olarak ifade edilmiştir (TDK, Güncel Türkçe Sözlük). Daha öze inildiğinde ise John Urry’e göre “*kırsal*” kavramı, aşağıdaki maddelerden birine dayandırılarak temellendirilebilir. Buna göre “*kırsal*” kavramı aşağıdaki alanlara gönderme yapmaktadır (1995: 123):

*Ya imalat ve hizmet üretiminin olmaması ya da mevcut olanların tarımsal üretimin belirlediği toplumsal ilişkilerce yönetilmesinden dolayı tarımsal üretimin yerel ekonomiye hakim olduğu tüm alanlar;
Toplumsal yeniden üretimin ve toplumsal mücadele örüntülerinin tarımsal üretim aracının mülkiyeti ve denetimi tarafından yapılandırıldığı yerel sivil toplumların belirli bir yapılanmasına dayanan alanlar;*

Nüfus yoğunluğunun, o alan içindeki “kolektif tüketim” araçlarını ekonomik olarak sağlayamayacak ve kırsal olmayan, daha çok kentsel alanlara yerleşmek zorunda kalacak denli düşük olduğu alanlar.

Kır-kent karşıtlığı dikkate alınarak temellendiren kavramsallaştırmalarda; nüfus düzeyinin görece düşüklüğü, iktisadi faaliyetlerin ağırlıklı olarak tarımsal uğraşılara bağlılığı, mekanik iş bölümünün yaygınlığı, dayanışma konusunda daha çok cemaat ilişkilerinin varlığı, yapısal olarak gelenekçi bir yaşam kültürünün ve dünya görüşünün egemenliği gibi nitelikler bir mekansal yerleşim olarak kırsal alanların kapsamını ifade etmektedir. Kentsel yerleşimler ise benzer niteliklerin zıtlıkları bağlamında; nüfusun yoğun olduğu, iktisadi faaliyetlerin tarımdan çok sanayi ve hizmetler sektörü özelinde yürütüldüğü, daha çok organik iş bölümünün tesis edildiği, dayanışma konusunda sosyal örgütlerin yaygın olduğu ve son olarak gelenekten ziyade yenilikçi bir yaşam düzeninin hakim olduğu mekanlar olarak genel kabul görmektedir (Günaydın: 2010: 5).

Kırsal alan kavramı ise belirli kriterleri içine alacak şekilde kır yerleşmelerinin bütünsel olarak belirli bir mekan esas alınmak suretiyle çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılmasıyla açığa çıkmaktadır. Bu sınıflandırmanın oluşmasında çeşitli faktörlerin etkin rol oynaması, kırsal alan kavramına ilişkin herkesçe kabul edilebilir bir tanımlamanın yapılmasını zorlaştırmaktadır. Çünkü her ülke, kendi kırsal alan tanımını yaparken birbirinden farklı sosyo-ekonomik kriteri kullanabilmektedir. Bu tanımlamalarda kırsal alanlar arazi parçası olarak ele alınıp, üretim deseni, arazi kullanımı, kentsel alanlara yakınlığı gibi ölçütler göz önünde bulundurularak, sosyo-kültürel özellikleri, sosyal temsil ve alışkanlıkların genel seyri, ekonomik faaliyetlerde çeşitlilik, nüfusun çözülmesi ve göç olgusu gibi kriterler çerçevesinde değerlendirilmektedir (Bakırcı: 2007: 23).

Güncel Türkçe Sözlük’te ise “kırsal alan” kavramı; “*iktisadi açıdan özellikle doğal kaynaklara dayalı üretimin yaygın olduğu, ortalama gelir düzeyinin genellikle göreceli olarak düşük kaldığı, kendine özgü kültürel yapısı bulunan ve toplumsal hayatın daha çok gelenekler çerçevesinde belirlendiği yerler*” olarak tanımlanmıştır (TDK, Güncel Türkçe Sözlük).

Uluslararası düzeyde kırsal alan kavramına ilişkin bir başka tanımlama Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından yapılmıştır. OECD’nin

kırsal alan tanımlaması, daha çok nüfus yoğunluğu özelinde iki adımlı bir yaklaşımla ele alınmıştır. İlk olarak yerel birimler (örneğin belediyeler), nüfus yoğunluğu kilometrekare başına 150 kişinin altındaysa kırsal olarak tanımlanmaktadır. İkinci adımda bölgeler (Örn. NUTS 3 veya NUTS 2) şu üç kategoriden birinde sınıflandırılmaktadır (Directorate-General for Agriculture, and Rural Development-European Commission: 2006, 3):

- i. Ağırlıklı Olarak Kırsal Bölge (Predominantly Rural Region-PR): Bölge nüfusunun yüzde 50'sinden fazlasının kırsal topluluklar içinde yaşamasını ifade etmektedir (kilometrekare başına 150'den az nüfus)
- ii. Ara Bölge (Intermediate Region): Bölge nüfusunun yüzde 15'i ile yüzde 50'sinin kırsal yerel birimlerde bulunması bu bölgeyi meydana getirmektedir.
- iii. Ağırlıklı Olarak Kentsel Bölge (Predominantly Urban Region): Bölge nüfusunun yüzde 15'inden azının kırsal yerel birimlerde yaşıyor olması bu bölgeyi işaret etmektedir.

Esasen kırsal alan tanımı üzerine OECD metodolojisi, uluslararası düzeyde tanınırlığı olan tek yaklaşımdır. Bununla birlikte, bu metodolojinin sonuçları bazen özellikle yoğun nüfuslu bölgelerde alanların kırsal karakterini yansıtmada kusurlu olarak görülmektedir. Bu nedenle metodolojinin bazen farklı yaklaşımlarla harmanlanması ve koşullara uygun olarak uyarlanması gerekebilmektedir.

Kırsal alanların tanımlanması ve belirginleştirilmesi sürecinde Richard Dewey, kır-kent karşıtlığı ekseninde on sekiz sosyolog tarafından önerilen kırsal ve kentsel ayrımları araştırmış ve bu farklılıkları ortaya koymak üzere kırk maddelik bir tasnif elde etmiştir. Kentsel alanlar; heterojenlik, ikincil ilişkiler, iş bölümü, hareketlilik, bölünmüş roller, sınıf farklılıkları, yırtıcı ilişkiler, dakiklik endişesi, yeni aile rolleri ve artan kadın istihdamıyla değişen istihdam düzeni gibi olgular bağlamında karakterize olup kırsal alanlardan farklılaşmaktadırlar. Bunun yanında kentsel sosyal çevrenin daha seküler, tarım dışı, kozmopolit, karmaşık, hoşgörülü, yüzeysel, sofistike, ticarileştirilmiş, liberal, otomatik, geçici, nesnel ve pratik olduğu da öne çıkanlar arasındadır. Ayrıca araştırmacılara göre, bu alanlar daha fazla konut birimi, kiracılık, faydacılık, biçimsel kontroller, karşılıklı bağımlılık, öznel görünüm, sosyal katılım, bireycilik ve yoğun mesleki kullanım alanı gibi niteliklerle karakterize edilmiştir (Dewey, 1960: 60-66).

Birçok sosyal bilimci, kırsal alanları kentsel alanlardan ayıran benzersiz niteliklerin olduğunu savunmuştur. Nihayetinde bazı düşünürler “*ikilik*” ya da “*ideal tipler*” tanımlayarak kırsal alanları kentsel alanlardan ayırmışlardır. Bu doğrultuda Tablo 1’de sosyologlar tarafından önerilen ve kullanılan kırsal-kentsel alan ayrımları ikilikler üzerinden ortaya koyulmuştur.

Tablo 1: Kırsal ve Kentsel Alan Tipolojileri

Düşünür	Kırsal Alanlar	Kentsel Alanlar
Becker	Dinsel/Kutsal	Seküler
Durkheim	Mekanik Dayanışma	Organik Dayanışma
Maine	Statü	Sözleşme
Redfield	Aile-Kabile-Ahali	Kent
Spencer	Askeri	Endüstriyel
Tonnies	Cemaat/Bütünlük	Cemiyet/Toplum
Weber	Geleneksel	Rasyonel

Kaynak: Martin, 1985: 30.

Kırsal alanların tanımlanmasında farklı kriterleri gözeterek yapılan değerlendirmeler söz konusudur. Fakat bu konuda oldukça geniş kabul gören bir çerçeve 1965 yılında Bealer, Willits ve Knulesk’in yürütmüş olduğu, “*Amerikan Toplumunda Kırsallığın Anlamı: Alternatif Tanımlamalardan Bazı Çıkarımlar*” adlı makalede ortaya konmuştur. Bu çalışmada kırsal alanlar; ekolojik, mesleki ve sosyo-kültürel ya da bunların kombinasyonları bağlamında üç eksenli bir yaklaşımla tanımlanmaktadır (Bealer ve diğerleri, 1965).

Bealer ve diğerlerinin (1965) bu yaklaşımını analiz eden Whitaker’e göre (1983: 72-73); mesleki ölçüt ile değerlendirilen husus, tanımı yapılacak alanda bireylerin genel olarak mesleklerinin ne olduğu üzerinedir. Çoğu toplumda, kırsal alanın ne olduğu üzerine sokaktan geçen herhangi bir bireye soru sorulduğunda, genellikle ortaya çıkacak cevaplar, kırsal alanı, çiftliklerin olduğu, ekip biçilen, rençberlik yapılan yerler olarak nitelendirmekten öteye geçemeyecektir. Fakat daha derinlemesine analiz edildiğinde, kırsal alanda çiftçiliğin dışında da mesleklerin yer aldığı görülecektir. Örneğin; madencilik, ormancılık, balıkçılık, imalat ve kurumsal

üretime dönük çiftlikler gibi birçok uğraşı alanı geleneksel aile çiftçiliğinin yanında kırsalda da söz konusu olmaktadır. Ekolojik ölçüt ise kır-kent ayrımının çizilmesinde kullanıldığı gibi, insan topluluklarının nüfus büyüklüğü ve yoğunluğuna, onların göreceli olarak izolasyon/ayrı durma derecelerine önem atfederek alansal olarak dağılımlarını içermektedir. Çoğunlukla devletler ya da federal devletler, kırsal alanları sadece nüfus büyüklüğü ölçüsünde (1500, 2500, 5000, 20.000 ve 50.000'den az olanlar gibi) sınıflandırmaktadır. Tek bu ölçüt özelinde yapılan tanımlamalar ise eleştiriye oldukça açık bir durumdadır. Son olarak sosyo-kültürel ölçüt ise daha çok Louis Wirth'in önerdiği kültürel öğeler listesinden yola çıkılarak; iş bölümü, heterojenlik, kişisel olmayan resmi ilişkiler, kişisellikten uzak statü gibi temel beş öge üzerinedir. Bu olguların daha çok rastlanıldığı alanlar, yani tersine olguların var olduğu alanlar kırsal olarak değerlendirilmektedir.

1960'lı yılların ortalarında Bealer ve meslektaşlarının geliştirmiş olduğu kırsal alan tanımının günümüz koşullarında yeniden güncellenmesi büyük bir gereklilik olarak kabul edilebilir. Örneğin Wirth'ün 1930'lu yıllarda kent-kır ayrımı bağlamında ortaya koymuş olduğu olgular, o dönem için kırsal alanları kentlerden daha keskin bir biçimde ayırmaya yaramış olsa da özellikle 1980'lerden sonra bilgi toplumuna geçiş ve teknolojinin kır-kent fark etmeksizin mekanları etkilemiş ve etkiliyor olması, özellikle sosyo-kültürel ve mesleki ölçütler bağlamında kırsal alanların farklılıklarının tüm dünyada ortadan kalkması sonucunu doğurmaktadır. Özellikle bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı ve etkili gelişmeler, yarım yüzyıl öncesinin izolasyonlu ve görece kapalı bir toplum olarak görülen kırsal alanlarının yapısını değiştirmiştir. Böylelikle kente özgü olarak kabul edilen sosyo-kültürel ve mesleki birçok olgunun kırlarda da görülmesine (yaşama dair kültürel değerlerin aynışması, sekülerleşme, okuma yazma oranı, eğitim ve yaşam kalitesi gibi) neden olacak bir süreç başlamıştır. Bu bağlamda kırsal alanların tanımlanmasına dönük yeni ölçütlere ihtiyaç olduğu açıktır.

Kırsal alanları ya da kentleri salt kır-kent olarak görmeden, kendi içlerinde de ayrıma tabi tutarak geliştiren tanımlamalar da söz konusudur. Bu bağlamda nüfus büyüklük farklılıkları ve coğrafi konumlanmaları bağlamında ilgili alanların tespiti ABD Tarım Bakanlığı tarafından geliştirilen on kategorili sınıflandırmayla ortaya koyulmuştur. Burada tüm ABD eyaletleri; metropoliten/ metropoliten olmayan olarak

tasarlanmıştır. Daha sonra metropoliten eyaletler; büyük metropoliten, orta metropoliten ve küçük metropoller olarak gruplandırılmıştır. Bu sınıflandırmada, nüfus ve alanların coğrafi olarak büyük metropole bitişik olup olmaması göz önünde bulundurulmuştur. Büyük metropoliten eyaletler, çekirdek (merkez) ya da saçak olarak alt gruplara ayrılmıştır.

Metropoliten olmayan eyaletler, ortalama kent nüfusu (kent merkezinde yaşayan nüfus ölçüsünde) ve metropol eyaletlere yakınlığı (ya da metropole çalışmak için gelen işgücünün en az yüzde bir oluşu bağlamında) ölçüsünde, kentleşmiş mücavir alan, kentleşmiş izole alan, daha az kentleşmiş mücavir alan, daha az kentleşmiş izole alan, tamamen kırsal mücavir alan ve tamamen kırsal alan olarak alt gruplara ayrılmıştır. Bu eyalet tipolojisi Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Metropol ve Metropol Olmayan Alanlar Bağlamında Kır-Kent Tipolojisi

	EYALET TÜRÜ	Metropol Nüfusu	Toplam Kent Nüfusu	Metropol Alan Sınırına Komşuluk
METROPOL	Büyük Ölçekli Metropol Merkezi	1.000.000 +	-	-
	Büyük Metropol Saçağı	1.000.000 +	-	Var
	Orta Büyüklükte Metropol	250.000 ile 999.999	-	-
	Küçük Metropol	250.000'den az	-	-
METROPOL OLMAYAN	Kentleşmiş Mücavir Alan	-	20.000 +	Var
	Kentleşmiş İzole Alan	-	20.000 +	Yok
	Az Kentleşmiş Mücavir Alan	-	2500-19.999	Var
	Az Kentleşmiş İzole Alan	-	2500-19.999	Yok
	Tamamen Kırsal Mücavir Alan	-	2500'den az	Var
	Tamamen Kırsal İzole Alan	-	2500'den az	Yok

Kaynak: McGranahan, Hession, Hines ve Jordan, 1986: 3.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, kırsal alan kavramı üzerine keskin bir kavramsal ve ampirik tanımlama yapmanın zorluğu açıktır. Fakat

bu alanlar söz konusu olduğunda zihinlerde, insan yerleşimleri ve çevrelerinin coğrafi olarak küçük oluşu, bu yerlerin çoğunlukla tarla, mera, otlak, ormanlar, sulak alanlar ve dağlar gibi unsurları içinde barındırdığı gözlemi hakimdir.

Bu gözlemlerden yola çıkarak, ‘kırsal alanları hangi ayırıştırıcı unsurlar belirginleştirir?’ diye bir soru sorulursa; Wiggins ve Proctor’a (2001: 428) göre, bunun üç belirginleştiricisinin olduğu cevabı alınır. Bu üç unsurdan ilki ve genel kabul göreni, bu alanların görece olarak bol toprağa ve diğer doğal kaynaklara sahip olduğudur. Toprak kent dışına gidildikçe görece olarak daha ucuz bir meta olarak görülmektedir. İkincisi ise kırsal yerleşimlerin kendi arasında ve kentsel alanlarla arasında mesafe olarak uzaklıklar barındırması ve yerleşimler arasında dağ ve nehir gibi engellerin yer aldığıdır. Mesafelerin uzaklığı sebebiyle, üretilen ürünlerin taşıma maliyetleri yükselmektedir. Yazarlara göre, kırsal alanı belirginleştiren son unsur ise çoğunlukla bu alanlarla özdeşleşen yoksulluk olgusudur. Kent merkezleri ya da ilçelere göre kırsal alanlarda ortalama gelir daha düşüktür ve yoksulluk sınırının altında yaşayan insan nüfusu oranı daha yüksektir. Orta vadede gelişmekte olan ülkelerde artan kentleşme nedeniyle dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun kentlerde yaşayacağı görüşü yaygın olmasına rağmen, halihazırda dünyada yoksulluğun neredeyse yüzde yetmiş beşe yakınının kırsal alanlarda olduğu ifade edilmektedir. Bunun altında yatan temel neden ise kentsel nüfusun kırsal alanlarda ikamet edenlere kıyasla finansal ve fiziksel kaynaklara, insan gücüne ve sosyal sermaye erişiminin daha güçlü oluşudur.

Farklılık ve zıtlıklar üzerinden temellendirilen kırsal alan tanımlamaları bağlamında kır-kent ilişkisini farklı boyutlar üzerinden ele alan bir çalışma, Hugo ve diğerleri (2001: 4) tarafından ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda, Tablo 3’te dokuz boyut etrafında kırsal ve kentsel alanların farklıları analiz edilmiş, kırsal alan tanımının kapsamına ışık tutulmuştur. Dolayısıyla çok parametrelili bir yaklaşımla tasnifin yapılması, iki farklı alanın birkaç ayırıcı unsur etrafında açıklanır olmasının ötesine geçmektedir.

Tablo 3: Kırsal ve Kentsel Alanlar Arasında Genel Kabul Gören Geleneksel Kalıplaşmış Farklılıklar

Boyutlar	Kırsal Alan	Kentsel Alan
1. Ekonomi	Ağırlıklı Olarak Birincil Sanayi ve Onu Destekleyen Faaliyetler	İkincil ve Üçüncül Faaliyetlerin Hakimiyeti
2. Mesleki Yapı	Tarım ve Diğer Birincil Sanayi Meslekleri	İmalat, İnşaat, İdari ve Hizmet Faaliyetleri
3. Eğitim Düzeyleri ve Karşılığı	Ulusal Ortalamalardan Daha Düşük	Ulusal Ortalamalardan Daha Yüksek
4. Hizmetlere Erişim	Düşük	Yüksek
5. Bilgiye Erişim ¹	Düşük	Yüksek
6. Nüfus	Yüksek Doğum ve Ölüm	Düşük Doğum ve Ölüm Oranı
7. Siyaset	Muhafazakar ve Değişime Dirençli	Liberal ve Radikal Unsurların Daha Fazla Temsili
8. Etnisite	Daha Homojen	Çeşitli
9. Göç Düzeyleri	Yüksek ve Genellikle Kır Dışına	Düşük ve Genellikle Kent Dışına

Kaynak: Hugo, Champion ve Lattes, 2001: 4.

Tablo 3'te görüleceği üzere, kırsal alanlar ekonomik boyutta birincil sanayi faaliyetlerine hammadde tedarikinin yapıldığı, mesleki yapının hakimiyeti bağlamında tarım ve ona bağlı uğraşların sürdürüldüğü alanlardır. Ayrıca eğitim düzeyi noktasında, ülke ulusal ortalamasından daha düşük bir seviyede yer alan, kamusal hizmetlerden ve bilgiye erişimden kentlere göre daha düşük yararlanan, bununla da bağlantılı olarak yüksek doğum ve ölüm oranlarının olduğu, muhafazakar ve değişime daha kapalı toplumsal bir yapıya sahip, homojen bir etnik düzeyi olan ve son olarak çoğunlukla yerleşim dışına göç veren yerler olarak tarif edilmiştir. Tabloya göre kentler ise ifade bulan bu tanımlamaların zıtlıkları temelinde açıklanmıştır.

¹ Bilgiye erişim konusu, 1980'li yıllarda Hugo'nun bu tasarımı yaptığı dönemde (tasarımın ilk ortaya konulduğu çalışma, 10-18 Mayıs 1986 tarihinde 21. Avustralya Coğrafyacılar Kongresindedir), kırsal alanlar bağlamında düşük olarak görülmüştür. Halbuki günümüz teknoloji çağında bilgiye erişim, her alanda hızla yaygınlaşmaktadır. Kentlerin bu konuda belirli bir üstünlüğü kabul edilse de kırsal alanlarda her geçen gün bu farkın kapandığı ifade edilebilir.

1.2. KIRSAL ALANI YENİDEN TANIMLAMAYA DÖNÜK ÇABALAR

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren özellikle bilgi ve teknoloji ağlarının hızla tüm yeryüzünü sardığı su götürmez bir gerçektir. Küreselleşme söylemleriyle birlikte sıkça duyulmaya başlanılan birçok kavram, olgu ve yenilik hem idari bağlamda hem de sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamlarda toplumları ve devlet yapılarını derinden etkilemeye başlamıştır. Aslında artan nüfusla birlikte fazlalaşan ve farklılaşan ihtiyaçların giderilmesi için bir anlamda bu yeni dönem ihtiyaçlara cevap verebilmenin uygun koşullarını da beraberinde getirmiştir.

Değişim ve dönüşümün etkilerinin her alana yansıdığı bu dönemde kırsal alanlarda da bazı farklılaşmalar görülmeye başlamıştır. Kırsal alanlara yönelik ortaya çıkan bu farklılaşmaların analiz edilmesi amacıyla bu başlık altında, öncelikle geleneksel kır ve kent kavramlarının geçerliliği sorgulanmakta, ardından da bu yeni süreci Ağ Toplumu (Network Society) Yaklaşımı etrafında temellendiren Manuel Castells'in görüşlerine yer verilmektedir.

1.2.1. Kır-Kent Bulanıklaşması ve Kırsalı Yeniden Tanımlamak

Birçok açıdan kavram ve kuramların yetersizliklerinin tartışılmaya başladığı 20. yüzyılın son çeyreği, kırsal alanlar açısından da bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Bunların başında, kırsal alan tanımının ve sınırlarının belirlenmesinde ortaya çıkan zorluklar gelmektedir. Bu zorluklar, temelde kır-kent yaklaşması üzerinden ele alınmaktadır. Kentleşmiş gibi kabul edilen kırsal alanlar, dünyanın pek çok ülkesinde ortaya çıkan bir anomali olarak görülmeye devam etmektedir. Örneğin Isserman; metropoliten alan olarak kabul edilen Büyük Kanyon'da bir milyondan fazla çiftçinin bulunmasının, yanlış kabul edilen bir kırsal alan tanımı nedeniyle olduğuna dikkat çekmektedir (2005: 465-466). Kırsal alanların nereler olduğuna dönük eş zamanlı bakılan iki karşıt perspektiften yola çıkılarak verilen kararlar, kır-kent ayrımının başarısızlıkla sonuçlanmasına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla kırsal alanları yanlış tanımlamak, bu bölgelerde yapılan araştırmalardan yanlış neticeler ortaya çıkabilmesine, hükümet programlarında bu bölgeler ve insanlar için planlanan

hizmetlerin amacına uygun yürütülememesine, neticede de ulusal çıkarların zarara uğratılabilmesine neden olabilecektir.

Isserman'a (2005: 466) göre, kırsal alan tanımlamasında ABD için en ideal yol, üç büyük veri sağlayıcısı olan Nüfus Sayımı Bürosu, Ekonomik Analiz Bürosu ve Çalışma İstatistikleri Bürosu tarafından yapılacak ortak çalışmalarla ortaya koyulacaktır. Bu bağlamda pragmatik bir strateji izlenmelidir. Stratejinin ilk ayağı, metropoliten olmayan illerde önem atfedilen kırsal ve bölgesel araştırmaların yeniden yapılmasıdır. Yapılacak araştırmalar bilgisayar tabanlı ve kırsal-kentsel yoğunluk kodu analiziyle daha kolay bir şekilde yürütülebilir. Kırsal-kentsel bütünleşme ve farklılaşma üzerinden iki önemli boyut bağlamında yola çıkılarak, hem il (county) hem de metropoliten iller düzeyinde; kırsal nüfus oranı, metropoliten illere çalışmaya gidenlerin sayısı ve yerleşim yerlerinin yoğunluğu gibi sürekli değişkenler yardımıyla ölçüm yapılabilecektir. Ölçüm sırasında ilden ile farklılıklar söz konusu olabilecektir. Stratejinin ikinci ayağı ise hizmet sunumu için yapılan politik düzenlemelerin hedeflenen kitleye ulaşıyor olduğundan emin olmaktır.

Kırsal problemlerin çözümünü hedef alan kamu politikaları oluşturulurken, kırsal alanı sadece metropoliten iller dışında tutmak, bu politikalardan milyonlarca insanı dışlamakla sonuçlanabilir. Ayrıca kır-kent ayrımlaşması veya bütünleşmesi üzerinden kırsal alanlar açısından olabildiğince doğru çıkarımlar ortaya koyularak, il bağlamında oluşturulan tipolojiler bu analizlerle canlandırılmalıdır. Son ve muhtemelen en önemli strateji ayağı ise tüm bu süreç yürütülürken ideal veri sistemlerinin doğru ve yerinde kullanımını tesis etmektir. Günümüzün veri transfer ve yönetim teknolojileri, coğrafi kodlama ve kurumsal düzenlemeler sayesinde alt yerleşim coğrafyalarına ilişkin kapsamlı istatistiklerin oluşturulması mümkün kılınmaktadır. Bu veriler yardımıyla; ABD'de kırsal-kentsel alan ayrımlarının incelenmesi ve tanımının öğrenilmesi, kentsel ve kırsal entegrasyonun boyutlarının saptanması, değişimin dinamiklerinin belirlenmesi ve kırsal-kentsel alan geçişlerinin öğrenilmesi söz konusu olacaktır. Daha iyi istatistiksel sistem ve daha iyi bilgilerle yapılan kamu politikaları ve kamusal fonların daha iyi tahsisi kırsal alanlardan yola çıkarak ulusal çıkarların korunması için zorunludur (Isserman: 2005: 492 495).

İdari sınırlar üzerinden kırsal alanların tanımlanmasında ortaya çıkan sorunların giderilebilmesi ve günümüz koşullarına uygun olarak yeniden tanımlama

abaları bağlamında, coğrafi tabanlı verilerden yola çıkılarak geliştirilen uygulamalar söz konusudur. Bu yönde bir alışma, Mailu ve Rusanen (2004: 1504) tarafından Finlandiya’da idari sınırları görmezden gelerek yapılan kırsal-kentsel alan tasnifi üzerinedir. Kırsal alanların günümüzde tanımlanmasında geleneksel anlayışlardan ziyade çağın gereklerine daha uygun olarak, temel harita koordinatlarıyla belirli coğrafi konumlara bağlı ve bu nedenle, idari sınırlardan bağımsız veri kümelerinden yararlanılabilmektedir. Bu durum, coğrafi olarak merkeze en uzak alanda konumlanan ve kırsal alan tanımı içinde kalıp kentsel karakterler barındıran yerleşim yerlerinin ya da merkezin hemen yanı başında olup kırsal özellikler taşıyan mekanların ayrımının yapılmasında² büyük üstünlük sağlamaktadır. Böylece kentsel ve kırsal alanların tanımlanması sürecinde “*bulanık*” bölgelerin incelenmesi adına önemli bir fırsat ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak kırsal alanlar, üç pratik etrafında kategorize edilmişlerdir: Nüfusun yoğun olduğu merkezlere yakın olanlar, temel ya da birincil üretime konu olan alanlar ve son olarak uzak alanlar. Bu ayrım, görünüş itibariyle AB'nin planlama amaçları için yeterli olsa da ulusal düzeyde ve özellikle de kalkınmada kaynakların tahsisini planlama adına yeterli görülmemektedir. Bu yüzden koordinat tabanlı coğrafi veri sistemlerinin kullanılması, bu üçlü bölümlendirme içinde kişinin istediği gibi hareket edebilmesini ve istenen ayrıntı düzeyinde veri sağlanmasını olanaklı kılmaktadır. Dolayısıyla, kırsal alanların yapısında, nüfus, mesleki yapı ve gelir düzeyi bakımından ölçülebilen veriler ile kilometrekare gibi standardize olmuş birimleri de kullanarak kırsal alan kavramının farklı bir bakış açısıyla yeniden tanımlanması mümkün olabilecektir. Aynı zamanda coğrafi tabanlı veriler, kırsal alanların iç yapısıyla ilgili çok çeşitli sorulara, sadece değişkenlerin aralığını genişleterek cevap aramak için de kullanılabilir. Örneğin, kırsal nüfusun demografik yapısı nedir? Ne tür alanlarda yeni doğmuş bebeklerin, çocukların veya yaşlıların sayısında artış-azalış görülür? Kırsal alanların hangi kısımları doğrudan gelir transferi ya da ödenek aktarımından yararlanmaktadır? Akıl sağlığı ya da genel hastalık oranlarının en yüksek olduğu alanlar nerelerdir? şeklinde üretilebilecek sorulara coğrafi tabanlı veri analizleri sayesinde cevap bulunabilecektir. Benzer şekilde, nüfus yoğunluğu

² Ekolojik yanılısma olgusunun bir sonucu olan bu sorun, uzamsal olarak toplanmış verilerin, ilgili alanlarda meydana gelen varyasyonları gizlediği gerçeğiyle açıklanmaktadır.

ölçütünü, mesafe veya konum faktörleriyle değiştirerek ya da tamamlayarak, farklı özelliklerdeki kırsal alanlarda hizmetlerin kullanılabilirliğini sınamak söz konusudur (Mailu ve Rusanen, 2004: 1499-1512).

Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren kırsal alanların ayırt ediciliğinde (bilhassa başlı başına “kırsal dünyalar” olarak öne sürülmesi fikri) hızla bir aşınma süreci ortaya çıkmıştır. Artık internet ve arama motorları, televizyon, mobil iletişim ve akıllı telefonlar çağında bilgi hızla yayılmakta ve artan sayıda insanın erişimine açılmaktadır. Bu durum, insanların davranışlarında, isteklerinde ve gerçeklerin temsilinde belirli standartların oluşmasına yol açmakta, daha önceden kabul edildiği gibi kırsal alanda ayrı bir toplumsal kategorinin artık geçerli olmadığı düşüncesinin yerleşmesine imkan sağlanmaktadır. Nitekim kırsal nüfusun istek ve beklentileri, “küresel köy” fenomeni ve bazı Avrupa ülkelerinde yaşlı nüfusun kentten uzak alanlara göç etmesiyle birlikte kentlerde yaşayan insanlarla benzerlikler göstermeye başlamıştır. Bununla birlikte, kırsal alanlar, kentsel topluluklarda olduğu gibi yoksulluğun artışı ve turizme ayrılmış alanların fazlaşmasıyla birlikte, geçmişte olduğundan daha fazla bir şekilde parçalanmaya ve karmaşılaşmaya uğramaktadır (Torre ve Wallet, 2016: 19).

Günümüzde kırsal, çoğunlukla kavramsal bir kategori olarak kabul edilmektedir. “Kırsallığı Kavramsallaştırmak” düşüncesiyle hareket edilirse, kırsallığın inşasının, kavramı aydınlatan ve karmaşıklığını daha iyi anlamaya yardımcı olan birbirine bağlı üç anlayışa dayandığı görülmektedir (Torre ve Wallet, 2016: 19-20):

Bu anlayışlardan ilki, doğası gereği işlevseldir ve toprağın yaygın olarak kullanılması (genellikle çiftçilik maksadıyla), dağınık yerleşim yerlerinin küçüklüğü ya da kırsal alanda yaşamayla ilişkili çevresel ve davranışsal niteliklere saygı gibi hususlar bağlamında “kırsal” olanın göstergelerini belirlemeye yaramaktadır. İkincisi ise daha çok politik ekonomi perspektifinden yola çıkmaktadır. Bu perspektif, huzur veren bir çevrenin turistleri, emeklileri ve ekonomik olarak aktif olmayanları cezbetmesi; bu alanların yeterli altyapısının olmayışının eksikliğinden dolayı kolay ulaşılabilir alanlar olmadığı kabulü veya gönüllülük esasına ve kendi kendine yeter olma davranışına verilen büyük önem gibi ayırt edici özelliklerinden dolayı kırsal alanların farklılaştığı esasına dayanmaktadır. Üçüncüsü ve son anlayış çerçevesi ise

kırsal alanları toplumsal bir yapı olarak ele almaktadır. Kültürel olana, yani kırsal alanlarla ilişkili sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerle kırsal yaşama vurgu yapmaktadır. En nihayetinde gerçek şudur ki kırsal alanlar giderek hibritleşmektedirler. Çünkü geçmişteki bütünlüklerini yitirmekteler ve farklı hizmet faaliyetleri ile tarımsal ve endüstriyel üretime ev sahipliği yapmaktadırlar. Bu ev sahipliğini yapan alanlar gerek kente uzak bölgelerde gerekse de tarihi ve yeni nüfuslanan kentlere yakın bölgelerde yer alabilmektedir.

Kırsal ve kentsel alanlar arasındaki ilişki tüm dünyada hızlı bir değişim içerisinde bulunmaktadır. Tarımsal üretim sistemlerinde meydana gelen değişimler gibi temel bazı olgular evrensel olurken, değişimin diğer dinamikleri ülkelere veya bölgelere göre farklılaşabilmektedir. Değişime konu olan ülkelerde artık kırsal ve kentsel toprak kullanımı birbirini dışlayan bir yapıdan çok birbirine bağlı ve karşılıklı etkileşime konu olmaktadır. Bu etkileşimin büyük bir bölümü, daha önceden tarımın egemen olduğu kentsel alanın çevrelerinde (peri-urban) değişen toprak kullanım biçimlerinde ve yaşam tarzı değişimlerinde ortaya çıkan çatışmalarda vücut bulmaktadır. Kırsalda ve kentin çevresindeki alanlarda tarım dışı büyüme, toprağı elde etmek için tarımla rekabet içine girdikçe, çiftçiler ve çiftçi olmayanlar arasında gerilimler ortaya çıkmaktadır. Çevreciler ve tarım arazilerinin korunmasını savunanlar, banliyölerin ve kentin uzağında ortaya çıkan yerleşimlerin genişlemesine karşı, bazen de birbirlerine karşı savaş verebilmektedirler. Son tahlilde değişime konu olan toprağın kullanım biçimindeki farklılaşma ne sadece kırsal alanların kentleşmesi ne de salt çevreciler, şehir plancıları ve tarım arazilerinin koruyucuları arasındaki çatışma olarak görülemeyecek kadar dinamik ve karmaşık bir olguyu ifade etmektedir (Mylott, 2009: 1-2).

Kırsal alanlar ile kentlerin coğrafi olarak birbirine yakınlaşması, fiziki sınırların giderek yok olmaya başlaması, sosyo-kültürel yapının homojenleşme sürecine girmesi, işgücünün yakınlaşarak istihdam düzeninin ortaklaşa hale gelmesi, benzer ekonomik uğraşlarda çalışanların artması ve benzer üretim yapılarına entegre olma gibi gelişmelerin sonucunda artık eskisi gibi bir kırsal-kentsel alan tasviri yapmak geçerliliğini yitirmiştir. Bu bakımdan ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarda yaşanan değişim ve dönüşümler, kır ve kent arasında fiziki sınırların giderek silikleşmesine ve belki de zamanla tamamen yok olmasına dönük bir süreçte yol

açabileceklerdir. Kırsal ve kentsel alan tanımlamalarında ise bu durum, çoklu dokudan etkileşimli ve geçişli bir dokuya doğru dönüşümün fitilini ateşlemiştir (Nerse, 2017:505). Netice itibariyle kırsal alanı, idari, demografik, sosyal kültürel ya da coğrafi açılardan tanımlarken kullanılan ayırıcı unsurların büyük bir kısmı, küreselleşme süreci, teknoloji çağı ve bilgi toplumu gibi kavramların altının çizilerek seslendirildiği günümüz koşullarında hızlı bir aşınma sürecine girmiştir.

1.2.2. Ağ Toplumu Kuramı (Network Society) ve Kırsal Alanlar

Tarihsel süreçte ilkel toplumlardan sonra insanlığın ilerlemesi genel olarak üç temel aşama bağlamında ele alınmaktadır. Bu aşamalardan ilkinin, sadece temel ihtiyaçların karşılanması maksadıyla üretim yapan ve böylece hayatlarını sürdüren insanlardan oluşan tarım toplumu oluşturmaktadır. İkinci aşamada ise üretilen ihtiyaç fazlası mal ve hizmetin sunulduğu, artı değer kavramının yaygınlaştığı sanayi toplumu aşaması gelmekte, son aşamayı ise fiziki sermaye yerine beşerî sermayenin daha çok ön plana çıkmaya başladığı enformasyon toplumu oluşturmaktadır. Dünya üzerindeki bu üç aşamalı süreçler yaşanırken kentler, ekonomik, siyasi ve toplumsal ihtiyaçları giderebilmek için bir dizi değişim ve dönüşüm süreci içindedirler. Bunu yaparken kentler, gücü biçime, enerjiyi kültüre, ölü maddeyi sanatın canlı simgelerine ve biyolojik üremeyi toplumsal yaratıcılığa evirmektedirler (Mumford, 2013: 686).

Mumford'un da ifadesiyle insanlığın tarihsel süreçte ilerlemesinin üçüncü aşamasını oluşturan ve genel olarak enformasyon çağı ya da küreselleşme fırtınası olarak kabul görmeye başlayan süreç, araştırmanın ana odağını oluşturan kırsal alan kavramına yönelik olarak da bazı etkileri meydana getirmiştir. Bu doğrultuda sürecin temel dinamiğini anlamlandırmak ve adlandırmak için literatüre bazı katkılar sunulmuştur. Bunlardan Manuel Castells'in Ağ Toplumu (Network Society) Yaklaşımı, içerdiği analizler itibariyle kırsal alanlara yönelik önemli çıktılar sunmaktadır.

1990'lı yılların sonlarına doğru özellikle iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan hızlı gelişmelerin bir yansıması olarak küreselleşen sanal ağlar, beraberinde sanal toplulukları da getirerek sosyal bilimlerin alanında incelemeye değer konu alanları içerisine girmiştir. Bilgisayar teknolojilerinin baş döndürücü gelişimi, toplumsal

alandan da dönüşümleri içerisinde barındırmasıyla birlikte, sosyal bilimler alanında bu konuyu derinlemesine araştırmaya koyulan ilk bilim insanlarından birisi Manuel Castells olmuştur.

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte, bilgisayar bağlantıları ve internet vasıtasıyla zaman ve mekan kavramları esneklik kazanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda mekan ve zaman olguları arasında keskin sınırları ortadan kaldıran küreselleşmenin etkisiyle, teknoloji dünyasındaki ilerlemeler ve ortaya çıkan yeni iletişim araçlarının çoğalmasının bir sonucu olarak gelişen yeni toplum düzeni, Castells tarafından "Ağ Toplumu" (The Network Society) olarak adlandırılmıştır. Teknoloji paradigmasında ortaya çıkan ve ekonomik yapıdan politik alana, kültürden sosyal konulara kadar hayatın her alanında etkisini hissettiren bu gelişmeler, zaman ve uzama ilişkin çok yönlü dönüşümleri beraberinde getirmiş ve yeni algı kalıpları ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda günümüzde toplumsal ve gündelik yaşamda, ekonomik, kültürel ve sosyal düzeyde, düşünce ve eylem biçimlerini dönüştüren, zihin çerçevelerini belirleyen ve kişiler arası sürekli etkileşime imkan tanıyan teknolojik tabanlı bir ağ yapısının varlığı söz konusudur (Sucu, 2016: 45). Tüm dünyayı bir örümcek ağı gibi saran bu ağ, nihayetinde yeni dünya düzeninin temel algoritmalarını içerisinde barındırmakta ve değişimin yönünü tayin ve tespit edebilmek için araştırmalara konu olmaktadır.

Ağ toplumu kavramı, Castells tarafından 1996 yılında yayınlanan "*Network Toplumunun Yükselişi, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*" (*The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*) adlı kitapta yer bulmuştur. Bu kitapta, dünya üzerindeki farklı kültürlerin ve kurumların çeşitliliği temelinde ortaya çıkan ve farklı biçimlerde ilerleme gösteren yeni bir toplumsal yapının oluşumu açıklığa kavuşturulmak istenmiştir. Castells'e göre ortaya çıkan bu yeni toplumsal yapının temel dinamiklerini, yirminci yüzyılın sonlarına doğru gittikçe belirginleşmeye başlayan kapitalist üretim düzeni ve buna bağlı olarak gelişme gösteren enformasyon toplumu oluşturmaktadır. Yine Castells'e göre, ağ toplumunun ortaya çıkmasına neden olan enformasyon toplumuna giden süreç, tarihsel perspektifte toplumların kendi siyasal ve sosyal yapılarına göre şekil almış olan üretim, tüketim ve iktidar ilişkileriyle açıklanmaktadır. Enformasyon toplumunda, günlük yaşama dair tüm işlevler ve süreçler, ağlar etrafında örgütlendiği için bu yeni toplum düzeni ağ

toplumu olarak adlandırılmıştır. Enformasyon toplumunun ortaya çıkardığı bu ağlara dayalı toplumsal düzen son derece açık ve devingen bir sistem görünümü ortaya koymaktadır. Mikro elektronik işlemciler tabanlı iletişim ve bilgi teknolojileri ile desteklenen yeni gündelik yaşam serencamı, doğu ve batı toplumları ya da sanayi toplumu gibi daha önceye dair toplum kavramsallaştırmalarından farklılık göstererek, yeknesaklık içinde küresel bir toplumun tanımlanmasına giden süreci ortaya koyduğu için önem arz etmektedir (Castells, 2013: 89-92).

Tarihsel olarak ağların gücünü ortaya çıkaran teknolojik ilerlemenin temelini, 1940 ve 1950'li yıllarda mikro elektronik alanında ortaya çıkan buluşlara dayanan bilgi ve iletişim teknolojilerinin dönüşümü oluşturmaktadır. 1970'li yıllara gelindiğinde ise özellikle ABD'de bu alanda radikal ilerlemelerin fitili yakılmış ve dünyaya bu ülkeden hızlı bir şekilde yayılan yeni bir teknoloji paradigması ihracı başlamıştır. Sosyal yapısı mikro elektronik tabanlı bilgi ve iletişim teknolojilerinden hareket alanı kazanan ağın toplumsal yapısını, insanların kültürel kodları tarafından ortaya koyulan üretim, tüketim, üreme, deneyim ve güç ilişkilerindeki organizasyonel düzenlemeler oluşturmaktadır. Esasen bir ağ düzeni, birbirine bağlı düğümler kümesi şeklindedir. Burada yer alan düğümler ağ için değişkenlik gösterebilir. İnsanların ilgi düzeylerine bağlı olarak düğümler, daha önemli bilgileri çekerek ya da bunları daha verimli bir şekilde işleyerek ağ için önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu noktada bir düğümün göreceli önemi, onun spesifik özelliklerinden değil, daha çok ağın hedeflerine katkıda bulunma yeteneğinden kaynaklanmaktadır. Bir ağ yapısındaki tüm düğümler, ağın genel başarısına etki etmektedir. Düğümler gereksiz ya da işe yaramaz hale geldiğinde ağlar kendilerini yeniden yapılandırma yoluna götürmekteler ve bu bağlamda bazı düğümleri silerek veya yerine yenilerini ekleyerek gelişme eğilimi göstermektedirler (Castells, 2004: 3).

Tüm bunların yanı sıra ağ toplumunu ortaya çıkaran tarihsel gelişmelerin öne çıkan temel dinamikleri Castells'e göre (2010: 21) şu şekilde ifade bulmuştur:

Bilgi teknolojisi devriminin derinleşmesi ve yayılması, Sovyetlerin çöküşü ve bunun bir etkisi olarak uluslararası düzeyde komünist hareketin çözülmesi, yarım yüzyıl boyunca her şeye damgasını vurmuş olan soğuk savaşın bitişi, kapitalizmin yeniden yapılanması, küreselleşme süreci, Pasifik'in küresel ekonominin en dinamik alanı olarak ortaya çıkışı, ulusçuluğun yükselişi ve hakim ulus devletin krizi, demokratik siyasetin krizi, periyodik skandallar ve meşruiyet krizi, erkek egemenliği krizi ve

feminizmin yükselişi, ekolojik bilincin yayılışı, küreselleşmeye direniş kaynağı olarak komünizmin yükselişidir.

Enformasyon toplumu sürecinde yeni teknolojik ortamdan yararlanan ağlar; esneklik, ölçeklenebilirlik ve sürdürülebilirlik özelliklerinin bir getirisi olarak verimli ve organizasyonel bir hale gelmiştir. Burada esneklik, ağların bileşenlerini değiştirirken var olan hedeflerin korumasına ve değişen ortam koşullarına göre yeniden yapılandırılabilir olmalarına gönderme yapmaktadır. Ölçeklenebilirlik ise küçük kesintilerle ağların boyutlarını genişletebilmelerini veya daraltabilmelerini açıklamaktadır. Son olarak sürdürülebilirlik ise ağların herhangi bir merkezi olmaması ve çok çeşitli yapılandırmalarda çalışabilmeleri nedeniyle düğümlerine ve kodlarına karşı yapılan saldırılara direnebilmelerine atıfta bulunmaktadır (Castells, 2004: 6).

Ağ toplumu kuramında sıkça üzerinde durulan bir kavram olarak "uzam", internet platformu üzerinde cereyan eden ve sosyal uygulamalara imkan tanıyan maddi bir yapıyı tanımlamaktadır. Bu yapının temel işlevi, eş anlı olarak kullanıcılar ve uygulayıcıları bir araya getirmek, karşılıklı hizmet akışını tesis etmektir. Toplumsal perspektifte uzam kavramına anlam veren ise bir maddi yapı olarak uzamdan yararlananların sınır tanımaksızın eş zamanlı olarak iletişim kurabilmeleridir. Yine kurama göre, toplumsal düzen akışlar etrafında inşa edilmiştir. Akış olgusu ise internet platformu üzerinde yapılan iletişim veya işlemlerin bütünüdür. Akışı sadece sosyal medya ya da toplumsal örgütlenmenin bir aracı olarak düşünmek yerine, küresel sermaye akışı, bilgi akışı, teknoloji akışı, sesler, görüntüler ve semboller akışı olarak düşünmek de yerinde olacaktır. Ağ toplumunu karakterize eden ve ona egemen olan özelliği ise akışlar uzamıdır. Akışlar uzamı (space of flows), akış üzerinde hareket eden ve aynı zamanda realize olan toplumsal pratiklerin maddi örgütlenmesi olarak ifade bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle ağ üzerinde, anlık işlem yapabilme ve çıktı görebilmeye hizmet eden fiziksel bir yapıdır. Online hizmetlerinin yerine getirilmesine imkan veren akışlar uzamının ilk katmanını oluşturan bu yapı, mikro elektroniğe dayalı aygıtlar, bilgi işlem ve yayın sistemleri ve hızlı ulaştırma devreleri gibi elektronik tabanlı fiziksel bir katmandır. Aynı zamanda bu ilk katman içerisinde sosyal uygulama platformlarının da açık desteği söz konusudur. Castells'in ağ toplumu kuramı bağlamında ağın çalışma mantığı içerisinde temellendirdiği bir hareket mekanizması olarak akışlar uzamının ikinci katmanını ise ağ üzerindeki düğüm noktaları, limanlar

ve merkezler oluşturmaktadır. Esasen limanlar ya da merkezler ile katmanda ifade olunan bu unsurlar gündelik yaşamdaki karşılığı olan mekansal alanlarla mantıksal açıdan eşlenik olarak düşünülebilir olsa da akışlar uzamındaki haliyle bu mekanlar, fiziksel bir çıktı olarak değil, daha çok amaca hizmet eden soyut mekanlar olarak karşılık bulmaktadır. Dolayısıyla akışlar uzamının elektronik bir ağa dayalı olması, sosyal, kültürel, fiziksel ve işlevsel açıdan öne çıkan mekanların ağ üzerinde birbirine bağlanması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Akışlar uzamının üçüncü ve son katmanını ise bu ağı yöneten ve onların temel çerçevesini çizen moderatörler ya da sistem yöneticileridir (Castells, 2013: 547-551).

Akışlar uzamının çalışma pratikleri etrafında, ağ toplumunun ortaya çıkışı sürecinde bundan etkilenen mekansal alanlar küresel bir görünüm sergilemektedir. Dolayısıyla ağ toplumu hem kentsel hem de kırsal alanlar üzerinde pratik olarak hakim bir etki gösterebilmektedir. Cleveland (1985: 185)'a göre; ağ toplumuyla mekansal olarak sınırların ortadan kalkması ve uzaklık-yakınlık tanımlamasının anlamsızlaşması neticesinde kent-kır ayrımında kenti merkez alan ve kıyı uzak olarak değerlendiren yaklaşım dönüşüme uğramaktadır. *“Uzaklığın aşılması”* olarak yeni süreci karakterize eden yazara göre, bu süreçte kentsel alanlardan uzakta kalan tarım arazilerine, borsaların, siyasi otoritelerin ve küresel pazarların merkezi korteksine hızlıca bağlanabilecekleri bir altyapı sunulmuştur. Bu altyapı ise ağ toplumun temel dinamiklerini oluşturan mikro işlemcilerle temelli elektronik sistemler ve küresel telekomünikasyon etrafında dizayn edilmektedir.

Hudson ve Parker'ın (1990: 197); telekomünikasyon hizmetlerinde ortaya çıkan hızlı yayılma sürecinin kırsal alanlar üzerinde ne gibi etkileri olacağına yönelik yaptığı bir araştırmaya göre, ağ toplumunun temel çıktılarından olan bilgiye erişimin her alanda kolaylaşması ve hızlanması, tarım, imalat, ulaşım, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler olmak üzere çok çeşitli açılardan kırsal faaliyetlerin anahtarı olmuştur. Anlık iletişimin tesis edilmesi, kırsal alanlar bağlamında üretim maliyetlerinin azaltılmasında, üretim etkinliği, kalite ve verimliliğinin artırılmasında etkili olmuş, böylelikle de toplumsal eşitliğin sağlanmasında önemli bir yer etmiştir. Araştırmanın sonuçları içerisinde şaşırtıcı bir şekilde kırsal alanlarda telekomünikasyon teknolojilerine olan talebin daha fazla olduğu, bu hizmetlerin kullanım giderleri bağlamında ödemelerin kentsel alanda yaşayanlara kıyasla daha yüksek düzeyde

olduğu tespit edilmiştir. Alaska ve Kuzey Kanada'da, kırsalda ikamet eden insanlar genellikle ortalama gelirleri kentlerde yaşayanlardan daha düşük olmasına rağmen, kentlilere nazaran üç katından fazla şehirlerarası iletişim harcamaları yapmışlardır.

Endüstriyel ekonomilerdeki yapıların aksine ağ toplumunda hammadde olarak bilgi ön plana çıkmaktadır. Bilginin işlenmesi konusu ise günümüzde daha çok teknoloji alanındaki ilerlemelere bağlıdır. Bu bağlamda, 20. yüzyılın sonlarından itibaren değişimlere konu olan yeni ekonomik yapı, enformasyona dayalı, küresel ve ağ tipi örgütlenmeye dayalı bir görünüm sergilemektedir. Ayrıca bilgi teknolojileri ve bilhassa da veri iletişimiyle ilgili olan yayılım, daha çok şehirlerarası bir ilişkiye gönderme yapmakta ve kalkınma büyük ölçüde ekonomik çekirdek alanlarda yoğunlaşmaktadır. Bu çekirdek alanlarda katma değerli hizmetlerin arzı yaygındır ve bu alanlardan çevreye hizmet ihraç edilmektedir. Tüm bunların yanında bilgi teknolojisi, kırsal alanlara yönelik olarak hem tehdit hem de bazı fırsatlar sunmaktadır. Başlıca tehdit, çekirdek alanların menfaatleri uğruna kırsalı oluşturan çevrenin kaynakları üzerindeki piyasa potansiyelini emerek ya da tele-çalışma yoluyla sömürerek kullanmalarından kaynaklanan "teleklonyalizm"dır. Kırsal alanlara bilgi teknolojilerinin hızla nüfuz etmesi, esasen bu alanların ekonomik olarak gelişmesini veya sosyo-kültürel koşullarının güçlendirilmesine yönelik açık bir garanti olarak kabul edilmemektedir. Hatta bilgi teknolojilerinin ilerlemesi ve piyasaya görünür olması, kırsal alanlarda geçmişten gelen bazı mesleklerin yok olmasına da imkan verebilmektedir (Grimes, 1992: 272).

Tüm bunlarla birlikte, teknolojik alandaki hızlı gelişmeler çevreyi oluşturan kırsal alanların mekansal uzaklık temelli dezavantajlarının ortadan kaldırılması için önemli bir potansiyel de sunmaktadır. Piyasalara, çevreye, idari yapılara ve her şeyden öte bilgi kaynaklarına erişimde uzaklık engelini bilgi teknolojisi vasıtasıyla aşmak oldukça kolaydır. Bu noktada kırsal alanlar için en büyük sorun ve zorluk, dağınık ve küçük ölçekli bir pazarda bilgi teknolojileriyle ilişkili farklı hizmetler için gereken talebin nasıl yaratılacağı konusudur. Avrupa genelinde kırsal alanlarda önemli değişimler ortaya çıkmakta, özellikle tarımsal üretimde gözle görülür düşüşü tersine çevirebilmek için yeni ekonomik faaliyet biçimlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda "*Kırsal Toplumun Geleceği*" (1988) adlı belge, kırsal alanların yaşamsal işlevleri hakkında önemli açıklamalar ortaya koymaktadır. Kırsalın sadece tarımsal

Üretim veya rekreasyon alanı olarak değil, sosyo-kültürel bir varlık olarak kırsal yaşamının sürdürüldüğü ve coğrafi gereklere uygun olarak çok sayıda iş kolunu ve kültürel imkanları içinde barındıran alanlar olarak kabul edilmesi bunlardan ne ıkanıdır. Aynı zamanda kırsal alanların geleceği, küçük ve orta ölçekli işletmelerin temelini oluşturacak olan kırsal ekonomilerin çeşitliliğine bağlı olacaktır. Kırsal kalkınmanın önünde engel olarak görülen merkezi pazarlara, karar verme merkezlerine olan mekansal ve sosyo-kültürel uzaklık, bilgiye kolay erişim eksikliği, kamu hizmetlerinin eksikliği, kırsal işgücü için eğitim programları, tesisler ve diğer işletmelerle olan bağlantı eksiklikleri, esasen bu alanlarda yüksek kaliteli telekomünikasyon hizmetlerinin sağlanmasıyla ortadan kaldırılabilecektir (Qvortrup, 1998: 68).

Bilgi teknolojileri, özellikle yarım asırdır ekonomik faaliyetlerin yeniden düzenlenmesinde etkin bir görev üstlenmiştir. Bu yeniden yapılanma içerisinde özellikle işgücünün ve hizmet sektörünün yeniden yapılandırılması bu alanda bir genişlemeyi de beraberinde getirmiştir. Yine bilgi teknolojileri sayesinde büyük organizasyonlar ve özellikle çok uluslu şirketler çalışma bölgelerinde ve küresel pazarlardaki mekansal farklılaşmalardan yararlanarak faaliyet alanlarını evre ülkelere doğru genişletebilmişlerdir. Bununla birlikte Grimes ve Lyons'a (1994: 235) göre; ekonomik faaliyetlerin yeniden düzenlenmesi sürecinde seri üretimden esnek uzmanlaşmaya geçişle birlikte ciddi sorunlar da ortaya çıkmıştır. Esnek retim süreci ise kimilerine göre kentsel bölgelerdeki ekonomik faaliyet yoğunluğuna ek bir ağırlık olarak görülürken, kimilerine göre de kırsal kalkınma ve bölgeler arası eşitsizliklerin giderilebilmesi için bir fırsat olarak grlmştir. Esasen yakın gelecekte kırsal alanlara dair egemen politika, temel amacı yerel girişimciliğin teşvik edilmesi ve güçlü bir kalkınma politikası olarak bilgi teknolojilerinin yoğun kullanımını esas alan bir zeminde yükselecektir. Böyle bir politik zeminin yokluğu ise kırsal alanların sunduğu pazara dönük fırsatların çok uluslu şirketler tarafından bir araç olarak kullanımının sürdürülmesine hizmet edecektir. Amerikalı sigorta şirketlerinin birçok ofisini İrlanda'nın kırsal bölgelerine kaydırması buna bir örnek teşkil etmektedir. Bu noktada kırsal kalkınma ajansları, yeni teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı potansiyeli en üst düzeyde kullanabilmeleri için kırsal alandaki girişimcilere vereceği desteklerle önemli bir görev stleneceklerdir.

Ağ toplumunun yükseliş sürecinde, dünyada kırsal alanlar bağlamında ilk etkiler ise 1990'lı yılların başlarında yaşanmaya başlamıştır. Bu tarihlerde bilgi teknolojilerinin ilerlemesine bağlı olarak kentsel alanlardan uzakta ve iletişim olanakları kullanılarak tasarlanan “*tele-kır evleri*” (*tele-cottages, tele-centres*) kurulmaya başlanmıştır. Bununla amaçlanan, bilgi teknolojileri kullanılarak ekonomik kalkınmaya katkı sunmak ve kırsal alanlara yönelik sorunların ortadan kaldırılmasıdır. Tele-merkezler olarak da literatürde yer alan bu alanlar, fiziksel altyapının geliştirilmesi, ekonomik kalkınma, idari reformlar ve kurumsal değişiklikler ile sosyal ve kültürel gelişme başlıkları etrafında ele alınmışlardır. Fiziksel altyapı başlığı; dijital köprüler oluşturarak mesafeler arasında bağlantıların kurulmasını ve böylece kırsal alanların yol ve ulaşım gibi geleneksel altyapı eksikliğinin üstesinden gelinmesini amaçlamaktadır. Ekonomik kalkınma başlığı ise doğrudan veya dolaylı istihdam yaratarak ekonomik kalkınmayı etkilemeyi; özel mal ve hizmet alışverişinin hızlandırılmasını, kalkınma ajanslarının işlem maliyetinin düşürülmesini ve pazar bilgilerine erişim, daha iyi tarım uygulamaları, istihdam olanakları vb. sağlayarak geçim kaynaklarının artırılmasını içermektedir. İdari reformlar ve kurumsal değişiklikler başlığında, tele-merkezlerin e-yönetişim bağlamında vatandaşlar için yerelde bir ara bağlantı mekanizması işlevi görerek etkin yerel katılımı, denetimi, şeffaflığı ve hesap verilebilirliği sağlamada rol üstleneceği ifade edilmiştir. Son olarak sosyal ve kültürel gelişme başlığında ise tele-merkezlerin sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere yerelde erişimi daha güçlü hale getirerek insanların kapasitesini ve istihdam edilebilirliğini artırması ele alınmıştır (Oestmann ve Dymond, 2001: 5).

Mekansal olarak kentsel alanların dışında kırsal alanlarda yer alan ve uzaktan çalışma (tele-working) esaslı altında var olan merkezler, toplumsal kalkınmaya yönelik olarak pratik bir sorunu çözmek için pragmatik ve ampirik bir girişim olarak doğmuştur. İlk tele-kır evi, İsveç'in kuzeyinde dağlık bir bölgede kurulan “*Harjedalens Telestuga*”dır. Tele-kır evi, kabul edilmiş eğitim ve öğretim ilkelerine ve internet çağının gerekliliklerine uygun olarak tasarlanmıştır. İskandinav ülkeleri başta olmak üzere İrlanda, İskoçya, Almanya, İngiltere, Fransa, Portekiz, İspanya ve Brezilya gibi Avrupa'da ve ötesindeki pek çok ülkede uygulama alanı bulmuştur. Tele-kır evi son derece teknolojik bir bilgi ve servis merkezidir. Genel olarak kırsal bir bölgede bulunur ve gönüllüler tarafından yönetilir. Topluma, şirketlere ve bireylere

yerel bilgi ve veri işleme hizmetleri sağlar. Temel kaynaklarını yetişkinlerin ve çocukların eğitim ve öğretimi oluşturur. Telekomünikasyon ekipmanlarının ve bilgisayarların kullanımını öğretir. Yerel ihtiyaçlara göre iş adamlarına seminerler, çalıştaylar, istişareler düzenlemektedir. Eğitim merkezi, kütüphane, veri işleme hizmet bürosu, iletişim merkezi ve atölye olarak da işlev görmektedirler. Yakın köylerde yaşayanların gayri resmi tartışmalar için bir araya geldikleri köy buluşma yerleri olma işlevi de söz konusudur. Birçok farklı yerde hayata geçirilen bu merkezler, kuruldukları toplumsal yapının ihtiyaçları doğrultusunda şekillenebilmektedir (Sangam, 2008: 1-2).

Tüm bunların yanında ağ toplumunun kırsal alanlar bağlamında ortaya çıkardığı bir diğer gelişme ise teknolojik tabanlı gelişmeler neticesinde özellikle hizmet sektörü içinde istihdam edilen işgücünün mekansal olarak kentsel alanlarda belirli bir merkezi çatı altında iş görür olmaktan çıkmasında yatmaktadır. Dolayısıyla yeni teknolojik gelişmeler neticesinde bir çalışanın üstleneceği görev, tele-çalışma anlayışı içerisinde iş yerinin dışında herhangi bir alandan da sürdürülebilir hale gelmektedir. Dolayısıyla yükselişte olan eğilim, işgücünün bölünmesi ve sanal işletme ağlarının oluşumu yönündeki geniş kapsamlı eğilimin bir parçası olarak tam zamanlı ya da yarı zamanlı olarak “eve ek iş getirenlerin” ve serbest çalışanların çoğalmasındır. Bu durum, esasen ofiste çalışmanın tamamen son bulduğu anlamına gelmemekle birlikte, daha çok nüfusun büyük bir kesimi, özellikle de en dinamik profesyonel kesimi açısından çalışma mekanlarının çeşitlilik gösterdiği ve göstereceği anlamına gelmektedir (Castells, 2013: 527-528). Castells’in ifade ettiği ve özellikle ABD’de yaygın hale gelmeye başlayan iş yaşamının mekansal formuna dönük bu dönüşümlerin kırsal alanlar açısından en öne çıkan yanı, kent ve kır tanımında temel bir ayrımı oluşturan ekonomik uğraşların niteliksel farklılıklarının erimesini beraberinde getirecek olmasıdır. Çünkü bu gelişmeler ışığında artık kentsel alanlarda yürütülen ekonomik uğraşlar, mesafelerin ortadan kalkmasıyla birlikte kentsel alanların dışında kalan ve kent formu özelliği göstermeyen alanlardan da sürdürülebilir hale gelecektir. Bu ise bir arı kovanı gibi kent merkezlerinde iş olanaklarının varlığı ve gerektirdiği koşullar nedeniyle bir arada yaşamak zorluğu içinde olan geniş halk kitlelerinin, teknolojik imkanların elverdiği ölçüde merkezden çevreye, kentten kıra transferine

olanak sağlayacaktır. Bu durumda kırsal alanlara taşınan kentsel izlerle birlikte keskin bir kır kent ayrımı artık son bulmaya başlayacaktır.

Dolayısıyla ağ toplumunun inşası sürecinde kırsal alanlar bağlamında dikkat çeken bu konu, uzaktan çalışma (tele-work) koşullarında yaşanan olumlu gelişmelerin kır-kent etkileşimine dönük yansımaları üzerinden ele alınmalıdır. Çünkü tesis edilen iletişim altyapısının imkan verdiği ölçüsünde, günümüzde birçok faaliyet belirli bir yerde yapılabilir olmanın dışına çıkmıştır. Dolayısıyla özellikle hizmetler sektöründe birçok çalışan, bu faaliyetlerini sadece kent merkezinde yapabilir olmanın sınırlarını aşabilecek, böylelikle sanayi ve hizmetler sektörlerinin eşgüdümü ile somutlaşan kentsel alanın niteliğinin dışında da bazı işler yürütülebilir olabilecektir. Bu ise kırsal alanlara da konumlanabilen iş yürütme modellerinin doğmasına imkan veren bir gelişmedir.

Özellikle son dönemlerde COVID-19 Küresel Pandemisi de göstermiştir ki birçok iş kolu uzaktan çalışma esasına göre faaliyetlerini yerine getirir olmakta, insanlar bu sayede iş yerlerinden uzakta bir konumda da işten kopmayarak yaşamlarını sürdürebilmektedirler. Burada ilk akla gelen yerlerden olan kırsal alanlar cezbedici bir konumda yer almaktadırlar. Kentin kaotik havasından uzakta ve bilgi iletişim yapısının sağladığı kolaylıklar ölçüsünde kırsal alanlarda da kentsel alana özgü çalışmaların sürdürülebilir olduğu deneyimlenmiştir. Bu durum, kırsal alanların geleneksel yapılarına ilişkin kabuğun kırılmasına sebep olan gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

ABD’de Tarım Bakanlığı bünyesinde 2021 yılında hazırlanan Uzaktan Çalışma (Teleworking) Anlayış Anketi, söz konusu modelin son durumuna ilişkin önemli tespitler sunmaktadır. Bu ankette, özellikle COVID-19 Pandemisi nedeniyle hızlı bir şekilde işgücünün uzaktan çalışma yöntemine geçmesinin etkileri ve sonuçları ortaya çıkarılmak istenmiştir. Rapora göre ankete katılanların %86’sı pandemi nedeniyle uzaktan çalışma modelinin başarılı bir şekilde sürdürüldüğünü ifade etmişlerdir. Diğer %7’sinin bu konuda aynı fikirde olmadığı, kalan %7’sinin ise tarafsız olduğu tespit edilmiştir. 93.000 civarında ve farklı iş kollarından kişilerle yapılan bu ankette, başarılı bir şekilde sürdürülen uzaktan çalışmanın ve hibrit çalışma modelinin gelecekte de korunacağı düşüncesi hakim olmuştur. Bununla birlikte yine ankette, haftada dört gün ve üzeri uzaktan çalışma usulünün hali hazırda %55 oranında

arttığı, bunun COVID-19 öncesi %3 ve 2018 öncesi ise %4 dolaylarında olduğunun altı çizilmiştir.

Dolayısıyla içinde bulunulan süreçte, uzaktan çalışma modelinde radikal bir artış ortaya çıkmıştır. Anketin kırsal alanlar bağlamında vurgusu ise altyapı olanaklarına ilişkindir. Çünkü rapora göre, pandemide uzaktan çalışma modelinin artışıyla işgücü, mekansal olarak belirli bir noktaya yığılmaktan ziyade genel bir yayılma eğilimi sergilemiştir. Yani bu model yapısının izin verdiği ölçüde en ücra kırsal alanlarda da çalışmaya imkan tanınmıştır. Dolayısıyla ankete katılanlardan bu konumlarda olanlar işlerini sürdürürken daha stabil ve güçlü internet ağına olan ihtiyaçlarını dile getirmişlerdir. Çünkü bağlantı sorunları ve düşük hızlarda internet nedeniyle çalışanların üretkenliklerinin olumsuz etkilenmekte olduğunu, iş yapış tarzlarının yavaşladığını ortaya koyan raporda, ankete katılan kişilerin bu süreçle birlikte kent-kır ayrımı fark etmeksizin herhangi bir mekanda üretken bir şekilde işlerin nasıl yürüyebildiğini deneyimledikleri açığa çıkarılmıştır. Pandemi sonrası da gelecekte sanal istihdam modelinin başat olacağına, böylelikle de kırsal kalkınma, iklim ve eşitlik hedeflerinin daha ileri taşınacağına, iş ve yaşam dengesinin daha iyi kurulacağına yönelik çıkarımlara varılmıştır (USDA, 2021, Telework Survey Insight Report, <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/ocx-telework-survey-insights-report.pdf>).

Ağ toplumu yaklaşımının kırsal alanlar bağlamında bir başka etkisi, yeni tarımsal üretim pratiklerinin doğuşuna ilişkindir. Buna göre ağ toplumuna özgü yeni ve akıllı bağlantılar aracılığıyla (üreticiler, sektörler, hammaddeler, enerji ve atık akışları ile paydaşlar ve onların değer sistemleri arasında) daha rekabete dönük hırslı bir tarımsal üretim söz konusu olmaktadır. Daha hırslı ve rekabetin vahşileştiği tarımsal üretim düzeni ise her geçen gün artan kentleşme ve artan nüfusun farklılaşan, fazlalaşan taleplerini sürdürülebilir bir temelde karşılayabilmek temellidir. Bu şekilde yapılan bir tarımsal üretim, akışlar uzamının bir parçasıdır ve Hollanda Delta Metropolü örneğinde olduğu gibi birbiriyle ilişkili ve birbirini güçlendiren konumsal avantajları da beraberinde getirebilmektedir. Çünkü Hollanda'nın üç kuzey eyaleti dışında kalan eyaletlerini kapsayan ve yeni bir kent türü olan Delta metropolünün özgün yapısı vardır. Metropol, köyleri, kent merkezlerini, banliyöler, sanayi siteleri, limanlar, havaalanları, orman ve orman göllerini, mera ve tarım arazileri ile bunların

yüksek teknoloji içeren geniş bir alanı sıkı bir ağ yapısıyla kapsamaktadır (Timmermans ve diğerleri, 2005: 587). Böylelikle ağ toplumuyla gelişen akışlar uzamıyla tarımsal üretim süreci şimdiye dek hiç olmadığı kadar etkin ve kontrollü yürütülebilmektedir (Smeets, 2011, s. 21). Dolayısıyla teknolojinin tarımsal üretimde etkin kullanılması durumu geçmişten gelen kronik sorunların çözümü konusunda da oldukça önemli fırsatlar sunmaktadır. Örneğin üreticiden tüketiciye ulaşan tarımsal ürün zincirinin izlenebilirliği ve denetimi teknoloji kullanımıyla söz konusu olabilir ve böylece önemli sorun alanlarından olan fiyatların aşırı yükselmesinde aracılardan kimler olduğu ve ne ölçüde sürece etki ettikleri şeffaf hale getirilebilir

Tüm bunların yanında ağ toplumunun gelişimiyle birlikte kırsal alanlarda tarımsal üretim, dünya genelinde endüstriyel hammadde tedariki, birincil üretim ve endüstriyel işlemeyi kapsayan zincirlerin bir parçası haline gelmektedir. Bu zincirlerin tümü, Castells'in ortaya koyduğu küresel bir ağ üzerinde birbirine bağlı bulunmaktadır. Ayrıca tarımın sanayileşmesiyle birlikte metropollerin mekansal gelişimleri de şekillenmektedir. Bu noktada küresel ağ düzeni, yerel düzeyde kırsal alanlarda tarımsal üretime yönelik büyük gelişmeleri de beraberinde getirmektedir. Çünkü en yakın metropolden yoğunlaşan talepler, oradaki üreticilerin küresel alandaki rekabetçi konumunu zayıflatabilmektedir. Kısacası ağ yapısının temelinde artan nüfus ve kentleşme neticesinde, mevcut kırsal alanların bu nüfusu besleyebilir üretime cevap vermesi her geçen gün zorlaşmaktadır. Ayrıca kentleşme nedeniyle artan daha fazla lüks tüketim ve gıda talebi de bu yetersizliği kamçılamaktadır. En nihayetinde tüketici talepleri değişirken, bu ürünleri üreten daha az sayıda üretici ayakta kalmakta ve daha da önemlisi tarımsal üretimin aracı olan tarım arazileri her geçen gün azalmaktadır (Smeets, 2011, s. 39).

Netice itibarıyla ağ toplumunda mesafelerin ortadan kalkmasına hizmet edecek gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte, kırsal alanlara yönelik gelişen birincil etki, merkeze karşın çevrede yer alan kırsal, kente uzaklığı paradoksunun çözülme sürecine itilmesidir. Böylece daha önceden kente özgü ekonomik faaliyetlerin kent dışındaki alanlarda da sürdürülebilir oluşu gerçeklik kazanmaya başlamıştır. Böylelikle kırsal alanlarda yaşayıp, kent ekonomisine özgü faaliyetleri uzaktan yürütebilen bireyler yerleşim düzenlerine ilişkin radikal kararlar alabilmektedirler. Bu durumda kentsel alan dışında, çevrede yeni yerleşimler meydana gelmektedir. Bu tip yerleşimler,

literatürde kırsal alanlarda kentsel saçaklanma olgusu etrafında açıklanmaktadır. Özellikle ağ toplumuyla metropoliten alanların genişleyen sınırları içerisinde sıklıkla karşılaşılan bu kentsel saçaklanma eğilimleri, bu noktada kır-kent bulanıklaşmasının gelişmesinde temel rol oynamaktadır.

1.3. METROPOLİTEN ALANLAR VE SINIRSIZ KENTLER

Tarihte kentlerin gelişimi, merkezileşme ve yayılma şeklinde olagelmıştır. Bu durum, bir taraftan yarıçaplarını kırsal alanda daha da derinleştirme eğiliminde olan tarımsal alandaki kentsel saçaklanmalara yol açarken diğer taraftan da uzak pazarlarla rekabet edebilen ticaret kentlerini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla ticaret kentleri birbirlerine yakın bir yerde var olmaya ve gelişmeye devam edebilmişler, ayakta kalabilmeleri için de ulaşım altyapısına büyük ölçüde önem vermişlerdir. O yüzden nehir ve okyanusların kavuşma noktalarına yakın, denize kıyısı olan alanlarda bu tip kentler yükselmişlerdir. Fakat Endüstri Devrimi sonrasında demir yolu ve kara yolu alt yapısının yaygınlaşmasıyla bu model daha az belirgin hale gelmeye başlamıştır. Yeni ulaşım ağları böylece kentlerin faaliyet ölçeğini de artırmış, çok merkezli megakentlere, büyük bir kent merkezi etrafında kurulu büyük ve küçük kasabaları içeren metropoliten alanların ortaya çıkışına yol açmıştır (Smeets, 2011: 20).

Dolayısıyla bugün insan yerleşimleri söz konusu olduğunda, yerleşimler için öne çıkan gelişmeler, giderek artan kentsel nüfus ve hızlı kentleşme olgusu ile kentlerin farklı formlarda kırsal alanların sınırlarını baskılaması etrafında açıklanmaktadır. Kentsel alanların, kırsal alanlar üzerinde gösterdiği bu baskı ve yayılmacı hareket tarzı, esasen insanların yaşamlarını sürdürebilmelerini tesis edecek bir düzeyde kır-kent dengesini bozuma uğratmalarıyla sonuçlanmaktadır. Neticede bu dengenin bozumu, doğada üzerinde insan izi taşıyan her tahrip gibi bir etki içerecektir.

Kırsal alanlar üzerinde söz konusu edilen baskının en önemli çıktılarının başında ise sağlıklı, güvenilir ve yeter düzeyde tarımsal üretimin teminin giderek zorlaşması gelmektedir. Sürdürülebilir yaşam perspektifinden olguya yaklaşıldığında, bu yönüyle tarımsal üretimin ne derece hayati olduğu ve kır-kent dengesinin doğru tespit edilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Tüm bunların karşın, günümüzde tüm dünyada kentsel alanların sınırların hızla arttığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu süreçte ise metropoliten alan ve metropolitenleşme olguları öne çıkmaktadır. Aynı zamanda yukarıda ifade olunan kentlerin yayılmacı hareket tarzları bağlamında, gelecekte sınırsız kentlere doğru bir gidişin yaşanıp yaşanmayacağına yönelik tartışma ve yaklaşımlar da dile getirilmeye başlanmıştır. Bu minvalde, ilgili başlıkla bağlantılı olarak öncelikle metropoliten alan kavramının ne olduğuna yönelik tespitlere yer verilecek ardında da sınırsız kentlere yönelik tartışmalara geçilecektir.

1.3.1. Metropoliten Alan Kavramı

Literatür incelendiğinde; “metropol”, “metropolis”, “metropoliten alan”, “anakent” gibi farklı kavramlarla idealize edilen ve ortak bir tanımının yapılmasında uzlaşının zor olduğunun kabul edildiği metropoliten alanlar, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyanın karşı karşıya kaldığı hızlı kentleşme gündemiyle birlikte daha görünür hale gelmeye ve içerisinde barındırdığı sorunlar itibariyle daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Keleş’e göre (2014: 91) metropoliten alan, belirli bir büyüklüğün üzerine çıkan, örneğin nüfus ölçütü bağlamında 1 milyon üzerinde insanın yaşadığı coğrafi alanları tanımlamak için ilk bakışta kullanılabilir. Bununla birlikte, metropoliten sözcüğünün analizi bağlamında ise Antik Yunan kökenli metropolis kavramı işaret edilmekte ve bunun da “anne” (*mother, maitre, metro*) ile “kent” (polis) sözcüklerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Burada Yazar’a göre, kent sözcüğünün başına anne vurgusunun gelmesi, büyük kent formlarını ortaya çıkaran farklı büyüklüklerdeki ve parçalı yapıdaki küçük yerleşim birimleri üzerinde metropoliten kavramıyla anneliğe özgü koruma, kollama ve sevecenlik gibi nosyonlara olan bir göndermenin varlığı varsayılabilir.

İspir’in (1991: 185) tanımlamasına göre ise metropoliten alan, nüfus yoğunluğunun görece fazla olduğu, iktisadi, idari ve sosyal yönlerden kapsam bakımından o bölgenin odağı konumunda olan “merkezi şehir veya şehirlerin” çevre kentsel alanlarla birlikte ortaya çıkardığı bir birimdir. Yine Görmez’e göre (1993: 19) ise metropoliten alan, merkezi konumda bulunun bir kent ile çevresi arasında kalarak

bu bağlamda sosyo-ekonomik ilişkiler gösteren diğer kent yerleşimlerinin oluşturduğu bir bütün olarak ifade edilmiştir.

Metropoliten alanlar esasen nüfusun ve ekonomik aktivitelerin paylaşımının yoğunlaşmasına sahne olan yerleşimlerdir. Yığın ekonomisinin ortaya çıkardığı ölçek ekonomileri bağlamında bu alanlar, ülkelerin ulusal büyümelerinin itici gücü olabilmektedirler. Örneğin OECD ulusal GSYİH'sinin yüzde 53'ü, nüfusu 500.000'in üzerinde olan 261 metropol alanı tarafından üretilmektedir. Yine Kanada, Japonya, Kore ve ABD gibi ülkelerin GSYİH'sinin ve nüfusunun yarısından fazlası metropol ya da büyük metropol alanlarda yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda kentlerin, ülkelerin ve bölgelerin ekonomik ve sosyal performansındaki rolü, politika yapıcılarının metropoliten alanları stratejik yerler olarak algılamalarında farkındalık düzeylerini artırmıştır (OECD, 2012: 45).

Metropoliten alan kavramı ile kırsal alanlar arasında oldukça yakın bir ilişki söz konusudur. Çünkü kırsal alanlara dair demografik değişimler ve yeni ekonomik yapılanmalara ilişkin anlayış, kentin coğrafi olarak büyüklüğü, ilin nüfus yoğunluğu ya da bir ilin metropoliten alana bitişik olup olmamasına bağlı olarak şekillenmektedir. Alanları, metropoliten alan büyüklüğüne, kent veya kentsel nüfus büyüklüğüne ya da bir metropoliten alana bitişik olup olmamasına göre sınıflandırmak kır-kent sürekliliğinin anlaşılması ve görünür kılınmasına yardımcı olmaktadır. Böylelikle büyük kent merkezlerinin olmadığı ve metropoliten alan özelliği göstermeyen izole edilmiş yerleşim yerlerinden büyük kentsel formasyonlara kadar uzanan kırsal-kentsel süreklilik formu olarak idealize edilen bir kavramsallaştırma ortaya çıkarılmaktadır (Cromartie ve Swanson, 1996: 1).

Kır-kent süreklilik izleri bağlamında metropoliten alanları tasnif etmeye ve anlamlandırmaya dönük çalışmalar söz konusu olmuştur. Bunlardan birisi Cromartie ve Swanson (1996) tarafından yapılan: “*Metropoliten Alanları Tanımlamak ve Kır-Kent Sürekliliği*” adlı çalışmadır. Bu çalışmada, ABD’de seçilen üç eyalet Arizona, Minnesota ve Güney Carolina incelenmiştir. Bu eyaletlerin alt birimlerini oluşturan ilçeler (county) bağlamında araştırmalar sürdürülmüş ve yerleşimlerin tasnifi yapılarak kırsal-kentsel alanlar ile metropoliten alanın kapsamı ortaya koyulmak istenmiştir. Çalışmanın kır-kent sürekliliği adlı başlığında ise seçilen eyaletlerdeki ilçeler arasında kartografik ve istatistiksel temelli karşılaştırmaları daha kolay

kılabilmek ve kırsal-kentsel yerleşimlerin süreklilik izlerini anlamlandırabilmek için beş düzeyli bir bileşim üzerinde durulmuştur. Bunlar (Cromartie ve Swanson, 1996: 5-6):

- i. *Metropolitan Çekirdek*: Her metropolitan alan, meskûn mahal alanının genişliğini ve dağılımını tanımlayan istatistiksel olarak türetilmiş bir kentsel alanla başlar. Birim nüfusunun yüzde 50'si veya daha fazlası kentsel alanda bulunuyorsa, bu durumda hem ilçeler hem de o kapsamdaki araziler metro çekirdeğinin bir parçası olarak kabul edilir.
- ii. *Metropolitan Çevre*: Bir dizi çekirdek alanın oluşturulmasının ardından, bu alanın yakınlarında yer alan ilçeler veya yerleşimlerin çekirdek alanla arasındaki yüksek dereceli ekonomik ve sosyal entegrasyona odaklanılmaktadır. Dış alandan çekirdeğe olan gidiş-geliş yönlü etkileşimler (her iki yönde gidiş geliş konu olan yerleşik çalışanlar) bu entegrasyonun düzeyini ölçmek için kullanılır. Buna ilaveten, kentlerin yüzde ve nüfus yoğunluğunda artış ile son on yıldaki nüfus yoğunluklarındaki değişimi ölçülerek birimlerin ne derece metropolitan karakter gösterip göstermediği ortaya koyulmak istenmektedir.
- iii. *Metropolitan Dışı Bitişik*: Kır-kent sürekliliğinin hem ilçe hem de arazi parçaları bakımından bitişikliği olan birimlerdir. Bunlar bir metropolitan alanla fiziksel olarak sınırdaş konumda bulunurlar ve bu alandaki yerleşik işgücünün en az yüzde 2'si metropolitan çekirdekle ilişki içindedir.

Herhangi bir metropolitan alanla sınırdaş olmayan diğer tüm birimler ise iki ayrı kategoride ele alınmaktadır:

- iv. *Metropolitan Alana Sınırı Olmayan, Metropol Dışı Kent*: Bu kategori, metropolitan alana bitişik olmayan ancak 10.000 veya daha fazla nüfusa sahip bir kentin tamamını veya bir kısmını içeren tüm birimleri kapsar.
- v. *Metropolitan Alana Sınırı Olmayan, Metropol ve Kent Dışı*: Son kategori ise hem metropolitan alana bitişik olmayan hem de 10.000 ve

üzerinde yerleşime konu olmayıp bir kent özelliği de göstermeyen yerleri ifade eder.

Yukarıda beşli tasnife göre yapılan metropoliten alan sınıflandırmasında birbiri içine geçmiş halkalar biçiminde en merkezde genel nüfusun yüzde 50'sini barındıran çekirdek alan yer almaktadır. Bu çekirdeğin dışında kalan alanlar, kademeli bir şekilde merkezle olan etkileşimleri üzerinden açıklanmaktadır. Böylelikle merkeze yakın ilçelerin yer aldığı metropoliten çevre, aynı zamanda çekirdek merkez ile yoğun insan etkileşiminin olduğu alanlar olmaktadır. Metropoliten çevreye sınırı olan alanlar ise metropol dışı bitişik olarak tasnif edilmekle birlikte, bu alanlardan en az yüzde 2 nüfusun çekirdekle etkileşimde olduğu ifade edilmiştir. Metropol dışı bitişik, çoğunlukla kırsal alan özellikleri gösteren yerleşim yerleri olabilmektedir. Ancak çekirdek ve çevreyle sınırlı da olsa etkileşimi nedeniyle, kentsel saçaklanma eğilimlerine ilk maruz kalacak olan alanlardan olduğu çıkarımı yapılabilir. Günümüzde, kırsal alanların ev sahipliği yaptığı tarım arazilerinde mülkiyet dönüşümü olarak adlandırılabilir bu süreç, tarım arazilerinin metropol çekirdek ya da çevresinden gelen bireylerce satın alınarak amaç dışı kullanımlarına evrilmesiyle somutlaşmaktadır. Dolayısıyla metropolitenleşme bu organik saçaklanma eğilimleriyle kentlerin sınırları giderek daha ileriye taşıyabilmektedir.

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde ise yerleşim formlarına metropoliten olma vasfının verilmesinin 19. yüzyılın ikinci yarısının başarısına tekabül ettiği ifade edilmektedir. İlk olarak Londra'da ve daha sonrasında ise ABD'de bazı eyaletler bağlamında metropoliten alan çalışmaları yürütülmüştür. Bunlardan birisi de 1952 yılında *Economic Geography* dergisinde yayımlanan ve ABD'de metropoliten alanları tanımlamak üzere kriterler geliştiren "*The Definition of Standard Metropolitan Areas*" başlıklı çalışmasıyla Robert C. Klove olmuştur. Bu çalışmada Klove (1952: 96-97); bir ilçenin (ABD'de eyaletaltı idari birimler) metropoliten alan sınırına dahil olup olmadığını anlayabilmek için üç ilkenin varlığından söz etmiştir:

- i. Her ilçe, tarım dışı işgücüne dahil 10.000 nüfusa veya standart metropoliten alandaki tarım dışı işçilerin yüzde 10'una veya kilometre kare başına 150 ve üstü bir nüfus yoğunluğunun ikamet ettiği bitişik sivil yerleşim bölümlenmelerine sahip olmalıdır.

- ii. Her ilçenin tarım dışı işlerde çalışan toplam işgücünün en az üçte ikisine sahip olması gerekir.
- iii. Her ilçe, standart metropoliten alandaki en büyük kenti içeren ilçe ile ekonomik ve sosyal olarak entegre olmalıdır. Bir ilçe nüfusunun en az yüzde 15'i veya üstü çalışmak için bölgedeki en büyük kent ile etkileşim içindeyse ya da ilçede çalışanların en az yüzde 25'i veya fazlası bölgenin en büyük kentinde yaşıyorsa ya da ilgili ilçeden abone başına en büyük kente her ay ortalama dört veya daha fazla telefon çağrısı yapılıyor ise bahsedilen entegrasyon sağlanmış kabul edilir.

Metropoliten alan, esasında bir coğrafi kapsamı ifade etmektedir. Bu kapsam içerisinde merkezi konumda bulunan bir büyük kent (örneğin yarım milyon üzerinde nüfusa sahip) ve bu kent merkeziyle belli bağlamlarda etkileşim içerisinde olup gelişme süreci içine giren yörekent ya da diğer bir tanımla banliyöler hızlı bir gelişme göstermektedirler. Merkezi konumdaki kent ile çevre yerleşmelerin oluşturduğu bu sinerji sonucunda, eğer çevre yerleşmelerin gelişme hızı merkezdeki kente yaklaşmış ve hatta onu geçer bir konuma ulaştıysa, bu durumda merkez ile çevre yerleşmeleri kapsayan bir bütün olarak metropoliten bölge adı verilen bir kentsel bütün ortaya çıkmaktadır (Keleş, 2014: 91).

Dünyada metropoliten alanların gelişme eğilimleri, Batı ülkelerinde ve az gelişmiş ülkelerde farklı bir seyir izlemektedir. Batıda kent merkezinde çalışma faaliyetleri dışında günlük yaşam koşullarının çekici olmaktan uzaklaşmasıyla birlikte insanlar, merkezden çevreye doğru konut alanlarını genişletmeye başlamışlardır. Bunda kent hayatının gürültülü ve kaotik yapısından kaçış etkili olmuştur. New York, Londra, Paris, Tokyo ve Los Angeles gibi kentlerde kent merkezinden uzaklaşmak, yirminci yüzyılın öne çıkan bir eğilimi olarak görülmüştür. Örneğin New York metropoliten alanında 1500 yerel yönetim biriminin yer aldığı ifade edilmektedir. Bu tip büyük kentlerde zaman içinde merkezde bulunan idari birimler nüfus kaybına uğrarken bunların çevresinde yer alan belediyelerin nüfuslarında ise dikkat çeken bir artış saptanmıştır. Bir diğer tabirle yörekentleşme (banliyöleşme) olarak da adlandırılan bu gelişme, ekonomik olarak refah düzeyi yüksek olan kitlelerin bir hareketi olarak yorumlanmaktadır. Bununla birlikte az gelişmiş ülkelerde ise bu süreç

farklı cereyan etmektedir. Bu ülkelerde çoğunlukla kentlerin sınırlarına yakın ve özellikle kent sınırları dışında yer alan kırsal topraklar, zaman içerisinde kamu kuruluşlarının tepkisiz kalmalarının kolaylaştırıcılığıyla kent merkezine yakın olup çalışma hayatına akredite olabilmek isteyenlerin elde ettiği ve hukuksuz yapılaşmalar kurduğu alanlar olmuştur (Keleş, 2014: 92).

Tüm bunların yanında günümüzde metropoliten alanların kapsamı içerisinde yer alıp farklı bir sürece konu olan kırsal topraklar da söz konusudur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra kırsal alanlardan kentlere doğru olan göçün sonucunda, merkezde bulunan kentler ve o merkeze yakın alanlar, birincil evrede kademeli olarak genişleyerek metropoliten alanı ortaya çıkarmaya başlarken, daha sonraki süreçte kentsel alanların doyum noktasına yaklaşmaya başlamasıyla birlikte kentlerin, kırsal alanları da içine alacak bir dönüşüme başladığı ikinci evreye geçilmektedir. Bu dönüşümde belirginleşen en önemli yansıma, kentsel alanda belirli bir refah düzeyini elde etmiş olanların kentten bir ölçüde uzaklaşma cabaları sonucunda “*de facto*” olarak kırsal nitelikler taşıyan alanlara doğru bir hareket içinde olmaya başlamalarıdır. Esasında bir anlamda ilk evrenin tamamlayıcısı gibi görülebilecek olan bu süreç, beraberinde giderek artan bir şekilde dünyada “*sınırsız kentlere*” doğru yönelişin olduğuna yönelik savları da güçlendirmektedir.

1.3.2. Metropolitenleşmenin Küreselleşmesi: Sınırsız Kentler

Dünyada 19. yüzyıla kadar hem yerel hem bölgesel ulaşım alanındaki sınırlılıklar, kentlerin büyümesine karşı doğal bir engel oluşturmuştur. Roma, İskenderiye, Babil ve Antakya gibi büyük kentler bile bu doğal engelden nasibini almışlardır. Fakat 19. yüzyılın ortalarında, Mumford'un deyimiyle metropol tekeli oluşturulmasına dönük eğilim, kömür ve demirin bu yönde etkili bir şekilde kullanılması ve demiryolu ulaşım ağının yaygınlaşmasıyla önemli ölçüde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda metropol uygarlığının ilk adımları atılmıştır. Fiziksel gereklilikler nedeniyle yerleşimler daha çok kömür ve maden yataklarının yakınlarında kurulmaya başlanmış ve bu demiryolu ağı ile desteklenmiştir. Böylece kent kütlelerinde bir yoğunlaşma ve yaygınlaşma trendi ortaya çıkmış, il ve ilçeler bir bütün halinde kentleşme eğilimi göstermeye başlamış ve ortaya çıkan yeni oluşumu

geçmiş kent yapılarından ayırmak için ise “*bileşik kent*” adı önerilmiştir. İlerleyen süreçte eğilimin evrensel bir bileşik kente doğru olacağı düşüncesi, aslında yarım yüzyıl önce Geddes tarafından ortaya koyulmuştur. Günümüzde bu tehlikenin önemini yeniden anlamlandıranlar, Geddes’in tasvir ettiği bileşik kent olgusuna, aslında bu yeni oluşuma hiç de uygun olmayan bir karşılık olarak “*megapolis*” terimini atfetmişlerdir. Ancak Mumford’a göre megapolis kavramı, aşırı büyümüş bir kent yapısıyla birlikte tarihsel bir dokunun varlığına ve bir bütünlüğün temsiline karşılık gelmektedir. Bileşik kent ise yayıldıkça bir hiçlikten ibaret kabul edilmektedir. (Mumford, 2013: 652-653). Dolayısıyla bu iki kavramın birbiri yerine geçemeyeceği, salt genişleme ve büyüklüğün bir kenti megapolis olarak tanımlamada yetersiz kalacağının altı çizilmiştir.

Metropolitenleşme uygarlığının kurulma sürecinin başlarında otoyol, demiryolu, gayrimenkuller ile otomobilleri kentten kırsal alana doğru gözü kapalı bir şekilde pompalayan güçler, esasında biçimsiz bir kentsel sızıntıya sebep olmuşlardır. Nihayetinde kırsal alanlara kentsel izlerin hızlıca taşınmasının bir sonucu olarak bu alanlar, sahip oldukları kişilikleri ve cazibelerinin birçoğunu kaybetmeye başlamışlardır. Böylece kırsal alanlar, kıra dair izler taşıyan bir yerleşim birimi olmaktan çıkarak; çevresi bileşik kentle sarılmış olan ve kendisi de bileşik kenti saran geniş ve düşük yoğunluklu bir kütle haline gelmiştir. Giderek artan bir şekilde kırsal arka planı ve kendine özgü o küçük yapısı aşınmaya başlayan bu alanlar, kentten uzaklaşmak isteyenlerin bir hedefi olmaktan öteye giderek, kente eklemlenmeye başlamışlardır. Bu öteye gitme noktası ise artık ilgili alanların, metropolün “*ahtapot kollu kent*” (*la ville tentaculaire*) benzetmesinin bir parçası haline geldiği ifade edilmiştir (Mumford, 2013: 614). Ahtapot kollarına eklemlenen kırsal alanlar, kentsel forma evrilmeye başlayarak kent potası içinde eritilmekte, hedef olarak kentten kaçısın adresi olarak gösterilen yeni kırsal alanlar ise benzer süreçlerden geçerek gelecekteki kent sınırları içerisinde kalma yoluna girmektedirler. Bu döngü ise tüm dünyanın tek bir bileşik kent olacağı varsayımını ifade eden “*ekümenopolis*” kavramına anlam kazandırmaktadır.

Kentleşme ve metropolitenleşmenin küresel bir hal alması durumu, 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan teknolojik devrim süreci ve enformasyon toplumunun gündeme gelmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Artık bilginin üretimi ve

enformasyon, ortaya çıkan yeniliklerin süreklilik göstermesini tesis etmekte, insanlığın elde ettiği bu yenilikler de yeniliğin kullanımına yönelik süreçlerin yönetimini zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı, içinde bulunulan yeni dönem, daha önceki sanayi toplumlarında ortaya çıkan teknolojik yeniliklerin çıktılarından farklı değerlendirilmeyi ve "kentsel olan" üzerinde göstereceği etkileri incelemeyi elzem kılmaktadır. Castells'e göre, enformasyon çağı ve toplumsal yapısının ortaya çıkaracağı küresel kent olgusu, sadece birkaç kentin üstünde hiyerarşik olarak kabul görüp yer edinen bir yapıdan çok şu şekilde ifade edilmiştir (Castells, 2004a: 107-118);

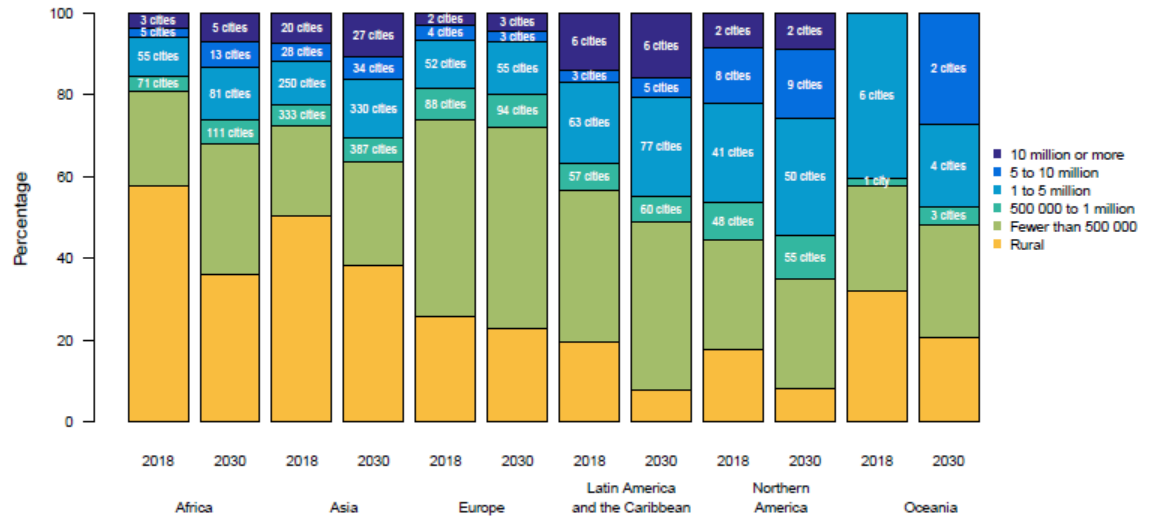
...dünya çapında egemen işlevleri ifade eden mekanlar ağıdır ve bu küresel ağda farklı oranlarda ve ağırlıklarda yüzlerce kent bulunmaktadır. Dahası, egemen işlevlerin hepsi aynı boyutta olmadığı için küresel ağlar da doğal olarak değişiklik göstermektedir. Örneğin, Silikon Vadisi ya da Austin, enformasyon teknolojisindeki yeniliklerin ağı olmasına rağmen finansal ağların bir parçası değildir. Londra, New York ve Frankfurt gibi kentler de finans ve iş ağlarının düğüm noktalarıyken teknolojik yenilik ağlarıyla pek bir ilişkileri yoktur. Dolayısıyla genel olarak küresel ağlar, kentlerin küresel kesimlerini tanımlar ve kesimler bir mekanda ne kadar çok yer alırlarsa o mekanın küresel yoğunluğu o kadar çok olur

Birleşmiş Milletlere göre, 2007 yılından bu yana dünya nüfusunun yarısından fazlası kentsel alanlarda yaşamaktadır. Kaldı ki 1950 yılında bu oran yüzde 30 iken 2000 yılında yüzde 51,6'ya yükselmiştir. Muhtemelen bu artış 2030 yılında yüzde 60'a ulaşacaktır. Dünyada metropolitenleşme süreci büyük bir hızla devam etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin yüzde 75'ini ve küresel kentsel nüfusun ise yüzde 53'ünü paylaşan Asya Bölgesi (özellikle 700 milyon kentsel nüfus ağırlığına sahip Çin ve Hindistan) gelecekteki kentsel büyümeye en büyük katkıda bulunacak ülkeler arasındadır. Beş milyondan fazla nüfusu sahip yerleşim yerleri olarak megakentler, dünya çapında bu kentleşme ve metropolitenleşme sürecinin en belirgin çıktısıdır. Megakentler, yeni gelişme dinamikleri ve farklı demografik, sosyal, politik, ekonomik ve ekolojik süreçlerin yoğun ve karmaşık etkileşimiyle karakterize edilmektedirler. Gelişmekte olan dünyada megakentlerde nüfusun artış hızı, altyapının gelişme hızından daha hızlı bir ilerleme göstermektedir. Nüfusun artış hızına ayak uyduramayan altyapı ile parçalanmış ve kontrolsüz bir kentsel saçaklanma ise trafik yoğunluğu, endüstriyel üretimin plansız yoğunlaşmasını, ekolojik aşırı yükleri,

çevresel bozulmayı, kayıt dışılığı, düzensiz toprak gelişimi ve emlak / konut pazarlarını tetikleyebilmektedir (Krass ve diğerleri, 2013: 5).

Yine BM'nin yayınlamış olduğu dünya kentleri 2018 raporunda, 2030 yılına ilişkin bazı projeksiyonlar ortaya koyulmuştur. Bu raporda, dünyadaki tüm bölgeler bağlamında, 2018 yılından 2030 yılına azalma eğiliminde olan tek mekansal yerleşim kırsal alanlardır. 10 milyon ve üzerinde nüfuslu yerleşimleri megakentler olarak kabul eden rapora göre, 2018 yılında 33 olan megakent sayısı, 2030 yılına gelindiğinde 43'e yükselecektir. Yine aynı rapora göre, 1990 yılında bu sayı 10'dur. 2018 yılında yüzde 44,7 oranında nüfusun kırsal alanlarda yaşadığının altının çizildiği raporda, 2030 öngörüsü ise yaklaşık yüzde 5 azalışla yüzde 39 olarak beklenmektedir (UN, 2018: 5).

Şekil 1: Yerleşim Yeri ve Bölge Büyüklüğüne Göre Nüfus Dağılımı, 2018-2030



Kaynak: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2018). The World's Cities in 2018—Data Booklet (ST/ESA/ SER.A/417), s.6.

Şekil 1'de açıkça görüleceği üzere, tüm dünyada kentsel alanların sayıları ve kapsamı hızla artmaya devam edecektir. Bu sürecin kentlerin, kırsal alanlar üzerinde baskılama, parçalama ve daraltma anlayışı çerçevesinde gelişeceği ifade edilebilir. Metropolenleşmenin küreselleşmesi olgusunu gözle görülür bir şekilde ortaya koyan bu süreç, kırsal alanlara dönük akılcı planlama çabalarının hayata geçirilmesiyle bir ölçüde yönetilebilir. Aksi takdirde hızla artan nüfusun, gelecekte yeterli ve sağlıklı düzeyde beslenme ihtiyacı ve gıda kaynaklarına erişimi adına büyük bir riskle karşıya kalması kaçınılmaz olacaktır.

Dünyada metropoliten alanların yaygınlaşması, tarım arazi ve meralar üzerinde ortaya çıkaracağı etkiler bağlamında önem arz etmektedir. Çünkü dünyada tarım arazileri ve meralar, kara yüzeyinin yaklaşık yüzde 40'ını kaplamaktadır. Bu alan neredeyse ormanların kapladığı alana eşittir. Antropojenik faaliyetlerin sürekliliği bağlamında kentleşme ve metropolitenleşmenin artışı, insan egemenliğinde arazi kullanımını geri döndürülemez biçimde etkileyen bir süreçtir. Bunun yanı sıra toprak örtüsü, hidrolojik sistemler, biyojeokimya, iklim ve biyolojik çeşitlilikte ortaya çıkabilecek değişiklikler de kentsel alanların artışıyla yakından ilişkilidir.

Dünya çapında metropoliten genişleme, habitat kaybının ve türlerin yok olmasının temel nedenlerinden biridir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan kentsel genişleme, birincil tarım arazilerinde ortaya çıkan kayıplarla karşılanmaktadır. Örneğin ABD'de konut alanlarının geliştirmesi şeklinde ortaya çıkan kentsel genişleme, korunan alanlar için büyük bir tehdit olarak görülmektedir. Kentsel alanlar, yüzey ısısı, su kaynaklarının buharlaşması, artan aerosoller ve antropojenik ısı kaynaklarının modifikasyonu ile yerel iklimini etkilemekte, bu da yüksek sıcaklıklara ve yağış düzenlerinde değişikliklere neden olmaktadır (Seto ve diğerleri, 2011: 1).

1970-2000 yılları arasında dünya genelinde kentsel arazi alanları 58.000 kilometrekare artış göstermiştir.³ Özellikle Hindistan, Çin ve Afrika, kentsel arazi genişlemesinde en yüksek oranları kaydetmişlerdir. Toplam kentsel alan artışı bağlamında boyut olarak en büyük değişiklik Kuzey Amerika'da meydana gelmiştir. Tüm bölgelerde otuz yıl boyunca, kentsel arazi genişleme oranları, kentsel nüfus büyüme oranlarından daha yüksek ya da eşit olmuştur. Bu da kentsel büyümenin kompakt bir hal olmaktan çok daha geniş hale geldiğini göstermektedir. Kentsel alanların artışında kişi başına düşen GSYİH'deki yıllık büyüme önemli bir parametre olarak ifade edilmektedir. Örneğin Çin'de bu yönlü metropol alanlarının artışının yarısı kişi başına düşen gelirin artışının etkisiyle şekillenmektedir. Fakat Hindistan ve Afrika'da ise kişi başına gelirin kentsel büyümede etkisi daha az anlamlı olmakta, bunun yerine esas etken olarak kentsel nüfus artışı gösterilmektedir. Gelişmiş ve gelir düzeyi yüksek ülkelerde ise metropoliten alanların yayılma hızı daha yavaş

³ Seto ve diğerleri (2011) tarafından yürütülen "Küresel Kentsel Arazi Genişlemesinin Meta Analizi" adlı araştırmada; 2030 yılına kadar dünyada kentsel arazi artışı 430.000 km² ile 12.568.000 km² arasında gerçekleşecektir. Olası tahmin ise 1.527.000 km² civarındadır. 1970-2000 yılları arasındaki otuz yıllık sürede kaydedilen 58.000 km² artış hesaba katıldığında, 2000 yılından sonra 2030'a kadar olası kentsel arazi artışının 26 kat daha fazla gerçekleşeceği beklenmektedir.

gerçekleşmektedir. Ancak, Kuzey Amerika'da nüfus artışı, kentsel genişlemeye Avrupa'da olduğunda daha fazla katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda kentsel genişlemede gözlenen varyasyonların salt nüfus, GSYİH veya diğer değişkenlerle izahı kolay değildir. Bu durum ise metropolitenleşmenin, uluslararası sermaye akışları, kayıt dışı ekonomi, arazi kullanım politikası ve genel ulaşım maliyetleri dahil olmak üzere, küresel düzeyde kapsamlı bir şekilde gözlemlenmesi zor ve çeşitli faktörlerle ilişkili olan dinamik bir görünüm sergilediğini gözler önüne sermektedir (Seto ve diğerleri, 2011: 1-8).

Metropolitenleşmenin artışında ve kırsal alanların kentsel kullanıma dönük hale gelmesinde öne çıkan nedenler arasında artan sanayileşme⁴, sürdürülebilir olmayan tarımsal üretim yöntemleri ve iklim değişikliği sayılabilir. Örneğin sadece Çin'de her yıl yaklaşık 3.000 ila 6.000 kilometrekare tarım arazisi kaybolmaktadır. Afrika'da muhtemelen benzer bir ölçekte zarar görmektedir. Bu gelişmeler aynı zamanda kırsal nüfusun bir kısmının kentsel alanlara yönelmesine de neden olmakta, böylece kent için kırsal alanların dönüştürülmesi daha kolay hale gelmektedir (Just ve diğerleri, 2008: 10). Tüm bunların yanında, iklim değişikliği karşısında en savunmasız alanlardan olan kırsal alanların, bu nedenle verimli tarım arazilerini kaybetmeye başlamış ya da başlayacak olmaları da öne çıkan nedenler arasında sayılabilir.

1.4. KIRSAL ALANLARDA KENTSEL SAÇAKLANMA OLGUSU

Sanayi Devrimi sonrasında tüm dünyada kırsal ve kentsel alanlar bazında hem nicelik hem de nitelik olarak büyük değişim ve dönüşüm süreçleri yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçler içinde en dikkat çekici olanı, kırsal alanlardan kent merkezleri ve çeperlerine yönelik gerçekleşen büyük bir göç hareketidir. Bu göç hareketiyle birlikte artık tersine döndürülemez bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Kırsal alanlardan kentlere çalışma olanaklarının sunduğu cezbedici koşulların da etkisiyle baş döndürücü bir nüfus aktarımı söz konusu olmuş ve artan nüfusla yeni kentler

⁴ Sanayileşme olgusunun kırsal alanların çözülmesi bağlamında aslında ana belirleyici bir rol üstlendiği söylenemez. Çünkü bugün gelişmiş ve tarımsal üretimde öne çıkmış ülkeler, bunu yaparlarken, tarımsal üretim ve sanayileşme olgusunu bir arada kurgulayarak tarıma dayalı sanayi üretiminin tesis edebilmişler ve katma değeri yüksek tarımsal üretim yaparak kırsal alanları bir cazibe merkezi olarak koruyabilmişlerdir. Burada bahsedilen ise “kıra rağmen” bir sanayileşme anlayışıdır.

kurulmaya, var olan kentlerde ise hacimsel olarak farklı şekillerde coğrafi genişleme süreçleri yaşanmaya başlamıştır.

Tüm bunlarla birlikte, devam eden süreç özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren öyle bir yöne evrilmiştir ki kentsel alanların izlerini taşıyan formasyonlar, mekansal olarak yayılma ve sıçrama sürecine hız vererek gittikçe azalan kırsal alanlar için güçlü bir tehdit oluşturmuştur. Üst perdeden kentsel büyüme, alt formasyonlarda kentsel saçaklanma olarak farklı kavramlar altında realize edilen bu süreç, kendi içerisinde belirli ayrıntılarla farklılaşıyor olsa da en nihayetinde tümü kırsal alanlara yönelik gelişen bir sürecin sonucudur. Bu başlık altında ise kentsel büyümenin kent sınırlarının ötesinde izlediği yol açığa çıkarılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kentlerin kırsal alanlarla kavuşma noktalarından başlayarak devam eden ve farklı formlarla ilerleyerek kırsal alanlarda etkilerini gösterdiği saçaklanma olgusuna değinilmektedir.

1.4.1. Kentsel Saçaklanma Kavramı

ABD’de 1956 yılında çıkarılan Federal Karayolu Yasası, saçaklanma olgusunun belirginleşmesinin ve tüm ülkede hız kazanmasının önünü açan bir metin olarak kabul edilmektedir. Bu yasada hem mekansal açıdan hem yaşam alışkanlıkları bağlamında insanların hayatlarında bir devrim gerçekleştirmek maksadıyla fabrikalar ve mağazalar gibi formların dağıtılması kurgulanmıştır. Yasanın çıkmasından sonraki bir yıl içinde yazar ve sosyal eleştirmen William H. Whyte, bu dağıtım süreci karşısında ortaya çıkan neticelerden kaygı duymaya başlamış ve karayolu ağının kentler için çevredeki kırsal alanlara doğru hızla genişleme imkanı sunduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Fortune Dergisinde, Ocak 1958’de yayınlanan ve “*Kentsel Saçaklanma*” adını taşıyan kısa bir makalede Whyte, “*bir zamanların yeşil kırsal alanlarının büyük parçalarının dumanla kaplanmış çöllere dönüşerek artık ne kent ne banliyö ne de kasaba olduğunu*” ifade etmiştir. Yine aynı makalede, bu durumun tek başına kırsal alanların silinişi olarak yorumlanmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Bunun, iki farklı kentin alt bölümlerinin kavuşmaya başladığı noktada ortaya çıkan büyük metropolitenleşme hareketinin bir parçası olarak görülmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bundan yaklaşık yarım yüzyıl sonra ise saçaklanma terimi Amerikan literatüründe yaygın olarak dillendirilmeye başlanmıştır. Başlangıçta bedensel bir

pozisyona atıfta bulunarak “*kollar ve bacaklar yayılmış halde uzanmak ya da oturmak*” şeklinde kullanılan sözcük, sonraları daha geniş bir anlam kazanarak “*düzensiz yayılmak ya da gelişmek*” olarak kabul görmüştür (Frumkin ve diğerleri, 2004: 1).

Esasen saçaklanma olgusu, kentlerde, kent tarihinin başlangıcından bu yana kalıcı bir özellik olmuştur. Tarih boyunca kentler, ekonomik olarak geliştikçe ve müreffeh hale geldikçe, farklı yoğunluklarda olmak kaydıyla dışa doğru yayılma eğilimine girmişlerdir. Fakat 20. yüzyılda saçaklanma olgusunu farklı kılan husus, kentsel yayılmanın büyük bir fenomen haline gelmesi olmuştur. Ekonomik olarak zenginleşen kentlerdeki yoğunluğun azalması durumu, içinde bulunduğumuz çağın kentsel gelişiminde yer alan en önemli olgudur. Örneğin Mezopotamya’da kentsel formasyonların yoğunluk izlerine bakıldığında, aradan onlarca yüzyıl geçmesine rağmen, kilometrekareye düşen insan sayısı bağlamında, günümüzde çok az kentin Mezopotamya’daki kentsel formasyonlara benzer yoğunluklarda olduğu ifade edilebilir (Bruegmann, 2006: 18). Dolayısıyla çağlar boyunca kentlerde nüfus artış süreci devam ederken, ekonomik ilerlemenin de etkisiyle kentler yoğunluk olarak optimum düzeyine ulaştıkça genişlemeye ve böylece tekrar yoğunluk dengelemesine gitmişlerdir.

Kentsel saçaklanma (urban sprawl), fiziksel olarak genişleyen kentsel alanları tanımlamak için yaygın olarak kullanılan bir kavramdır. Avrupa Çevre Ajansı’na göre saçaklanma olgusu, pazar ekonomisi koşullarında, çoğunlukla kırsal alanları içine alacak şekilde büyük kentsel alanların düşük yoğunluktaki bir fiziksel genişleme biçimine gönderme yapmaktadır. Saçaklanma, kentsel büyümenin sınırına ilişkindir ve toprak bölümlenmesinin kontrolünü bir ölçüde planlı sürdürmeye dikkat çekmektedir. Esasen kentsel gelişme, yamalı, dağınık ve süreksizliğe meyillidir. Bazen kentsel gelişme, sıçramalı bir süreç izleyebilir ve bu durumda kentin çeperlerinde bulunan kırsal alanların tarımsal verimlilikleri etkileyebilecek bir sonuçla karşılaşılabilir (Hennig ve diğerleri, 2016: 6).

Bir başka tanımlamayla saçaklanma, bir yandan kent tipi yapıların banliyö ve tarım alanlarına aktarılmasına, diğer yandan tarımsal bölgelerdeki (ayrı çiftlikler, çiftlik işçilerinin evleri, ikincil yerleşim bölgeleri) ve erken sanayileşmiş veya ticari olarak nüfuz edilen alanlardaki yerleşim yerlerinin düzensiz büyümesine gönderme

yapmaktadır. Ayrıca bu terim aynı zamanda saçağa konu olan alanda, evlerin (hafta sonu kullanımına uygun ikincil konutlar) ve yerleşime kapalı alanların etrafında geçici olarak işgal edilen ev gruplarının sistematik olmayan bir şekilde konumlandırılmasına işaret etmektedir (Akademie für Raumforschung und Landesplanung, 1970: 3863; Hennig ve diğerleri, 2016: 21).

Esasen saçaklanma, bir arazi parçası üzerinde görsel olarak algılanabilen olgudur. Kentsel saçaklanmadan etkilenen bir arazi parçası, kentsel gelişmenin sızıntılarına uğramakta ve böylece mekansal olarak parçalı meskenlerin yer aldığı, kişi başına nüfusun ve mesleklerin çeşitliliğinin yükselmeye başladığı alanlar ortaya çıkmaktadır. Belirli bir peyzajda daha fazla alan (inşaata maruz kalan alan miktarı) ve bu inşa edilmiş alanın peyzajda dağılması (mekansal konfigürasyon) ile yerleşim bölgelerinde inşaaya konu olan alanlarda meskenlerin kentsel alanlardakine oranla daha düşük yoğunlukta kullanımı arttıkça saçaklanma derecesi yükselmektedir. Kentsel saçaklanmanın nedenleri ve sonuçları ise saçaklanma olgusundan ayrılmakta ve bu nedenle tanımın bir parçası olarak kabul edilmemektedir (Jaeger ve Schwick, 2014; Hennig ve diğerleri, 2016: 22).

Tekeli'ye göre (2016: 61); kentsel saçaklanma kavramının kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, kır-kent ayrımı berraklığını kaybederek bulanıklaşmaya başlamıştır. Çünkü sanayi toplumu süresince, mekansal yerleşmelerin temsili için kullanılan kent ve kır kavramları belli bir karşıtlık içerisinde bulunmuşlardır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte ise bu iki karşıtlık büyük ölçüde çözülme ve aşınma sürecine girmiştir.

Böylelikle kentler, büyük kent dokularının eklenmesiyle, mevcut dokuları arasında boşluklar bırakarak, atlamalı ya da sıçramalı genişlemeler göstererek büyüme sürecine girmiştir. Bu formda bir büyüme ise kır-kent arasında keskin ve net tanımlanabilir bir çizgi oluşturabilme imkanını ortadan kaldırmıştır. İşte bu durum, kent planlama literatüründe kentsel saçaklanma olgusunun kullanılmasıyla eş zamanlı gerçekleşmiştir. Bu çözülme sürecinin fitilini ateşleyen ise kentsel faaliyetler içerisinde ele alınan üretim ve hizmet sektörlerinin kentsel alan dışında konumlanmaya başlamasıyla olmuştur. Böylece kırsal alanların ağırlıklı olarak tarım ve ormancılık faaliyetlerine yönelik ayırıcı yapısı yara almaya başlamıştır. Bu yara alma sürecinin başlangıcında süreci karakterize eden saçaklanma olgusu, uzak

durulması gereken olumsuz bir gelişme olarak kabul edilmiştir. Fakat günümüze gelindiğinde saçaklanma kavramının kaçınılmaz bir süreç olduğuna yönelik tespitler de söz konusudur.

Güncel akademik literatür göz önünde alındığında, araştırmacılara göre saçaklanma olgusu, salt nüfus artışına bağlı olarak herhangi bir peyzaj boyunca sıradan bir yayılma hareketi olmanın çok ötesindedir. Bu bağlamda mekansal saçaklanmanın ortaya çıkardığı dört boyut ifade edilmektedir. Bunlardan ilki düşük yoğunluklu gelişim içerisinde yaygın olarak dağılmış bir nüfustur. İkincisi ise keskin bir şekilde ayrılmış evler, mağazalar ve işyerleridir. Üçüncü boyutta yeterli bağlantı yollarının olmamasıyla ulaşımın zayıflığı ve kent merkezi ile çarşı gibi iyi tanımlanmış gelişen etkinlik merkezlerinin eksikliği gelmektedir. Son olarak ulaşım alternatiflerinin eksikliği, konut seçeneklerinin göreceli olarak tekdüze olması ve yürüyüş alanlarının azlığı gibi unsurlar, saçaklanma olgusuyla ilişkilendirilmiş ve bunun bir sonucu olarak görülmüşlerdir. Bu anlayışa dayanarak araştırmacılar, ölçülebilen ve analiz edilebilen dört faktöre dayanan bir yayılma endeksi oluşturmuşlardır. Bu dört faktörden ilki yerleşim alanlarının yoğunluğudur. İkincisi konutlar, meslekler ve hizmet merkezlerinin birbirine yakınlığı olmaktadır. Üçüncüsü ise merkezi yerlerin ve aktivite alanlarının yaygınlığı olurken sonuncu sırada sokak ağının erişilebilirliği gelmektedir. Bu dört faktör üzerinden metropoliten alanların kentsel saçaklanma skorları oluşturulmakta ve saçaklanmanın derecesi belirlenebilmektedir (Ewing ve diğerleri, 2012: 3).

Tüm bunların yanında kentsel saçaklanma skoruna küresel risklerin varlığı da eklenebilir. Örneğin tüm dünyayı etkisine alan bir salgın hastalık riskinde kentsel alanlar, bireylerin izole olmalarında zorlaştırıcı bir formdadırlar. Dolayısıyla sağlık riskleri ve olası salgınlardan korunmak amacıyla insanların kırsal alanlarda ikincil konut edinme eğilimlerinde güçlü artışlar ortaya çıkabilmektedir. Görece yatay mimari ve yerleşim yoğunluğunun parçalı yapısıyla kırsal alanlar bireysel izolasyonlarda avantajlı konumdadırlar.

1.4.2. Saçaklanma Kavramının Genel Özellikleri ve Kırsal Alanda Sonuçları

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, tüm sektörel alanlar için kent merkezinin sınırlarının büyümesinin arkasında yatan en önemli nedenlerin başında teknolojik gelişimler gelmektedir. Bunun dışında; kent merkezinde konut alanları bulunan üst gelir grubuna sahip kişilerin daha sonraları kentin çeperlerinde konut edinme ihtiyacı içerisinde olmaları; kentsel merkezde giderek artan hava kirliliği, gürültü, suç oranlarında kaydedilen artış ve açık alanlarda görülen yetersizlikler; kentsel alanda sunulan arsa arzının giderek sınırlı bir hale gelmesi ve fiyatların yükselmeye başlaması; konut üretiminde kazanılan yeni teknolojiler ve toplu konut sektöründeki yaygınlaşmalar; bireylerin kendilerini daha özgür hissedecekleri geniş konut ve yaşam alanlarına olma taleplerindeki artış; kırsal alanda tarımsal üretimden kaynaklanan gelirin azalmasıyla tarım toprağına üreticilerin bağlılığının aşınması; kentsel kullanıma dönüşecek tarım arazileri değerlerinin, tarımsal üretime ayrılmasından daha yüksek gelir getireceği düşüncesi; tarımsal amaçlı kullanılan toprakların ilerleyen zamanlarda fiyatlarının yükseleceği hesaba katılarak satın alınması ve böylece ortaya çıkan arazi spekülasyonu; etkin ve sınırlandırıcı, akılcı planlamadan yoksun ve isabetli vergilendirme politikalarının oluşturulmaması gibi nedenler kentsel saçaklanmanın ortaya çıkışında önemli rol üstlenmektedir (Bentick, 1980: 455; Archer, 1973: 30; Ottensman, 1977: 390; Gottman ve Harper, 1967: 1-10, akt. Özdemir, 1993: 27-28).

İfade edilen bu nedenler dolayısıyla kentsel saçaklanma, kapsama aldığı araziler üzerinde ve ortaya çıkardığı mekansal yapılar bağlamında bazı özellikler göstermektedir. Bunlar; saçaklanmanın lineer bir yol izlemekten ziyade sıçramalı, dağınık, gelişmiş ve gelişmemiş tarımsal arazileri kapsayacak şekilde ilerlemesi, heterojen bir yapıya sahip olması, kent merkezindeki mekansal yoğunluğa nazaran daha düşük bir yapılanma yoğunluğu olması ve bu kapsamda konut, sanayi, alışveriş merkezleri ile çeşitli hizmet kuruluşları gibi formların buralarda yer edinmeye başlamalarıyla açığa çıkmaktadır. Bu özellikler neticesinde, metropoliten alanlarda görülen kentsel saçaklanma olgusunun nüfuz ettiği alanlarda başta doğal peyzaj bozulmaya başlamaktadır. Ayrıca saçaklanma, sıçramalı bir şekilde gelişme eğilimi gösterdiği için kentsel özellikler gösteren yerleşimler arasında kalan kırsal alanlardaki

tarım arazilerinin zarar görmesine ve amaç dışı kullanıma tahsis olmaya başlamasına da neden olmaktadır. Tüm bunların devamında ise düzensiz bir yerleşim deseni ortaya çıkmaya başlamakta, toplumsal yapıda ayrışmalar gözlenmekte ve kırsal alanda tarımsal arazilerinin spekülasyona konu olması gündeme gelmektedir (Özdemir, 1993: 28-29).

Nihayetinde kentsel saçaklanma kavramı, kırsal özellikler gösteren mekansal formlar üzerinde aşındırıcı bir etkiye bulunmaktadır. Bu etki, her şeyden önce kırsal alanda tarım arazilerinin hedefe alınmasını kolaylaştırıcı üretim yapılarında çözümlerle açıklığa kavuşturulmalıdır. Çünkü tarımsal üretimde dönüşümün varlığı, bu çalışmanın da temel argümanlarından olduğu üzere, kentsel saçaklanmalara konu olan tarımsal arazi mülkiyetinde dönüşümle anlaşılır olmaktadır. Kırsal alanda üretim temelinde el değiştiren mülk sahipliği, kentsel saçaklanmanın öznesine dönüşmektedir.

Şekil 2: Kentsel Saçaklanmanın Tarımsal Alanda Etkileri



Kaynak: https://farm4.static.flickr.com/3262/2706745187_d2b781a1ed_z.jpg?zz=1,
(05.11.19)

Kentsel saçaklanmanın kırsal alanda tarımsal araziler ortaya çıkardığı etkiler, Şekil 2’de ABD’de bir eyalet olan Chicago örneği üzerinde ortaya koyulmaktadır.

Buna göre, benzer ya da farklı konut tarzları içerisinde verimli tarımsal araziler, yukarıda ifade edilen nedenler ve ortaya çıkan özellikler bağlamında kentsel alana dahil olma süreci içerisinde girmektedirler. Metropoliten alanların, sınırlarının genişlemeye başlamasının somut bir karşılığı olan bu süreç, kontrolsüz bir şekilde ilerlemeye konu oldukça küresel gıda arzında kesintiler ve krizlerin yaşanması artan nüfus karşısında orta-uzun vadede kaçınılmaz olacaktır.

Kırsal alanda amaç dışı kullanıma dönük satın alma yönlü doğrudan bir talep ve dolaylı olarak kır-kent çeperlerinde yer alan tarım arazilerinin pazar değerlerinin artış eğilimi göstermesiyle kentsel saçaklanma olgusu, tarım arazilerinin mülkiyetini elinde bulunduran üreticilerin satma motivasyonunu tetiklemektedir. Böylece bu alanların tarım dışı amaçlarla değerlendirmesine yol açacak el değiştirme eğilimi gelişme göstermektedir. Kentsel baskı, artan pazar değeri ve yükselen vergiler, bu eğilimin ana nedenleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda tarım alanlarının tarım dışına çıkarılmalarını önlemek amacıyla irtifak hakkı bağlamında doğrudan ödemeler ve tarımsal üretim alanlarını korumak için vergi ertelemelerinin uygulanması önemli sonuçlar ortaya koyabilecektir (White ve diğerleri, 1975: 21).

Tüm bunların yanında, kentsel saçaklanmanın çevresel, ekonomik ve sosyal etkileri de söz konusudur. Saçaklanmanın çevresel etkileri bağlamında peyzaj üzerinde üç ana süreci tetiklediği görülmektedir. Bunlar ise dönüşüm, bozulma ve parçalanmadır. Çevresel etkiler bağlamında, daha önce saçaklanma kaynaklı doğal özelliklerini yitirmemiş alanların bozuma uğrayarak dönüşümü veya tarımsal arazilerin konut alanlarına evrilmeye başlaması, görsel olarak bunun en belirgin çıktılarındandır. Ayrıca konut alanlarının mekansal olarak dağılmasıyla birlikte doğal ve yarı doğal kaynaklar bölünmeye ve küçülerek yok olmaya yüz tutmaktadırlar. Bu parçalanma ise ekolojik direncin kırılmasına neden olmaktadır. Çünkü parçalanmış küçük insan yerleşmeleri, izolasyona, yeterli gıda kaynaklarının eksikliğine ve habitat yapısında değişikliğinin azalmasına daha çok yatkındır. Ekonomik etkiler bağlamında ise kentsel saçaklanma genel olarak avantajlı bir konum ifade etmektedir. Çünkü ekonomik büyümenin büyük bir kısmı kentsel arazi kullanımının genişlemesinden kaynaklanmakta ve bu genişleme ise daha çok ucuz tarımsal arazilerin olduğu yerlerde yükselmektedir. Kentsel saçaklanmanın sosyal etkileri ise evler, iş yerleri ve diğer faaliyetler için mekanlar arasında seyahat edilen sürelerin artışıyla açıklanmaktadır.

Bu bağlamda toplu taşıma ağı ve araçlarının zayıflığı büyük bir araç bağımlılığına neden olmaktadır. Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalar, artan araç bağımlılığının sağlık üzerinde, özellikle de yüksek hareketsizlik nedeniyle obeziteye yakalanma sıklığı arasında önemli bir korelasyon olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda saçaklanmayla birlikte tarım alanlarının kaybı neticesinde, bu bölgelerde yaşayan kişilerin geçim düzeylerinin azalması ve ithal gıdalara daha fazla bağımlı hale gelinmesi söz konusudur. Saçaklanma, ayrıca peyzajın algısına dönük etkiler de ortaya çıkarmaktadır. Bu alanlarda yükselen kentsel konut tipleri, doğal ve geleneksel kültürel peyzaj üzerinde negatif etkiler oluşturmaktadır (Hennig ve diğerleri, 2016: 29-30).

1.5. TÜRKİYE'DE KIRSAL ALAN TANIMI

Kırsal alanlar tanımlanırken odağa alınan kriterler, ülkeden ülkeye farklılıklar içerebilmektedir. Her ülke, kendi demografik, coğrafi ve sosyo-ekonomik nitelikleri nispetinde ölçütler ortaya koyabilmekte, bu doğrultuda yaklaşımlar geliştirebilmektedir. Türkiye özelinde ise kırsal alanlar bağlamında genel kabul gören ve TÜİK tarafından da göz önünde bulundurulanan kır-kent tanımlamaları söz konusudur. Ortaya koyulan bu tanımlamalarda, kır ve köy kavramları bazen birbirlerinin yerine de kullanılabilmektedir. Halbuki Şahin'in de (2013: 207) belirttiği gibi, kıra ve kırsal alanlara yönelik yaklaşımlar geliştirilirken kır köyle eş tutmak yanılgılara sebebiyet verebilecektir. Çünkü kır, köyden daha geniş bir alanı içine almaktadır. Köy ise daha çok yönetsel anlamda idari bir birime tekabül etmektedir. Oysa kırın, kent sınırları içinde olmayan ve bir köy idari sınırının dışında kalan alanları da kapsayabilmesi muhtemeldir. Dolayısıyla kır ve kırsal alana dair yapılan tanımlamalar, köyü de içine alan bir çıkarımı ortaya koyarken köy kavramı daha çok kırsal alanların bir alt kümesi şeklinde yorumlanmalıdır.

Nüfus faktörünün değişen dinamizmi etrafında Türkiye'de kırsal alanların tanımlanmasına yönelik çok farklı hukuki ve idari düzenlemenin yıllar içerisinde ihdas olunduğu görülmektedir. Türkiye'de kırsal alan tanımı, ilk defa 1960 yılı genel nüfus sayımında ortaya koyulmuş ve bu doğrultuda kır-kent nüfus eşiği 10.000 olarak belirlenmiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da kent ve köy ayrımı noktasında

10.000 nüfusun bir sınır olarak tespit edildiği ifade edilmiştir. Bu nüfus eşiği, sanayileşme, tarım dışı faaliyetler, enerjiye dayanan üretim, uzmanlaşma, kurumsallaşma, ailenin küçülmesi, iş bölümüne dayalı dayanışma, dikey ve yatay hareketlilik gibi birçok ekonomik ve sosyo-kültürel değişken odağa alınarak tespit edilmiştir. Yapılan bu tanım, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) döneminde yürütülen bir araştırmaya kadar genel kabul görmüştür (Agah, 2018: 105).

Planlı dönemin başlarından 1985 yılına kadar geçerli olan bu kabule göre; nüfusu 10.000 ve üzerinde olan yerleşimler kent, diğer yerleşimler ise kırsal olarak sınıflandırılmıştır. 1982 yılında DPT tarafından yürütülen bir araştırmayla 10.000'den büyük nüfuslu 288 yerleşim yeri için yapılan bir çalışmada; nüfus, istihdam alanları, şirket sayısı, banka şube sayısı, telefon hattı aboneliği ve benzeri 28 kriter üzerinden kent olabilme eşik değerinin, araştırmaya konu olan yerleşim yerlerinin yüzde 80'inde 20.000 üzerinde ortaya çıkmıştır. Böylelikle kent olabilme eşik değerinin artması ve kent sayılabilmenin demografik olarak 20.000 ve üzerinde nüfusa sahip olmayla örtüşebileceği çıkarımına varılmıştır. 20.000 nüfus kriteri günümüzde de TÜİK tarafından kırsal ve kentsel alanları ayırmada geçerli bir nüfus eşiği olarak kabul edilmektedir (Kırsal Kalkınma Planı, 2010-2013: 14).

Benzer şekilde, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi'nde (UKKS, 2014-2020) ise Türkiye'de farklı kamu kurumlarınca uygulanan faaliyetlerin hedefi ve içeriğine göre farklılaşan kırsal alan tanımlamalarının varlığına dikkat çekilmiştir. UKKS, 2014-2020 belgesinde iki pencereden bir kırsal alan tanımı söz konusudur. Birinci tanım için ortaya koyulan temel ölçüt, yerleşim yerinin idari statüsüdür. Buna göre il ve ilçe merkezleri dışında kalan tüm yerleşimler köy (beldeler dahil) kabul edilmektedir. Bu tanıma binaen, TÜİK tarafından köy ve kent ayrımlarına dair istatistikler hazırlanmaktadır. Ortaya koyulan kırsal alan istatistikleri, operasyonel nitelikli kırsal kalkınma programlarında kullanılmakta ve kırsal alana yönelik geliştirilecek plan, program ve uygulamalarda esas kabul edilmektedir. İkinci tanım ise temel kriteri nüfus eşiği olarak kabul etmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere, 1982 yılında yürütülen araştırmayla son şekli verilen 20.000 nüfus ölçütü (Kent Eşiği Araştırması) bağlamında TÜİK, 1998 yılından itibaren kırsal-kent ayrımında istatistikler ortaya koymaktadır. Türkiye'de kırsal alanlara yönelik geliştirilen politikalarda esas tanım, ifade edilen iki boyutlu kırsal-kent ayrımı etrafında şekillenmekte, dolayısıyla kırsal

alanlar, nüfusu 20.000'den az il ve ilçe merkezleri ile beldeler ve köyleri kapsamaktadır.

Kırsal alanın çerçevesinin çizilmesine ilişkin Türkiye'de yapılan sınıflandırmalar, OECD ülkelerindekine benzer şekilde gerek hukuki düzenlemelerde gerekse kalkınma planlarında farklı ölçütler üzerinden yapılmıştır. Esasen TDK tanımlamalarında kırsal alan, üretim etkinliği bağlamında tarıma dayalı üretimin egemen olduğu tespiti üzerinden yola çıkılarak, “*iktisadi belirleyicilik*” kriteri temelinde ele almış olsa da 2000 yılında yapılan genel nüfus sayımında, kır-kent ayrımı yönetsel statüye bağlı olarak şekillendirilmiştir. Böylelikle Türkiye'de “köy nüfusu”, köy ve bucak nüfuslarına, “kent nüfusu” ise il ve ilçe merkezleri belediye sınırları dahilindeki nüfusa tekabül etmektedir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ise kırsal ve kentsel alanları ayırmada salt nüfus kriteri üzerinden hareket etmiştir. Bu plan, nüfusu 20.000 ve üzeri yerleşimleri kentsel alan olarak kabul etmiştir. Yine 8. BYKP, Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda kırsal alan; yaşam ve ekonomik faaliyetlerin önemli ölçüde doğal kaynakların kullanım ve değerlendirilmesine bağlı, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişme aşamalarının hızının yavaş, geleneğin yaşamın biçimlenmesinde etkili, yüz yüze ilişkilerin korunduğu, teknolojik gelişmenin gündelik hayata ve üretime kentlere göre daha yavaş sirayet ettiği ve son olarak sosyo-ekonomik nitelikleri bağlamında “*kentsel alanlar dışında kalan mekanlar*” olarak tanımlanmıştır (Kayıkçı, 2009: 27; 9. Beş Yıllık Kalkınma Politikaları Alt Komisyon Raporu, 10-11).

OECD tarafından ülkelerin kırsal alanlarını karşılaştırma hedefiyle ortaya koyulan ve nüfus yoğunluğunu temel alarak kullanılan tanım; Türkiye'de 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Politikaları Özel İhtisas Alt Komisyonu Raportörleri tarafından Türkiye'nin coğrafi olarak büyüklüğü ve mekansal yerleşimlerin idari sınırlarının (il-ilçe) bu değere göre büyük olması sebebiyle tutarlı sonuçlara karşılık gelemeyeceği düşüncesiyle temel ölçüt olarak kabul görmemiştir. Burada, sosyo-ekonomik perspektifte asgari olarak kentsel fonksiyonların belirginleştiği 20.000 ve üzeri nüfusa sahip yerleşimler dışındaki alanlar, kırsal alan tanımının karşılığı olmuştur. Böylelikle nüfus büyüklükleri ve tarıma dayalı iktisadi yapıları üzerinden birçok ilçe merkezi dahi kırsal alan vasfına tabi tutulmuştur. (Kayıkçı, 2009: 28). Bu durum göstermektedir ki idari bağlamda bir mekansal yerleşimin ilçe olması, oranın

kentsel alan olacağını garanti edecek yegane ölçüt olmamaktadır. İlçe olsa da nüfus eşinin 20.000 ve altında olması ve temel sosyo-ekonomik yapının egemen gücünün tarıma dayalı üretim olması bu yerleşimin kırsal alan niteliği taşıdığını gösterecektir. Tanımın sınırlarının belirgin olması ise uygulanacak kırsal alan politikalarının hedefine daha iyi ulaşması noktasında büyük işlerlik sunacaktır.

Hukuksal zeminde Türkiye'de kırsal alanların tanımına dair esasen ilk gelişme, 1924 yılında çıkarılan 442 sayılı Köy Kanunu'dur. Tanımlamada nüfus ölçütünü temel alan düşünce, ilk olarak bu yasada kendini göstermiştir. 442 sayılı Köy Kanunu'nun 1. maddesine göre; nüfusu iki binden aşağı olan yerlerin köy, 2000 ila 20.000 arası kasaba ve 20.000'den çok nüfusa sahip yerlerin ise kent olarak kabul edilebileceği ifade edilmiştir. Bunun yanında nüfusu 2000'den aşağı olsa bile belediye teşkilatı mevcut olan nahiye, kaza ve vilayet merkezlerinin kasaba gibi kabul edileceği ve belediye kanununa tabi olacağı anlaşılmaktadır. Aynı kanunun 2. Maddesinde, köy olarak kabul edilen yerleşim yerlerinin sınırları çizilmiştir. Buna göre; cami, mektep, otlak, yaylak, baltalık gibi ortak malları bulunan ve toplu veya dağınık evlerde oturan insanlar, bağ, bahçe ve tarlaları ile birlikte bir köyü meydana getirmektedirler (www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf). Köy kanunundan altı yıl sonra, 1930 tarihinde çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu'nda da benzer anlamlara cevaz verecek şekilde, bir yerleşim yerinde belediye kurulabilmesi için asgari nüfus şartının 2000 olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla 2000 nüfus kriteri, idari anlamda kır ve kent ayrımı için bir eşik olarak kabul edilmiştir (www.yds.gov.tr/dosyalar/1326978039-1580.pdf).

Köy kanununda kırsal alanı tanımlamak için öngörülen 2000 ve altı nüfus şartı, uzunca bir süre geçerliliğini korumuştur. Daha sonraki yıllarda 2000 nüfus kriterinin kır-kent ayrımını yeterince yansıtamayacağı düşüncesinden hareketle, bu şartın artırılması gerekli olduğu dile getirilmişse de bunun resmi olarak hayata geçirilişi, 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu ile olmuştur. Kanunun 4. maddesi, 2005 yılından itibaren bir yerleşim biriminde belediye kurulabilmesi için o yerleşim yerinin 5000 nüfus ve üzerinde olmasının asgari şart olduğunu belirtmiştir. Yapılan yeni düzenlemeyle birlikte, köylerin, kentsel alanda varlık gösteren bir yönetim birimi olan belediye teşkilatına sahip olabilmesi için toplam nüfusunun en az 5000 olması gereklidir. 5393 sayılı yasayla, 5000 ve üzeri nüfusa sahip yerleşim

yerlerinin kent olarak kabul edilmesi, esasen köy kanunu ve Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisinin kırsal alanı belirlemede kullandığı nüfus kriteri ile de kesiştiği ifade edilebilir. Bu perspektiften bakılırsa, bugün UKKS ile kırsal alanı tanımlamada kabul edilen 20.000 nüfus şartı, 1924 yılında yürürlüğe giren Köy Kanunu'nun kırsal tanımlamasına da benzer bir yapıdadır. Hassaten Köy Kanunu'nun 1. Maddesi, köy, kasaba ve kent tanımlarını nüfus kriteriyle yapmıştır ve kanuna göre 20.000 ve üzeri yerleşim yerleri kent, altında nüfuslu yerler ise köy ve kasaba olarak görülmüştür. Böylelikle UKKS'de olduğu gibi 20.000' e kadar olan nüfus şartı, köy kanununda da benzer olarak, köy ve kasaba olma kriteri eşliğini içine alacak şekilde bu iki birimin kırsal alanı oluşturacağı hükmüyle uyumaktadır (Kayıkçı, 2009: 29).

Tüm bunların yanında, Türkiye'de kırsal alan tanımı geçmişten günümüze önemli bir sorun ve tartışma alanı olarak görülmüştür. Bunda şimdiye kadar kırsal alanın temel dinamiklerini ortaya koyan, teori ve pratiği en iyi şekilde yansıtan özgün bir kırsal alan tanımının yapılamamış olması başı çekmektedir. Haddizatında kırsal alanın tespitinde genel nüfus sayımı, hane halkı işgücü anketi, hane halkı bütçe anketi ve genel tarım istatistikleri gibi veriler toplanmakta, ortaya çıkan istatistiki bilgiler ışığında farklı kırsal alan tanımlamaları işlerlik kazanmaktadır. Nüfus sayımında il ve ilçe merkezleri dışında kalan yerleşim yerleri, hane halkı anketlerinde 20.000'den az nüfusa sahip yerler ve tarım istatistiklerinde ise tüm köyler ve 5000'den az nüfusa sahip olan ilçe merkezleri, "*kırsal alan*" olarak telakki edilmektedir. Türkiye'de kentsel alan olarak kabul edilen fakat bunun yanında istihdam ve ekonomik yapısı ağırlıklı olarak tarıma dayanan, kırsala özgü yaşam biçimlerinin hüküm sürdüğü bazı il ve ilçelerde yerleşim birimlerinin olduğu aşikardır. Ayrıca kırsal alan statüsünde kabul edilen bazı yerleşim birimlerinde de sanayi ve turizm sektörleri bağlamında ilerlemiş egemen bir iktisadi düzenin var olduğu görülebilmektedir (Gülçubuk, 2006: 68). Buradan da anlaşılacağı üzere, Türkiye'de yerleşim yerlerinin kırsal ve kentsel alan olarak tasnifinde "de jure" ve "de facto" uyumsuzluklar söz konusu olmakta, kırsal kentsel alan ayrımında güncel ve gerçekliğe daha yakın tanımlamalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye'de kırsal alanların tasnifi ve tespitinde genel olarak nüfus faktörünün ön plana çıktığı görülmektedir. Nüfus faktörünün sınırları çizilirken TÜİK tarafından yapılan istatistiki çalışmaların itici güç olduğu kabul edilmektedir. Bu doğrultuda

yapılan tanımlamalara dair genel bir analiz yapıldığında aşağıdaki tespitleri yapmak mümkün olacaktır (Agah, 2018:105):

- Şimdiye kadar yapılan genel nüfus sayımlarında, köy ve bucaklar, köy nüfusu olarak kabul edilmekte, il ve ilçe merkezleri ile belediye sınırları içindeki tüm yerleşimler ise kent nüfusu olarak kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle idari sınırlar dikkate alınmakta ve böylelikle yerleşim yerinin statüsünde nüfus eşiği ekseni kilit bir rol üstlenmektedir. Burada nüfus eşiği 20.001 kabul edilmektedir. 20.000 nüfus ve altı yerleşim yerleri ise idari birimi ne olursa olsun kırsal alan diğerleri ise kentsel alan olarak saptanmaktadır.
- Köy envanteri incelendiğinde ise nüfus faktörüne bakılmaksızın köy statüsündeki tüm yerleşim yerleri kırsal alan olarak kabul edilmektedir.
- 2001 yılında yapılan Genel Tarım Sayımına göre, “köy genel bilgi anketi” ile “tarımsal işletme listelerinde” tüm köyler ve 25.000’in altında nüfusa sahip olan yerleşimler; “tarımsal işletmeler anketinde” ise tüm köyler ve nüfusu 5000’den az olan il ve ilçe merkezleri kırsal alan kapsamında kabul edilmiştir.
- Hane halkı işgücü anketlerine göre ise nüfusu 20.000’in altında olan yerleşim yerleri kırsal alan olarak değerlendirilmiştir.
- Son olarak nüfus ve sağlık araştırmasına göre (2003) idari bağlamda statüleri dikkate alınmaksızın 10.000’den az nüfusa sahip tüm yerleşimler kırsal alan olarak tespit edilmiştir.

Türkiye’de kırsal ve kentsel alan ayrımında kurumsal düzeyde ortaya koyulan tanımlamalar, geçmişten günümüze sürekli bir güncelleme arayışı etrafında şekillenmiştir. Hangi yerleşim yerlerinin kırsal, hangilerinin kentsel statüde bir çerçeveye oturacağının tespiti hayati bir öneme sahiptir. Uzunca bir dönem ortaya koyulan tanımlama arayışları, kamu politikalarının alansal işlerliğini maksimize etme adına “*kabul olunan ile gerçeklik arasında köprü*” görevi görmüştür. Fakat son yıllarda bu anlamda yoğun bir tartışmanın olduğu görülmektedir. Bu tartışmalar ise ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, 6360 sayılı kanunun getirdiği değişiklikler etrafında süregelmektedir. Mevcut tanımlamalar kapsamında 6360 sayılı

kanun sonrası, daha önceden TÜİK tarafından ortaya koyulan kır-kent ayrımı istatistiklerinin büyük açmaza girdiği su götürmez bir gerçektir. Dönemin TÜİK başkanı Birol Aydemir'in 2014 yılında düzenlenen bir basın toplantısında, ortaya çıkan son gelişmelerle birlikte kır-kent ayrımı noktasında tespit edilmiş olan ölçütlerin anlamını yitirdiğine ilişkin tespiti şöyle olmuştur (İHA Ekonomi, <https://www.ihha.com.tr/haber-tuik-baskani-kent-kir-ayrimi-anlamini-yitirdi> 348577/, 2014):

Kent-kır ayrımı anlamını yitirdi. Kent-kır tanımı 1924 yılında yapılmış bir tanımdı. Yeni büyükşehir uygulamasıyla da tamamen anlamı yitirdi. OECD ile Eurostat'ın kullandığı hücre sistemi denilen yeni kent-kır ayrımlarını uygulayacağız. Çevre ve Şehircilik Bakanlığımız çalışmalarını yılsonuna kadar bitirebilirse, 2015'te AB standartlarına uygun yeni bir kent-kır ayırımına gideceğiz. Daha önce kır olan her yer şimdi kent oldu. Büyükşehirlerdeki kır oranı yüzde 3'e düştü. Çoğu büyükşehirde hiç kır kalmadı. Halbuki daha düne kadar hepsi kırdı, aslında hala da kır. Bu bizim bütün istatistiklerimizi değiştiriyor. Örnek analize göre çok farklı sonuçlar çıkabiliyor. Önemli olan istatistikte tutarlılıkla, karşılaştırılabilirliğin devamıdır. Dolayısıyla biz bu istatistikleri aynı şekilde kullandığımızda bunu kaybediyoruz. Biz artık, kent-kır ayırımında veri vermeyi durduruyoruz.

Yeni dönemde sürdürülecek çalışmaların yol haritasına ilişkin de bilgi veren Aydemir'e (2014) göre; öncelikle tüm ülke genelinde idari sınırların eksiksiz ve net olarak tespit edilmesi gereklidir. Çünkü halihazırda idari sınırları üzerinde tam olarak mutabık kalınamayan ilçeler hatta iller bile bulunabilmektedir. Bu şartlar altında coğrafi bilgi sistemlerini kullanarak neticeler almak da zor olacaktır. Dolayısıyla öncelikle oto-foto uygulamasına geçilmeli ve tüm yerleşim yerlerinin havadan fotoğrafları elde edilerek boyutları belirlenmeli ve böylelikle ilerleyen süreçte bu yerleşim alanlarının ayrı ayrı adresleri, koordinatları tespit edilerek hazırlanacak haritalara yerleştirilmelidir. Bu uygulama sadece kır-kent ayrımı adına değil, emniyet, sosyal güvenlik, maliye ve birçok açıdan bakanlıklara da uygun zemin tesis edecektir. Örneğin bu uygulamanın iyi işlediği bir ülke olan Hollanda'da istatistiklerin yüzde 95'i idari kayıtlardan alınmakta, yüzde beşi için ise araştırmalar yapılmaktadır. Birçok verinin işlenebildiği ve birleştirilebildiği oto-foto uygulaması sayesinde, elde edilecek kayıtlarla, Avrupa Birliği standartlarına uygun yeni bir kır-kent tanımına ulaşılması hedeflenmektedir.

Bu doğrultuda mevcut kırsal alan tanımının değişen idari, yönetsel fonksiyonlar ve toplumsal yapının dinamizmi etrafında yeniden ele alınması söz konusu olabilecektir. Buradan hareketle yeni bir kırsal alan tanımlamasına yönelik çalışmaların ise Kalkınma Bakanlığı (yeni yapısı ile T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı), İçişleri Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı ile ilgili diğer kamu kurumlarının da katkısıyla TÜİK koordinasyonunda en kısa zamanda sonuçlandırılması büyük önem arz etmektedir.

1.6. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE KIRSAL YERLEşMELER

Doğrudan ya da dolaylı olarak temel maddelerin doğal çevreden elde edildiği birincil faaliyetlerin hakim olduğu, doğal ortam koşullarına uyum gösteren bir yapıda bulunan, fonksiyonel yönden fazlaca ilerlememiş alanlar kırsal yerleşmeler olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda kırsal yerleşmeleri niteleyen iki unsur; kırsal alana konu olması ve birincil ekonomik faaliyetlerde, yani tarım, hayvancılık, ormancılık, avcılık, toplayıcılık ve madencilik sektörlerinde ne çıkmasıdır. Kırsal yerleşmelerin bulunduğu arazi parçalarının doğal özellikleri, diğer alanlardan farklı bir görünüm sergilemektedir. Kırsal yerleşmeler, birincil ekonomik faaliyetleri sürdürülebilir kılması nedeniyle daha çok doğa ile i içedir. İnsanlığın avcılık-toplayıcılık merkezli hayatta kalma mücadelesinden, üretim tekniklerinin ve gereçlerinin gelişimiyle yerleşik düzene geçmesinde çevresel koşulların uygunluğu büyük rol oynamıştır. Nihayetinde tarımsal üretim düzeninin dünyada işlevsel hale gelmesiyle birlikte insanlar, mekanlar üzerinde sabit meskenler kurarak göçebe toplumdan yerleşik hayata geçişi kırsal yerleşmeler vasıtasıyla mümkün kılmıştır (Taş, 2015: 23-26).

Kırsal alanları ortaya çıkaran farklı yerleşim birimleri bulunmaktadır. Bu yerleşim birimlerinden ne çıkanlar; kasaba, köy, mezra, oba ve kom olmaktadır. Bu birimler devamlı ve geçici olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Devamlı kırsal yerleşmeler, köyler iken kom, mezra, oba, yaylak ve benzeri geçici yerleşmeler kategorisindedir (Atalay, 2011: 95).

1.6.1. Köyler

Kırsal yerleşme tiplerinden köyler, genel olarak bakıldığında toplu, dağınık, hat ve daire olmak üzere 4 ayrı alt kategoriden meydana gelmektedir. Bunlar (Özensel, 2015: 35-38):

- *Toplu Köy Tipi:* Dünyada en yaygın görülenidir. Asya, Avrupa Afrika ve Latin Amerika'da en fazla bulunan köy tipidir. Arazi üzerinde meskenler belirli bir alanda toplanmıştır. Fiziksel görünümü ise köyün kümелendiğı çekirdek alan, bu çekirdek alana yakın olan küçük bahçeler, ardından merkeze daha uzak olan tarlalar ve boş kıraç alanlar şeklindedir. Türkiye'de en fazla görülen kırsal yerleşme tiplerindendir. Bu tip köylerde üretime konu olan arazi, miras ve benzeri etmenler yüzünden dağınık olarak köy çevresinde konumlanmaktadır.
- *Dağınık Köy Tipi:* Her bir tarım işletmesine ait arazi, konut ve diğer yapıların ayrı bir arazide bulunduğu düzendir. Bu köy tipinde, bir çiftliğe ait arazi toplu halde bulunmakta ve çiftliğe ait meskenler de bu arazi içinde kalmaktadır. Böylece çiftliklerin yan yana gelişiyile dağınık görünümlü kırsal yerleşmeler meydana gelmektedir. Örnekleri ise daha çok ABD'de bulunmaktadır. Türkiye'de ise daha çok Doğu Karadeniz Bölgesi'nde örneklerine rastlanılabilmektedir.
- *Hat Köy Tipi:* Bir yolun ya da nehrin iki yakasında bir hat boyunca çiftliklerden oluşan yapılaşmanın meydana geldiğı bir köy tipidir. Yabancı kültür ve etnik gruplaşma ile kentleşmenin etkileri bu yerleşmelerde büyük rol üstlenmektedir. Örnekleri daha çok Güney Amerika'da bulunmaktadır. Ulaşım imkanlarının fazlalığı, yakın komşuluk ilişkileri ve geniş çiftliklerden ziyade ince uzun arazi yapıları bu tipi niteleyen özelliklerdendir.
- *Daire Köy Tipi:* Meskenler ve diğer yapıların bir daire etrafında oluşturduğu köy tipidir. Bunlar yerleşimin tarihsel süreçte doğal gelişiminin aksine belli bir plan dahilinde oluşturulmasıyla öne çıkmaktadırlar. Buralarda her aileye ait arazi dairesel halkalar gibi merkezden uzaklaştıkça genişleyen biçimde, çiftlik yapılarının

arkasında yer almaktadır. Daire tipi, dağınık köyler ile toplu köylerin avantajlı yanlarının bir arada bulunması için oluşturulmuştur. Dolayısıyla hem binalar toplu olarak yakınlık içerisinde bulunmakta hem de köylüye ait araziler meskenlere uzak kalmamaktadır. Böylece birçok yönden tasarruf söz konusu olabilmektedir.

1.6.2. Kırsal Mahalleler

Mahalle, üzerinde tam olarak mutabık kalınan bir kavram olmasa da genel olarak kentin ya da kasabanın coğrafi olarak belirli sınırlara ayrılmış ve kendi başına yaşama imkanları olan en küçük yeri olarak tanımlanmaktadır (Büyük Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr). Hem bir yönetim birimi hem de sosyolojik boyutlarıyla “topluluk” olgusu etrafında değerlendirilen mahalle kavramı, Yıldırım (1994: 31-32)’a göre fiziksel yönden küçük ölçekli bir yerel mekan, idari ölçekte ele alındığında ise kent yönetiminin en alt birimi ve sosyal açıdan ise topluluk olgusunun bir dışavurumudur. Kavruk (2004: 3)’un kırsal ve kentsel alan tartışmaları bağlamında, mahallenin konumunun ve genel algısının anlaşılmasına yönelik ifade ettiği “*insanlar ya köylüdür ya da mahalleli*” sözü ise kırsal alan ve mahalleler arasında bulunan ilişkinin anlaşılması adına önemlidir. Bu ifadeye göre hem köylü hem de mahalleli olmak olası değildir.

Bunun yanında mahalle, Alada (2001: 345)’ya göre, “yakınlık ve komşuluk ilişkileri, ortak tarihsel geçmiş, yerel duygu, bilinç, ortak toplumsal özellikler, mekanın fiziksel özellikleri, ortak faaliyet alanı ve çıkarlar gibi farklılaştırılabilir özelliklerle ifade edilebilir. Aynı zamanda mahalle kentsel yenileme programlarında ve şehircilikte ortaya çıkan yeni planlama yaklaşımlarında, topluluk ve mekan duygusunu geliştirici kamusal alanların tasarımında önemli bir işlevsel alan olarak” tanımlanmaktadır.

Mahalleler, özellikle kentsel ve kültürel mirasın geçmişten bugüne aktarılmasında öne çıkmalarıyla, Türk toplumunun yaşam biçimlerini gözler önüne sermeleriyle ve kentlerin kurucu öğelerinden olmalarıyla da anılmaktadırlar. Literatürde yer alan sosyo-psikolojik ve yönetsel boyutları yanında mahalleler, coğrafi ve mekansal olarak kentsel alanda yer aldıkları konum itibarıyla da büyük önem

taşımaktadırlar (Eren, 2012: 1548). Haddizatında Osmanlı'dan gününüze mahalleler, kent yönetiminin temel ve kurucu öğelerinden sayılmakta ve kentlerde idari, sosyal ve kültürel bir unsur olarak varlıklarını korumaktadırlar (Eryılmaz ve Şen, 1994: 41).

Kentlerde belediyeye ait işlevlerin toplumsal iş bölümü, birliktelik ruhu ve sorumluluk anlayışı içinde sürdürülmesinde etkin ve etkili bir görev üstlenen mahalleler, daha üst perdeden yaklaşıldığında sistemin yönetsel ve siyasi hedeflerini sonuca ulaştırmada üstlendikleri görevlerle de öne çıkmaktadırlar. Devlet gözünden mahalle; ilk aşamada kayıtlı haneler bağlamında vergi bölüşümü ve tahsilatına konu olan mali bir üniteyi temsil etmektedir. İkinci olarak mahallenin aslı işlevi ise toplumsal denetimde üstlendikleri role gönderme yapmaktadır. Mahallenin, toplumun denetimine imkan verecek şekilde ölçeğe ve ilişki bütünlüğüne sahip olması, devletin yönetilebilirlik gücünü artırmasında önemli bir işlev gördüğü gerçeğini gözler önüne sermektedir (Alada, 2008: 2).

Sosyal ve mekansal alanların tümünde görülen, özellikle iktisadi ve yönetsel yapıyı da içine alan değişim rüzgarları, mahalleye ilişkin yapılan tanımların da değişmesine sebep olmuştur. Önceden mahalle denilince insanların zihninde canlanan kavramsal bütünlük, günümüzde çok katmanlı ve tam olarak nereye oturacağı karmaşasını içinde barındıran bir yöne evrilmiştir. Bu bağlamda yasal düzenlemelerde mahalle, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda 3. maddede yer almıştır. Burada mahalle kavramı, *“belediye sınırları içinde ihtiyaç ve öncelikleri benzer özellikler gösteren ve sakinleri arasında komşuluk ilişkileri bulunan idari birim”* olarak tanımlanmıştır. Bu yönüyle mahalle, yönetsel olarak örgütlenmede en alt birimi oluşturmakta ve daha da önemlisi kentsel alana ait temel bir alt yerleşim türünü yansıtmaktadır.

Tüm bunların yanında mahalle olgusunun kırsal alanda da yer alması söz konusudur. Kırsal alanda yer alan mahalle, 2012 yılına kadar tek tip bir örgütlenme içerisinde olmuştur. Bu tarihe kadar 442 sayılı kanuna tabi ve kamu tüzel kişiliğine haiz bir köy idaresinin çevresinde yer alan ve köy olma şartlarını taşımayan bir yerleşim yerinin o köye mahalle olarak bağlanması, kırsal alanda karşılaşılan mahalleyi ifade etmiştir. Bu şekilde belediye sınırları dışında, kırsal alana ait ve köy tüzel kişiliği bulunan bir köyün bir ya da birden çok bağlı mahallesi bulunabilmektedir. Bu tip mahalleler, genelde daha önceden köy iken kırdan kente göç, kuraklık ve benzeri sebeplerle nüfusu büyük ölçüde azalmış yerleşimlerden oluşmaktadır. Fakat

konu başlığında ortaya koyulan “*kırsal mahalle*” kavramıyla içi doldurulmak istenen mahalleler, bu köy bağılısı mahalle olmaktan uzaktır.

Türkiye'de kırsal mahalle kavramına kapı aralayan gelişmeler, 2012 yılında çıkarılan, 2014 yılındaki mahalli idare seçimleri ile yürürlüğe giren 6360 sayılı yasayla olmuştur. 6360 sayılı yasa, esasen 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nda büyük değişiklikleri beraberinde getirmiş, büyükşehir olma şartına ilişkin hükümlerden, hizmet alanı, örgütlenme ve mali düzene ilişkin kapsamlı birçok konuda adeta reform niteliğinde değişimlere neden olmuştur. Bu yasal düzenlemenin en kayda değer yönü, yürürlük tarihine kadar tüzel kişilik hükümlerinden istifade eden bir yerel yönetim birimi olan köyleri mahalle statüsüne dönüştürerek en yakın belediyeye bağlamasıdır.

2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı yasadan sonra Türk yönetim dizgesi içerisinde kullanımı gittikçe popüler hale gelen bir kavram olarak “*kırsal mahalle*” gündemlerde yer tutmaya başlamıştır. Örneğin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Gıda Tarım ve Hayvancılık Daire Başkanlığı tarafından hazırlığı yapılan, “*Mahalle Yönetim Modeli*” araştırmasında, araştırma alanı mahalle özelinde kırsal ve kentsel mahalleler olarak ikili bir tasnife tabi tutulmuştur. 151 kırsal mahallede, 4563 anket; 168 kentsel mahallede, 1548 anket ve 28 kurumdan veri temini yapılarak sürdürülen araştırmaya 6 ortak akıl konferansı ile de destek olunmuştur. Modelin kavramsal tasarımında, sürdürülebilirlik, güvenilirlik, çevresel kalite, kırsal kalkınma, ekolojik sistem, enerjinin verimli kullanımı, sosyal iletişim ve ulaşılabilirlik “bilinirlik” odağı etrafında kurgulanmıştır. Bulunan özellik ve potansiyel özelliklerine göre mahalle tipolojileri ise sahil köyleri, balıkçı köyleri, eko köy ve nostaljik köyler, kültür sanat köyleri, gençlik köyleri, glamping köyleri, etkinlik ve festival köyleri, tarihi köyler, gönüllülük köyleri ve örnek köyler olarak belirlenmiştir. Ekonomik faaliyet kollarına göre İstanbul'da kırsal mahalleler ise arıcılık, balıkçılık, hayvancılık, madencilik, ormancılık, tarım ve hayvancılık ile turizm alt başlıklarında tasnif edilmiştir (Mahalle Yönetim Modeli, www.agricities.com/presentations/istanbul.pdf).

Netice itibarıyla, 2012 tarih ve 6360 sayılı 14 İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Türkiye'de yerel yönetim yapılanmasında kapsamlı ve radikal değişimleri beraberinde getirmiştir. Büyükşehir belediyesi olan

illerde, bağılı ilçelerin mülki sınırları içerisinde kalan köy ve belde belediyelerinin sahip oldukları tüzel kişilik kaldırılmış, köyler mahalle yapılarak belediyeler ise belde ismi ile tek mahalle şeklinde sınırları içerisinde oldukları ilçenin belediyesine bağlanmışlardır (6360, Md. 1/3). 6360 sayılı kanunun 15. maddesi, mahalle olabilmeye ilişkin ölçeğe dair de değışikliklere gitmiş, belediye sınırları içinde 500 nüfusun altında mahalle kurulamayacağını belirtmiştir.

Özetle sonuçta, kırsal yerleşme türleri içerisinde köy, kasaba, mezra, oba, kom gibi kavramların yanında; kırsal mahalle kavramının da 6360 sayılı yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte büyükşehir belediyelerinin olduğu illerde ortaya çıktığı ifade edilebilir. Fakat eski adıyla köy, yeni adıyla kırsal mahalle olan bu kırsal yerleşimlere ilişkin ortada yasal ve yönetsel anlamda bulanıklığın olduğu da aşıkardır. Nihayetinde yavaş yavaş fiili olarak modellemelerde, eylem planlarında yer almaya başlayan kırsal mahalle kavramı, muhtemel hazırlık süreci içinde olan yeni kırsal alan tanımı ile daha sağlam bir temele kavuşabilecektir.

Bununla birlikte köy tüzel kişiliği kaldırılarak “de jure” olarak mahalleye dönüşen, fakat “de facto” bağlamda kırsal özellikleri barındıran “*yeni mahalle, eski köy yerleşimleri*” için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 15.04.2021 tarih 31455 sayı ile yürürlüğe giren “*Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği*” hazırlanarak bu konudaki bulanıkların giderilmesi hedeflenmiştir.

Bu yönetmelik ile 6360 sayılı yasa sonrası mahalleye dönüşen köylerin durumu açısından bir ara geçiş formu üretilmiştir. Böylece kente özgü bir mekansal form olan mahalle kavramı kırsal ile yan yana getirilerek kırsal mahalle olgusu türetilmiştir.

Bu yönetmelik ile genel olarak, 2014 sonrası statüsü mahalleye dönüşen köylerde bir takım vergi muafiyetlerinin uygulanması hedeflenmektedir. Yönetmeliğin kırsal mahalle tespiti başlıklı dördüncü maddesinde kırsal mahallenin; “*büyükşehir belediyeleri sınırları içinde olup 1984 yılı ve sonrasında köy veya belde belediyesi iken mahalleye dönüşen mahallelerde adalet, eşitlik ve genellik ilkelerine uygun olarak tespit edileceği*” vurgulanmıştır. Bu bağlamda bir mahallenin kırsal mahalle statüsünü elde edebilmesi için bazı kriterler açığa çıkarılmıştır. Buna göre kırsal yerleşim özelliğinin korunup korunmadığı, kent merkezine olan uzaklık durumu ile ulaşım şartları, belediye tarafından sunulan yol, su, katı atık ve toplu taşıma gibi hizmetlerden en az birine tam kapasiteyle sahip olup olmadığı, halihazırdaki yapılaşma

durumunun kırsal niteliğinde bozulmalara gidip gitmediği, imar mevzuatı bakımından yerleşik ya da gelişme alanları içerisinde kalıp kalmadığı, sosyal ve ekonomik açıdan yüksek kırsal nüfusu kapsayıp kapsamadığı, yüzölçümünün önemli bir kısmının tarım, orman, mera, yaylak-kışlak gibi kırsala özgü nitelemelere ev sahipliği yapıp yapmadığı ile mahalle sakinlerinin temel geçim kaynağının tarımsal üretim, hayvancılık ve orman faaliyetlerinden oluşup oluşmadığı değerlendirilmeye alınacaktır.

Ayrıca yönetmelik, kırsal mahalle olarak tespit edilmeyen mahallelerin 10.000 metrekareden az olmayan alanlarında kırsal yerleşik alan tespiti yapılabileceğini ifade etmektedir. Bu statünün belirlenmesinde öncelikle ilgili ilçe belediye meclisinde karar teklifi alınacak ve bu Büyükşehir Belediye Başkanlığına gönderilecektir. Teklifin ulaşmasından sonra ise Büyükşehir Belediye Meclisi 90 gün içerisinde kırsal mahalle ya da kırsal yerleşik alan tespitine yönelik karar vermek durumundadır. Bu karar, teklifin aynen ya da değiştirilerek kabulü ile reddi şeklinde olabilecektir.

Böylelikle tespit edilen mahallelerde, ticari, sınai ve turizm maksatlı kullanılan bina, arsa ve araziler için emlak vergisi yüzde 50 indirimli uygulanacak, ayrıca 2464 sayılı kanun ile belirlenen vergi, harç (imar ile ilgili olanlar hariç) ve harcamalara katılma payları yüzde 50 indirimli uygulanmış olacaktır. Aynı zamanda bu mahallelerde içme ve kullanma suyu için belirlenecek miktarın, işyerlerinde uygulanan en düşük tarifenin yüzde 50'sini, meskenler için geçerli en düşük tarifenin yüzde 25'ini geçmeyecek şekilde uygulanacağı hüküm altına alınmıştır (Resmî Gazete, www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210415-2.htm, Erişim Tarihi 17.09.2021).

Anlaşılabacağı üzere 2014 sonrası mahalleye dönüşen köylerin yeni düzende mahalle gömleğini taşıyamayacağı düşünülmüş ve yoksulluğun gittikçe arttığı kırsal alanlarda bu yerleşim yerlerinin daha fazla içlerinin boşalmaması adına “köymüş gibi” kısmi haklardan yararlanır duruma getirilmesi hedeflenmiştir. Yönetmeliğin sonuçlarının uygulama alanı buldukça yakın zamanda nasıl sonuçlar ortaya koyacağı merak konusu olmaktadır.

1.6.3. Diğer Kırsal Yerleşim Türleri

Bu başlık altında incelenen kırsal yerleşim türleri ise daha çok geçici yerleşim yerleri tasnifi içinde yer alan, oba, kom, mezra, yaylak ve kışlak gibi köy altı yerleşim yerleridir. Bu yerleşim yerlerinde, çoğunlukla hayvancılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü ifade edilebilir. Bu geçici yerleşimler detaylandırılacak olunursa, bunlardan ilki komlardır. Kom, temel geçim kaynağı hayvancılık olan, mekansal olarak bir ya da birkaç ev ve bunların yanında konumlanan hayvan ağıllarından müteşekkil bir yerleşimdir. Türkiye'de örnekleri daha çok Doğu Anadolu'nun dağlık alanlarında bulunmaktadır. İkinci kırsal yerleşim türü ise mezralardır. Mezra, egemen iktisadi faaliyetlerde tarımın başı çektiği, ardından da hayvancılığın geldiği yerleşim yerleridir. Köylerin ortak kullanımında olan alanların dışında, genellikle 50'den fazla nüfusu geçindirmeyecek dar topraklara sahip yerlerdir. Geçici mezralar olduğu gibi daha çok nüfusun yaşadığı hayvancılığın ve çiftlik faaliyetlerinin birlikte yürütüldüğü sürekli mezralar da olabilmektedir.

Üçüncü tür kırsal yerleşim ise obalardır. Oba, çadırlarda yaşamlarını sürdüren göçebe ailelerden meydana gelen topluluğu ifade etmektedir. Kom'a göre benzer özellikleri bulunmaktadır. Günümüzde obalar Anadolu'da göçebe aileleri, göçebe çadırlarını ve beş altı çadırdan ibaret bir göçebe ailesini ifade etmek için kullanılır. Son olarak dördüncü diğer kırsal yerleşim türü ise yaylak ve kışlaklardır. Bunlardan yaylak, Türkiye'de hemen hemen her bölgede bulunabilen, ormanın üst sınırında ve alpin-sub-alpin yaylalar kuşağında, hayvan otlatmak amacıyla meydana getirilen yerleşmelerdir. Özellikle Toros ve Doğu Karadeniz'deki yaylaların bir kısmı, yaşam için birçok ihtiyacın giderildiği büyük yerleşmeleri oluşturmaktadır. Genellikle taş malzemelerin, ormana yakın ise ağaçlardan yararlanılarak kurulan yapılardan müteşekkildir. Kışlaklar ise bilhassa Toroslar 'da hayvancılıkla hayatlarını sürdüren Türkmenlerin ve Yörüklerin kış mevsiminde barındıkları geçici yerleşim yeri olarak bilinmektedir (Atalay, 1989: 95-96; Özensel, 2015: 38).

Özetle sonuçta, kırsal alana özgü yerleşim yerleri sınıflandırmasında köyler başı çekmektedirler. Türkiye örneğinde olduğu gibi kırsal mahalleler de bir ara geçiş formu olarak burada yer almaktadırlar. Son olarak ifade edilen geçici kırsal yerleşimler ise Türkiye özelinde geçmiş yaşam mirasına ve geleneğe bağlı kökleri içermektedirler.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRSAL ALANDA YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN BOYUTLARI

Zaman ve mekan kavramlarının birbirleriyle olan etkileşiminin bir yansıması olarak tüm dünya ve hatta evrende sürekli bir devinim hali söz konusudur. Bu devinim haline ilişkin birçok düşünür ve filozof çeşitli tezler ortaya koyarak katkı sunmayı amaçlamıştır. Nitekim bunlardan Antik Yunan filozofu Herakleitos'un da belirttiği gibi “aynı nehirde iki defa yıkanılmaz” düşüncesi, evrende kalıcılık ve süreklilik bağlamında bir arayışın karşılığının olmadığı, bunun aksine değişmeyen tek gerçekliğin değişimin kendisi olduğu fikrini esas almaktadır.

Değişim bu bağlamda kaçınılmaz bir gerçeklik olarak çağlar boyunca genel kabul gören bir anlayışı ortaya koyarken, bu araştırmanın üzerinde durduğu dönüşüm kavramı ise aslında son yıllarda gittikçe yaygınlaşan bir kullanıma sahip olmuştur. Çoğu zaman birbirlerinin yerine de kullanıldığı görülen değişim ve dönüşüm kavramlarının esasen kendi içlerinde ne gibi farklılıklar içerdiğinin anlaşılması önem arz etmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle dönüşüm ve yapısal dönüşüm kavramlarının ne olduğuna yönelik kavramsal bir analiz sunulmaktadır. Ardında tezin ana çalışma alanı olan kırsal alanlar bağlamında yapısal dönüşüm olgusu, üretim ve mülkiyet olmak üzere iki boyut etrafında gerek kuramsal gerekse tarihsel bir perspektif etrafında ele alınmaktadır. Bu yapılırken öncelikle üretim ve mülkiyetin tarımsal boyutunun kavramsal izahı ortaya koyulmakta, bu iki boyutun kapsamına yönelik çıkarımlar yapılmaktadır. Devamında ise dönüşüm tartışmalarına yönelik tarihsel tezler ve bağlamlar üzerinde durulmaktadır. Tarihsel olarak kırsal alanların karşı karşıya kaldıkları dönüşüm süreci, gerek üretici güçlerin yaşadıkları dönüşüm (geleneksel üretici yapılarının çözülmesi, küçük üreticilerden büyük tarımsal entegre işletmelere geçiş süreci) gerekse üretim sürecindeki dönüşümle eş anlı olarak gerçekleşen tarım toprağı mülkiyetinin amaç dışı kullanımlara dönüşebilmesinin önünün açılması (üretim sürecinde geleneksel yapıların çözülmesi, modern üretim teknikleri ve girdilerin kullanımıyla sistem dışına itilen üreticilerin sahipliğindeki tarım toprağı mülkiyetinin kentsel amaçlı kullanıma karşı savunmasız hale gelmesi) üzerinden araştırmaya konu edilmektedir.

Dönüşüm sürecine yönelik tartışmaların yüksek sesle dile getirilmeye başlandığı 1980’li yıllar sonrası ise tarımsal yapılarda küreselleşme ve neo-liberal politikaların etkisi üzerinden temellendirilmektedir. Bu temellendirmelerde ana eksen, sanayi devriminden bu yana süregelen kapitalizmin ve tarım ilişkisi olmaktadır. Tarımsal yapılarda dönüşümün temel kırılma noktası olan feodalitenin çözülmesi sürecinden bu yana devam eden kapitalizmin tarımsal yapılar üzerindeki etkisi, küreselleşme süreciyle yeni bir boyuta evrilmiştir. Bu etkinin üretim ve mülkiyet boyutuyla ortaya çıkardığı yapısal dönüşümün anlamlandırılması da bu bölümün konu başlıklarından olmaktadır.

2.1. DÖNÜŞÜM KAVRAMI VE YAPISAL DÖNÜŞÜM

Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren artan küreselleşme rüzgarıyla da birlikte günlük kullanım terminolojisinde dönüşüm kavramı sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Çoğunlukla değişim sözcüğü yerine ya da bununla yan yana bir şekilde kullanılmaya başlanan kavramının neye karşılık geldiğinin ortaya koyulması büyük önem arz etmektedir.

Dönüşüm kavramı, daha çok değişim kavramıyla karşılaştırmalı bir şekilde açıklamaya konu olmaktadır. Bu doğrultuda öne çıkan ilk farklılık kavramın niteliğine ilişkindir. Buna göre değişim, eylemlere yön veren dışsal bir etkidir. Buna karşın dönüşüm ise bireylerin inançlarına etki ederek eyleme dönük hareketlerinin sanki doğal olarak gerçekleştiği yönünde bir kanı oluşturmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla dönüşüm zihin çerçevelerinde doğal kabul edilen genel kanıya karşılık gelirken, değişim ise kabul edilmesi daha zor ve reaksiyona daha açık bir görünüm sergilemektedir.

Dönüşüm kavramı çoğunlukla büyük ve anlamlı bir duruma karşılık gelmektedir. Bu bağlamda dönüşüm, belirli eylemleri neden yaptığımıza dair inançlarımızdaki içsel temel bir değişikliği beraberinde getirmektedir. Dönüşümün korunması ve sürdürülmesi için herhangi bir dış etkiye ihtiyaç görülmemektedir ve dahası temel doğası nedeniyle dönüşümün uzun erimli ve kalıcı olması beklenmektedir (Palinkas, 2013). Bu yönüyle dönüşüm, öncelikle zihinlerde içselleştirilmiş ve olması gereken bir farklılaşma olarak kabul görmüştür.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük (<https://sozluk.gov.tr>) ise dönüşüm kavramını; *“olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, şekil değiştirme”* ve *“bilinçaltına itilmiş bir duygu veya isteğin, karşısı görünümünde veya başka bir biçimde bilince yükselmesi”* olarak tanımlamıştır. Aynı sözlükte değişim ise *“bir zaman dilimi içindeki değişikliklerin bütünü”* tanımlanmıştır.

Anderson ve Anderson’un ifade ettiği üzere dönüşüm (2001: 39) esasen bir varlık durumundan diğerine radikal bir değişimdir. Tam da bu yüzden, önemli bir kültür, davranış ve zihniyet değişikliğini gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle dönüşüm kavramı, insanların ve kurumların farkındalıklarını ve dünyayı algılama biçimlerini tamamen değiştiren bir değişimi içermektedir.

Poutiatine (2009: 192-193) ise dönüşümün dokuz kurucu ilkedен oluşan bir kavram olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre dönüşüm; değişikliklerle eş anlamlı olmayan, değişim için rıza gerektiren, her zaman ikinci dereceden değişikliğe ihtiyaç duyan, bireylerin ya da kurumların hayatlarının tüm yönlerini kapsayan, geri döndürülemez olan, kontrol kavramının sınırlarını aşan, kendi içerisinde risk, korku ve kaygı barındıran ve her zaman dünya görüşü kapsamının sınırlarını genişleten bir kavramdır.

Dönüşüm kavramına ilişkin yapılan tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, kavram esas itibariyle nesne, olay ve olgulara ilişkin farklılaşmayı salt şekilsel olmaktan çok öze ve kendi içinde girdiği reaksiyonlarla kontrol sınırlarının ötesinde sonuçlara evirilebilmeye gönderme yapmaktadır. Ekolojik perspektiften bir örnekle dönüşüm ve değişim arasında farkı ortaya koymak gerekirse, değişim bir yılanın deri değiştirmesiyken dönüşüm ise bir tırtılın belirli aşamalardan geçerek kelebeğe dönüşmesidir. Bu iki durumun ilkinde değişim gerçekleşmiş, yılan daha canlı bir deriye kavuşmuştur, fakat bu dışsal bir değişiklikten öteye gidememiştir. İkinci durumda ise ekolojik dengede farklı amaçlara hizmet eden bir başka canlı türüne geçiş söz konusu olmuş, hem görünüş itibariyle dışsal bir farklılaşma yaşanırken aynı zamanda öze ve anlama ilişkin de değişim ortaya çıkmıştır.

Yapısal dönüşüm kavramı ise sürdürülebilir büyüme ve yoksunluğun azaltılmasında temel bir koşul olarak kabul edilmektedir. Tarihsel olarak bu konu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kalkınma düşüncesinin merkezinde yer almıştır. Yapısal dönüşüm kavramının ortaya çıkışına; milli gelir ve bileşenleri konusunda

araştırmalara öncülük eden Simon Kuznets; ekonomik olarak geri kalmışlığın avantajlarına değinen Alexander Gerschenkron, sanayileşmiş Batı ekonomilerini yakalamaya çalışan Asya ekonomilerinin "uçan kaz" modelini belgeleyen Kaname Akamatsu ve gelişmiş-gelişmekte olan ülkeler arasındaki endüstriyel yapılarda oluşan boşluğu daraltmak için çözüm arayışında olan eski yapısalcılar katkı koymuşlardır. Bu düşünürler, kaynakları geleneksel tarımdan ve düşük verimlilikteki birincil faaliyetlerden çıkarmanın ampirik olarak ekonomik kalkınmayı karakterize edeceğini ifade etmişlerdir. Böylelikle tarımdan ziyade sanayileşme ve özellikle imalat sektörü ekonomik büyümenin ana motorlarından biri kabul edilmiştir (Lin, 2011: 34).

Yapısal dönüşüm, ekonomik büyümenin hem etkileyeni hem de etkileneni olarak gelişme sürecinin temel bir karakteristiği özelinde tanımlanmaktadır. Birbiriyle ilişkili dört süreç, yapısal dönüşümün tanımlanmasında kullanılmaktadır. Bunlar (Timmer, 2007: 5); milli gelir ve istihdamda tarımın azalan payı, kentleşme olgusunu şekillendiren kırdan kente göç hareketleri, modern bir endüstri ve hizmet sektörünün yükselişi ile yüksek doğum ve ölüm oranlarından (özellikle gelişmemiş kırsal alanlarda) düşük doğum ve ölüm oranlarına (kentsel alanlarda daha iyi sağlık standartlarıyla ilişkili olarak) geçiş olarak ifade edilmektedir.

Bu bağlamda gelişmiş ülkelerde yapısal dönüşümün nihai çıktısı, ekonomik faaliyet alanı olarak tarım sektörünün emek ve sermayenin verimliliği açısından diğer sektörlerden ayırt edici özelliklere sahip olmadığı bir ekonomi ve toplum düzenine geçiştir. Yani diğer sektörler içerisinde tarım sektörünün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi dezavantajlı bir noktada bulunmaması, en azından diğer sektörlerle eşit düzeyde ekonomik hareketlilik alanı içerisinde olması uzun vadede yapısal dönüşümün bir gereği kabul edilmektedir.

Yapısal dönüşüm süreci, aslında tarım, sanayi ve hizmet sektörlerindeki ekonomik faaliyetlerin yeniden paylaşımını konu edinmektedir. Bu noktada yapısal dönüşüm, modern ekonomik büyümenin altı ana özelliğinden biri olarak ifade edilmiştir. Yapısal dönüşüm kavramı, özellikle gelişmiş ülkelerde siyasi tartışmalarda üzerinde çokça durulan bir konu olmuştur. Bu ülkelerdeki çeşitli araştırmacılar, ekonomik alanda sektörel dağılımın etkin ve verimli olmadığını ve hükümet müdahalesinin gerekli olduğunu ortaya koyan tartışmalar da başlatmışlardır. Ayrıca yapısal dönüşümü anlamlandırabilme sürecinde, sektörel düzeyde ekonomik

faaliyetlerin en yaygın üç ölçüsü olan istihdam payları, katma değer payları ve nihai tüketim harcama payları ön plana çıkarılmaktadır. Burada istihdam payları, verilerin mevcudiyetine bağlı olarak çalışanlar ya da sektörlerce belirlenen çalışma saatleri kullanılarak hesaplanmaktadır. Katma değer payları ve nihai tüketim harcama payları ise tipik olarak cari veya sabit fiyatlarla ifade edilmektedir (Herrendorf ve diğerleri, 2014: 3-7).

Geniş anlamda yapısal dönüşüm kavramı, ekonomik kalkınmaya eşlik eden yapısal değişim süreçleri olarak tanımlanmış ve modern büyüme döneminin başından beri aktif bir araştırma alanı olarak kabul edilmiştir. Bu geniş bağlam içerisinde çeşitli araştırmacılar bu kavram için farklı anlamlar önermişlerdir. Ancak bunların içerisinde en yaygın olanı, üretim ve faktör kullanımı açısından sektörlerin ekonomideki göreceli önemine ilişkindir. Bu perspektiften erken dönem kalkınma ekonomistleri, teknolojik yeniliklerin hızlanması, sermaye birikimi oranındaki artış ve kentleşme hareketi gibi ekonomik faaliyetlerin temel lokasyonlarını değiştiren gelişmelerle büyümeye ilişkin sektörel bileşimlerin değişimlerini incelemişlerdir (Lin, 2011: 5).

Ekonomik kalkınma sürecinde, günümüzde gelişmiş olarak kabul edilen ülkelerin tümü, tarımsal üretimde, doğal kaynaklarda ve geleneksel imal edilmiş malların (yiyecek ve içecek, hazır giyim ve tekstil gibi) üretiminde farklılaşabilmişlerdir. Bu sayede, örneğin tarımsal alanda verimlilik artışı sonucunda ortaya çıkan birikim, aşamalı olarak imalat ve hizmetler sektörüne kaydırılabilmiş ve böylece toplam verimlilik ve gelirlerde artış sağlanabilmiştir. Buna karşılık bugün daha az gelişmiş olduğu düşünülen ülkelerde ise üretken yapılarda benzer bir dönüşüm ortaya koyulamamış ve gelir düzeyleri düşük ya da orta gelir grubunda yığılmıştır. Örneğin Sahra altı Afrika'da tarım, salt merkezi bir konum üstlenmekte ve toplam işgücünün yüzde 63'ü bu sektörde istihdam olmaktadır. Tüm bu açıklamalara göre, ekonomik faaliyetler arasında emeğin ve diğer verimli kaynakların kademeli olarak yeniden tahsis edilmesi süreci, aslında modern ekonomik büyümeye eşlik eden ana omurgayı oluşturmakta ve bu da yapısal dönüşüm olarak tanımlanmaktadır (UNCTAD, 2016: 4).

Yapısal dönüşüm süreciyle birlikte, hızlı kentleşme ve sekülerleşme gibi sosyal dönüşümlerin yanı sıra düşük doğurganlık oranlarına geçiş gibi demografik değişimler de ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte

olan ülkelerde yaşam sürelerinde görünür olan artış, yaşlı nüfus oranlarında yükselmeye neden olmuştur. Ancak yapısal dönüşümle ortaya çıkan bu gelişmeler, birer başarı gibi görülse de aslında kırsal alandan kentlere yaşanan göç olgusuyla belirginleşen kırsal çözülme ve kırsal yoksulluk, kentsel planlamada ortaya çıkan sorunlar ve sosyal harcamalarla ilgili bazı zorluklar da bu sürecin beraberinde getirdiği dezavantajlar olarak ifade edilmektedir (UNCTAD, 2016: 40).

Tüm bu ifadeler yanında, kırsal alanda yapısal dönüşüme ilişkin kavramsallaştırmalarda öne çıkan husus, dönüşümün kapitalizmin ortaya çıkışıyla eş anlamlı olarak gerçekleşmeye başladığına ilişkindir. Kapitalist birikim süreçlerinin sanayi devrimiyle birlikte dinamik bir hal alan yapısının ekonomi başta olmak üzere toplumsal ve siyasal yapılarla oluşturduğu harmoni, kırsal yapıların mevcut pratikleri üzerinde de farklılaşmalarla sonuçlanacak değişim ve dönüşüm hareketlerini belirginleştirir hale gelmiştir.

2.2. YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN İKİ BOYUTU: TARIMSAL ÜRETİM VE MÜLKİYET KAVRAMLARI

Tüm dünyada tarım, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere artan gıda ihtiyacını karşılamak, endüstriyel büyüme ve gelişmeyi desteklemek, farklı sanayi kollarına hammadde temini gibi noktalarda oldukça önemli görevler üstlenmektedir. Bu süreçte bazı ülkeler, zaman skalası içinde artan yatırımlar ve teknolojik ilerlemeler sayesinde tarımsal yapılarını dönüştürmeye çalışmakta, böylece iç ve dış pazarda artan gıda talebi karşısında üretkenliklerini ve tarımsal çıktıları artırarak ekonomik büyümelerinin temellerini güçlendirmek istemektedirler.

Neolitik dönemden bu yana sürdürülerek gerek medeniyetlerin inşasında gerekse toplumların ekonomik ilerlemesinde oldukça önemli bir yeri bulunan tarımın, bu başlık altında kavramsal olarak içeriğini dolduran iki boyutu olan tarımsal üretim ve tarımsal mülkiyet kavramları üzerinde durulacaktır. Böylelikle tezin ilerleyen başlıklarında yapısal dönüşüm tartışmalarına ideolojik çerçeve çizilirken kapsamın daha etraflı kavramsallaştırılması ve böylece somutlaştırılmasına zemin hazırlanacaktır.

2.2.1. Tarımsal Üretimin Çerçevesi

Üretim, insanlığın varoluş gerçekliğinin temelinde yer almaktadır. İnsanlığın ilerlemesinde, medeniyetlerin inşasında üretim oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Her şeyden önce temelde bir değer ortaya koyma süreci olarak üretim, insanların akıl ve beden güçlerini doğanın sunduğu imkanlardan da yararlanarak realize ettikleri ve neticesinde mal ya da hizmet ortaya koydukları bir dönüşüm süreci olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte genel bir kapsam dahilinde ele alındığında üretim kavramı Kazgan'a göre (1997: 45); girişimcilerin temel üretim faktörlerinden olan toprak, hammadde ve emek gücü gibi ekonomik kaynaklardan rasyonel bir şekilde yararlanarak bu kaynakları faydalı hale getirmeleri ve ihtiyaçları giderecek şekilde sunmalarını ifade etmektedir. Bu esasında bazen bir mal ya da hizmet çıktısı olarak somutlaşabileceği gibi günümüzde daha da değerli hale gelmeye başlayan bilgi üretimi olarak da ortaya çıkabilmektedir.

Tarımsal üretim kavramı ise temel üretim faktörleri olan doğal kaynaklar, sermaye, emek ve girişimci gücünün bir arada gözetildiği bir denklem içinde, arazi üzerinde bitki, hayvan ve hayvan ürünleri yetiştirilmesi ve yetiştiricileri tarafından bu ürünlerin işlenmesi sırasında ortaya koydukları faaliyetlerin tümü olarak ifade edilmektedir (Eren, 2011: 302). Bir başka tanımlamada tarımsal üretim; arazide, deniz, göl ve nehirlerde ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yollarıyla ya da doğrudan doğruya tabiattan istifade etmek suretiyle nebat, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin üretimini, avlanmasını, alıcıları ve yetiştiricileri tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını, mahsullerden farklı şekilde faydalanılmasını kapsayan bir süreç olarak ifade edilmektedir (Rehber ve Çetin, 1998: 5-6).

BM'nin yapmış olduğu tanımlamada ise tarımsal üretim, çiftçilik veya hayvancılık ya da hayvancılık yoluyla gıda ve gıda dışı ürünlerin üretilmesi anlamına gelmektedir. Bu kavram hem çiftlik hayvanlarının yetiştirilmesini hem de hububat, ağaç yetiştiriciliği, bağcılık, ekin tohum yetiştiriciliği, endüstriyel ürünler, çay, kahve bitkileri, kakao üretimi ve bahçecilik gibi ürünlerin yetiştirilmesini kapsamaktadır. BM'ye göre avcılık, ormancılık ve balıkçılık tarımsal bir nitelik taşımamakla birlikte birçok ülke istatistiğinde bu sektörlerin ayrımının tespiti kendi içinde zorluklar barındırmaktadır (UNTAC, 2009: 96).

Tarımsal üretim, ekilebilir arazinin mevcudiyeti, verimli topraklar, iklim koşulları ve suyun varlığı gibi birçok doğal kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Bu kaynakların varlığı ve iklim koşullarının durumu, tarımsal üretim düzeyini, ticaret ilişkilerini ve bu alanda yatırımları dünya ölçeğinde farklılaştırabilmektedir. Bu bağlamda iklim şartları bakımından kurak ve su kıtlığı yaşayan ülkeler, kendi gıda taleplerine cevap verebilmekte zorlanmaktadır. Ayrıca arazi hakları ve mülkiyetinde ortaya çıkabilecek belirsizlikler, arazi sorunları ve sivil uyuşmazlıklar gibi toprağa dair sorunlar, tarımsal üretimin önündeki en büyük engellerdendir. Bununla birlikte tüm endüstriler içinde dünyada en büyük su kullanımı, tarımsal üretim sürecinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla toprak ve su kullanımında tarımsal üretimin öne çıkışı, onu muhtemel iklim değişiklikleri senaryoları karşısında da en savunmasız alan ilan etmektedir (UNTAC, 2009: 99). Son olarak tarımsal üretimde teknolojik gelişmeler ve Ar-Ge, verimlilik artışında da oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. 1960'lı yıllarda Asya'da ve 1970'lerde bazı ülkelerde Yeşil Devrim olarak adlandırılan ve artan nüfusun yeter gıda üretimi başarısının arkasında bu yatmaktadır.

İfade edilen bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, tarımsal üretim kavramı ile kastedilenin sadece toprağın ekim ve dikimi neticesinde bir ürünün ortaya çıkarılmasından çok daha geniş bir kapsamı içerisinde barındırdığı görülmektedir. Literatürde tarımsal üretimin kapsadığı alanı ortaya koyacak şekilde bir alt başlıklandırmaya gidildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda tarımsal üretimin şu üç şekilde sürdürüldüğü ifade edilmektedir (Dernek, 2005: 1-3; Yeldan, 2004: 54):

- i. *Bitkisel üretim*: Tarım arazilerinde tarımsal üretim kaynakları kullanılarak ürün üretilmesi ve yetiştirilmesini kapsamaktadır. Kendi içerisinde tarla ürünleri, bağ- bahçe ürünleri ile süs bitkileri olarak üçe ayrılmaktadır. Tarla ürünleri buğday, mısır arpa ve benzeri gibi tahılları; fasulye, nohut, mercimek gibi baklagilleri; pancar, pamuk ve tütün gibi endüstriyel bitkileri; patates ve soğan gibi yumru bitkileri ile son olarak yağlı tohumların üretimini kapsamaktadır. Bağ ve bahçe ürünleri ise sebze ve meyve üretimini, son olarak süs bitkileri ise salon bitkileri ve peyzaj bitkilerinin üretimini içermektedir.
- ii. *Hayvansal üretim*: Hayvan yetiştiriciliği ve hayvansal ürünlerin işlenmesini içermektedir. Hayvan yetiştiriciliği büyükbaş ve küçükbaş hayvan, kümes

hayvanları yetiştiriciliği, arıcılık ve koşu atı yetiştiriciliği, ipek böceği yetiştiriciliği gibi alternatif hayvancılığı kapsamaktadır. Aynı zamanda et, süt, yumurta ve deri gibi hayvansal ürünlerin işlenmesi de bu kapsamda değerlendirilmektedir.

- iii. *Tarım sanatları*: İlk iki kategorideki ürünlerden yarı ürün ya da tam işlenmiş mamul üretilmesidir. Gıda sanatları olarak, un, glikoz, bulgur, makarna, yağ, peynir ve yoğurt üretimi gibi alt içeriklere ayrılmaktadır. Ayrıca bitkisel ürünlerin yöresel birikimler neticesinde kullanılarak mayalı içkilerin üretimiyle içki sanatları ve son olarak dokuma, boyama gibi el sanatları da bu kategoride ele alınmaktadır.

Yukarıda ortaya koyulan tarımsal üretim biçimlerinin sürdürüldüğü meslek kolu ise çiftçilik olarak ifade edilmektedir. Tarımsal üretimin çiftçinin kontrolünde yapıldığı alanlara ise çiftlik ya da tarım işletmesi denilmektedir.

2.2.2. Tarımsal Mülkiyet Kavramının Çerçevesi

Kırsal alanda tarımsal yapılara ilişkin tespitler açığa çıkarılırken, bunların içerisinde ön plana çıkan unsurların başında, bir tarımsal üretim aracı olarak arazi varlığı gelmektedir. Arazi varlığı yahut toprak, tarımsal üretim sürecinin “*sine qua non*”u ve tamamlayıcı unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu yönüyle tarımsal mülkiyet terimi ile bu çalışmada, tarımsal arazi varlığı ve toprak mülkiyeti ifade edilmek istenmiştir. Esasında daha detaylı analizler yapıldığında, arazi varlığı yanında kırsal alanda üreticilerin tarımsal üretim sürecinde yararlandıkları ve sahip oldukları tüm değerlerin de tarımsal mülkiyet kapsamında ele alındığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte araştırmanın uygulama alanında ve dönüşüm süreci çıktıları içinde temel alınacak unsurun tarımsal arazi mülkiyeti temelinde irdelenecek olması nedeniyle tarımsal mülkiyet kapsamı arazi varlığı çerçevesinde ele alınacaktır.

2.2.2.1. Mülkiyet Kavramı

Tarımsal mülkiyet kavramını ifade olunan perspektifte ele alıp toprak mülkiyetine ilişkin kavramsallaştırmaya geçmeden önce, mülkiyet kavramına ilişkin bazı tespitleri sunmak yerinde olacaktır. Mülkiyet kavramı; genellikle birey ve onun sahip oldukları ile zilyetliğinde bulundurdıkları arasındaki bir ilişki olarak tanımlanmaktadır. Buradaki ilişki hem sahip olma hem de denetleme yetkisini içermektedir. Mülkiyet kavramı ve mülkiyetin bir hak olduğuna ilişkin tartışmalar daha çok liberal düşünce merkezli olarak yansıma bulmuştur. Liberal doktrinin haklar demeti olarak sunduğu mülkiyet kavramı; elde bulundurma hakkı, başkalarına engel olmaya ya da dışlama hakkı, kullanma hakkı, yönetme ve gelir kazanma hakkı, maddi ve hukuki işlemlere konu edebilme hakkı, kapitale dönüştürebilme hakkı, ikincil kişilere devredilebilme hakkı, bireyin yaşamı sonrası mülkiyetin yine aynı aile içinde devam ettirebilmesi hakkı ve sahibinin rızası dışında bu sayılan hakların kullanımının engellenebilmesine ilişkin olmak üzere birçok hakkı içermektedir. Bu yönüyle mülkiyet, kendi içerisinde birden çok ayağı bulunan bir haklar manzumesi şeklinde ele alınmakta ve koruma kalkanı içerisinde tutulmaktadır (Tekeli, 2011: 46).

İnsanlığın doğaya hükmetme ve ona sahip olma arzusu temelinde karşılıklı rekabet ve çatışmaya varan gelişmeler, esasında mülkiyet olgusu tabanında yükselmektedir. Keleş'e (1998: 67) göre mülkiyet kavramı; bir taşınmaz üzerinde sahiplik kurmayı, taşınmaz üzerinden fayda ve çıkar edinimi gerçekleştirmeyi, onu ipotek edebilmeyi ve hatta satabilmeli de kapsayan bireysel bir hakka karşılık gelmektedir. Dolayısıyla mülkiyet kavramı, bireyin yaşam boyunca gösterdiği uğraşlarının neticesinde elde ettiği unsurların üzerinde kontrol ve tasarruf edebilmesine imkan tanıyan ve bunu da diğer bireylere karşı savunabildiği bir kalkan olarak yorumlamak mümkündür.

Mülkiyet kavramının doğuşuna ilişkin gelişmeler, daha çok göçebe toplum düzeyinden yerleşik yaşama geçiş etrafında ele alınmıştır. Çünkü göçebe toplumlarda topluluğun ortak kullanımında olan otlaklar ve kışlaklar bireysel mülkiyet yerine kolektif mülkiyete tabi olmuştur. Bu bağlamda insanlığın yerleşik hayata geçmesi ve bu süreçte tarımsal üretime ilişkin devrim olarak kabul edilen (sabanın bulunuşu)

gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte önemi artmaya başlayan toprak, ilerleyen süreçte özel mülkiyetin ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Çünkü toprak üzerinde tarımsal üretim yapan bireyler, bu üretimlerini rekabetçi bir tutumla sürdürebilmeleri ve birikim yaparak geleceklerini güvence altında tutmak için tarım arazileri üzerinde ortak kullanıma ait olan mülkiyet düzeninden, parçalara ayırmak suretiyle özel mülkiyete geçişi hazırlamışlardır.

Özel mülkiyetin doğuşuna ilişkin olarak yukarıda ifade edilen gelişmelere eleştirel bir yaklaşımla yaklaşan Grunebaum (1990: 548-550), Proudhon'dan esinlenerek yazmış olduğu "Mülkiyet Hırsızlıktır" adlı makalesinde, tarımsal üretimin güvence altına alınması ve üretme motivasyonu için parçalanan toplu mülkiyetin meşrulaştırılması üzerine antitezler geliştirmiştir. Ona göre mülkiyetin bireyselleşmesi yarardan çok zarar getirmiştir. Çünkü başlangıçta tarımsal arazilerin üzerinde sürdürülen kolektif mülkiyet devam ettirilmiş olsaydı, bu durum devamında o toprak parçası üzerinde bir sosyal mülkiyeti beraberinde getirecekti. Mülkiyetin sosyal boyutu ise hem işlenen tarımsal arazi miktarının artışı destekleyecek hem de daha fazla ürün çeşidinin yetiştirilebilmesi mümkün kılınacaktı. Ayrıca kolektif mülkiyetle gelişen sosyal mülkiyette bireyler, kendilerini bekleyen ekonomik zorlardan ve dışsallıklardan da daha iyi korunma sağlayabileceklerdi.

Sahip olma ve tasarrufta bulunabilme özgürlüğü bağlamında mülkiyet kavramı etrafında sürdürülen tartışmalar, bilhassa liberalizm düşüncesi sarmalında şekillenmiştir. Çünkü liberal düşüncede mülkiyet, insan hakları arasında yer almaktadır. 17. yüzyılda doğal hukuk akımının gelişmesiyle, insan hakları doktrini ortaya çıkmış, bu öğreti ise "doğal hak" ve "toplum sözleşmesi" olmak üzere iki kavram üzerine inşa edilmiştir. Bu öğretide insanlar, özgür yaşamlarını sürdürdükleri doğa durumundayken aralarında bir sözleşme yapıp bazı özgürlüklerden vazgeçtikleri siyasal toplumu kurmuşlardır. Devlete devredilen bazı haklar yanında doğa durumunda da sahip oldukları yaşam hakkı, özgürlük ve mülkiyet hakkı gibi hakları ise yeni dönemde devlet korumasına bırakmışlardır. Bu çerçevede görülen mülkiyet hakkı, liberal düşüncede John Locke tarafından "*Locke Koşulu*" formülasyonu etrafında meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Locke'a göre, doğa durumunda tüm kaynaklar ortak mülkiyettedir, fakat buradan özel mülkiyete geçiş için iki koşul söz konusu olmuştur. Bunlar ise emek ve kıt olmama koşuludur (Tekeli, 2011: 47). Doğal

bir kaynağın bir kişinin emeğiyle bütünleşmesi, onun mülkiyetinde olmasından doğacak kuşku berraraf edecektir. Kişinin sahipliği, onun emeğine sahip çıkabilmesi düşüncesi etrafında yükselecektir. Doğal kaynağın kıt ve belirli ölçüde yeter miktarda oluşu ise sahip olmak isteyenlere bu imkanın varlığını göstermektedir.

Locke'un mülkiyet kavramına ilişkin temellendirdiği düşünceler, esasında özel mülkiyet düşüncesi üzerinedir. Bu düşüncelerde ifade edilen koşullara ilişkin eleştiriler üç grup altında toplanmaktadır (Tekeli, 2011: 48): Bunlardan ilki, Locke'un kıt olmama koşulunun mümkün olmasına bağılı olarak, mülkiyetle gelen özgürlüğün bireylerin genel özgürlük alanını sınırlayıp sınırlamadığını ilişkindir. İkincisi, mülkiyetin hakça paylaşılıp paylaşılmayacağına, sonuncusu ise mülkiyet hakkının genel haklar demetinin tümünü gerekli kılmaktaki yeterliliği sorunu üzerinedir.

Tüm bunların yanında mülkiyet kavramı aslında sadece özel mülkiyet ekseninde tekli bir görünüm göstermekten ziyade alternatifler de içerebilmektedir. Bu bağlamda genel olarak mülkiyet kavramının özel, kolektif ve ortak mülkiyet olmak üzere üç tipinin olduğu ifade edilmektedir. Waldron'a göre (1990: 32-44); bu üç tipte sosyalistler kolektif mülkiyeti, radikaller ortak mülkiyeti ve son olarak liberaller ise özel mülkiyeti savunmaktadır. Bu da örneğin güneş ışığı ve hava gibi üzerinde özel mülkiyet kurulmasına imkan olmayan kaynaklarda ortak mülkiyeti, taşınır ve taşınmaz maddi unsurlar olup bireysel kullanıma uygun olanlarda özel mülkiyeti, nihayetinde demir, hava ve karayolları gibi unsurlarda ise kolektif mülkiyeti kapsayan karma bir mülkiyet anlayışını savunulabilir kılmaktadır.

2.2.2.2. Tarımsal Arazi Mülkiyeti ve Tarihsel Gelişimi

Medeniyetlerin inşası ve insanlığın geleceğe taşınmasında tarımsal uğraşlar başat bir görev üstlenmiştir. İnsanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için temel gıda maddelerinin üretilmesinde, bunların ihtiyaç dışının satılmasında ve buradan elde edilen gelirin tarım dışı alana aktararak başta endüstri faaliyetleri olmak üzere genel gelişme çizgisinin kurulmasında tarım hayati olarak görülmüştür. Tarıma bu önemi yükleyen ana unsur ise doğal bir kaynak olan toprak varlığıdır. Tarihsel süreçte yüzbinlerce yılda oluşan ve üretimde kullanılabilecek olan toprak ise kıt bir kaynaktır.

Toprak, yeryüzünü ince bir katman olarak saran organik maddelerin ve kayaların zaman içinde ayrışması sonucu meydana gelen, içerisinde ve üzerinde canlı varlıklara ev sahipliği yapan, bitkiler için bir durak yeri ve besin kaynağı olan ve nihayetinde belirli oranlarda su ve hava içeren çok boyutlu bir varlıktır (Akalan, 1998: 8). Bu tanımlamadan hareketle tarım arazisi kavramı; 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nda *"toprak, topografya ve diğer ekolojik özellikleri bitkisel, hayvansal ve su ürünleri üretimi için uygun olan ve halihazırda bu amaçla kullanılan veya ekonomik olarak imar, ıslah ve ihya edilerek bitkisel, hayvansal ve su ürünleri üretimi için uygun hale dönüştürülen araziler"* olarak tanımlanmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere tarımsal arazi, toprağı da kapsayacak şekilde daha geniş bir çıkarımı ortaya koymaktadır (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5403.pdf>).

Mülkiyet bahsinde ele alındığı üzere sahip olma ve tasarrufta bulunabilme düşüncesi çerçevesinde bu hakkın yukarıda ifade edilen tarımsal üretime dönük toprak parçaları üzerinde, bir diğer ifade ile tarım arazileri üzerinde kullanılabilir olması ise tarımsal arazi mülkiyetini ortaya çıkarmaktadır.

Dünyada toprak ya da daha genel bir yaklaşımla arazi varlığı, kent ya da kırsal alan sınırları içerisinde bulunabilmektedir. Toprağın bu noktada kentsel ve kırsal alan sınırları içerisinde farklı adlandırmalara evirildiği ifade edilebilir. Örneğin bir toprak varlığı kentsel alanlarda ise arsa, kırsal alanlarda ise kırsal toprak ya da kırsal arazi olarak sınıflandırılmaktadır. Kırsal alan içerisinde topraklar; bağ, bahçe ve tarla vasfına haiz olarak tarımsal toprakları içerebildiği gibi, bunun yanında orman, mera ve çayırlar gibi alanları da kapsayabilmektedir (Keleş ve Mengi, 2014: 107-108).

Tarımsal mülkiyetin temel karakteristik özellikleri ise beş başlık altında ele alınabilir: (Maldonado, 2015: 179)

- i. *Münhasır/Özel*: Mülkiyete dair gerçek bir hak olarak, belirli bir mal (tarımsal arazi, toprak parçası) üzerine konu olmaktadır.
- ii. *Kalıcılık*: Sahipliği ortadan kaldıracak belirlenmiş bir süre yoktur. Gerçek tarımsal mülkiyetin kendine has yapısı ve süreklilik göstermesi, onun insana güven veren, mirasa konu edilebilen ve hatta birikim aracı olarak geleceğe taşınabilen yapısıyla insanlığın temel bir uzantısı olarak kabul edilmesine neden olmaktadır.

- iii. *Haczedilemezlik:* Özel mülkiyetin temel bir çıktısı olarak tarımsal mülkiyet, icraya konu edilemez ve haczedilemezlik gösterir. Bu güvence, mülkiyet sahibine tarımsal üretimi sürdürülebilir kılmada, içsel ve de dışsal olarak tehditlerde kendini güvende hissetmesi için önemli bir işlev üstlenmektedir. Ancak bu durum, tarımsal mülkiyetin pazar koşulları dışında olmasına ya da sahibinin sorumluluğunun tartışılmasına gönderme yapmamaktadır. Çünkü tarımsal üretim sürecinde pazar koşullarının bir gereği olarak tarımsal mülkiyet, yeri geldiğinde kredi kullanımı için ipoteğe de konu olabilecektir.
- iv. *Değiştirilemezlik:* Tarımsal mülkiyetin boyutlarını değiştirmek ve bu nedenle onun üretken işlevini bozucu eylemler yapmak yasal olarak kısıtlanmıştır. Tarım arazilerinin üretkenliğini kaybetmeyecek en uygun düzeyde boyutlarının değiştirilebilir olmasında, fiziksel, ekonomik ve teknolojik değişimlerin gerektirdiği koşullar içinde devletin ya da diğer teknik kurumların onayı ile izin verilebilmektedir.
- v. *Feshedilebilirlik:* Amacına uygun olarak normal işleniş sürecinde tarımsal mülk, yasal sistem tarafından getirilen bazı temel yükümlülöklere tabi olmaktadır. Bunların ihmal edilmesi ve mevzuata aykırılık nedeniyle tarımsal mülkün sahipliğinin ortadan kalkması söz konusu olabilmektedir.

Arazi mülkiyetinin varlığı hem kullanım amaçları hem de kullanıcıları bağlamında oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Kullanım amaçlarına göre arazi varlığı, kentsel nitelik gösterebilirken tarımsal üretime ev sahipliği yaparak kırsal arazi varlığı olarak da ikame olabilmektedir. Bunların yanında arazilerin mülkiyetinin özel ve kamusal olarak iki ana aks üzerine oturduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda kıt bir doğal kaynak olarak arazilerin ve onun mülkiyetinin önemine ilişkin tespitler genel olarak şu şekilde çerçeveslenmektedir (Kivell, 2003: 94-95):

- Araziler, büyüklüğü ve konfigürasyonlarıyla kırsal alanlarda olduğu kadar kentsel yapıda da derinden etkilidirler. Bu bağlamda kentsel gelişim düzeni ve ölçeği, arazi mülkiyetinin sınırlarının doğasına büyük ölçüde bağımlılık göstermektedir.

- Arazi mülkiyetinde gerçekleşen el değiştirmelerin zamanlaması, kentsel gelişimin doğasını da yakından etkilemektedir. Mülkiyette yaşanan el değiştirmelerin günün ekonomik koşullarının etkisiyle mekansal yapıların yeniden biçimlenmesine katkı koymaktadır.
- Arazi mülkiyeti, beraberinde malikine güç ve iktidar sağlamaktadır. Tarihte 18. yüzyılda İngiltere’de tarımsal arazilerde büyük toprakları ellerinde bulunduran kişiler aynı zamanda toplumun ekonomik ve politik liderleri de olmuşlardır.
- Arazi sahipleri, özellikle kentsel alanda planların yapım sürecinde uyumlu hareket ettiklerinde etkili sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu etki, araziler üzerindeki mutlak tasarruf yapabilme hakları ile ilişkilendirilmektedir.
- Arazi mülkiyeti hem ulusal hem de yerel düzeyde ekonomilerin bir parçasıdır. Bu yönüyle üretim ve tüketim sektörleri arasındaki ilişkinin ana omurgasını oluşturmaktadır. Burada tarımsal üretim sektörü bağlamında arazilerin çiftçilerce bir meta olarak görülmesi ve bunların içindeki spekülâtiflerce arazinin değişim değerini en üst düzeye çıkarmak maksadıyla mülke konu edilebilmesi söz konusu olabilmektedir. Tüketim sektörü bağlamında ise toprağın kullanım değerini en üst düzeye çıkarmak isteyen sanayiciler, perakendeciler, ofis şirketleri, konut sahipleri ve tarımsal üretim yapan üreticilerce araziler işgale konu olabilmektedir.
- Sonuncusu ise arazi mülkiyetinin sosyal bir yapıya karşılık gelen yönüne gönderme yapmaktadır. Böylece arazi mülkiyetinin genel görüntüsü o toplumsal yapının doğası hakkında çıkarımlar yapabilmeye imkan verebilmektedir.

Tarım arazilerin sahiplenilmesi ve üzerinde mülkiyet oluşumu, tarihsel olarak göçebe toplum düzeninden yerleşik hayata geçişle söz konusu olmuştur. Yerleşik hayata geçişte üzerinde tarım yapılan toprak, tüm üyelerin dış tehditlere karşı güvenli bir şekilde tarım yapabilmelerine imkan verebilmek için ilk aşamada ortak mülkiyet altında parçalara ayrılmış, bu sistem ise “*ortak açık tarla sistemi*” olarak

adlandırılmıştır. Tarımsal arazi mülkiyetinin bu ilk halinde mülkiyet, bir topluluğu kavramsallaştırmakta, akrabalık ilişkilerini ve toplumsal örgütlenmeyi de kapsayan bir yansıma karşılık gelmektedir. Bu anlamda tarım toprağının mülkiyeti o topluluğun kimliğini de ortaya koymaktadır. Toprağın el değiştirmesi ise ancak savaşla söz konusu hale gelmektedir. Tarım topraklarının piyasa koşullarında alınıp satılır hale gelmesi ise Orta Çağ'ın sonlarına tekabül etmektedir (Tekeli, 2011: 150-151).

Orta Çağ Avrupa'sında tarım arazisi mülkiyeti ise daha çok feodal sistemin esaslarına bağlı olarak şekillenmiştir. Bu süreçte tarım toprakları üzerinde lord, vassal ve serf tabanlı "karşılıklılık esasına" göre yürütülen bir sahiplenme söz konusu olmuştur. Merkezi bir devletin bulunmadığı, 500 ile 1000 kilometrekarelik toprak parçaları üzerinde en güçlü kişinin daha az toprağa sahip olanlar üzerinde hükümlanlık kurduğu feodal düzende lord, vassalı koruyacak, adaleti, toprağın işlenmesini ve ürünün toplanmasını takip edecek, vassallar arasında toprak uyuşmazlıklarını çözme konusunda görevler üstlenecektir. Bu vassal genç yaşta ölürse, geride kalanlara lord bakacak, mirasın sahibini bulmasına yardım edecektir. Bunun karşılığında vassal ise vergi ve askeri güç olarak lorda destek olacaktır. Tarım topraklarıyla doğrudan etkileşimde olanlar ise vassalların altında yer alan serflerdir (Sander, 2008: 73). Serf ya da köylünün toprağa bağımlılığı, özgül bir toplumsal yapıya dayanmaktadır. Bu özgül yapı, merkezi devlet düzeninin olmadığı, güvenlik endişesinin üst düzeye çıktığı bir coğrafyada, toprak sahiplerinin kendi varlıklarını korumak maksadıyla ve köylülerin ise güvenlik içinde yaşayabilme istekleri doğrultusunda kutsal bir törenle lorda bağlılık yemini eden vassalların seçilmesiyle aşılmıştır (Perry ve diğerleri, 2015: 193).

Feodal düzen; kent yapısının, piyasa ilişkilerinin ve para ekonomisinin oldukça çalkantılı olduğu bir döneme tekabül etmektedir. Dolayısıyla feodalite bu eski ilişkilerden çok Manoryal Örgütlenme esaslı bir ekonomik yapı üzerine kuruludur. Bu örgütlenmede temel olan manor, bir nevi köy görünümündeyken aynı zamanda görünümünden çok daha geniş bir ilişki yumağı tarafı da bulunmaktadır. Özel şekilde örgütlenen bu köyün manor lordu adında yönetici bir senyörü bulunmaktadır. Manor lordunun altında, köylü ailelerin kendi tarımsal üretimlerinden elde ettikleri ürünlerin bir kısmını ve de manor topraklarının "demense" (Latince Efendi'ye ait anlamında) üzerindeki karşılıksız çalışmaları bu lorda verilmiştir (Berktaş, 1983: 268). Tüm

bunların yanı sıra genel olarak feodal düzende tarımsal arazilerin mülkiyetinin üçe ayrıldığı ifade edilmektedir (Kılıçbay, 2005: 73). Bunlardan ilkinin doğrudan lord adına ekilip biçilen tarımsal araziler "demense" oluşturmaktadır. İkincisini serf tarlaları "*Terra Mansinoria ya da Monsussevi*" oluşturmaktadır. Sonuncusu ise tarımsal işletmeleri "*communia*" ya da orman çayır mera gibi "*marca communis*" alanları ve işlenmiş toprakları ifade etmektedir.

Tarımsal arazilerin mülkiyeti, tüm Orta Çağ boyunca feodalitenin gereklerine göre çoğunlukla büyük toprak sahibi lordların ya da onunla sözleşme yaparak (Fief Sözleşmesi) belirli ölçülerde toprak elde eden vassalların hakimiyetinde olmuştur. Bu dönemde serfler, genel olarak üretim yaptıkları toprağın mülkiyetini ellerinde bulunduramamışlardır. Liberalizmin temellendirdiği özel mülkiyete göre toprağın doğrudan üreticilerin mülkiyetine geçmesi ise feodalitenin çözülmesiyle sonuçlanacak toplumsal ayaklanmaların ertesinde gerçekleşmiştir. Bu noktada burjuvazinin yükselişiyle liberal temelli özel mülkiyet esasına göre toprağa doğrudan bağlı kitleler mülkiyet haklarına kavuşmaya başlamış ve belli ölçüde özgürlük alanı kazanmışlardır. Sanayi Devrimi ile birlikte ise yeni bir bağımlılık ilişkisi ortaya çıkmaya başlamış, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran kapital sahipleri ile emek gücü arasında bir denetim ilişkisi tesis edilmeye başlanmıştır. Özel mülkiyet ile gelen bu durum sosyalist düşüncüyü, devrimleri ve sosyalist mülkiyet düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Sosyalist mülkiyet anlayışı ise üretim araçlarının özel mülkiyete konu edilmemesini salık vermiş, özel mülkiyeti sadece kişisel olarak kullanılan nesneler bağlamında meşru görmüştür (Tekeli, 2011: 52).

Borataş'ın üretim araçlarının mülkiyeti üzerine yaptığı tarihsel çıkarımlarda toprağın mülkiyeti konusu ise feodalizm ve Asya-tipi toplum özelinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Yazara göre tarımsal mülkiyet, malikane arazisi, köy arazisi ve tarımsal üretimde kullanılan iş aletlerinin mülkiyeti ve zilyetlik durumu çerçevesinde tespit edilmektedir. Feodalizm ve Asya-tipi toplum bağlamında toprağın mülkiyetinin sahiplik durumlarına dair karşılaştırmalı yaklaşım Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Feodal ve Asya-tipi Toplumlarda Tarımsal Mülkiyetin Durumu

	Feodalizm		Asya-Tipi Toplum	
	Mülkiyet	Zilyetlik	Mülkiyet	Zilyetlik
Malikane Arazisi	Feodal Senyör, lord	Feodal Senyör, lord	Yok	Yok
Köy Arazisi	Feodal Senyör, lord	Köylü, serf	Sultan, bürokrasi ve çevresi (Devlet)	Köylü, serf
İş Aletleri	Köylü, serf	Köylü, serf	Köylü, serf	Köylü, serf

Kaynak: Boratav, 1980: 15.

Tablo 4'ten anlaşılacağı üzere gerek feodal düzende gerekse Asya-tipi toplumlarda tarımsal mülkiyetin egemenliği feodal senyör, lord ile sultan, bürokrasisi ve çevreleri gibi kimseler arasında paylaşılmıştır. Fakat tarımsal arazilerin zilyetliği, yani fiili olarak kullanımı ise köylü kitlelerine bırakılmıştır. Dolayısıyla köylüler, tarım arazilerini özel mülkleri olarak tasarrufa konu edememişler, sadece ekip biçme, gelir elde etme ve belli ölçülerde toprağın mülkiyetini elinde bulunduran zümreye bağlılık içinde pay-vergi vermeye devam etmişlerdir. Bunun dışında, tarımsal üretimde kullanılan aletler üzerinde köylülerin mutlak sahipliği söz konusu olmuştur.

Tarımsal mülkiyetin özel mülkiyete eklemlenme süreci ise feodal yapıdan burjuvanın yükselişiyle gerçekleşen devrimin bir çıktısı olarak kapitalizmin kurumsallaşmasına tekabül etmektedir. Fakat bu sürecin hazırlık aşamasında, halihazırda toprak mülkiyeti elinde olan feodal lordlar, toprakları üzerinde doğrudan temasta bulunan köylüleri- serfleri kapitalist düzenin çarklarını döndürmede bir emek ordusu olarak dizayn etme sürecine sevk edecek gelişmelere kapı aralamışlardır. Özellikle İngiltere ve Fransa'da Endüstri Çağı'nın başlamasıyla feodal lordlar, bez üretimi yapan fabrikalara yün tedariki amacıyla tarım topraklarını ekip biçme maksatlı olmaktan çıkarıp, buralarda koyun ve keçi gibi yün üretiminde öne çıkan hayvanları yetiştirerek bu sürecin ilk adımını atmışlardır (Hilton, 1984: 23-24). Nihayetinde daha çok gelir elde edebilmek için toprakta üretim yapısı farklılaşmış, bununla birlikte zaten

toprakta mülkiyet hakkı olmayan geniş köylü kitleleri mülksüzleşerek kentsel alanların temel emek gücü halini almaya başlamışlardır.

Bu hareketin ilk başladığı ülke ise İngiltere olmuştur. Serfliğin ve feodalitenin en erken çözüldüğü ülke olan İngiltere'de geniş malikane arazilerinin etrafında lordlar tarafından çitler çevrilmiş, buralardaki serfler toprağın dışına itilmişlerdir. *Çitleme Hareketi* olarak tarihe geçen bu olay, esasen sadece serflerin işlediği ve zilyetlik kurduğu topraklardan uzaklaştırılmalarıyla realize olmamış, aynı zamanda köy arazilerinin, meraların, ormanların vb. alanların da özel mülkiyete tabi olmaya başlamasıyla öne çıkmıştır. Böylelikle feodal kurallardan arınmış tarımsal araziler artık aristokrasinin mutlak özel mülkiyetine geçmeye başlamıştır (Köymen, 2008: 54).

Nihayetinde yerleşik hayata geçişle başlayan tarım arazilerinde kolektif mülkiyet örüntüsü, bu yeni dönemle birlikte şahıslara ait özel mülklere dönüşmeye başlamıştır. Bununla birlikte yeni döneme esasen kaynaklık eden tarımsal üretim fazlası ise ticaret dinamikleri içerisinde yeni bir sınıf olarak feodalitenin küllerinden burjuvaziye doğurmuş ve bu yeni sınıf, şimdiye dek sürececek olan kapitalizm ve tarım ilişkisinin ana omurgasında yer almıştır. Özetle sonuçta, tarımsal mülkiyette ortaya çıkan bu ilk niteliksel dönüşüm, dünyada kırsal alanlar üzerinde nüfus ve coğrafi büyüklük olarak yüzyıllarca süren egemenliğin temel kırılması olmuştur. Böylelikle toprağa zilyetlikle bağlı olan geniş köylü kitleleri, kentsel alanların yeni işçi gücünü oluşturmaya koyulmuş ve dünün serfi, bugünün kentli işçisine yerini bırakmaya başlamıştır.

2.3. TARIMDA YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN TEMELLERİ

Tarımsal yapılarda zaman içerisinde ortaya çıkan dönüşümü anlamlandırmaya yönelik sürdürülen araştırmalar, temelde kapitalist gelişimin kırsal alanlarla olan etkileşimi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu etkileşimde kapitalist gelişimin kırsal alanlarda ortaya çıkardığı yapısal farklılaşmalar, kapitalist düşüncenin kendini geleceğe taşıması sürecinde çizdiği yol haritasının belirginleştirilmesiyle görünür hale gelmektedir. Geleceğe taşınma süreci ise büyük ölçüde hızlı bir devinim rüzgarını beraberinde getirmektedir. Böylelikle gerek kentsel gerek kırsal alanlar özelinde mekana ve öze ilişkin tüm yapılar dinamik bir şekilde dönüşüme uğramaktadır.

Dönüşümün anlamlandırılmasında tarihsel bir perspektifin çizilmesi, oldukça büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda tarıma ilişkin değerlendirmelerde 18. yüzyıl başlarında Fransa’da Fizyokrat Düşünce öne çıkmaktadır. Fizyokratlar, toprağı ve tarımsal üretimi kalkınmada her şeyin üstüne çıkararak ve tüm gerçek gelirin tarımsal uğraşlar neticesinde elde edilebileceğı düşüncesini ortaya atmışlardır. Daha sonra 19. yüzyıl başlarından itibaren bu düşüncenin geçerliliğini yitirdiğine yönelik tartışmalar sürerken, David Ricardo tarafından ortaya atılan Karşılaştırmalı Üstünlük Modeli’nde ise ticaretten elde edilen kazanımlar, tüm tartışmalara rağmen hala iki tarımsal ürüne (şarap ve kumaş) dayandırılmıştır.

Yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde ise modern milli gelir hesaplarının mucidi olan Colin Clark, tarımı “birincil” endüstri haline getirmiştir. Bu yönüyle konuya yaklaşıldığında, tüm dünyada ekonomik gelişme sürecinde tarımın önemi yadsınamaz bir gerçeklik ifade etmektedir. Dahası yüzyıl öncesi dünya düzenine bir göz atıldığında, hane halklarının beşte dördünün tarım sektörü içerisinde istihdam olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat günümüzde ise gelişmiş olarak kabul edilen ülkelerde tarımda istihdam olan nüfus, genel dağılımda oldukça küçük bir orana tekabül etmektedir. Hatta Amerika Birleşik Devletleri’nde günümüzde çiftçilerden daha fazla avukatın ve çiftliklerden daha çok kuru temizleme kurumunun olması, tarımın yaşadığı dönüşüme dikkat çekmek için önemli bir örnek olarak verilmektedir. İstihdamda ve GSYİH’de tarımın payının giderek azaldığına yönelik istatistikler de göz önünde bulundurulduğunda, bazı araştırmacılar dönüşümün radikal bir şekilde sürdüğünü ve hatta gelecekte tarımın varlığına ilişkin büyük risklerin söz konusu olabileceğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte milli gelirde tarımın payı azalırken, gerçekte tarımsal üretim, artan nüfusun beklentileri doğrultusunda hiç olmadığı kadar artma eğilimindedir (Timmer, 2009: 1-2). Dolayısıyla yaşanan bu çelişkinin anlaşılabilmesi, tarımsal yapılarda yaşanan dönüşümün anlamlandırılmasıyla somutlaşabilecektir.

Günümüzde gelişmiş ülke örneklerinde görüleceğı üzere tarımsal üretim, ekonomik kalkınma sürecinde oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Diğer bir ifadeyle ülkeler yoksulluğun azaltılması sürecinde temel hedef olarak ilk aşamada tarımsal üretimlerinde verimliliğı artırmayı öncelemişlerdir. Tam bu noktada Lewis’e (1954: 433) göre, kapitalist gelişim ve tarımsal dönüşüm bir kesişim içine girmiştir. Çünkü

kapitalist birikim sürecinde artan gıda talebi karşısında yeterli gıda arzı olmazsa, gıda fiyatlarının yükselmesi söz konusu olacak ve bu doğrultuda kar realizasyonu düşecektir. Sanayileşmenin tarımsal gelişmeyle doğru orantılı olması gerektiği yönündeki düşüncenin temelinde bu yatmaktadır. Dolayısıyla kapitalist gelişim sürecinde artan sanayileşme, arka planda artan tarımsal üretimle desteklenmedikçe kadük kalacaktır. Dünyada endüstriyel ve tarım devrimlerinin bir arada olmasının nedeni burada yatmakta ve tarımın durgun olduğu ekonomilerde endüstriyel gelişme tam manasıyla ortaya çıkamamaktadır.

Tarımsal yapılarda dönüşümün nasıl ve hangi aşamalardan geçerek gerçekleştiği sorusuna yönelik olarak farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bunlardan birisi C. Peter Timmer tarafından literatüre kazandırılmıştır. Timmer'a (1988: 280-283) göre; tarımsal yapılarda dönüşüm süreci dört aşamalı bir yol izlemiştir. Ona göre, dönüşüm süreci tarımda çalışan işçi başına düşen tarımsal verimliliğin artmasıyla başlamaktadır. Tarımsal üretkenlik artışı ise doğrudan vergilendirme ve faktör akışları yoluyla ya da dolaylı olarak devletin kırsal-kentsel ticaret koşullarına müdahale etmesiyle şekillenen bir artı ürünü ortaya çıkarmaktadır. Tam bu noktada ortaya çıkan artı ürün, tarım dışı sektörleri geliştirmek için kullanılabilmekte ve bu ikinci aşama ekonomik kalkınma modellerinin odak noktasını oluşturmaktadır. Tarımsal alanda yaratılan değer tarım dışına kaydırılması için kırsalın ve ürün pazarlarının ekonominin geri kalanıyla iyi bir bütünleşme yakalamış olması büyük önem arz etmektedir. Gelişmiş bir alt yapı ve piyasa denge bağlantı mekanizmaları sayesinde tarım sektörünün makro ekonomi ile aşamalı bir şekilde bütünleştirilmesi, tarımsal kalkınmada üçüncü aşamayı temsil etmektedir. Üçüncü aşama başarılı bir şekilde yürütüldüğünde, son ve dördüncü aşama görünür hale gelmektedir. Bu aşamada endüstrileşmiş bir ekonomi ortaya çıkmış ve bu ekonomide tarımın rolü, çelik, konut veya sigorta sektörlerinden biraz farklılık göstermiştir. Bununla birlikte tarım ve makro ekonominin bütünleşmesi başarılı bir şekilde sağlanmadığında hükümetler, yüksek gelirli ülkelerin çiftçilerini dış rekabete koruma girişimleri nedeniyle ciddi kaynak tahsisi problemleri ve sınır ötesi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu bağlamda tarımsal korumayı ve bunun dünya emtia piyasaları üzerindeki etkisini yönetmek, tarımsal dönüşüm tamamlansa bile tarım politikası yapımcıları için sürekli bir odaklanma gerektirmektedir.

Tarımsal yapılarda dönüşüm sürecinin arka planında yatan felsefe, tarımda daha yüksek bir üretkenlik sayesinde kentleşme ve sanayileşme süreçlerine gıda, emek gücü ve tasarruf teminin sağlanmasıdır. Dinamik bir tarım sektörü, kırsal ekonomide işgücü verimliliğini ve ücretleri artırmakta ve böylece mutlak yoksulluğun boyutlarının aşamalı olarak ortadan kaldırılmasına zemin hazırlamaktadır. Fakat biraz paradoksal bir şekilde, kısmen modernleşen bir tarımsal düzende aynı zamanda kırdan kente işçi göçü nedeniyle de kentte sanayi ve hizmet sektörleri daha hızlı büyüdüğü için tarımın genel ekonomi içerisinde ilerleyen süreçte öneminin azalmaya başlaması söz konusu olacaktır (Timmer, 2009: 4).

Neden ve sonuç ilişkisi içinde tarımda yapısal dönüşüme ilişkin yapılan değerlendirmelerde mekansal yapılarda meydana gelen dönüşümler önemli bir parametreyi oluşturmaktadır. Bu bağlamda mekansal yapıların dönüşüme uğramaya başlaması, Tekeli'ye göre; sanayi sonrası döneme tekabül etmektedir. Böylece günümüzde sanayi sonrası topluma geçiş tecrübesini elde eden gelişmiş kapitalist ülkelerde dört eğilim dikkatleri çekmektedir (Tekeli, 2011: 496-497): Bunlardan ilki, kentlerin yoğunluğunda gözlenen düşüştür. İkincisi, kentleşme süreçlerinde bir yavaşlama ya da durma yaşanmaya başlamasıdır. Üçüncüsü ise kırsal alanlarda tarımsal yapıları etkileyen bir gelişme eğilimi olarak metropoliten alanlar dışında kentsel izlerin ortaya çıkışıdır. Dördüncüsü ise metropoliten alanların kırsal alanlara doğru yayılma eğilimleri göstermeye başlamasıdır.

Bu eğilimlerin görünür olmasında, sanayi sonrasının en önemli buluşlarından olan otomobil ve telefonun icadı önemli bir görev üstlenmiştir. Çünkü 20. yüzyılın başında olan kişilerin belli merkezlere bağlı olması durumu, ifade edilen icatlarla fiziki olarak kolay aşılabılır olmakta, bireylerin özgürleştirilmesi düşüncesi tesisi edilmektedir. İnsanların yerleşim yeri seçiminde özgürleşmeye başlamalarıyla birlikte ise alt kentleşme hareketleri ortaya çıkmaktadır. Böylelikle insanlar daha sakin, temiz ve doğa ile iç içe olacağı mekansal yerleşimlerde hayatlarını sürdürebilmek isteği içerisinde olmaktadır ve bunda da yaşanan bilimsel, teknolojik devrimin avantajından yararlanmaktadırlar. Bu teknolojik devrim neticesinde insanlar, kent merkezlerinden kırsal alanlara doğru yerleşimler kurarak taşınma sürecine girmiş olsalar da merkezin denetiminde kalabilmektedirler. Böylelikle kırsal alanlar gittikçe kendi içerisindeki dinamiklerle birlikte yavaş yavaş kentsel mekanlarda dönüşmeye başlamakta ve bir

kentsel ve elektronik ağın parçası olmaktadırlar. İşte tam bu noktada kentsel ağın parçası olma süreci, kırsal alanın temel değerklerinden olan tarımsal üretim ve mülkiyet yapıları üzerinde tehditkar bir baskı oluşturmaktadır.

Kuramsal zeminde kırsal alanlarda tarımsal yapıların dönüşümünü açıklamaya dönük olarak gerek Marksist gerek Marksist olmayan literatürde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde Marksist olanlar, Batı Avrupa ülkelerinin feodalizmden kapitalizme geçiş ekseninde göstermiş oldukları dönüşüm yolunu, Avrupa dışındaki az gelişmiş ülkelere de genelleyerek kavramsallaştırmalara gitmişlerdir. Marksist olmayan literatürde ise ortaya çıkan kuramlar aslında bir bütünlük ve tamamlayıcılıktan uzak görünmektedirler. Aydın'a göre (1986: 127-130) bu kuramlar arasında Modernleşmeci Yaklaşım ve İkili Yapı Kuramı öne çıkmaktadır. Modernleşme Yaklaşımı içerisinde evrimci kuramın önemli katkıları vardır. Buna göre tüm toplumların aynı evrim sürecini izleyerek gelenekselden moderne geçeceği öngörülmektedir. Tüm toplumların belli bir aşamada geleneksel olacakları ve nihayetinde ise evrimci bir geçiş ile batının geçmiş olduğu aşamalardan geçerek modernleşecekleri varsayılmaktadır. Bu yaklaşımın savunucularına göre, az gelişmiş ülkelerde bu geçişi destekleyecek iç dinamikler yoksunluk göstermektedir, dolayısıyla tetikleyici bir dış etkene gereksinim söz konusudur. Yine bu yaklaşımda kırsal alan içerisindeki üreticiler genel bir köylü tanımlaması içerisinde değerlendirilmektedir ve ülkeler arasındaki yapısal farklılıklar hesaba katılmamaktadır.

İkili Yapı Kuramında ise az gelişmiş ülkelerin sektörel bir farklılaşmaya uğradığı ifade edilmektedir. Bu farklılaşmada bir tarafı, sanayileşmesini gerçekleştirmiş, pazara yönelik ve değişimlere açık, büyüme hızı ve gelir seviyesi yüksek modern kapitalist sektör oluştururken, diğer tarafı ise bunların görülmediği geleneksel sektör oluşturmaktadır. Geleneksel sektör tarımsal üretim bağlamında geçimlik üretimin yapıldığı bir sektörü ifade etmektedir. Bu iki yapı arasında bağlantı ise tarım sektöründen sanayiye işgücü ve bir düzeyde tarımsal artığın ihraç edilebiliyor olmasıdır. Ülke içerisinde bu iki uç sektörel yapının varlığı, ekonomik olarak bir ikilik ortaya çıkarırken aynı zamanda sosyo-kültürel olarak da zıtlıkları ortaya koymaktadır. Kurama göre, geleneksel sektörün varlığı bu ülkelerin kalkınmalarındaki en önemli engellerden bir tanesidir. Dolayısıyla bunun tersine çevirebilmek için geri kalmış

bölgelere kalkınmış bölgelerden bilgi teknoloji ve beceri transferi yapılması gereklidir (Aydın, 1986: 130).

Dönüşüm tartışmaları bağlamında gerek modernleşmeci yaklaşımın evrimci bir tabanda ortaya koyduğu gelenekselden moderne geçiş süreci, gerekse ikili yapı kuramının küçük farklılıklarla benzer bir şekilde modern sektöre yönelik ilgisi, esasen göstermektedir ki Marksist olmayan literatürde tarımsal dönüşümün gelenekselden moderne geçiş için olması gereken doğal bir eylem olduğudur. Dolayısıyla tarımsal yapıda meydana gelen ya da gelecek tüm değişim ve dönüşümler istenilen ve açıkçası olması gereken bir planın parçası şeklinde okunmaktadır.

Bununla birlikte eleştirel yaklaşımlarda sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde ve tüm bu aşamalarda tarımsal yapılarda ve bu yapıların iç dinamiklerinde meydana gelen dönüşümlerde temel tartışma alanı, kapitalizm ve tarım ilişkisi ekseninde temellendirilmiştir. Bu bağlamda kırsal yapıların sermaye hareketlerinin akışı doğrultusunda şekillenme eğilimi içerisinde olduğu öncelikli olarak Marksist düşünce içerisinde kuramsallaştırılmaya başlanmıştır. Bu nedenle genel olarak tarımsal yapıların dönüşümüne ilişkin kuramsal yaklaşımlar, Klasik Marksist Düşünce ve onun kapitalizm eleştirisi üzerinden ele alınmaktadır. Ancak Marksist düşüncenin tarımsal dönüşüme yönelik temel eleştirilerini ve bunun çıktılarını daha iyi kavrayabilmek bu eleştirilerin doğuşunda etkili olan iktisadi anlayışları ortaya koymak önem arz etmektedir.

2.3.1. Klasik İktisat Anlayışı ve Tarım

Tarımsal yapılara ilişkin dönüşüm tartışmaları, temelde kapitalizm ve tarım ilişkisi ekseninde yön bulmaktadır. Bu bağlamda süregelen tartışmaları çoğunlukla 19. yüzyıl başlarına kadar götürmek olasıdır. Kapitalist düşüncenin piyasa ekonomisi pratiği ile tarımsal üretimi serbest piyasa koşulları içerisinde dengede yürütülecek bir mekanizmaya göre ele alan klasik iktisatçılar, arz ve talep yasalarına göre kuramlarına yön vermişlerdir. Bu anlayışın başta gelen temsilcileri ise Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus, Jean Babtiste Say ve John Stuart Mill'dir.

Bununla birlikte, klasik iktisadi düşüncenin gelişmesinde kendisinden önceki dönemde egemen olan Fizyokratların etkisi büyüktür. François Quesnay, Robert

Jacques Turgot gibi Fizyokrasi düşüncesinin temel savunucularına göre, tek üretken sektör tarım kabul edilmektedir. Bu düşünceye göre sanayi ve hizmetler sektörünün tarım gibi net bir çıktı ya da ürün ortaya koyabilmesi söz konusu değildir. Doğanın kendi koşulları içerisinde herhangi bir dış müdahaleye imkan tanımadan sürecelecek olan koşullarda doğa, yoktan var eden yapısıyla insanlığa artı değer sunabilecektir. Tam bu noktada diğer sektörler ise ancak tarım ve doğanın sunduğu imkanlar doğrultusunda işleyişlerini sürdürebilecektir (Demir, 1997: 18).

Doğal düzen düşüncesiyle dışsal müdahale alanına sıcak bakmayan Fizyokrasi, klasik iktisadi düşüncede “görünmez el” fikrine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte fizyokratların egemen ve gerçek üretken sektör olarak salt tarımı öne çıkarmalarını ise eleştirmişlerdir. Onlara göre toprak halihazırda var olan bir faktör olduğu için asıl üzerine düşülecek hususun emek olduğunu ifade etmişlerdir (Demir, 1997: 18).

19. yüzyılda İngiltere’de serbest rekabet ve serbest ticaret temel argümanları içerisinde, Klasik İktisatçıların bu görüşleriyle uyuşmayan bazı gelişmelerin ortaya çıkmasıyla tarıma ve tarımsal unsurlara dönük tartışmalar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Burada Napolyon Savaşları sonrasında hakim olan barış ortamında İngiltere’de tahıl fiyatlarda gözlenen değişimler dikkatleri çekmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere, tarımsal üretimde büyük toprak sahipleri tekelinde üretimin egemen olduğu bu yıllarda, ülkede büyük toprak sahiplerinin baskısıyla Tahıl Yasaları çıkarılmıştır.

Özetle bu yasalarda tahıl fiyatlarının belirli bir düzeyin altına düşmemesi için gerektiğinde tahıl ithalatının yasaklanabileceğinin altı çizilmiştir. Dolayısıyla serbest piyasanın mantığıyla çelişen bu karar neticesinde korumacı bir yaklaşıma bürünülmüştür. Klasik İktisatçılardan Ricardo, öncelikle bu yasaların kaldırılmasını talep etmiş, yüksek tahıl fiyatlarının nedenini ise güçlü talep karşısında tarıma elverişliliği düşük toprakların üretime dönük kullanılmasında görmüştür. Çünkü azalan verimler yasası uyarınca, kötü toprakların ekime açılması üretim maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Toprakların verimlilik farkları dolayısıyla ortaya çıkan rantlar ise büyük toprak sahiplerinin gelirlerini artırmaktadır. Klasik Rant Teorisi olarak anılan bu düşünce, hızlı nüfus artışı karşısında toprakların aynı oranda kalması gerçeğinden yola çıkılarak geliştirilmiştir (Kazgan, 2000: 84). Nihayetinde klasik iktisadi yaklaşımının serbest piyasa düzeninde ortaya koydukları temel

argümanların tarımsal alanda önemli bir sorunla karşılaştığı ortaya çıkmıştır. Bu ise emek-değer kuramına aykırı bir şekilde, insan emeğinin bir ürünü olmayan ve böylelikle yeniden üretime konu edilemeyen toprağın özel mülkiyeti bağlamında şekillenmektedir. Geniş toprakları ellerinde bulunduranlar, salt mülkiyet hakkı ekseninde bireysel olarak emek ortaya koymasalar da rant elde edebilmişlerdir (Köymen, 1999: 133-134).

Klasik iktisadi yaklaşımda Ricardo ile temelleri atılan toprak rantı aslında kapitalizm öncesi dönemde de söz konusu olmuştur. Kazgan'a göre (2003: 49) feodal ve kapital toprak rantı, görünüşte ikisi de sömürü üzerinden temellendirilse de önemli bir nitelik farkı içermektedir. Feodal yapıdaki rant, toprak sahibi ile serf-üretici arasında doğrudan, serbest iktisadi ilişkiler dışında kalan ve el konulan tüm artı değeri ifade ederken; kapitalist düzene geçişle toprak rantı, toprak sahibi, kiracı çiftçi ve tarım işçisi arasında gerçekleşen bir bölüşümü içermektedir. Buradaki bölüşümde kiracı çiftçinin elde ettiği kar oranının üstündeki payın toprak sahibine kira/rant olarak verilmesi söz konusudur.

Günümüzde bu tipte bir rant ilişkisi kırsal alanlarda yaşanan dönüşüm sürecinin iyi okunmasında anahtar bir konum üstlenmektedir. Hızlı nüfus artışı, sanayileşme ve kentleşme olguları, beraberinde bir taraftan tarımsal ürünlere talebi üst düzeye çıkarmaya başlamakta, diğer taraftan da tarımsal amaçla kullanılan toprakları sanayi ve kent topraklarına dönüştürmektedir. Tüm bu süreçte kentsel gelişim çizgisi içinde yeni yolların tesis edilmeye başlanması, havalimanları ve barajların yapımı, sanayi tesisleri kurularak çevrelerinde buna bağlı olarak gelişen mekansal gelişmelerin inşa edilmesi gibi gelişmelerle toprakların konumlarında ve verimliliklerinde değişimler ortaya çıkmaya başlamaktadır. Bu gelişim çizgisi ise verimli tarım arazilerinin kentsel arsalara dönüşmesiyle sonuçlanmaktadır. Sahillerin turizme açılması, kent çeperindeki tarımsal alanlara dinlenme amaçlı ikincil konutların yapılmaya başlanması ve daha önceden tarımsal üretime konu olan bir meyve bahçesinin söz gelimi otomobil fabrikasına yerini bırakması gibi dönüşümler sonucunda, azalan verimli tarım alanlarının yerine ikame edilmeye başlanan görece daha verimsiz toprakların tarımsal üretime ayrılmasıyla üretim maliyetlerinde artışlar ortaya çıkmaktadır (Kazgan, 2003: 52). Bir toprak parçasının tarımsal üretim yapılan tarladan kent toprağı olan arsaya dönüşümünde işte bu Ricardo'cu "*rant*" kavramı öne

çıkılmaktadır. Büyük spekülâtif kazançlara konu olan bu dönüşüm, bir taraftan sermaye birikimini tesis ederken bir taraftan da adaletsiz gelir dağılımına kapı aralamaktadır

2.3.2. Neo-klasik İktisat Anlayışı ve Tarım

Klasik iktisadi düşünceyle serbest piyasa modeli etrafında temellendirilen yaklaşım, ortaya çıkış sürecinde hedeflediği refah unsurunda ciddi endişelerin belirginleşmeye başlamasıyla başta Marksist düşünürler olmak üzere muhaliflerce yoğun bir eleştiri altında kalmaya başlamıştır. Bu eleştirilere, ekonomik sistemin içine girdiği çalkantılı süreçler katkı koymuştur. Klasik iktisadi düşüncede serbest piyasa düzeninin sömürü ilişkisi üzerine kurulduğu tezi ile Marx'ın klasik değer teoremini kullanarak yönelttiği eleştiriler, 19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak yeni bir yaklaşımın tesisi edilmesine kaynaklık etmiştir. Bu yeni yaklaşım, marjinal devrim olarak adlandırılan ve kurucularının marjinal faydayı esas alarak klasik iktisadın değer teorisine karşı geliştirdikleri neo-klasik iktisat anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu anlayışta artık bir malın değeri emek üzerinde değil, ona biçilen fayda üzerinden ölçülecektir.

Klasik iktisadi anlayışta ve özellikle Ricardo tarafından tarıma yönelik temel değerlendirmelerde, çoğunlukla İngiliz tarım yapısının genel kabulü ön plana çıkmıştır. Toprak sahipleri, kapitalist kiracılar ve işçiler ile temel çerçevesi çizilen bu yapıda küçük üreticiye bir yer bırakılmamıştır. Neo-klasik iktisat anlayışında, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte köylülüğün de anlamlı bir ekonomik olgu olmaktan çıkacağı düşüncesi, üstü kapalı olarak kabul edilmiştir. Burada piyasa ekonomisi ve rasyonel davranış ile karakterize edilen kapitalist düşünce, temel ayrım noktası olarak geleneksellik ve rasyonellik ayrımı üzerine kurgulanmıştır. Bu bağlamda neo-klasiklere göre köylülük, geleneksel tarımı ifade etmekten öteye geçememektedir. Örf, adet, alışkanlık ve geleneklerle tespit edilen bir üretim süreci, açıkçası neo-klasiklere göre ekonomi biliminin değil daha çok ekonomik antropolojinin bir araştırma alanı olarak kabul edilmelidir. Halbuki onlara göre piyasa ilişkileri ve ona bağlı olarak rasyonel davranış biçimleri hakim olmaya başladıktan sonra, tarımdaki küçük üreticiler ile kentlerdeki büyük sanayi firmaları arasında bir fark kalmayacaktır.

Böylelikle köylülük kavramı, kendine münhasır olmaktan çıkarak araştırma alanı olarak kabul edilmeyecektir (Boratav, 1980: 73).

Tüm bunların yanında tarımsal yapıların dönüşümü ve köylülük üzerine tartışmaların ise daha çok sol tandanslı (Marksist, sosyalist, sosyal demokrat, sol eğilimli radikal) düşünürler tarafından dile getirildiği görülmektedir. İlerleyen bölümlerde daha detaylı analizlerle de ortaya konulacağı üzere, bu düşünürler çalışmalarını kapitalist sistem bağlamında sınıfsal ve yapısal bakış açıları ekseninde tartışırken, bu başlığın ana odağında yer alan neo-klasik iktisatçılar ise bu tartışmaları salt “iktisat” nosyonu etrafında ele almışlardır. Böylelikle neo-klasik iktisat anlayışında düşünürler, tarım konusunu daha çok “teknik” temelde analize konu ederek “verimlilik” bağlamında ele almışlardır. Neo-klasik iktisatçılara göre tarım ile sanayi ve diğer sektörler arasında bir fark bulunmamaktadır. Onlara göre tüm sektörler firma mantığı çerçevesinde hareket etmektedirler. Gerek köylü, çiftçi, kapitalist tarım işletmesi ile gerek sanayideki sermayedar aynı kefedele alınmakta ve birer işletme olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda bütün kategorilerin içindeki girişimcilerin rekabetçi serbest piyasada kar mantığı çerçevesinde hareket ederek üretim yaptıklarını iddia etmektedirler. Bu bağlamda hem klasikler hem de neo-klasik iktisatçılar tarımsal yapılara, bunların dönüşümüne, sınıfsal tartışmalara ve sömürü mekanizmaları gibi konulara yönelik tartışma ortaya koymadıklarından dolayı, araştırmanın da temel amaçları içinde yer alan dönüşüm vurgusunu daha çok sol literatür içinde ele alınmaktadır (Köymen, 2008: 41-42). Bu nedenle devam eden başlıklarda Marksist felsefeye ve onun tarımda yapısal dönüşüm bağlamında ürettiği tezlere odaklanılacaktır.

2.3.3. Marksist ve Neo-Marksist Literatürde Dönüşüm Tartışmaları

Klasik iktisat teorisi sanayi devrimi ile büyük bir üne sahip olmuş ve akademik literatürde oldukça geniş bir yer tutmuştur. Fakat sanayi devrimi süresince yaşanan olumsuz durumların ortaya çıkmasıyla birlikte bu teoriye karşı itirazlar gelmeye başlamıştır. Bu itirazların içerisinde en ciddi eleştiri ise Karl Marx'dan gelmiştir. Marx'ın ortaya koyduğu eleştiri, klasiklerin temel argümanı olan *"bir malın değerini ona harcanan emek belirler"* sözü üzerinden temellendirilmiştir. Marx, klasik iktisat

teorisinin tutarsızlıklar içerdiğini ve bir mala değer katanın emek gücü olduğu varsayımı altında, bunu ortaya koyan emekçinin de bu değeri paylaşmasının gerekliliğinin altını çizmiştir. 1850'li yıllardan sonra iktisadi alanda ortaya çıkan bazı çalkantılar nedeniyle klasik iktisadi yaklaşımın serbest piyasa modeline dayanan düzenine yönelik toplumsal bir karşı duruş ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çalkantılar ise sanayi devriminin vadettiği refaha ulaşmak için kırsal alandan kentlere göç eden insanların yaşadığı sıkıntılar ile devrimle birlikte küçük esnaf ve atölyelerin yok olmaya başlayarak büyük sanayi kuruluşlarına yerlerini devretmesi gibi gelişmelerle belirginleşmiştir. Dolayısıyla 1870'li yıllarda Amerika'da daha sonra Avrupa'da etkisini göstermeye başlayan ekonomik buhranlar, bu süreçte Marksist ve sosyalist kesimin klasik sağa yönelttiği eleştirilerin daha ciddiye alınmasına sebep olmuştur (Akalin, 2009: 62).

Kapitalizmin tarım ile entegrasyonu, kırsal alanlarda bu entegrasyon neticesinde ortaya çıkan dönüşümlere ilişkin tartışmalar, özellikle 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Marksist literatür içerisinde oldukça geniş bir yer tutmuştur. Bunda klasik ve neo-klasik iktisadi düşüncenin teorilerinin pratikte gösterdiği sonuçlar etkili olmuştur. Az gelişmiş ülkelerde kapitalizm olgusunun tarım sahasına girmesiyle birlikte, bu tartışmalar bir ölçüye kadar daha önceki klasik Marksist düşüncenin yeniden tartışılması şeklinde ilerlemiştir. İlerleyen süreçte, yeni gelişmeler etrafında eski kuramların eksik tarafları giderilmeye çalışılmış, Klasik Marksist düşüncenin üzerine gelişmelere göre ilaveler yapılmış, yer yer ortaya çıkan bulgulara göre yeniden yorumlamalara gidilmiştir.

Klasik Marksistlerce ortaya konulan tespitlerin daha sonraki süreçte kapitalizm olgusunun hakimiyeti karşısında tam geçerlilik göstermediği düşüncesinde hareketle, Çağdaş Marksistler ise köylü üretimi ve geçimlik aile üretiminde gözlenen direnç hareketinin nedenleri üzerine tartışmalar yürütmüşlerdir. Dönüşüm paradigmaları ekseninde bu başlıkta öncelikle Klasik Marksist literatürde Marx'ın ortaya koyduğu ve daha sonra Lenin ile Kautsky gibi kırsal dönüşüm kuramcılarıyla sistematize edilen Köylülüğün Tasfiyesi ve Küçük Meta Üreticiliği tezleri üzerine görüşlere yer verilecektir. Ardından bu kuramcılarının yeni gelişmelerle tartışmaya açık bıraktığı alanları dolduran Neo-Marksist düşünürlerin görüşleri ele alınacaktır. Neo-Marksist düşüncede klasiklerin daha önce öne sürdüğü ve henüz gerçekleşmeyen öngörülerin

nedenleri ile yeni koşulların ortaya çıkardığı durumlara dair kuramsallaştırmalara yer verilecektir.

2.3.3.1. Klasik Marksistler

Klasik Marksist düşüncede köylülük ve tarım sorunları üzerine geliştirilen teoriler, temelde Karl Marx'ın bu konuda ortaya koyduğu söylemler üzerinden şekillenmektedir. Orta Çağ'ın feodal düzeninden burjuva devrimiyle birlikte kapitalist düzene geçiş sürecinde, başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinde kırsal alanlarda ortaya çıkan gelişmeleri analiz eden Marx, yeni düzende köylülüğü sınıf kavramı üzerinden okumaya başlamıştır. Buradaki sınıf kavramı ise dünyada tüm köylüleri tanımlamak için oluşturulmuş kavramsallaştırmadan öteye geçmektedir. Böylelikle mülkiyet biçimleri, pazar değişimleri, finans ve ticaret kapitalizmi tarafından belirlenmiş üretim koşulları gibi çoklu bir tasnife dayalı olarak kavram ele alınmaktadır. Bu noktada Marx'a göre köylüler, kapitalist sistem içerisinde giderek yoksullaştıkları için, kendi küçük mülkiyetlerini çaresiz bir şekilde savunan küçük burjuvazinin kıra özgü bir parçası olarak kabul edilmelidir. Köylülüğe ilişkin analizlerinin yer aldığı 18. Brumaire'de Marx, Avrupa köylülüğün çözülme sürecini ortaya koymuştur. Burada kilit rol oynayan sermaye, küçük aile üreticileri üzerinde denetimini yoğunlaştırmaya başladıkça, bu üreticilerin üzerindeki borç yükleri giderek artan bir hal almaya başlamıştır. Sanayideki gelişmeyle birlikte ortaya çıkan sermaye birikimi neticesinde köylüler, kendi aile emeklerini sömürmekle karşı karşıya kalmışlardır. Marx'ın ifade ettiğine göre, Avrupa köylüsü sanayileşmenin ortaya çıkaracağı sermaye hareketlerinin baskısına dayanamayarak çözülmeye uğrayacak ve kentsel işçi saflarına aşamalı olarak geçiş yapmaya başlayacaktır. Genel bir ifade ile Marx'ın köylülüğün tasfiyesi tezi görüşlerini içeren bu ifadeler daha sonraki süreçte Lenin ve Kautsky gibi diğer klasik Marksist düşünürler tarafından da kabul edilip genişletilmeye çalışılmıştır (Aydın, 1986: 134).

Köylülüğün ve tarımsal yapıların uğradığı dönüşüm sürecinde kapitalizm öncesi üretim düzeninden kapitalist düzene geçişle birlikte, tarımsal alanda en dikkat çeken husus, basit meta üretiminin yerini piyasa ilişkilerine bırakmasıdır. Tamamen geçimlik bir üretim modeli üzerinde devam eden bir yapıdan, para kazanma ve

sermaye birikimi mantığıyla hareket eden bir yapıya evrime sürecinde köylü, kendi kendine yeter yapısını kaybetmeye başlamakta, kapitalizmle başlayan ulusal dönüşümle birlikte ise piyasaya tabi olmaya başlamaktadır. Bu dönüşümle birlikte köylünün kendi kendisini yeniden üretme noktasında bir zorlukla karşılaşması kaçınılmaz olmuştur. Örneğin pre-kapitalist dönemde birçok ihtiyacını kendisi gideren, gideremediğini de ürettiği artı ürün üzerinden takas ederek karşılamaya çalışan köylü, meta ilişkilerinin yaygınlaşmaya başlamasıyla bu ihtiyaçlarını giderebilmek için yapmış olduğu tarımsal üretimini paraya dönüştürme mecburiyetinde kalmıştır. Böylelikle kullanım değeri üretiminin egemen olduğu eski üretim yapısı çözülmeye başlamış, yeni düzende paraya duyulan ihtiyaç nedeniyle kullanım değil, değişim amaçlı üretim yapılmaya başlanmıştır. Piyasa ilişkileri sarmalı içerisinde eski toplumsal yapıları giderek iş bölümüne dayanan bir düzene evrilen köylüler, tarımsal üretimde uzmanlaşmaya başlamışlar ve tarımsal üretimle elde edemeyecekleri tüm ihtiyaçlarını kendi ürettikleri ürünlerin takası yoluyla gidermek yerine para ile satın almaya başlamışlardır (Önal, 2007: 12).

Marx'a göre, kapitalist düzene geçişle birlikte, büyük sanayi kuruluşları tarımsal alanda diğer alanlardan daha fazla devrimci bir etki göstermektedir. Bu etki, pre-kapitalist toplumun kalesi olan köylünün yok olarak yerini ücretli işçiye bırakmasıyla realize olmaktadır. Bu süreçte rasyonel olmayan geleneksel tarım yöntemlerinin yerini bilimsel yöntemler almıştır. Aynı zamanda tarım ile manüfaktürün mekansal ve işlevsel kadim birlikteliğini aşındırarak yeni düzenin ön hazırlığı yapılmıştır. Bu yeni düzende nüfus büyük merkezlerde toplanmaya başlamış, kentler sanayi kuruluşlarının mekansal yerleşimleri olmuşlardır. Bununla birlikte insan ile toprak arasındaki madde dolaşımı kesintiye uğramış, diğer bir ifadeyle insanın yiyecek ve giyecek olarak tükettiği öğelerin tekrar toprağa geri dönüşü engellenerek toprağın verimliliğinin sürekli olması için gerekli koşullar bozulmaya yüz tutmuştur. Bu durumda hem kentli emekçinin sağlığı hem de kırdaki çalışan emekçinin zihinsel yaşamı tahribe uğramıştır (Marx, 2003: 433).

Marx tarımsal yapılarda dönüşümü, o dönem için İngiltere'de ortaya çıkan gelişmeler bağlamında analiz etmiştir. Çünkü ilk kez İngiltere'de feodalizm çözülmeye başlayarak kapitalist toprak mülkiyetine giden süreci başlatmış, tarımsal sermaye ve topraksız işçiye dayanan yeni bir tarımsal sınıf yapısı ortaya çıkmıştır. Kapitalist

toprak mülkiyeti ise feodalizme benzer bir şekilde, kapitalist düzen öncesi tarımsal sınıflı toplumlarınkinden farklı bir görünüm arz etmektedir. Çünkü burada tarımsal üretimin vazgeçilmezi olan toprak, meta haline dönüşmekte, sahiplerinin özel mülkiyet hakları tesis edilmeye başlandığı için alınabilir, satılabilir ya da kiralanabilir bir yapıya bürünmektedir. Üstelik kapitalist toprak mülkiyetine sahip olanlar, bu toprakları kendileri işlemek zorunluluğu içerisinde bulunmamakta, yeri geldiğinde kiracı çiftçilere de kiralayabilmektedirler. İngiltere'de tarımsal kapitalizme geçişte en dikkat çeken özellik ise kiracı çiftçilerin yeni doğmakta olan tarımsal sermayeyi temsil etmeleridir. Bir başka ifadeyle, tarımsal üretim için topraklarını ticari amaçlarla kiralamışlar, kar etmek ve birikim sağlamak amacıyla meta üretimine yatırım yapmışlardır. Burada kiralanın çiftlikleri işletmek için ihtiyaç duyulan işgücü ise tarımsal alanda yeni bir sınıfın varlığını gözler önüne sermiştir. Bu yeni sınıf ise topraksız emekçilerdir. Tarımsal sahada topraksızlık konusu ise önemli bir göstergedir. Geniş köylü kitlelerinin mülksüzleştirilmeleriyle başlatılan ilkel birikim sürecinde kırdaki topraksız emekçi sınıfı oluşturulmuş, bu yeni sınıf ise daha sonraki süreçte köylülüğün tasfiyesiyle birlikte kentsel alanlardaki proleterleşmenin yolunu açmıştır. İngiltere örneğinde mülksüzleştirme, mekanizması toprağın meta'ya dönüştürülmesi ve kapitalist kiracı çiftçilere kiralanmasıyla somutlaşmıştır (Bernstein, 2014: 42-43). Kapitalist üretim tarzının baskın olduğu toplumlarda refah ve zenginliği “muazzam bir meta birikimi” olarak ifade eden Marx'a göre (2003: 45) bu noktada meta ise “her şeyden önce, bizim dışımızda bir nesnedir ve taşıdığı özellikleriyle, şu ya da bu türden insan gereksinmelerini gideren bir şeydir”. Bu bağlamda bir gereksinimi gideren şey ise onun kullanım değeri üzerinden ele alınmaktadır.

2.3.3.1.1. Köylülüğün Tasfiyesi Tezi ve Küçük Meta Üreticiliği

Tarımda kapitalist ilişkilerin süregelmesi sürecinde, özellikle Klasik Marksist literatürde öne çıkan konuların başında köylülüğün tasfiyesi gelmektedir. Marx tarafından temellendirilen bu düşüncelere, Lenin ve Kautsky gibi Klasik Marksistlerin de katkı koyduğu ifade edilebilir. Boratav'a göre (2004: 113); köylülüğün tasfiyesi tezinin temel hareket noktası, tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle daha önceki düzende devam ettirilen üretim ilişkileri ortadan kalkacağı düşüncesidir. Kapitalizmle

eklemlenme sürecinde köylülük, ilk aşamada ilkel sermaye birikimi karşısında mülksüzleşmeye başlayacaktır. Ardından bu mülksüzleşme durumu ise köylülüğün sermayenin yeniden üretiminin temel koşullarından biri olan özgür emek depolarını oluşturur hale gelmesine neden olacaktır. Bu tezin çıkış noktası, İngiltere'de tarımsal alanda yaşanan dönüşümü baz almaktadır. Serbest rekabet piyasası içerisinde, yoğun kâr güdüsüyle hareket eden iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayanan tarımsal üretim, kapitalist yapının çarklarına uyumlu halde hareket etmeye başlayacaktır. Bu uyumluluk ise parçalı bir yapıda bulunan küçük ve geçimlik üretime dönük köylülerin yerlerini büyük boyutlu, modern ve optimal işletmelere bırakmasını salık vermektedir.

Marx'ın İngiltere örneğinden yola çıkarak geliştirdiği Köylülüğün Tasfiyesi Tezini, daha ileriye taşıyan diğer düşünür ise Lenin olmuştur. Marx'ın ortaya koymaya çalıştığı tarımsal dönüşümün İngiliz Yoluna ek olarak Lenin, Prusya ve Amerikan Yolları olarak tanımladığı örnekler üzerinde durmuştur. Burada Lenin, Prusya örneğinde kapitalizm öncesi, yani feodal yapıda toprak mülkiyetinin kendisini kapitalist meta üretimine bıraktığı ve köylü işgücünün ise bağımlı ücretli işçilere dönüştüğü üzerinde durmuştur. Aynı zamanda, bu dönüşüm sürecinde diğer yoksul kırsal bölgelerden de mevsimlik tarım işçilerinin kullanıldığını öne sürmüştür. Bu bağlamda Almanya'nın doğusunda bulunan Polonya'dan göçmen işçi kullanımını ön plana alarak vermiş olduğu örneğinin adını, Prusya Yolu olarak ifade etmiştir. Lenin'in Amerikan Yolu olarak tarımsal dönüşümde ortaya koyduğu tespit ise daha öncekilerden farklı olmuştur. Çünkü ona göre ABD'de tarımsal kapitalizm, İngiltere örneğinde olduğu gibi feodal yapının dönüşümü neticesinde ortaya çıkmamıştır. Bu dönüşümün tetikleyicisi ise 18. yüzyıldan itibaren bağımsız küçük çiftçilerin gelişen meta ilişkilerinin ortaya çıkardığı iktisadi zorunluluklar nedeniyle ABD'nin kuzeyine giderek kapitalist çiftçiliğe giden yolu başlatmalarıdır (Bernstein, 2014: 43-44).

Gerek Marx'ın gerekse Lenin'in incelemiş olduğu ülkeler üzerinden dönüşüm kuramsallaştırmaları, kapsamlı bir şekilde Terence J. Byres tarafından 1996 yılında yayımlanan *“Capitalism from above and Capitalism from below: An Essay in Comparative Political Economy”* adlı kitapta analiz edilmiştir. Bu kitapta bahsedilen İngiliz, Prusya ve Amerikan Yolu şeklindeki üçlü dönüşüm çizgisi Tablo 5'te şu şekilde özetlenmiştir:

Tablo 5: Tarımda Dönüşüm Yolları: İngiltere, Prusya ve ABD Örnekleri

	Köylüler	Toprak Sahipleri	Üretim Biçimi	Dönüşümün Niteliği
İngiliz Yolu (15. ve 18. yy)	Serflerden kiracılara (14.-15. yy) köylülüğün farklılaşması	Feodal toprak sahipliğinden özel mülkiyete (16.-18.yy) ve çitleme hareketi	Kapitalist toprak mülkiyeti, kapitalist çiftçiler (kiracı çiftçiler dahil) tarımsal ücretli işçilerden oluşan yapı	Kapitalist tarıma ilk geçiş; özelliği, “toprağın verimini” artırmaya çalışan toprak sahiplerinin üretim için yatırımları teşvik etmek amacıyla kira artışlarını gönüllü olarak sınırlaması: 18. yüzyılın tarımsal devrimi
Prusya Yolu (16. ve 19. yy)	Fransız Devrimi’nin etkisiyle 1807’de serflikin kaldırılması	Junkerler (Prusyalı Aristokratlar)	Toprak sahiplerinin malikanelerindeki (Grundherrschaft) eski serfleri, bağımlı ücretli işgücü haline dönüştürmesi ve 1870 sonrası ücretli göçmen işçi transfer ederek ticari tarıma (Gutherrschaft) geçiş	“Feodal toprak sahibi ekonomisinin içsel değişimi” (Lenin) ya da “tepeden inme kapitalizm”; Güney ve Batı Almanya farkı: Junker sınıfının olmaması, köylüler arası farklılaşma neticesinde “tabandan gelen” kapitalist tarımın doğuşu
Amerikan Yolu (19. yy)	Feodalizm yok; 17.-18. yy’de Kuzey’de bağımsız küçük çiftçiler var; 17.- 19. yy’de Güney’de köle plantasyonları var	Güney’deki plantasyonlar hariç toprak mülkiyeti söz konusu değil	Geç 18. yy’dan itibaren küçük bağımsız çiftçilerin küçük meta üreticilerine dönüşümü; 1860’lardan sonra devlet desteğiyle özellikle Mississipi’nin batısında ticari aile işletmesi çiftçilerinin yaygınlaşması; görece işgücü kıtlığı ve yüksek ücretler ile 1870 sonrası makineleşme	Kuzeydoğu’da ve ova yerleşimlerinde “tabandan gelen” küçük meta üretimi; 19. yy’de Kaliforniya’da kapitalist çiftçilik; Güney’de büyük ölçekli tarıma geçiş (1945 sonrası)

Kaynak: Bernstein, 2014: 45.

Lenin’e göre, sosyalist üretime geçilmesinde temel koşullar arasında kapitalist ilişkilerin gelişmesi yatmaktadır. Prusya ve Amerikan Yolları olarak ortaya koyduğu analizde, reformist yol olarak da gördüğü Prusya Yoluyla, kapitalizme geçişte feodal ilişkilere dayanan toprak ağalığının giderek kapitalist bir junker ekonomisine evrileceği ifade edilmektedir. Devrimci olarak nitelediği Amerikan Yolunda ise toprak ağası ekonomisi bir devrimle parçalanmakta ve onun yerine küçük köylü işletmeleri

geçmektedir. Bu doğrultuda köylülüğün farklılaşması ile hızlı bir kapitalistleşme süreci başlamaktadır. Yine Lenin'e göre, mekansal büyüklük olarak tarım işletmelerinin büyümesi ya da sabit kalması tek başına bir gösterge olmamaktadır. Çünkü toprağın yoğun kullanımına sahne olan bu süreçte, ana eğilim büyük işletmelerin küçüklerin yerine geçeceği düşüncesidir. Fakat bu sürecin aşamalı olarak gerçekleşeceği ve yıllar alabileceği, en nihayetinde ise köylünün ortadan kalkmasıyla sonuçlanacağı öngörülmektedir (Aydın, 1986: 144).

Tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle birlikte, köylülüğün çözülme sürecine yönelik bir diğer analiz ise Karl Kautsky tarafından ortaya konulmuştur. Kautsky'e (1988: 13-16) göre; kapitalist üretim modeli çoğunlukla kentlerde başlamakta ve başlangıçta tarıma yönelik bir rahatsızlık vermeden ilerleme göstermektedir. Fakat sanayinin gelişmesiyle birlikte kısa vadede tarımsal üretimin karakteri üzerinde etkiler ortaya çıkarmaktadır. Ona göre, sanayileşme öncesi Orta Çağ'da köylü kitleleri büyük ölçüde kendi kendine yeten ekonomik kooperatifler şeklinde örgütlenmişlerdir. Bunun bir gereği olarak kendi yiyeceklerini üretmekte, evlerini inşa etmekte, ev aletlerini, mobilyalarını ve ihtiyaçları olan birçok ürünü kendileri tedarik edebilmişlerdir. Kapitalist ilişkilerin bu noktada köylüler üzerinde gösterdiği ilk etki ise köylü el sanatlarının, kentsel sanayi ve ticaret yoluyla çözülmeye uğratılması olmuştur. Çünkü sanayileşme, kısa sürede köylü el sanatlarını geride bırakmış ve dahası köylülerin hiçbir zaman üretemeyeceği alet ve aletleri üretmeyi başarmıştır. Aynı zamanda sanayi ve ticaretin gelişmesiyle ortaya çıkan yeni araçlar kırsal kesime yayıldıkça, gelişen ticari ilişkilerle köylü endüstrisinin karşılayamadığı yeni ihtiyaçlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Keten iş gömleği ve post, yerini pamuklu giysilere ve ayakkabılara bırakırken, kentsel zevkleri yakından tanımaya başlayan köylüler için bu artık lüks değil, bir ihtiyaç olarak algılanmıştır. Demiryolları, posta servisleri ve gazeteler gibi araçlar, bu süreçte kapitalist iletişim sistemiyle birleşerek kentsel fikirleri ve kentsel ürünleri, kırsalın en ücra köşelerine naklederek katalizör görevi üstlenmiştir. Sanayinin ortaya çıkardığı bu yeni ihtiyaçları elde edebilmek için geniş köylü kitleleri ise daha çok paraya ihtiyaç duymaya başlamıştır. Tam bu noktada köylülerin söz konusu ihtiyaçları elde edebilmek için tek yolları, üretmiş oldukları ürünleri meta'ya dönüştürmek ve onları pazara götürüp satmaktan geçmiştir. Köylülerin pazarda sattıkları ise kent endüstrisi tarafından sağlanamayan ürünler

olmuştur. Böylelikle kent ve kır arasında temel ayrımı oluşturan üretim rollerinin ayrışmasının somutlaşmasıyla, köylü kitleleri artık çiftçi olarak adlandırılır olmaya başlamıştır. Köylü yaşamını bağımsızlığı, güvenliği ve rahatlığı çiftçi rolünün gelişmesiyle kaybolmaya başlamış ve böylelikle tarım ile sanayi arasındaki uçurum gittikçe genişlemiştir.

Köylünün çiftçiye dönüşerek pazara bağımlı hale gelmesi ise onun üretim sürecinde iklim koşullarından etkilenmesinden daha kötü bir unsur ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu unsur, piyasa mekanizması bağlamında oluşan fiyatlamlarda görünürlük kazanmıştır. Çünkü köylü, sattığı ürünlerdeki düşen fiyatları durdurabilmek ve örneğin satılamayan bir mısırı satmak için bir mekanizmaya sahip değildir. Bu duruma, üreticiden tüketiciye doğrudan satışın gittikçe daha az uygulanabilir hale gelmesi neden olmuştur. Köylünün pazara olan mesafesi uzadıkça, fiyatlar üzerindeki göreceli etkisi de aşınır olmuştur. Bu bağlamda üretici ve doğrudan tüketici arasındaki bu uzaklığın ortadan kaldırılması için sisteme aracılar eklenmeye başlamıştır. Aracılar ise piyasayı iyi okuyan ve manipülasyon yetenekleri oldukça güçlü olan tüccarlardır. Bunun yanında köylüler üzerinde geniş bir yaralanma imkanı elde etmişlerdir. Aynı zamanda piyasaya koşullarının kötü gittiği yıllarda, köylülerin harcamalarının üstesinden gelemedikleri durumlarda ortaya çıkarak köylü toprağına teminat olarak verilen krediler de yeni bir sömürü mekanizmasını ortaya çıkarmıştır. Tefeci sermayesi olarak ortaya çıkan bu mekanizmada ise verilen paranın tahsili için köylüler çoğu zaman toprak mülkiyetlerini kaybetmeye zorlanmışlardır (Kautsky, 1988; 16-17).

Kautsky'e göre tarımda kapitalist gelişme, sanayidekinden oldukça karmaşık bir görünüm sergilemektedir. Örneğin tarımda proleterleşme süreci sanayiden farklı bir biçimde olmaktadır. Çünkü bu süreç, tarımda üreticilerin salt üretim araçlarından kopmalarını gerektirmemektedir. Lenin tarafından da kabul gören bu düşüncede köylülüğün proleterleşerek tasfiyesi, çoğunlukla artan nüfusla birlikte köylü hanesinin ihtiyacını karşılayacak yeter toprağına sahip olamamasıyla ortaya çıkmaktadır. Çünkü tarımsal üretim araçlarından birisi olan toprak, sanayileşmenin temel araçlarından olan sermaye gibi artırılabilir bir unsur değildir. Böylelikle yeter toprağın olmayışı, tarımsal üretim dışına emeğin satılmasının zorunluluğunu doğurmaktadır. Kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle sanayinin tarıma bağılı köleleri halini almaya başlayan küçük üreticilerin

bu koşullara daha fazla dayanamayarak kendi kendine özölmeyi ortaya çıkaracağı kabul görmektedir. Çünkü sanayinin ve modern tarımın sunduğı gelir ve refah seviyesine ulaşma gücünde olmayan köylü tarımı, dışsal bir zorunlulukla üretimden vazgeçemeye başlayacaktır (Aydın, 1986: 139-140).

Yukarıda özetlenen haliyle Kautsky “*Die Agrarfrage*” (Tarım Sorunu) adlı kitabında, Marx’ın tarım ve kapitalizm ilişkisine yönelik düşöncelerini ele aldığı Kapital adlı eserinde ortaya koyduğu tespitlerini daha ileri boyuta taşımış ve sistematik hale getirmiştir. Tüm bu gelişmeler karşısında özetle piyasa mekanizması, kentsel sanayinin gelişmesiyle köylülerin giderek zorunlu ihtiyaçları halini almaya başlayan ürünlerin ortaya çıkışı ve nihayetinde paraya olan artan ihtiyaç, köylünün özölmesi sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Artık mevcut üretim yapısı içerisinde ihtiyaçlarını gideremeyen köylüler ya üretim alanlarını ve araçlarını genişleterek ayakta kalmaya çalışacaklar ya da küçölmeye gideceklerdir. Bu seçeneklerden ilkinin mümkün olmaması onları ikincisi seçeneğıe itmiştir. Böylelikle köylü aileleri hanelerinden bireyleri yavaş yavaş kentsel endüstrinin proleter gücüne katılmaya zorunlu olarak sevk etmeye başlamıştır. Özellikle üretimi geleceğı taşıyacak genç aile bireylerinin tarımsal üretim dışına itilmesiyle devam eden süreçte küçük meta üretimi ve geleneksel köylölük giderek özölmeye uğrayarak tasfiye edilir olmuştur.

Kapitalizmin tarıma girişı ve köylölüğün tasfiyesi sürecinde öne çıkan bir diğerk kavram ise küçük meta üreticiliğı olmaktadır. Buradaki "küçük" vurgusu asgari düzeyde geçimlik üretim yapan köylü ailelerini ifade etmektedir. Aynı zamanda asgari geçim yanında, dayanışmacı bir sosyal yapının varlığı, karşılıklı ilişkiler, kültürel ve yöresel değerkere bağıllık gibi kavramlar da bu terimi nitelendiren özellikler içinde yer almaktadır. Kapitalizmin gelişim süreciyle birlikte küçük düzeyde üretim yapan köylü ailelerinin toplumsal niteliğinde bazı değışiklikler ortaya çıkmıştır. Bernstein'e (2009: 13) göre bu değışikliklerden ilki küçük köylüler üzerinedir. Çünkü kapitalizme eklemlenme süreci içerisinde kapsamlı bir iş bölümü yapısı ve piyasa düzeni aracılığıyla geçimlerini sürdürebilme zorunluğu ortaya çıkan küçük köylüler, küçük meta üreticilerine dönüşmeye başlamaktadır. Bu bağlamda “*geçimlerin metalaşması*” kapitalist gelişim sürecinin temel dinamiğini oluşturmaktadır. İkincisi ise küçük meta üreticilerinin sınıfsal farklılaşmaya uğramalarıdır. Sınıfsal farklılaşmalar sonucunda ise köylülerin veya aile çiftçilerinin aslında tek bir sınıftan meydana gelmediğı, bunun

yerine farklılaşma süreciyle birlikte küçük ya da daha küçük ölçekli kapitalist çiftçilere giden yolun açıldığı ifade edilmektedir. Hatta bu farklılaşma sürecinde, küçük köylüler içinde bazılarının, uyum süreçlerini fırsata çevirerek başarılı meta üreticilerine evirildiği ya da bazılarının da başarısız olup ücretli işçilere dönüştüğü ifade edilmektedir.

2.3.3.1.2. Köylülüğün Devamlılığı Tezi ve Köylü Ekonomisi Kuramı

Klasik Marksist düşünürler tarafından temellendirilen köylülüğün tasfiyesi tezlerinin uzunca bir süre geçmiş olmasına rağmen henüz neticelenmemiş olması ilgili literatürde bu konuda tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle 1970'li yıllarda ortaya çıkan bu tartışmalarda, tarımda ücretli işçi çalıştıran, büyük ölçekli üretim yapan ve kapitalist üretim mantığı esasına göre çalışan tarımsal işletmelerin karşısında; kâr amacı gütmeyen, bir tarım işçisinin ücretinde az gelir elde etse dahi bunu sorun görmeyen, oldukça hırslı, krizler karşısında dirayetli ve aile emeğine ölçüsünde üretim yapan küçük üreticilerin yüceltilmesi fikri yaygınlık kazanmıştır. Özellikle batıda bu düşüncenin yaygınlık kazanmasında Rus düşünür Chayanov'un 1925 yılında yazdığı ve 1966 yılında İngilizceye tercüme edilmiş olan "*Köylü Ekonomisi Kuramı*" kitabı önemli bir görev üstlenmiştir. Bu kitapta Chayanov, 1920'ler Rusya'sının koşulları içinde (bütün toprakların kamulaştırıldığı, köylülerin işleyebileceği kadar toprağı herhangi bir ek maliyete katlanmadan işleyebildikleri) köylü ailelerinin işledikleri toprak miktarlarını, onların yaşam çevirimleri içinde şekillendirdiklerini ortaya koymuştur. Bu bağlamda temelde kâr ve ücret hesabı gözetmeyen köylü bir aile, çocukları büyüdüğünde işlediği toprak miktarını çoğaltacak daha sonra çocuklara evlenip ayrıldığında ise üretim sürecindeki toprak miktarlarını azaltmaya gidecektir (Köymen, 2008: 98).

Chayanov, 1920'li yıllarda Bolşeviklerin tarım bağlamındaki düşüncelerine kuramsal bir alternatif ortaya koyan Organizasyon ve Üretim Okulu'nun liderlerindendir. Bu okul aynı zamanda 19. yüzyıl sonlarında etkili olan ve köylü halk hareketlerinin savunucusu olan popülist Narodniklerin görüşlerini geliştirmesi nedeniyle neo-popülist okul olarak da kabul edilmektedir. Chayanov'un köylülüğün tasfiyesi tezine karşı geliştirilmiş olduğu, Köylülüğün Sürekliliği Kuramı ise üç

kavram üzerine oturmaktadır. Bunlar; aile üretimine dayalı tarımsal işletme, salt emek karşılığında elde edilen tek ve bölünmez bir gelir ile emek-tüketim dengesidir. Hane üretimi olarak yaşamını sürdüren köylü aile işletmesi, ona göre kâr amacı ile hareket eden kapitalist işletmelerle bir tutulmamalıdır. Bu ikisi arasında hem amaç hem de örgütlenme noktalarında farklılıklar bulunmaktadır. Tarımsal üretimde kapitalist işletme mantığına göre işleyen bir işletmede kar elde etme amacıyla ücretli işçiler bulunurken, hane üretiminde ise ücretli işçi çalıştırılmaksızın salt aile emeği kullanılarak geçimlik bir üretim söz konusu olmaktadır. Aile üretimine karşın kapitalist bir işletmede işçilere ödenen ücretler ve üretim sürecindeki masraflar çıkarıldıktan sonra geriye kalan kar oranı sağlandığı sürece bu işletmede ücretli işçi istihdamı söz konusu olmaktadır. İstihdam düzeyi ise üretimdeki dalgalanmalara göre artıp azalabilir. Kapitalist bir işletme için emek gücü değişken bir masraf olarak kabul edilirken, hane üretiminde ise emek sabit bir masraf olarak görülmektedir. Bu bağlamda bir yıllık emek gücü sonucunda aile, belirli bir miktarda ürün elde etmektedir. Aile işletmesi yine kapitalist işletme gibi çalışmadığı için net kâr, kira ve sermaye faizi gibi kavramlar söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla davranışsal çözümleme için gerek klasik gerekse neo-klasik iktisadi anlayışın ortaya koyduğu temel araçlarla Chayanov'un aile emeğine dayanan modelini izah etmek mümkün olmamaktadır (Chayanov, 1925: 5; Aydın, 1986: 146).

Herhangi bir kâr amacıyla hareket etmeyen bir aile işletmesinin üretimini sürdürmesinde Chayanov'a göre “*emek-tüketici dengesi*” kavramı önemli bir rol üstlenmektedir. Emek-tüketim dengesinde her aile bir yıllık gereksinimlerini karşılamak için yeter miktarda ürün üretmek için yoğun çaba sarf eder, fakat bu seviyeye ulaştığı an itibarıyla gösterdiği çabada hızlı bir düşüş ortaya çıkar. Bu bağlamda üretici, ortaya koyacağı çabanın sonucunda daha çok yatırım ve tüketime dönük çıktı alacağı düşüncesine sahip olursa bu çabasını artırır. Ama kuvvetle muhtemel ortaya koyulacak çaba sonucunda doğacak zahmete değmeyen bir beklenti söz konusu olursa çaba hemen sona erdirilir. Zahmet noktası olarak adlandırılan bu kavramda, her aile işletmesi asgari düzeyde bir gelire ulaşınca kadar tüm zorluklara rağmen yılmadan emek sarf ederken, bir kez asgari düzey yakalandıktan sonra artık ihtiyaçların tatmin derecesi ile daha fazla göstereceği çaba arasından bir denge kurmaya çalışacaktır (Aydın, 1986: 147).

Üretim sürecinde ailelerin yapısı da Chayanov'a göre oldukça önemlidir. Bu noktada yetişkin sayısı az, çocuk sayısı fazlaysa emek tüketici dengesi olumsuz olur. Çünkü üretime katılamayan çocukların yükü de yetişkinlere yüklenir. İlerleyen zamanlarda çocuklarında üretime katılmasıyla birlikte ise aile emeğinde kişi başına düşen çaba eşitlenerek tüketici dengesi optimum düzeye ulaşmaktadır. Bu süreçte aile nüfusu artarken hanenin elindeki toprak miktarı da artar ve refah düzeyi yükselme eğilimine girer. Fakat evlenme yoluyla aileden kopmalar yaşanmaya başlayınca, ailedeki yaşlanan ebeveynlerin fiziki olarak zorluklara katlanma ve emek ortaya koyma düzeyleri düşeceği için ailenin gelirlerinde düşme süreci başlayacaktır. Ailelerin parçalanmasıyla ise bu döngü tekrardan söz konusu olacaktır. Nihayetinde Chayanov'a göre küçük aile üreticileri, geçimlik üretim yaptıkları, düşük marjinal verimlilik koşullarında dahi üretime devam edebildikleri, toprak kaynaklarının kıt ve de tarımda makina kullanımının yaygın olmadığı koşullarda da emeklerini artırarak denge kurdukları için kapitalist üreticilerden farklılaşacaklardır. Burada küçük üretici, kapitalist üreticiyle rekabet edebilmek için kendi aile emeği üzerinde bir sömürü ilişkisi kurmaktadır (Chayanov, 1925: 67, 239; Aydın, 1986: 148).

Chayanov'a göre tarımsal yapılara kapitalizmin girişi gerek Lenin'in Amerikan çiftçiliği üzerine yapmış olduğu çalışmalardan gerek Hilferding'in finans kapitalizmi üzerine yürüttüğü araştırmalardan gerekse de Rusya'da kapitalizmin ticareti üzerine analizlerden de anlaşılacağı üzere, ücretli emeğe dayalı organize büyük kapitalist üretim birimlerine ihtiyaç duymamaktadır. Bu noktada tarım, sanayi kapitalizminin gelişimindeki aşamaları tekrar ederek yarı doğal bir varlık olmaktan çıkıp ticaret kapitalizmine tabi hale gelmektedir. Bu tabi olma sürecinde, dağınık halde bulunan pek çok aile işletmesi sanayi kapitalizminin ekonomik etki alanına girerek büyük ölçekli ticari girişimlere bağlanmakta ve böylece piyasaya açılmaktadır. Bu bağlanma sürecinde ise ticaret kapitalizminin en etkili silahı olan baskıcı kredi koşulları devreye sokulmaktadır. Bu yapılar tarımsal üreticiler bir “sweatshop⁵ sistemi” temelinde özel dağıtım birimlerine dönüştürülmektedir. Bu sistemin bir örneğini Moskova'da

⁵ Sweatshop'lar özellikle 1800'lü yılların sonlarında fordist üretimin bir çıktısı olarak ABD'de sıklıkla oluşturulmaya başlanan, yoğun emek kullanımının yaşandığı çalışma atölyeleridirler. Bu atölyelerde uzun ve insani olmayan çalışma süreleri, düşük ücretler ve hatta yasal olmadığı halde çocuk işçiler yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bender, D. E., ve Greenwald, R. A. (2003). *Sweatshop USA: The American sweatshop in historical and global perspective*. Psychology Press.

pamuk firması olan Knop'ta görmek mümkündür. Bu firma, pamuk üreticilerine hasatları karşılığında önceden temel tüketim ihtiyaçlarını karşılamaları için avans vermiş, tohum ve üretim araçlarının tedariki için kredi kullandırmıştır. Firma ve üretici arasında bu tipte bir ticaret ilişkisinin başlaması ise dağınık halde bulunan küçük meta üreticilerini organize etmenin ve kapitalist etkinin kırsal alanlara sızmasını ilk ve temel yoludur. Bu bağlantılar yoluyla her küçük aile işletmesi dünya ekonomisinin organik bir parçası haline gelmekte ve bu sistemin talep ve ihtiyaçlarına göre şekillenmeye başlamaktadır (Chayanov, 1925: 257-258).

Bu sistemin kırsal alanda tarımsal üretim ve mülkiyet yapılarında gösterdiği en temel etki; bireysel küçük aile üreticilerinde yaşanan dönüşümde somutlaşmaktadır. Çünkü tüccar ve ticaret sermayesiyle bu üreticilerin yakınlaşması, geri dönüşü olmayan bir şekilde küçük üreticilerin kapitalist ilişkiler yumağına çekilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu yakınlaşma, tüccar ve ticaret sermayesinin alacak-borç ilişkisi temelinde üretimin her alanında söz sahibi olmalarını da beraberinde getirmektedir. Tarımsal üretim sürecinde toprağın etkin kullanımı için gübre kullanımından verimliliğin artışına etki edecek tohum çeşidinin seçimine kadar geniş bir alanda söz sahibi olmaya başlayan tüccar-ticaret sermayesi, tarımın kapitalizm çağında toprakla doğrudan temas içinde bulunan küçük üreticileri silikleştirerek tarımsal üretimde dümen tutan bir konuma ulaşmaktadır. Bu ilişki içerisinde küçük üreticiler zamanla mülksüzleşmeye itilerek başkalarının emek gücü olmaya zorlanmaktadırlar. Aynı süreçte, ölçek ekonomileri temelinde tarımda entegre büyük üretim tesislerinin yaygınlaşmaya başlaması da küçük üreticilerin tarımdan çekilmesiyle oluşan üretim kaybını tolere edecek şekilde gerçekleşme alanı bulmaktadır. Yukarıda bahsedilen dikey yoğunlaşma kavramıyla karakterize olan bu dönüşüm, parçalı ve yayılmış halde bulunan bireysel küçük üreticilerin yerini büyük çaplı bütüncül ve entegre üretim formlarının almasını işaret etmektedir.

Tarımsal gelişme modelinin Chayanov'a göre temel hücrelerini hane/aile üretimi oluşturmaktadır. Ancak hane üretiminin teknik üstünlük elde edebilmesi için ona göre kooperatiflerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Kendi döneminde Rusya'da kooperatiflerin girdi temini, makine kullanımı, teknik hizmetler, kredi kullandırma ve pazarlama gibi araçlar bağlamında ölçek ekonomilerinin tesis edilmesi yönünde nasıl etkin olacağına odaklanmıştır. Çünkü ona göre kooperatifler, tarımsal yapıların

kapitalizm karşısında örgütlenebilmesi ve ayakta kalabilmesi için hayati bir konumdadır. Devlet, kooperatifler ve hane üretimi eksenli bir yapı, kapitalist meta piyasalarının "sweatshop sistemi" ile tesis ettikleri "dikey yoğunlaşma" özelliğini bypass edebilecek bir işleve sahip olabilecektir (Bernstein, 2009: 61). Dikey yoğunlaşma olarak ifade edilen ise kapitalist sistemin hane üretim yapısını ticaret sermayesi ile kontrolü altına alması sonucunda baskıcı bir borç ilişkisi kurarak onu salt fason hammadde üreticisine dönüştürüleceği düşüncesidir. (Chayanov, 1935: 257). Böylelikle üstten alta, dikey emir komuta ilişkileriyle borçlandırma ve sisteme akredite etme içinde ticaret sermayesi tesis ettiği düzende hane/aile üretim yapısını kontrol altında tutmuş olacaktır.

Özetle Chayanov, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küçük köylülüğün tekrardan yüceltilmesi ve kapitalist sistemle aynı anda yaşayabildiği fikirleri etrafında değerlendirmeleri konu edinmiştir. Bunun yanında, 1925 yılında fikirlerini kuramsallaştırmak için yazdığı kitabının 1960 yılların sonlarında tartışmalara açılmış olması, Lenin ve Kautsky gibi düşünürlerin ortaya koyduğu köylülüğün tasfiye olacağı tezinin uzunca bir süre geçmesine karşın tam olarak gerçekleşmemiş olmasıyla ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda Chayanov ortaya koyduğu düşünceleriyle, 1960 ve 1970'li yıllarda yükselişe geçen bağımlılık kuramları üst başlığı altında yer alan eklemlenme kuramcılarının da fikirlerinin oluşmasında etkili bir rol üstlenmiştir. Özellikle kapitalist sistemin tarımsal alana sirayet etmesinde kredi kanallarının kullanımının etkinliğini pamuk üreticileri özelinde analiz eden düşünür, daha sonraki süreçte IMF ve Dünya Bankası gibi kredi kuruluşlarının davranışlarının iyi okunmasında Çağdaş Marksistlere bir ipucu vermiş olmasıyla önem kazanmaktadır.

2.3.3.2. Neo-Marksistler ve Bağımlılık Kuramları

Klasik Marksistlerin tarım ve kapitalizm ilişkisi içerisinde gidiş yolları farklı olsa da vardıkları köylülüğün tasfiyesi düşüncesi, 20. yüzyılın ortalarına doğru henüz tam ve net gerçekleşmemiş olması nedeniyle eleştiri altında kalmaya başlamıştır. Marx'ın temel dinamiğini ortaya koyduğu, daha sonra Kautsky ve Lenin tarafından geliştirilen tasfiye sürecine yönelik modellemeler, çağdaş Marksistler tarafından geliştirilen köylülüğün sürekliliği, kapitalizmle eklemlenerek farklı bir niteliğe

bürünme ve bağımlılık ilişkisi içinde varlığını bir şekilde devam ettireceğine yönelik söylemlerle yeniden analiz edilmiştir. Bu analizler ise ağırlıklı olarak köylülüğün tasfiyesi düşüncesi ile Chayanov tarafından Köylü Ekonomisi Kuramıyla modellenen köylülüğün sürekliliği tezlerini ortak bir çatı altında toplama isteği etrafında şekillenmektedir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra az gelişmiş ülkelerin refahının artırılması ve kalkınma sorunları etrafında tartışmalar gündemde çokça yer almaya başlamıştır. Tartışmalar, beraberinde bu ülkelerdeki tarım ve köylü sorunlarına yönelik araştırmaların da hareketlenmesiyle hız kazanmıştır. Süreçte neo-klasik iktisadın az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında, bu ülkelerin tarımsal yapılarının “modernleştirilmesini” temel alan fikirleri öne çıkmıştır. Modernleşmeci Yaklaşım, tarımda mekanizasyon ve diğer teknolojik tarımsal girdilerin kullanılmasını öncelemiştir. Böylelikle de az gelişmiş ülkelerin tarımsal ürün ihracatlarının artırılmasını, ihtiyaç duydukları ağır sanayi ürünlerini ise gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelere ithal etmelerini salık vermiştir. Buna karşın basit düzeyde sanayi üretimine yönelik yapacakları hamleler ise ihtiyaçları doğrultusunda kabul görmüştür. İşte bu "evrimci, aşamalı, modernleşme" kuramı karşısında az gelişmiş ülkelerin düşük refah düzeylerinin ve geri kalmışlıklarının açıklanmasında kapitalist ilişkileri merkezi alan bağımlılık kuramları geliştirilmiştir (Köymen, 1999: 135).

Bağımlılık kuramları, 1950'lerden sonra başlangıçta Latin Amerika'daki bir grup araştırmacının az gelişmişliğe karşı gelişen memnuniyetsizliği anlama çabaları üzerine yükselmiştir. Süreç içerisinde bu araştırmacıların geldikleri nokta, ABD'de geliştirilen modernleşme kuramının bir eleştirisine dönüşmüştür. Neo-klasik iktisadın kalkınma modeline, dolayısıyla modernleşmeci felsefenin nasıl az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri bir bağımlılık ilişkisi içerisinde geri planda bıraktığının sorgulaması, bu kuramcıların ana odağını oluşturmuştur. Bu doğrultuda bağımlılık kuramcıları, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınması için üç ana hipotezi ortaya atmışlardır. Bunlardan ilki, zengin batılı ülkelerin gelişim süreciyle zıt bir şekilde, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasının bu ülkelere boyun eğmekten geçtiği üzerinedir. İkincisi, çevre ülkelerin en yüksek ekonomik gelişmelerini ancak merkez ülkelerle olan bağlarının en zayıf olduğu dönemde yaşadıkları varsayımıdır. Üçüncüsü ise gelişmiş merkez ülkelerin ekonomik krizlerden

çıktıkları durumlarda, az gelişmiş ve gelişmekte olan çevre ülkeleri dünya kapitalist ekonomik sistemine tamamen entegre etmeye çabalamalarıdır (Ateş ve diğerleri, 2005: 259).

Neo-Marksist kuramcılar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni dünya düzeninde gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde, tarımsal yapılarda oluşan yeni formların nedenleri ve sonuçları üzerine araştırmalar yapmışlardır. Bunların içerisinde bağımlılık kuramı ile az gelişmişliğin nedenleri üzerine yapılan sorgulamalar öne çıkarken, yeni dünya düzeninde tarımsal yapılarda küçük köylü üretiminden küçük meta üreticiliğine geçişle şekillenen formun, kapitalist düzende tekabül ettiği yere ilişkin analizler de söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda neo-Marksist literatür, bağımlılık kuramları altında öne çıkan ve eklemlenme kuramı olarak tanıtılan model ile klasik marksistlerin öne sürdüğü köylülüğün tasfiyesi tezini, ardılı olan Chayanov'un devamlılığı teziyle harmanlayarak bir orta yola varmıştır. Dolayısıyla klasik marksistlerin tasfiye tezlerinin geline nokta hedef gösterildiği şekliyle gerçekleşmemiş olduğuna yönelik yoğun eleştiriyi bir anlamda gidermek ve salt devamlılığa ilişkin neo-popülist tezlerle Chayanov'cu bakışı uzlaştırmak, neo-marksistlerin üzerinde durdukları konulardan olmuştur.

Kapitalizmin tarıma nüfuz etmesi ve genişlemesi süreci her ülkede, o ülkenin koşullarına göre de değişen yollar izleyerek evirilebilmektedir. Fakat nihayetinde tarımsal yapılardaki üretim biçimlerini ve toplumsal ilişkileri yakından etkilediği açıktır. Bu etki, tarımsal emeğin sermaye tarafından gerçek bir şekilde kapsanması ve kırsal bir kapitalist sınıf ile üretim araçlarından tamamen ayrılmış kırsal ücretli emekçi proletaryasının oluşumuyla belirginleşen "tarımsal dönüşümün" kısmi ve eksik doğasını da ortaya koymaktadır.

Bu dönüşüm sürecinde neo-Marksist araştırmacılar kapitalizmin gelişimiyle dünya ekonomik sisteminin uluslararası iş bölümünde ve sosyal yapılarda meydana getirdiği eklemlenme sürecini odağa almışlardır. Diğer bir ifadeyle yerel ve uluslararası pazarlar için tarımsal yapılarda meta üretiminin yoğunlaşmasıyla somutlaşan kapitalist dönüşümü incelemişlerdir. Bu incelemeler sonucunda ortaya koyulan teoriler, tarımdaki üretim ilişkilerinin ve sınıf yapılarının dönüşümü için alternatif formüller sunmaktadır. Tarımda emeğin sömürü biçimleri olarak Latin

Amerika'da uzun dönemler uygulama bulan Hacienda Sistemi⁶, Plantasyonlar, Latifundio-minifundio Kompleksleri ve Köylü Tarımı gibi yapıların bu dönüşüm sürecinde rollerinin sorgulaması bu araştırmacıların önceliklerindendir. Frank ve Wallerstein tarafından geliştirilen "dünya ekonomisi" kavramı, bu sorgulamalar sonucunda ortaya çıkmış temel hipotezlerdendir. Aynı zamanda bağımlılık kuramının vurguladığı "çevre kapitalizmi" ve tarımsal yapılarda üretim tarzlarının eklemelenmesi düşüncesi de bir diğer hipotezi oluşturmaktadır (Goodman ve Redclift, 1981: 26).

Frank ve Wallerstein'in tarımda kapitalist ilişkiler bağlamında kurguladığı Dünya Sistemi Yaklaşımı, aslında o yıllarda Latin Amerika'da az gelişmişlik üzerine sürdürülen tartışmalarda varılan sonuçlara bir eleştiri mahiyetindedir. Çünkü Latin Amerika'da az gelişmişliğin temel sorumlusu olarak eşitsiz fiyatlamalara dayalı uluslararası ticaret sisteminin varlığı öne çıkarılmıştır. Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu'na göre, uluslararası ticarete kazanımlar büyük ölçüde metropol ekonomilerinde yoğunlaşmakta ve sanayileşmiş "merkez" ile tarımsal "çevre" arasındaki gelir farklılıklarını bu eşitsiz dağılımı genişlettiği ileri sürülmüştür. Bu şekildeki bağımlı bir büyüme, yapısal bozukluğun bir yansıması olarak görülmüştür. Komisyon, sanayi ve kent burjuvazisi ile teknokratik devlet aygıtının liderliğinde bir modernleşme projesiyle bu sürecinin tersine döndürülebileceğini varsaymıştır. Bu proje kalkınmacı bir yaklaşımla, özellikle ithal ikameci sanayileşme yoluyla bağımsız kapitalist gelişme olasılığının mümkün olduğu üzerindedir (Goodman ve Redclift, 1981: 30-31).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya gündeminde daha fazla yer edinmeye başlayan ve ülkeler arasında giderek belirginleşen azgelişmişlik ve gelişmişlik farklılıklarının temelinde, bağımlılık kuramcılarının göre kapitalist üretim ilişkilerinin üretim ve bölüşüm kodları yer almaktadır. Bu kodların yapısal işleyişine yönelik sorgulamalarda öne çıkan isimlerden olan Andre Gunder Frank, 1967 yılında yayımlanan "*Capitalism and Underdevelopment in Latin America*" adlı kitabında Şili

⁶ Özellikle Latin Amerika'da örnekleri görülen, geniş toprakları kapsayan tarım işletmeleri ve bunların içinde süreç içinde mülksüzleştirilmiş küçük üreticileri kapsayan üretim formlarıdır. Özellikle tarımın kapitalizmle eklemelenmesi sürecinde tarımsal küçük üreticilerin proleterleşmesi, tarımsal artı ürünün ticaret kapitalizmine aktarım mekanizması olarak etkin rol üstlenmiş yapılardır. 1870 ve 1920 yılları arasında Hacienda Sistemi'nin Şili kırsalında ortaya çıkardığı dönüşüm tartışmalarına ilişkin ayrıntılı bir kaynak için bkz. Claudio Robles-Ortiz (2009). Agrarian Capitalism and Rural Labour: The Hacienda System in Central Chile, 1870–1920. Journal of Latin American Studies, 41, ss 493-526.

ve Brezilya'dan da tarihsel örnekler vererek kapitalizm ve azgelişmişlik arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır. Bunu yaparken genel ekonomik sistemin kapitalizmle eklemlenme sürecinin bir çıktısı olarak tarımsal yapılarda gelişen yeni ilişkilerin de üst çerçevesini çizmiştir. Frank'a (1967: 7) göre; modernleşmeci ve bağımsız kapitalist gelişme düşüncesi anlamsızdır. Çünkü çevre/uydu ekonomiler, metropol/merkez ekonomilerle yapısal sömürücü bir ekonomik ilişkiler yumağı içindedirler. Merkez ülkelere artı ürün transferi yoluyla yükselen bu düzende, uydu ülkelerin sanayileşmeleri engellenerek ikincil konumlarını koruyan, ara malı ihraç ederek birincil ürün ithal eden bir konumda bulunmaları tesis edilmiştir. Bu uluslararası ticaret ve uzmanlaşma sistemi aralıksız işlemektedir. Çünkü "ekonomik artığın sömürüsü/el konulması" metropol sermaye birikimi için oldukça gerekli ve işlevseldir. Böylelikle metropol, uyduların ekonomik artığına el koyar ve onu kendi ekonomik kalkınmasına tahsis eder. Metropol/Uydu ilişkilerine gömülü olan bu kapitalist el koyma çelişkisi, metaforik olarak kapitalist dünya ile ulusal metropoller arasındaki bağı zincir benzeri bir biçimde bölgesel merkezlere, bunlardan da yerele genişleten sömürücü bir ilişkidir.

İşte tam da bu noktada, azgelişmişliğin bağımsız bir kapitalist sanayileşme ile hiçbir zaman mümkün olamayacağı, çünkü 15. yüzyıldan başlayarak günümüze bir dünya ekonomisinin oluşmasıyla birlikte tüm dünyayı kapsayan kapitalist üretim ilişkilerinin, çevre ülkelere merkez ülkelerce baskıcı bir tutumla dayatılarak çevre ülkelerin kapitalist dünya ekonomisinin bir parçası olmaya zorlandıkları Frank tarafından ifade edilmiştir. Ortaya konulan bu görüşlere göre, sanayileşmiş ve gelişmiş kapitalist merkez ülkeler, az gelişmiş çevre ülkeler ile yürüttükleri ticari ilişkilerle onların kapitalizm öncesi tarımsal yapılarını geri dönüşü olmayacak bir şekilde bozuma uğratmakta ve dünya sistemine akredite etmektedir (Köymen, 1999: 136). Bu sistemin temel dinamiğini ise eşit olmayan gelişmenin meşrulaştırılması oluşturmuştur. Dolayısıyla bu sistem içinde az gelişmişlik ve gelişme, bir tahterevalli mekanizması gibi işlemekte, bir taraf gelişmişlik seviyesiyle yükselirken, diğer taraf o ölçüde az gelişmişlik ile düşmektedir.

Frank ve Wallerstein'in sunmuş oldukları kapitalizm kavramsallaştırmasında mübadele ilişkilerinin üstünlüğü, Klasik Marksistlerin ifade ettikleri tarımsal dönüşüm modelini reddetmiştir. Diğer bir ifadeyle, pre-kapitalist tarımın içsel sınıf farklılaşması

sürecinde kırsal ücretli işçi ve kapitalist çiftçilere dönüştüğü modelini eleştiri altına almışlardır. Çünkü bu dönüşüm tipi, genele yayılmaktan çok Avrupa deneyimleri eksenli bir projeksiyon olmuştur. Bununla birlikte, Frank ve Wallerstein'ın üretim sürecinde meta ilişkilerinin gelişimini incelemeyi göz ardı etmeleri ise onların dönüşüm sürecini anlamlandırmada başarısız oldukları eleştirisini ortaya çıkarmıştır. Çünkü, pre-kapitalist üretim biçimlerinden ve emeğin sömürülmesi ilişkilerinden, mülksüzleştirmeye uğramış ücretli kırsal proletaryanın oluşumuna geçişle somutlaşan dönüşüm, onlara göre kapitalist dünya ticaretine girmenin tesadüfi ve sonuçsal bir etkisi olarak değerlendirilmiştir.

Tüm bunlarla birlikte, neo-Marksist teoriler kapitalizm öncesi toplumların emperyalist-kapitalist güçler tarafından dünya ekonomisine dahil edilme sürecine büyük önem vermişlerdir. Doğal ekonomilerin yıkılması ve meta ilişkilerinin tarımsal alanda işlerlik kazanmasının, kapitalizm öncesi toplumsal oluşumlarda ortaya çıkan ve farklılaşan somut koşullara ve dünya kapitalist gelişimine bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıktığının altını çizmişlerdir. Bu etkileşimlerin dinamikleri, ortaya çıkan formlara belirli yapısal özellikler vermiş ve dönüşümün doğasını tanımlamıştır. “Çevre”nin kapitalizmle ilişkileri ve sermaye akımlarının dalları, çeşitli şekillerde yağma, ticaret, sömürgecilik, sermaye ihracatı, *"yerleşim bölgesi"* üretimi, plantasyon tarımı, köylü meta üretimi ve son zamanlarda endüstriyel üretimin uluslararasılaşması gibi neticeleri ortaya çıkarmıştır. Meta ilişkilerinin birleşme veya genişleme yolları, çevre kapitalizminin özgüllüğünü anlamak için önemli görülmüştür. Çünkü, bu ekonomilerin temel özelliğinde, kapitalist olmayan üretim biçimlerinin (hane halkı veya "köylü" küçük meta üretimi gibi) baskın bir kapitalist üretim tarzı altında yeniden üretimi yer almaktadır. Köylü tarımında, sermayenin bu hane halkı üretiminin emek sürecine hangi yollarla ve nasıl nüfuz ettiğinin anlaşılması gereklidir. Neo-Marksistlere göre bu nüfuz etme sürecinde sermaye, kırsal alanda üreticileri doğrudan mülksüzleştirmeye ihtiyaç duymadan da üretim sürecini kontrol altında tutabilmektedir. Böylelikle meta ilişkileri, üretici güçlerin gelişimi ya da toplumun geniş kesimlerinin yaşam koşullarında bir iyileşme olmaksızın yoğunlaşabilmektedir. Bu yoğunlaşma, hane halkı/ işçi köylü tarımı gibi yapıların aracılığıyla dünya ekonomik sistemine eklemlenen değişim ilişkilerine gönderme yapmaktadır (Goodman ve Redclift, 1981: 51-54).

Bu eklemlenme düşüncesi, bir anlamda klasiklerin tasfiye tezlerinin ya da buna karşıt köylülüğün sürekliliği tezinin ortak bir noktaya yakınlaştırılmasını içermektedir. Neo-Marksist yaklaşımın temsilcilerinden olan Poulantzas, Amin ve Vergopoulos gibi düşünürler, bağımlılık kuramları altında bu yakınlaştırma çabalarını eklemlenme kuramı ile ortaya koymuşlardır. Buna göre, gelişmiş kapitalist sistemi domine eden ülkeler, bu sistemin işleyişini sürdürebilmesi için kendi çıkarları bağlamında, tarımda pre-kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülmesini desteklemektedirler. Çünkü bu yapıya sahip olan gelişmemiş ülke tarımsal formları, dünya ekonomisiyle bütünleşmiş kapitalist sektörler için bir anlamda ucuz emek gücü deposu olarak görülmektedir (Köymen, 1999: 136).

Eklemlenme sürecinde köylü/aile tarımı ile kapitalizmin sentezi hem durağan hem de dinamik bir yapı içerisinde söz konusu olabilmektedir. Bu sentezde durağan örnekler daha çok az gelişmiş ülkelerde bulunmaktadır. Küçük aile üreticiliği ile kapitalizmin sentezinin dinamik örnekleri özellikle batı ülkelerinde kendini gösterebilmektedir. Kayser (1980: 28)'den alıntılan Boratav'a (1980: 137) göre bu ülkelerde hem teknisyen hem biyolog hem de bir kimyager özellikleri gösteren; yoğun ara-mal tüketimi yaparak yüksek düzeyde verimliliğe ulaşan, aynı zamanda da artan bir şekilde borçlanma ve büyük ticaret sermayesine entegre olma dolayısıyla sınırlı bir net gelir artışına sahip olan, bundan ötürü de tasfiye olma tehlikesiyle yaşayan "yeni köylüler" bulunmaktadır. Bunun nedenlerinin başında, tarım dışı sermayenin varlığını sürdürme çabaları kapsamında küçük üreticiye toprak verimini ve tarımsal hasılasını sürekli artıracak şekilde teknik yeniliklere zorlaması gelmektedir. Bu zorlama, kapitalist gelişimin durağan değil dinamik bir tarımsal üretimden yana olduğu gerçeğiyle açıklanır. Tarımsal verimlilik artışında ortaya çıkan ilerlemelerin küçük üreticilerin tüketimlerinde ve net gelirlerinde tam yansıma bulması ise söz konusu olmamaktadır. Buradaki eksiklik ise büyük oranda borçlanma ve kredi ilişkileriyle ya da izlenen devlet teşvikleri kapatılmaya çalışılır. Böylelikle gayrisafi tarımsal hasılda gözlenen artış, net köylü gelirinin üstünde gelmeye devam eder ve ticaret sermayesinin çıkarlarına dönük bir sömürü ilişkisi içinde kırsal alanda görece yoksulluğu besler. Aynı zamanda verimlilik artışı yüksek olan bir tarımsal üretim modelinde, giderek artan bir biçimde tarımsal girdilere de yüksek talep söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla

bu artan talep, ticaret sermayesinin özellikle sanayi kanadına tarımsal verimlilikle genişleyen bir pazar alanı da sunmaktadır.

Özetle 1950'li ve 1960'lı yıllarda gelişmiş ve az gelişmiş ülke farklılıklarının nedenlerinin anlamlandırılması noktasında ortaya konulan ekonomik temelli kavramsallaştırmalarda, tarım yapılarındaki niteliksel farklılaşmalar da odağa alınmıştır. Bu farklılaşmalarda neo-Marksist düşünürler, dünya ekonomik sisteminde merkez-çevre/metropol-uydu tasnifi yaparak, kapitalist sistemin gelişmişlik farklarının altında yatan nedenler bağlamında kurguladıkları perspektifi ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunu yaparken, merkez ülkelerin yine kendi ekonomik çıkarları ve müesses nizamlarını sürdürebilmeleri için çevre/uydu ülkelere yönelik izlediği sistemli politikaların tarımsal alanda izlerini aramışlardır. 1950'li yıllarla birlikte, modernleşmeci yaklaşımın temsilcilerinin ortaya koydukları savların aldatmaca olmaktan öteye gidemeyeceğini ifade ederek, oluşturulmaya çalışılan dünya sisteminde az gelişmişliğin bir tercih değil, sistemin ittiği bir zorunluluk olarak görülmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Bu çerçevede az gelişmiş çevre ülkelerin tarımsal yapılarında sistematik bir şekilde izlenen politikalar, aslında tarımsal alana kapitalizmin sirayetinin sonucu olarak kabul edilmelidir. Bu sirayet, eklemlenme kuramının temsilcilerine göre dünya ekonomik sisteminin sürdürülebilirliği için gereklidir. Bu gereklilik içinde tarımsal yapıların tamamıyla dönüşüme uğrayarak, kapitalizm öncesi formlarından hiçbir iz taşınaması sonucu merkez ülkelere-en azından başlangıçta- istenen bir durum değildir. Dolayısıyla kırsal alanda *bir tarafta büyük üretim tesislerinin bir tarafta da hala varlıklarını sürdüren küçük aile üreticilerinin* varlığı bunu açıklar mahiyettedir.

2.3.4. Küreselleşme ve Neo-liberal Politikalar Ekseninde Dönüşüm

Tarihsel olarak feodalizmin çözülmesiyle sonuçlanan burjuva devrimi sonrasında önemli bir kırılma yaşayan tarımsal yapılar, bundan sonraki esaslı kırılmasını ise 1970'li yılların sonlarından itibaren tüm dünyayı etkisi altına almaya başlayan küreselleşme rüzgarları ve neo-liberal politikalar karşısında yaşamıştır. Salt tarımsal yapılar değil, esasen ekonomi, sosyo-kültürel yapılar ve siyaset düzeni bağlamında da bütüncül dönüşümlere sahne olan ülkeler, 1980'li yıllarla birlikte geri

dönüşü olmayan bir eşiği geride bırakmışlardır. Feodalizmden sanayi toplumuna geçiş evresi, artık yerini bilgi ve teknolojiyle bütünleşmiş bir topluma bırakmaya başlamıştır. Teknoloji alanında baş döndüren bir hızda ortaya çıkan gelişmeler, bilgiye daha hızlı ulaşmayı ve onu işlemeyi mümkün kılarken aynı zamanda önemli bir engelin de aşılmasını sağlamıştır. Bu engel ise iletişim ve haberleşme ağının kapsayıcı gücünün artışıyla aşındırılan mekansal uzaklıklardır. Dünyanın bir diğer ucuyla saniyeler içerisinde kurulan ağ tabanlı ilişkiler, siyasetten ekonomiye, kültürden sanata her alanda etkileşimin iletkenliğini anlara indirgemıştır. Böylelikle yeryüzü giderek küresel bir köy halini almaya başlamıştır. Yaşanan bu dönüşüm sarmalında, 1980'ler sonrasında uygulanmaya başlayan neo-liberal politikalar da sürecin işleyişinde önemli bir katalizör görevi üstlenmiştir. Bu gelişmeler tabii bir şekilde ülkelerin tarımsal yapıları üzerinde de doğrudan bir etki etki ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu başlık altında küreselleşme kavramı ve neo-liberal politikaların tarımsal yapılarla olan etkileşimin çıktıları üzerinde durulmaktadır.

1960'lı yıllardan itibaren akademik literatürde yer almaya başlayan küreselleşme kavramı, çoğunlukla bir sistemi, gücü, dönemi ya da süreci tanımlamak için kullanılmıştır. Fakat bu çoklu etiketlere bağlı tanımlama, karışıklıkları beraberinde getirmiştir. Bu durum, kullanımına bağlı olarak gerçekçilik, nedenler ve sonuçlar arasında analitik bir ayrım kurmaya engel olmaktadır. Dolayısıyla Steger'a (2003: 7-8) göre küreselleşme; küresel ekonomik, politik, kültürel ve çevresel bağlantıların ve aynı zamanda akışların halihazırda var olan sınırların çoğunu saf dışı bırakmasıyla karakterize olan bir sosyal durumla özdeş kavramdır. Küreselleşme, mevcut sosyal durumları bir küreselliğe dönüştürdüğü düşünülen bir dizi sosyal süreci ifade etmek için kullanılır. Bu haliyle küreselleşmenin özünü, insan ilişki biçimlerinin değişmesi oluşturmaktadır. Nihayetinde küreselleşme, toplumsal bir tabana karşılık gelmekte, bu tabanda ortaya çıkan durum ve öğelerin küreselliğe evirildiği bir sürece işaret etmektedir.

Küreselleşme kavramı üzerine okudukça fazla tanımlama olsa da bunları tematik olarak dört başlıkta ele almak mümkündür (Steger, 2003: 9-12): Bunlardan ilki; siyasi, ekonomik, kültürel ve coğrafi geleneksel sınırların giderek daha fazla aşınmasıyla belirginleşen yeni sosyal ağların ve faaliyetlerin oluşturulması ve çoğaltılmasıdır. Uydu ve haberleşme teknolojilerindeki gelişmeler burada anahtar bir

görev üstlenmiştir. İkincisi ise sosyal ilişkilerin, faaliyetlerin ve karşılıklı bağımlılıkların yayılması ve genişlemesine gönderme yapmaktadır. Gelişen teknolojiyle finans piyasalarının tüm dünyayı sarması, elektronik ticaret ile her an ticaretin mümkün kılınması, tüm kıtalarda üretilen ürünlerin dünyanın her yerinde bulunabilirliğinin artması bu ikinci başlığa bir örnektir. Üçüncüsü ise küreselleşmenin sosyal değişim ve aktiviteleri hızlandırıp yoğunlaştırmasıdır. Bu hızlandırmada internetin uzak bilgileri saniyeler içinde işleyip sunması iyi bir örnektir. Küreselleşmenin dördüncü niteliği ise sosyal etkileşimler ve karşılıklı bağımlılıkların salt nesnel ve maddi düzeyde oluşturmadığı ve genişlemediğidir. Bu nedenle nesnel ve maddi öğeler yanında, insanların bilinç ve algı düzeyleri de önemlidir.

Yalçinkaya'ya (2010: 1) göre küreselleşme; 1980'li yıllarla birlikte liberal eğilimlerin neo-liberalleşme kapsamında yaygınlık kazanmasıyla sürece eşlik ettiği, 1990'larda ise liberalizm ve kapitalizmin güçlenen ideolojik hakimiyetinin gölgesinde hız kazanan tartışmalarda sıkça üzerinde durulmaya başlanan bir kavram olmuştur. Bu tartışmalarda dikkat çeken ise küreselleşmenin üzerinde uzlaşıp fikir birliğinin tesis edildiği bir kavram olmaktan uzak olduğudur. Yine de tüm tartışma ve tanımlamalardan hareketle Yalçinkaya'ya (2010: 291) göre küreselleşme: *"Bir ögenin dünya çapında yaygınlaşmasıyla ilişkili olarak, öğeler ya da öğelerin mülkiyetine sahip olanlar arasında mekan açısından bağlantı noktalarının ve zaman açısından bağlantı yoğunluğun artması doğrultusunda, bütünleşme eğilimlerinin güçlenmesi süreci"*ni ifade etmektedir. Bu yönüyle küreselleşme; zaman, mekan ve aitlik ilişkilerine hız, etkileşim ve yoğunlaşmayla eşlik eden güçlü bütünleşme eğilimleridir.

Tüm bunların yanında küreselleşme kavramıyla ortaya çıkan bütünleşme eğilimlerinin yansıma bulduğu alanlardan biri de yereldir. Küreselleşmeyle birlikte yerelliğin belirginleştirilmesine olanak sağlayan yapıların başında uluslararası büyük şirketler gelmektedir. Çünkü bu şirketler, yaptıkları işlerini farklı toplumlarda ve emek pazarlarında gördürmeyi daha işlevsel ve ekonomik görmektedirler (Urry, 1995: 229). Bu durum, sermaye hareketlerini çekebilmek için ülkeler arasında rekabetin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu rekabette ülkeler özellikle yerel yapılarının biricikliklerini öne çıkararak fark oluşturmak istemektedir. Bu doğrultuda Giddens'a (2008: 81) göre küreselleşme ile yerel arasında oldukça sıkı bir bağlantı vardır. Dolayısıyla küreselleşme dünyanın farklı coğrafyalarındaki yerellikleri ve yerel

olayları aradaki mesafe farklılıklarını ortadan kaldırarak biçimlendiren, bunlar arasında etkileşim kuran, kurulan etkileşimle birlikte toplumsal ilişkilerin yoğunlaştıran bir kavramdır. Yerelde ortaya çıkan dönüşüm ise küreselleşmenin zaman ve mekan üzerindeki hızlandırıcı etkisiyle toplumsal ilişkilerde gözlenen çok boyutlu farklılaşmalarda yatmaktadır.

Küreselleşmeyi, ülkelerin ulusal ekonomilerinin dünya piyasasıyla bütünleşmesi ve ekonomik düzeyde karar alma süreçlerinin ise sermaye birikimine dayalı dünya kapitalizminin dinamiklerine bağlanması süreci olarak kabul eden görüşler de bulunmaktadır. Buna göre, küreselleşme aslında 1970'li yılların sonlarında ortaya çıkan bir gelişme olmaktan ziyade kökenleri daha eskiye dayanan bir kavramdır. Bu bağlamda küreselleşmenin iki evresi söz konusudur. Küreselleşmenin ilk evresi, 18. yüzyılda sanayi devriminin teknolojik gelişmesinin ardından ortaya çıkmıştır. 1870 ve 1914 yılları arasını kapsayan bu evrede, dünya mal ve finans piyasalarında küreselleşme hüküm sürmüştür. Bu yıllar arasında para piyasalarında ve ticari ilişkilerde altın standardının norm kabul edilmiş olması, küreselleşmenin ilk evresinin niteleyenidir. Bu tarihten sonra, dünya savaşları ve ulusal devletlerinin kendi ayakları üzerinde kalkınma ve ticaret etme istekleriyle geçen bir ara dönem yaşanmıştır. 1970'lerin sonlarında itibaren ise küreselleşmenin ikinci dalgası ortaya çıkmıştır. Bunda politik ve teknolojik gelişmelerin ağırlığı oldukça fazladır (Yeldan, 2006, 13-14).

Kazgan'a (2012: 2) göre ise küreselleşmenin kökeni çok daha eskiye giderek coğrafi keşiflere dayanmaktadır. Küreselleşmenin ekonomik temelini oluşturur şekilde coğrafi keşiflerle Amerika kıtasının Avrupalılar tarafından keşfedilmiş olmasının arkasında öncelikle ekonomik bir amaç bulunmaktadır. Çünkü o dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde olan Akdeniz içi ticaret yolları, Avrupalıların ekonomik birikimlerinin önündeki engellerin başında gelmektedir. Böylelikle bilinmeyen bir kıtanın keşfiyle yeni ticaret yolları tesis edilmiş olacak ve Avrupa nüfusunun daha iyi beslenmesi ve refahının yükselmesi için gerekli koşullar sağlanmış olacaktır.

Küreselleşme, ortaya çıkışındaki nedenler, temel özellikleri ve gösterdiği etkiler bağlamında oldukça tartışmalı bir kavramdır. Bununla birlikte küreselleşme üzerine yürütülen tartışmalarda, giderek artan bir şekilde neo-liberal iktisat

politikalarıyla küreselleşmenin içinde bulunduğu etkileşim dile getirilmektedir. Neo-liberal küreselleşme olarak da yan yana kullanılabilen bu iki kavram, ülkelerin kalkınmalarının piyasaya mekanizmasının mutlak egemenliği altında "ideal son"a ulaşabileceğini salık vermektedir. Günümüzdeki küreselleşme sürecinin kökenleri ise neo-liberalizmin 1970'li yılların sonlarında ortaya çıkmaya başlayan hızlı yükselişiyle özdeşleştirilmektedir. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki otuz yıllık dönemde, 1870-1913 yılları arasında yaşanan birinci küreselleşme evresinden bazı temel izlerin bulunduğu ve ikinci dalga küreselleşmenin bu çerçevede işaret fişeklerinin yakıldığı dile getirilmektedir. Çünkü bu dönemde dış ticarete serbestleştirme noktasında önemli adımlar atılmış, çok uluslu şirketler önem kazanmaya başlamış, Avrupa'da savaş sonrası yaraların hızlı sarılması için kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun dünya ekonomisi içerisindeki etkisi artmış ve son olarak başta Batı Avrupa olmak üzere tüm dünyada işçi göçü yoğunluğu dikkat çekici bir şekilde artmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1970'lerin sonlarına kadar geçen sürede işaret fişekleri yakılmış olsa da tüm bu gelişmelerin küreselleşmeyi tetiklememesinin arkasında iki temel unsur yatmaktadır. Bunlardan ilkinin, savaş sonrası dönemde siyasal açıdan bağımsızlıklarını elde eden az gelişmiş ülkelerin serbest piyasa ağırlıklı politikalar izleyip dünya piyasalarıyla bütünleşme içinde olmak yerine, devlet merkezli ve içe dönük kapalı bir ekonomi modelini yürürlükte tutmaları oluşturmaktadır. Diğerini ise az gelişmiş ülkelerin yabancı sermaye hareketlerine karşı güvensiz ve kuşkulu bakmaları, böylelikle dış yardımlar bağlamında sadece devletler arasındaki ilişkileri öncelemeleridir. Neticede bu durum uluslararası büyük ölçekli finans örgütlerinin palazlanmasını yavaşlatmıştır (Şenses, 2004: 2).

1970'li yılların sonlarından itibaren artan küreselleşme rüzgarlarının arka planında ise özellikle 1970'li yıllarda yaşanan bazı gelişmeler vardır. Özellikle 1973 yılında patlak veren ve tüm dünyayı etkisi altına alan petrol krizi, petrol ihracatçısı olan ülkelerin petrol fiyatlarını arttırmasıyla belirginleşmiştir. Artan fiyatlarla ellerinde biriken petro-dolarları ihracatçı ülkeler, finans kuruluşları aracılığıyla gelişmiş ülkeler üzerinden ithal ikameci gelişme stratejisi izleyen azgelişmiş ülkelere kredi olarak aktarmaya başlamışlardır. Kredi kullanımı sonrasında borçlarını zamanında ödeyemeyen az gelişmiş ülkelerin neden olduğu borç krizi ile devletler önemli bir kırılmanın eşiğine gelmişlerdir. Aynı zamanda bu krizin bir yansıması

olarak sanayileşmiş ülkelerde verimlilikte yaşanan düşüşler, petrol fiyatlarının hızla artışıyla tetiklenen stagflasyonla birleşince 1929 krizinden itibaren uygulama alanı bulan Keynesyen ekonomi politikalarının sorgulanmasına neden olmuştur (Şenses, 2004: 3). Bu sorgulamalarda, devletin ekonomik alanda o döneme kadar olan yaygın ağırlığının varlığı, asli kusurlu görülmüş ve aşamalı olarak ekonomik sahadan devletin çekilmesinin gerekliliğinin altı çizilmiştir. Neo-liberal ekonomi politikalarıyla realize olan bu yeni aşamada artık devlet, Osborne ve Gaebler'in (1992) "*Devletin Yeniden İcadı*" (*Reinventing Government*) adlı kitabında ortaya koyduğu üzere, kürek çeken değil, dümen tutan bir konumda bulunacaktır.

Küreselleşme ve neo-liberal politikaların yükselişiyle, artık tüm dünyada tarımsal alandaki kapitalist etkinin farklı bir dönüşüm sürecine katkıda bulunduğu ifade edilebilir. 1980'lerden sonra tarımsal alanda ortaya çıkacak bu dönüşümün ayak izlerini ise İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde ABD tarafından oluşturulan bazı kurumsal yapılanmalarda aramak olasıdır. Savaş sonrasında yeni düzenin oluşturulması sürecinde altına endeksli dolar temelinde oluşturulan Bretton Woods Para Sistemi ve uygulayıcısı olan Uluslararası para fonu (IMF), daha sonra Dünya Bankası'na dönüşecek olan ve az gelişmiş ülkelere kalkınma sorunu bağlamında krediler sunan Uluslararası Yeniden Yapılanma Ve Kalkınma Bankası, savaş sonrası süreçte uluslararası ticaretin önündeki engelleri ortadan kaldırma noktasında görevli olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi kurumlar 1970'lerin sonlarından itibaren neo-liberal ve küreselleşme rüzgarlarını da arkasına alarak birçok alanda olduğu gibi tarımsal alanda da dönüşümün tetiklememesinde etkin roller üstlenmişlerdir (Kazgan, 2012: 12).

Ülkelerin tarım politikalarında ve tarımsal yapılarındaki farklılaşmaların 1980'lerden sonraki küreselleşme eğilimleri ve neo-liberal politikalarla yakından ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Tarımsal alanda yeniden yapılanma sürecinde Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kuruluşlar, ellerindeki mekanizmalar sayesinde özellikle az gelişmiş ülkelerde tarımsal yapılar da dahil olmak üzere birçok alanda yaşanan dönüşümün fitilini ateşlemişlerdir. Bu ateşleme süreci ise temelde uzunca yıllar uygulama alanı bulan Keynesyen Refah Devleti politikaların rafa kaldırılmasıyla somutlaşmıştır. Refah devleti politikalarının neo-liberal politikalarla yer değiştirme sürecinde tarımsal alanda yansıma bulan ilk

gelişme, devletin ekonomik alanda küçültülmesinin bir sonucu olarak *tarımsal desteklerde* görülen azaltımlardır. Bu bağlamda tarımsal ürünlere yönelik destekleme alımı uygulamaları, tarımsal üretimde girdi ve bilgi temini gibi politikalardan uzaklaşmaya başlanılmış, tarıma ilişkin işlerlik gösteren devlet temelli kurumsal yapılanmalar aşamalı olarak çözülmüş ya da pasifize olmuştur. Neo-liberal politikalarla az gelişmiş ülkelerde bu gelişmeler yaşanırken, gelişmiş ülkeler ise tarımsal üretim sürecinde tohum, ilaç ve gübre gibi girdilerin uygun maliyetli temini, tarımsal alanda Ar-ge faaliyetleri çalışmalarına destek verilmesi ve üretim süreci sonrasında küresel pazarlarda ürünlerin etkin dağıtımına yönelik lojistik altyapının oluşturulması sürecine destek vererek uluslararası rekabette tarımsal üretimin gücünü artırmışlardır (Özkaya, 2006: 37).

1980'lerle birlikte neo-liberal politikaların tarımsal alana nüfuz etme çabalarına yönelik başlıca gelişme 1984 yılında başlayıp 1994 yılında son bulan Uruguay Turu müzakereleridir. 1986 yılında tarımsal alanda neo-liberal politikaların uygulanabilirliğine yönelik tartışmaların sürdürüldüğü Uruguay Turu görüşmelerinde ABD Tarım Bakanı'nın konuya dair görüşü ise oldukça dikkat çekicidir. Ona göre aslında gelişmekte olan ülkelerin kendi kendilerine yeter bir tarımsal üretim arzı oluşturmaları düşüncesi eski çağlardan kalma bir anakronizmdir. Bunun yerine çok daha düşük maliyetle üretilen ABD tarım ürünlerine güvenerek gıda güvenliklerini daha iyi sağlayabilmeleri olasıdır (Bello, 2000, akt. McMichael, 2001: 219).

Bu felsefenin yüksek sesle dile getirildiği müzakerelere sahne olan Uruguay Turu'nda, Cairns Tarım İhracatçılar Grubu⁷ ve güçlü tarım ticaret lobileri GATT'ta tarımın serbestleştirilmesine yönelik reformlar yapılması yönünde baskı yapmışlardır. İstenen reformlar arasında korumacı ticaretin hafifletilmesi, tarımsal sübvansiyonların azaltılması ve bu alanda devlet müdahalesinin minimuma indirilmesi yer almıştır. Görünüşte serbest ticaretin tesis edilmesine yönelik bir istek söz konusu olsa da bu toplantılarda ABD, küresel tarım pazarının tümüne hakim olmayı ve böylelikle "dünyanın tahıl ambarı" olarak ticari ilişkilerini pekiştirmeyi ana amaç edinmiştir. Bu

⁷ Uluslararası tarımsal ticaret sisteminde piyasa merkezli reformlar yapılmasını savunan ve içinde çok sayıda ülkenin olduğu bir gruptur. Grup, adı Avustralya'nın Kuzeydoğusunda kurulduğu kentten almıştır. Cairns Grubu, uluslararası artan korumacılığa ve tarım ticaretindeki yolsuzlukları arka planına alarak yola çıkmıştır. Kurucu üye ülkeler ise Arjantin, Avustralya, Brezilya, Kanada, Şili, Kolombiya, Fiji, Macaristan, Endonezya, Malezya, Yeni Zelanda, Filipinler, Tayland ve Uruguay'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.cairnsgroup.org/>.

isteğin ideolojik meşruluğu ise tarımsal üretim ve gıda güvenliği ekseninde ortaya koyularak, GATT'ın tarımsal korumacılığının gıda güvenliği önünde engel olduğu savunulmuştur. Çünkü onlara göre insanların ihtiyaç duydukları gıdaya ihtiyaç duydukları her an ulaşabilmelerinin tek yolu iyi işleyen bir dünya pazarıyla tesis edilebilecektir. Neticede bu yöndeki baskılar, 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması'yla minimum ithalat gereklilikleri, tarifelerin azaltılması, tarımsal üretim sübvansiyonlarında eksiltmeleri kabul edecek şekilde tarımsal pazarların açılmasıyla sonuçlanmıştır. Böylelikle OECD ülkelerinin tarımda uluslararası iş bölümüyle güçlenen konumunu yansıtan kuzey ürünleri için yeni pazarlar açılmıştır. Aslında bu tarihe kadar gerek küresel tohum pazarı gerekse dünya tahıl ihracatı noktasında OECD ve ABD en büyük ticari ürün ihracatçısı konumundaydılar. Ancak Neo-liberal politikalarla bu ülkeler, uluslararası iş bölümündeki konumlarını sağlamlaştırmaya yönelik önemli bir zemin tesis etmiş oldular (McMichael, 2001: 216-217).

Tüm bu gelişmeler ışığında tarımın neo-liberal döneminde, gerek makine kullanımı, girdi temini, Ar-Ge faaliyetleri gibi geri bağlantılar gerekse işletme, dağıtım, pazarlama ve tüketim gibi ileri bağlantılarda çok uluslu tarım ve gıda şirketlerinin güçlenen hegemonyasının izlerini görmek mümkündür. Bu hegemonyanın ortaya çıkışında ise şu gelişmelerin önemli rol üstlendiği ifade edilmektedir (Büke ve Gökdemir, 2010, 186-187):

- Tarımsal üretim sürecinde küçük üreticilerin ulus devletle olan ilişkisinde yapısal değişimler ortaya çıkmıştır. Bu değişimler; özelleştirilme uygulamaları, tarımsal üretici birliklerinin etkinliğinin azaltılması, sermayenin tarımsal dokuya daha hızlı işleyebilir olması noktasında korumacılığın kaldırılarak devlet sübvansiyonların kısılmasıdır.
- Ucuz emek gücüne ve bol kaynaklara sahip olan güneyin gelişmekte olan ülkeleri, üretmiş olduğu ürün çeşitliliğini küresel gıda talebine uygun olarak emek yoğun modelde yaş sebze ve meyve desende gerçekleştirmeye başlamışlardır.
- Özellikle küresel rekabette farklılaşmayı tesis edecek olan tarımsal ar-ge faaliyetlerinde özelleştirmeler yaşanmıştır. Bu alanda oyun kurucu rolüne bürünerek, şirketlerin oyuna dahil olmasını sağlamıştır.

- Bitkisel üretimde tohum tedariki geleneksel süreçlerle elde edilmek yerine metalaştırılarak büyük şirketler tekelinde dağıtımına tabi kılınmıştır.
- Tarımsal ürünlerin fiyat hareketlerinde ticaret sermayesinin etkinliği artmıştır.
- Sözleşmeli üreticilik yapısı desteklenerek, tarımsal üretim yapısında geleneksel köylü/hane üreticilerinin dirençlilikleri aşındırılmıştır.
- Artan teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme uygulamaları, tarımsal üretim süreçlerine akredite edilme başlanmıştır. Üretim sürecinde biyo-teknoloji, ulaşım ve depolamada yeni teknolojilerin kurgulanmasıyla dijital tarım uygulamaları belirginleşmeye başlamıştır.
- Giderek yaygınlaşan süpermarketler aracılığıyla tarımsal üretim yeni pazar koşullarına girmeye başlamıştır. Bu yeni pazar koşulları, tarımsal üretimde standardizasyonun önemini ortaya çıkarmıştır. Standartların ortaya çıkışıyla birlikte ise geleneksel dönemden izler taşıyan küçük üreticilerin piyasa koşullarında rekabet edebilme güçleri zayıflamaya başlamıştır.

Dünyada bu gelişmelere kapı aralayan küreselleşmeyle, bir yandan tarımsal üretim dünya pazarıyla entegre olurken diğer taraftan gelişmiş ülkelerin tarımsal üretimlerinde neo-liberal politikalarla uyuşmayan sübvansiyonları söz konusu olmuştur. Örneğin zaman zaman ABD'de çiftçilere ve tahıl tüccarlarına sağlanan ortalama sübvansiyon, gelişmekte olan bir ülkenin mısır üreticisinin gelirinin yaklaşık yüz katına denk gelebilmiştir. Aynı zamanda diğer bir önemli gelişme ise sübvansiyonların yapısal dağılımı ile ilgilidir. Örneğin OECD ülkelerinde tarımsal sübvansiyonların yüzde 80'i genel üretim yapısında yüzde 20'lik kısma tekabül eden kurumsal ve büyük ölçekli tarımsal işletmelere ayrılmıştır. Dolayısıyla büyük çoğunluğu oluşturan küçük üreticilerin daha az desteği alması ise onların küresel rekabette savunmasız bırakıldıklarına işaret etmektedir. Diğer yandan küreselleşme süreciyle tarımsal alanda yaşanan önemli gelişmelerden birisi de kurumsal tekelleşmelerin varlığıdır. Örneğin dünyada on tarımsal kimya şirketi, küresel pazarın yüzde 81'ini elinde bulundururken, AstraZeneca, Monsanto, Novartis'in içinde olduğu beş büyük gen şirketi tarımsal ilaç pazarının yüzde 60'ını kontrol etmektedirler (McMichael, 2001: 5). Bu yönüyle küreselleşme, tarımsal alanda ulus-ötesi şirketlerin

egemenliğini tesis ettiği ve bunu da muhatap büyük ölçekli üreticiler üzerinden kurguladığı bir düzeni beraberinde getirmiştir.

Küreselleşme ve neo-liberal politikalar döneminde tarımsal üretim yapıları bağlamında öne çıkan dönüşümlerden birisi olan tohum patentleri ile tohumculuğun piyasa aracı haline gelmesi oldukça önemlidir. Çünkü tarımsal üretimin temeli olan tohumun piyasalaştırılması, her şeyden önce üretim sahasının piyasa kapitalizminin doğrudan kontrolü altına girmesini beraberinde getirmiştir. Biyo-teknoloji alanında hızlı gelişmelerle genetiği değiştirilmiş tohumların piyasanın talepleriyle endeksli olarak yaygınlaşması, üretim yelpazesinin kontrolünün şirketlerin tekeline girmesine neden olmuştur. Tohumların piyasalaştırılması ile tarımsal üretimde tek tip mono kültürlerin ortaya çıkması, küresel yemek zevklerine dayalı olarak yerel beslenme kültürlerinin zayıflaması ve tarımsal gıda üretiminin küresel bir biyo-iktidar aracı olabilme özelliği taşıması neo-liberal politikaların etkileri olarak ifade edilmiştir (Öztürk, 2017: 39).

Tarımsal alanda küreselleşmenin önde gelen çıktılarından birisi olan tohumların piyasalaştırılması, sermayenin yeni bir mülksüzleştirme mekanizması olarak yorumlanmıştır. Bu konuda Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması'nda (TRIPS, Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) adı geçen DTÖ müzakerelerinde fikri mülkiyet haklarına yönelik olarak, tohum üretiminin, patentlenmelerin çerçevesi çizilmiştir. Böylelikle tarımsal üretimde önemli girdilerin az sayıda çokuluslu şirketin tekeline alınmasının yolu açılmıştır. Bunun bir sonucu olarak hava, su ve toprak gibi çevresel ortak değerlerin sermaye yoğun tarımsal üretim biçimleriyle hızlı bir şekilde tüketilmesi süreci başlamıştır. Harvey'e (2004: 38) göre bu gelişmeler, İngiltere'de ortaya çıkan çitleme hareketinin ikinci aşamasını oluşturan *“toplumsal müştereklerin çitlenmesi”* süreci olarak okunmalıdır.

Ayrıca günümüzde tohum endüstrisi oldukça merkezileşmiş bir yapıdadır. Biyo-teknoloji alanındaki ilerlemelerle birlikte tohumların tek kullanımlık hibrit bir yapıya dönüştürülmesi, tarımsal üreticilerin her yıl yeniden tohum olmasını gerekli kılarak, tarımsal üretimin ticaret sermayesine bağımlı hale getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bazı araştırmacılara göre küreselleşmeyle gelen bu bağımlılık ilişkisi zincirini kırmanın yolu ise yeniden yerelleşmeden geçmektedir. Yeniden

yerelleşmenin tesis edilebilmesi için küçük üreticilerin varlığı oldukça önemlidir. Bu bağlamda küçük üreticilerin korunmasına yönelik tedbirlerin alınması büyük gereklilik arz etmektedir. Örneğin rekabet edebilirliklerin önündeki engellerden olan çokuluslu bir gıda üreticisiyle aynı gıda güvenliği yönetmeliklerine tabi olmaları eşitsiz bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Doğrudan çiftliğinden ya da üretici pazarlarından ürünlerini satan küçük üreticilerin pozitif ayrımcılığa tabi olmaları gereklidir. Her ülkenin kendine yeter gıda arzını karşılayabilmesi için yerel dinamiklerin önemli bir gücünü oluşturan küçük üreticiler bu yönüyle vazgeçilmezlerdir (Heinberg ve Bomford, 2016: 44).

Tarımsal yapıların dönüşümü sürecinde neo-liberal dönemle birlikte sermayenin birikim modelinde de bazı farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Marx'ın daha önce ifade etmiş olduğu, feodalitenin çözülmesi ve kapitalizme geçiş evresinde yaşanan ilkel birikim, artık yeni bir hale bürünmeye başlamıştır. Marx'a (2003: 728) göre, bireylere ait olan ve dağınık haldeki üretim araçlarının toplumsal olarak yoğunlaşmış üretim araçları haline dönüşmesi ve bu alanda çok sayıda parçalı mülkiyet yapısından daha az sayıda büyük mülkiyet yapılarına geçiş, kırsal alanda geniş halk kitlelerini toprak ve üretim araçlarından kopararak mülksüzleşmelerine neden olmuştur. Bu zora dayalı mülksüzleşme ilkel birikiminin başlangıcıdır ve sonrasında süreç kendi dinamikleri içerisinde farklılaşarak devam edecektir.

Marx'ın ortaya koymuş olduğu ilkel birikimin neo-liberal dönemle birlikte tarımsal yapılarda farklı bir evresine geçildiği düşüncesi ise David Harvey tarafından geliştirilmiştir. Harvey, Marx'tan farklılaşarak ilkel birikimin, tarihin belirli bir dönemiyle sınırlı olduğu görüşünün problemli olduğunu ifade etmiştir. Harvey'e (2004: 35-36) göre kapitalizm, feodalitenin çözülmesi sürecinden itibaren dönemsel olarak karşı karşıya kaldığı tüm engellerde sermaye birikimini daha güçlü tesis etmek için yeni yollara yönelmiştir. Bu durum, aşamalı olarak kapitalist olmayan tüm alanların sermaye birikim sürecine eklenmesi temelinde işlemektedir. Tarımsal yapılar özelinde neo-liberal dönemde sermayenin yeni yolu ise “*mülksüzleşme yoluyla birikim*” olmuştur. Bu yeni model, uluslararası alanda belirginleşmeye başlayan, sömürgeci politikalar, uluslararası borç sistemi ve savaş üzerine oturmaktadır. Bu düşünceye destek veren McMichael'e (2006: 476) göre ise tarımsal alanda şirketleşme,

yani entegre, büyük ölçekli ve ücretli işçi çalıştıran işletmelere dönüşüm, köylü/hane üreticilerinin mülksüzleştirilmeleriyle doğru orantılı olarak gerçekleşmektedir.

Sermayenin neo-liberal dönemde uygulamaya koyduğu birikim yolu olan mülksüzleştirme, Harvey'e (2012: 80-81) göre birçok dönüşümü içine alarak ilerlemektedir. Bu bağlamda ilk dikkat çeken, bir üretim aracı olarak toprağın metalaşması ve özelleştirmesi neticesinde köylü kitlelerinin Hindistan ve Meksika örneklerinde olduğu gibi zorla topraklarından koparılıyor olmasıdır. Yine bu süreçte kamusal birçok mülkiyet hakkının, özel mülkiyet haklarına tahsis edilmeye başlanması (kapitalist olmayan devlete ait veya kolektif mülkiyetin kapitalizmle bütünüleştirilmesi), doğal kaynaklara ve ortak kullanım alanlarına yönelik hakların baskılanması, alternatif üretim ve tüketim biçimlerinin engellenmesi ve işgücünün metalaştırılması, uluslararası kredi sisteminin kullanılmaya başlanmasıyla ülkelerin üretim ve mülkiyet yapılarında yeniden dizayn edilmesine yönelik baskılar gibi uygulamalar öne çıkmaktadır.

Tüm bunların yanında dönüşüm ekseninde küreselleşmenin ve neo-liberal politikaların tarımda ortaya çıkardığı etkilerin niteliğine yönelik tartışmalar bir yandan yürütülürken, bazı araştırmacılara göre artık yeni bir dönüşüme daha ihtiyaç vardır. Tarımda İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ülkelerin hızlı kalkınma politikaları bağlamında artan ve 1980'li yıllarla birlikte küreselleşmeyle daha da hız kazanan dönüşüm, günümüzde gittikçe sürdürülebilir olmaktan uzaklaşmaktadır. Çünkü dünyada hızlı nüfus artışının beslenme ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulan tarımsal mekanizasyon, yoğun kimyasal ilaç ve gübre kullanımı, hibrit tohumlarla yüksek verim elde etme çabaları yeni açmazlarla karşı karşıya kalmaktadır. Örneğin 1950'lerle birlikte tarımsal üretimde gerçekleşmeye başlayan makineleşme fırtınası, başlangıçta planlanana uygun olarak kırsal alanların çözülmesine ve kent sermayesi için emek gücü bolluğunun oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Ancak gelinen noktada bu duruma bağlı olarak tarımsal üretimin büyük ölçüde fosil yakıtlara endeksli olması, bu yakıtların artan maliyeti ve küresel iklim değişikliği üzerindeki etkileri nedeniyle sürdürülebilirlik açısından riskler barındırmaktadır. Dolayısıyla dönüşüm bu noktada yenilebilir enerji kaynaklarına geçişi zorunlu kılacaktır. Yine iklim değişikliği üzerinde amansız zararları olan pestisit, herbisit ve suni gübre kullanımı ile keza insan sağlığı üzerinde riskler taşıdığı sıkça tartışılan hibrit tohumlar dönüşüme uğramak

zorundadır. Üreticilerin yakıt, tohum, ilaç ve gübrelere, makine ve yedek parçalara bağımlı olmasıyla, giderleri karşılama noktasında yoğun borç yükleri altına girmeleri halihazırdaki sistemin yakın zamanda bir krizle karşı karşıya geleceğinin habercisidir (Heinberg ve Bomford, 2016: 9-21).

Dolayısıyla sürdürülen tarımsal üretim biçimlerinin yakın gelecekte dönüşüme konu olması kaçınılmaz olarak kabul edilmelidir. Tüm dünyada doğal kaynakların korunması, çevre ve insan sağlığına yönelik olası tehditlerin ortadan kaldırılması bağlamlarında gelişen reaksiyonların mevcut tarımsal üretim biçimlerini yakın vadede dönüştürmeye zorlayacağı açıktır. Bu bağlamda fosil yakıtlar yerine güneş enerjisinin tarımsal üretim süreçlerinde kullanılmaya başlanmasına yönelik teknolojik ilerlemeler, zararlılarla mücadelede kimyasal kullanımı yerine biyoloji ve fiziksel kontrole dayalı entegre mücadele yollarının geliştirilmesi, gelecek projeksiyonlarında tarımda dönüşümün ana hatlarından olacaktır.

Nihayetinde kapitalizm ve tarım ilişkisinin 1980'li yıllarla birlikte neo-liberal politikalarla uğradığı dönüşüm, dünyada tarımsal üretim ve dağıtım dengesini derinden sarsacak kurumsal yapılanmaların hegemonyasının yükselişiyle somutlaşmıştır. Tarımsal alanda neo-liberal politikaların etkisi, her şeyden önce dünyada eşitsiz bir gelişime kapı aralamıştır. Devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlanmasıyla, tarımda üreticilere dönük sübvansiyonlarda önemli bir düşüş gözlenmiştir. Bu düşüşe tarımsal ürün pazarlarının önündeki ülke ticaret tariflerinin azaltılmasına yönelik anlaşmalar da eklenince, gelişmekte olan ülkelerin henüz küresel arenada rekabet gücü zayıf olan tarım üreticileri için büyük bir kıyım süreci ortaya çıkmıştır. Üstelik liberalizasyonun tesis edilmesi ve piyasa ekonomisine dayalı tarımsal üretimde devlet desteklerinin varlığının küresel gıda açısından bir engel oluşturmakta olduğunu ifade eden Avrupa Birliği ve ABD gibi ülkelerin kendi tarımsal üretimlerinde bu fikri çiğner uygulamaları ise küresel rekabette eşitsizliği pekiştirmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİR-MENDERES ÖRNEĞİNDE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Mekansal formlar sürekli bir devinim hali içerisinde. Kırsal ve kentsel alanlar, ara geçiş bölgeleri de dahil olmak üzere bu ortak devinimi yaşayan ve yansıtan başat alanlardandır. Değişim ve dönüşüm, her alanda sürekli cereyan eden ve çokça zaman etkileri geri döndürülemez bir şekilde işleyen zaman dışlılarındandır. Bu kapsamda kırsal alanlarda yaşanan dönüşümlerin neden-sonuç eksenli analizlerine odaklanan çalışma, her şeyden önce olağan akışın süregiden formunun temel dinamiklerini ortaya koymak istemektedir. Daha da öteye giderek temel dinamiklerin ortaya çıkmasında neden olan gelişmelerin analizini ele almaktadır.

Tüm bilimsel araştırmalara konu olan çalışmalarda olduğu gibi, bu çalışmanın da temel bir problemi bulunmaktadır. Bu problem etrafında kurgulanan temel araştırma sorusu, kırsal alanlar temelinde yükselmekte ve alışlagelmiş üretim ile mülkiyet formlarının evirildiği dönüşümlerin neden ve sonuçlarını açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Ayrıca bu problem bağlamında çalışma, kırsal alanlarda üretim yapılarında ortaya çıkan dönüşümlerin üretime araç olan mülkiyet formları üzerinde de bir dönüşümü beraberinde getirdiğini öne sürmektedir. Böylelikle mülkiyet yapılarının üretimde yaşanan dönüşümle birlikte kırsal alan formu özelliğini koruma konusunda doğal savunma mekanizmalarını yitirerek kentsel amaçlı yapılara doğru nasıl evrilebildiğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Kırsal alanda tarımsal üretim zincirinde ortaya çıkan bu kırılmanın, haddizatında üretimin ana aracı olan tarımsal arazi varlıkları üzerinde nasıl amaç dışı kullanımlara kapı aralayacak bir dönüşümü beraberinde getireceği bu tezin ana argümanını oluşturmaktadır.

Dünya üzerinde gerek kırsal gerek kentsel toprak varlığı yeniden üretilemeyen ve bu nedenle kıt bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Kırsal ve kent dengesi ise toplumların sürekliliğini devam ettirebilmeleri için oldukça önemli görülen bir konu olarak gündemde yer almaktadır. Bu denge özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek artan bir şekilde kırsal aleyhine bozulmakta, ülkelerin kent sayıları ve

kentsel nüfusları artarken nicelik ve nitelik olarak kırsal alanlar içleri boşalmaya başlamaktadır. Halbuki kentlerde artan nüfus, her geçen gün beraberinde farklılaşan ve fazlaşan bir gıda talebine ihtiyaç duymaktadır. Küresel gıda talebine gönderme yapan bu durumun kırsal alanları görmezden gelerek ya da daha az önemseyerek üstesinden gelinmesi mümkün olmayacaktır. Artan nüfusun gıda ihtiyacının sağlıklı ve dengeli bir şekilde temin edilmesi, ancak kıt bir kaynak olan ve kırsal alanların sınırlarını oluşturan tarımsal arazi varlığının sürdürülebilir bir yaklaşımla ele alınmasından geçmektedir. Bu boyutuyla çalışma, uzun vadede küresel gıda krizi karşısında kırsal alanların üretici güçlerinin ve artırılmayan bir varlık olarak tarım topraklarının nasıl korunabileceğine ilişkin analizleri odağa alması nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır.

Bu bağlamda çalışma, kır aleyhine bozulan dengenin nedenlerini ortaya koymayı hedeflemekte, bunun da ötesine geçerek kırsal alanda arazi varlığında ortaya çıkan tarımsal amaç dışındaki yeni toplumsal tüketim mekanlarının gelişme dinamiklerinin nedenlerini ve gereklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece toplumsal geleceğe aktarımın ana araçlarından ve bir ülkenin temel güç parametrelerinden olan kırsal alanların üretim kaynağı tarım topraklarının kentsel ikincil konut alanlarına dönüşümünün yıkıcı etkilerini duyurmayı öncelemektedir.

Kırsal alanlarda üretim yapılarında ortaya çıkabilecek bir çözülmenin, üretim alanlarına ev sahipliği yapan tarımsal mülkiyete konu arazi varlığında ne gibi etkileri olacağı, üretim alanlarının amaç dışılığı karşı savunmasız kalıp kalmayacağı ve dolayısıyla bu alanların üretim dışı mekansal formlara ne ölçüde dönüşüp dönüşmeyeceğine yönelik temel sorular, bu çalışmada öne çıkmaktadır.

Üretimde ortaya çıkan kırılmalarla birlikte, tarımsal arazi varlığının amaç dışı ve kentsel niteliklerde kullanımlara dönüşüp dönüşmediği yönündeki sorular, bu çalışmada, dönüşüme sadece kırdan bir bakışı yansıtmaktan ziyade kentte gelişebilecek taleplerin varlığını da gözeten bir anlayışı içermektedir. Böylelikle dönüşüm tek taraflı değil, arz ve talep dengesi gözeterek açığa çıkmaktadır. Kent hayatının insan doğasının yapısına aykırı gelen çatışmacı hali bireylerin yapısında kentten uzaklaşmaya ve asıl köklerine dönmeye dair derin içsel bir sanrıya neden olmaktadır. Bu bağlamda gelişen talepler artık göstermektedir ki 20. yüzyılın hararetili konularının başında gelen kentleşme ve kent eksenli tartışmaların yerini yavaş yavaş

kırsal eksenli yeni ara formlara bırakacağıdır. Çoğu zaman kır ve kent bütünleşmesinde ya da kentsel saçaklanmada konu olarak kullanılan ara mekansal formlar, bu yönüyle çağın dinamik değişiminin getirdiği ihtiyaçlara karşın gelişirken bu alanlarda kamu yönetiminin öngörüsünün dışında kontrolsüz bir gelişim çizgisinin belirginleşiyor olması ise temel kamu politikalarının sorgulanmasına neden olmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, üretim ve mülkiyet yapıları bağlamında kırsal alanlarda yaşanan dönüşüme odaklanarak kırsal alandaki üreticilerin üretim bağlamındaki rollerinde ortaya çıkan farklılaşmaları ve bununla bağlantılı olarak mülkiyet yapılarındaki değişimi gözler önüne sermektir. Üretim ve mülkiyet yapıları bağlamında dönüşümün incelenmesi sürecinde İzmir ili Menderes ilçesi örnek alan olarak seçilmiştir. Menderes ilçesinde ise 6360 sayılı kanunla köy tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülen yerleşim yerlerine odaklanılmıştır. Aynı zamanda 6360 sayılı kanunun idari düzeyde, örnek alan bağlamında etkilerinin de ortaya konulması amaçlanmaktadır. Tüm bunların neticesinde kırsal alan kaynaklı önemli sorun alanlarına ilişkin durum tespiti ve çözüm önerileri getirilmek istenilmektedir.

3.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tez çalışmasında odağa alınan sorun alanlarının açığa kavuşturulması, daha açık bir ifadeyle üretim ve mülkiyet yapılarında dönüşüme konu olan etkenlerin nasıl geliştiği, neden ortaya çıktığı gibi sorulara yanıt aranması hasebiyle tez, nitel araştırma deseni üzerine oturtularak bu kapsamda durum çalışmasına bir örnek olacak şekilde yürütülmektedir. Tarımsal üretimde hangi dinamiklerin beraberinde tarımsal mülkiyette bir aşınma sürecine neden olduğu, tarımsal mülkiyetin gevşemesiyle açığa çıkan yeni durumların kırsal ve kentsel paradigmalarda ekseninde nasıl şekillendiğinin neden-sonuç ilişkisi içerisinde analiz edilmesi, nitel araştırma deseniyle daha iyi açığa kavuşturulabilir olduğundan hareketle, alanda yarı yapılandırılmış mülakat ile katılımlı gözlem tekniği kullanılmıştır.

Dolayısıyla araştırmanın amacıyla uyumlu bir şekilde bu tez çalışması, nitel araştırma yöntemi üzerine kurgulanmıştır. Nitel araştırmalar bir problemin ne olduğu, nasıl, ne zaman, nerede ve neden olduğuna yönelik anlamlı çıkarımlar yapabilmeyi

odağa olmaktadır. Dolayısıyla nitel araştırmada bir hususun anlamı, kökeni, tanımları, özellikleri ile sembol ve tariflerine gönderme yapılmaktadır. Halbuki nitel araştırmanın aksine nicel araştırmalarda ise sayı ve ölçüler, miktar ve dağılımlar üzerinde durulmaktadır. Böylelikle de ne kadar ve ne ölçüde gibi sorulara yanıt aranmak istenmektedir (Berg ve Lune, 2019: 13).

Nitel araştırma yönteminde araştırmacılar, odağa aldıkları problemler etrafında konuyla ilgili katılımcıların gözlem ve deneyimlerini nasıl yorumladıklarını, dünyalarını nasıl inşa ettiklerini ve bu deneyimlerine nasıl bir anlam atfettiklerini anlamaya çalışmaktadırlar (Merrian, 2018:5).

Maanen (1979:520)'e göre ise nitel araştırma, bir çatı görevi görerek olgu ve olayları tanımlamaya dönük geçerli çözüm önerileri üretme, bu bağlamda yorumlama ve anlama dair genel kavramlara ulaşmaya yönelik teknikleri kapsayan süreçlerden oluşmaktadır. Böylelikle gösterilen ile gösterge, teori ile veri, bağlama ile eylem arasındaki uzaklık azaltılmak istenmektedir.

Bir başka tanımlamayla nitel araştırmalar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 41): gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya koyulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda nitel araştırmalarda genellikle çevre, süreç ve algılar ile ilgili olmak üzere üç veri toplanmaktadır. Bunlardan çevreyle ilgili veriler araştırmanın sosyo-kültürel, psikolojik, fiziksel ve demografik özelliklerine gönderme yaparken; sürece dair veriler ise araştırma boyunca yaşanan gelişmeleri ve bunların araştırma grubu üzerinde nasıl etkiler oluşturduğuna yöneliktir. Son olarak algılara ilişkin veriler ise araştırma grubu içerisinde yer alan bireylerin sürece ilişkin deneyim ve düşüncelerinden oluşmaktadır.

Çevreye, sürece ve algılara ilişkin verilerin nasıl elde edileceği hususunda ise araştırmacılar üç teknikten yararlanmaktadırlar. Odak grup görüşmeleri dahil olmak üzere görüşmeler, gözlem ve son olarak yazılı dokümanların analizi bunlardandır. Tüm bunların yanında nitel araştırmalarda elde edilen veriler çeşitlilik göstermektedir. Araştırma alanına ilişkin gözlem notları, görüşme kayıtları, dokümanlar, resimler, haritalar, çizim ve tablolar problemin aydınlatılmasında kullanılan veriler arasında yer almaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 42).

Nitel araştırma yönteminin öne çıkan bir başka özelliği ise tümevarımsal bir süreci işaret ediyor olmasıdır. Bu nedenle tümdengelimsel bir şekilde hipotezleri test etmek yerine, kavram, hipotez ya da teori oluşturmak için veri toplanmaktadır. Bu yolda araştırmacılar gözlemleri, görüşmeleri ve dokümanları analiz ve sentez ederek büyük parçaları oluştururlar. Diğer bir ifadeyle özelden genele giden bir yol izlerler. Bu yolda veriler, tümevarımsal bir yaklaşımda elde edilen bulgular, kodlar, temalar ve kategoriler ile kavramlar biçimindedir (Merriam, 2018: 15).

Yukarıda ana hatları ile ifade edilenler ışığında bu tez çalışması nitel araştırma yöntemi üzerine kurgulanmıştır. Kırsal alanlarda tarımsal üretim ve mülkiyet yapılarının dönüşümün tüm ayrıntılarıyla neden ve kökenlerine inerek araştırılmasını amaçlayan bu çalışma, nitel araştırmanın doğasında yer alan ne, nasıl, ne zaman ve neden gibi soruların cevaplarına dönüşüm perspektifinden cevap aramaya çalışmaktadır. Bu arayışta ise nitel yöntemin veri toplama araçları olan gözlem, görüşme ve yazılı-görsel doküman analizi daha isabetli ve tutarlı sonuçların ortaya çıkmasında yararlanılan tekniklerdendir.

Çalışmanın yöntemine ilişkin bu ilk aşamanın tespitinden sonra diğer bir aşama ise nitel araştırma yönteminin hangi desen üzerinden ele alınacağı üzerinedir. Nitel araştırma desenleri, temelde araştırmanın yaklaşımını ortaya koyan farklı aşamaların, bu yaklaşım penceresinden tutarlı sonuçlar ortaya koymasına yol gösteren bir strateji olarak ifade edilmektedir. Diğer bir söylemle araştırma deseni, belirli bir sisteme göre işleyen, sınırları ve aşamaları tespit edilmiş bir süreci ifade etmektedir. Nitel araştırma desenleri ise kültür analizi, fenomenoloji, kuram oluşturma, durum çalışması ve eylem araştırmasından oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 67-74).

Bu tez çalışması ise nitel araştırma desenlerinden durum çalışması üzerine temellendirilmiştir. Çünkü durum çalışmasının en temel özelliği (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 73): bir ya da birkaç durumun derinlemesine araştırılmasını içermesi ve o duruma ilişkin olası neden ve sonuçların tüm yönleriyle ortaya koyulmasıdır. Bu kapsamda bir duruma ilişkin olaylar, bireyler, süreç ve ortam gibi etkenler bütüncül bir yaklaşımla odağa alınarak ilgili duruma bu etkenlerin nasıl etki ettikleri ve aynı zamanda durumdan nasıl etkilendikleri ortaya konulmak istenmektedir. Bunun yanında araştırmaya konu olan duruma ilişkin, süreç içerisinde meydana gelen değişimlerin neler olduğunun anlaşılmasına ayrıca önem gösterilmektedir.

Kırsal alanlarda üretici güçlerin ve bunların mülk sahipliklerinin dönüşümü üzerine yürütülen bu çalışmada, üretim ve mülkiyet yapılarında süreç içerisinde meydana gelen değişimlerin nedenlerini anlamak, buna etki eden unsurların neler olduğunu tespit etmek, “nasıl ve niçin” sorularını egemen kılarak sürecin tüm boyutlarını derinlemesine incelemek amaçlanmaktadır. Bu amacın gerçekleştirilmesine imkan tanıyan en etkili desen ise bir üst paragrafta ele alındığı üzere durum çalışması olmaktadır.

Çünkü Yin (2008: 13)’e göre, bir araştırma probleminin çözümlenmesinde “nasıl” ve “niye” soruları söz konusu ise bu noktada durum çalışması araştırmacıya önemli bir avantaj sunmaktadır. Bununla birlikte aynı anda gerçekleşen olaylar üzerinde araştırmacının kontrolünün güç olduğu ya da farklı değişkenlerin durumun içerisinde homojenleşerek belirsizleştiği durumlarda bu desen en mantıklı seçim olarak kabul edilmektedir.

Bununla birlikte tez çalışmasında açığa kavuşturulmak istenen araştırma soruları dikkate alındığında da bu konunun durum çalışmasına uygun olduğu görülmektedir. Çünkü Yin (2018: 5)’e göre bir araştırmanın ortaya çıkarmaya çalıştığı araştırma sorularının tümü, onun hangi desene göre yürütüleceğini gönderme yapmaktadır. Bu noktada araştırma soruları; “ne oluyor veya ne olduğu?” gibi betimleyici bir soruya ya da “bir şeyler nasıl veya neden olduğu?” gibi açıklayıcı sorulara sahip ise durum çalışması burada söz konusu olmaktadır.

Durum çalışmaları kendi içerisinde araştırmak istenen durumun tüm yönleriyle ortaya çıkarılmasına hizmet edecek şekilde farklı türlere ayrılmaktadır. Bunlar ise keşfedici, betimleyici ve açıklayıcı durum çalışmalarıdır. Bu tez çalışmasında ise açıklayıcı durum çalışması türü seçilmiştir. Çünkü bu tür çalışmalarda olay veya olguların nasıl ve neden meydana geldiği derinlemesine araştırılarak açıklanmaya çalışılır. Konuya ilişkin bu açıklamalar yapılırken bunlar iç içe geçmiş bir hal alabilir ve geniş bir zaman dilimi araştırmaya dahil edilebilir (Yin, 2018: 89).

Açıklayıcı durum çalışmaları ise daha çok nedensel ve çıkarımsal araştırma sorularının aydınlatılmasında elverişli olmaktadır. Böylelikle araştırmacı, durum için nedensel bir açıklama ortaya koyabilmeye fayda sağlayabilecek faktörlerin ve şartların açığa çıkarılarak analizine odaklanabilecektir (Berg ve Lune, 2019: 334).

Dolayısıyla tarımsal üretim ve mülkiyet yapılarında dönüşümü konu edilen bu çalışmada, dönüşüm sürecinin gerek üretim gerekse mülkiyette yansımalarını ve bu yansımaların nasıl ve neden meydana geldiğinin anlaşılır kılınmasını sağlamak, bir durum çalışması türü olarak açıklayıcı türün seçilmesini gerekli kılmıştır. Aynı zamanda yapısal olarak bu çalışmalar, tekli ya da çoklu durum çalışmaları olarak ele alınmaktadır. Bu tez çalışmasında ise üretim ve mülkiyet yapılarının dönüşümüne etki eden ve bu dönüşümden etkilenen unsurlar bağlamında bütüncül olarak tek bir durum üzerinden analiz yürütülmüştür. Bu analiz ise alan araştırmasında birden fazla alt durumun karşılıklı etkileşimleri nedeniyle iç içe geçmiş, çoklu birim analizi olarak sürdürülmüştür (Yin, 2018: 8).

Tez çalışmasının saha araştırmasında yarı yapılandırılmış açık uçlu mülakat soruları kullanılmıştır. Yüz yüze görüşmelerde açık uçlu sorular sorulması, katılımcıların açığa kavuşturulmak istenen duruma ilişkin tecrübe, gözlem ve mukayeselerini derinlemesine inceleme fırsatı sunmaktadır. Katılımcılardan gelen veriler ise içerik analizi tekniği kullanılarak çözümlenmiştir. Bu noktada içerik analizi, belirli bir kapsamdaki yazılı ve görsel materyallerin ayrıntılı, titiz ve sistematik bir şekilde incelenmesi ve yorumlanmasıyla belirli temalar, kategoriler, varsayımlar ve anlamlar ortaya koyma amacı taşımaktadır. Bu çalışmada ise maksimum çeşitlilik örnekleme ile seçilen 21 katılımcıdan elde edilen görüşme kayıtları deşifre edilerek tamamı içerik analizine konu olmuştur. Bu analiz tekniğinde katılımcılardan yanıtlaması beklenen araştırma soruları veri olarak “kodlama” sürecine tabi tutulmakta, diğer bir deyişle soruya ilişkin farklı açıklamalar kendi içerisinde anlamlı bir bütün oluşturarak bilgi veriye dönüştürülmektedir (Berg ve Lune, 2019: 344-345).

Tüm bunların yanında içerik analizi, konuya ilişkin genel eğilimleri yansıtabilen uzun zaman aralığını kapsayan süreçleri araştırmak için etkili bir teknik olarak kabul edilmektedir. Genel bir ifadeyle içerik analizi, anlamlı sonuçlar içeren metinlere ve bunların bağlamlarına yönelik tekrarlanabilir, geçerli çıkarımlar ortaya koymak için yararlanılan nitel bir araştırma tekniği olarak açıklanmaktadır (Krippendorff, 2004; 18).

Bu bağlamda “*dönüşüm*” gibi belirli bir sürecin derinlemesine incelenmesini gerekli kılan bu çalışmada da içerik analizi işlevsel bir rol oynayacaktır. İçerik analizi tekniği ise kendi içinde geleneksel, güdümlü ve özetleyici olmak üzere üç gruba

ayrılmaktadır (Hsich ve Shamnan, 2005; Berz, 2018). Bu çalışmada ise verilerin analizinde güdümlü içerik analizine başvurulmuştur. Bu analiz türü, araştırma odağı ile ilişkili olan teori ya da açıklamalardan oluşturulan daha analitik kod ve kategorileri kapsamaktadır. Dolayısıyla araştırmacı, araştırma problemi ile ilişkili teori ve açıklamalara dayalı belirlemiş olduğu temalar ve verilerden ortaya çıkan temaları kullanarak ham görüşme verilerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan kod kategorileri, araştırmacının oda aldığı çalışmayı analiz etmek için benimsediği teorik ve kavramsal çerçevedeki anlam ve açıklamaları yansıtmaktadır (Berg ve Lune, 2019: 348).

3.3. ARAŞTIRMA GRUBU VE VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Araştırma grubunu oluşturacak örneklem stratejilerinin altında yatan temel neden, görece daha küçük bir grup üzerinden daha büyük olan evren bağlamında çıkarımlar yapabilmek üzerinedir. Dolayısıyla bu çerçevede yapılacak çıkarımlar, araştırmacının örneklemine hangi mantığa ve düzleme göre şekillendirdiğiyle yakından ilişkili olmaktadır. Bilimsel çalışmalarda örneklem belirlenirken çalışmanın nicel, nitel ya da karma desenlerden hangisine göre desenlendiği büyük önem arz etmektedir. Örneğin nicel gelenekte, olasılık temelli basit, tesadüfi, sistematik, küme ya da tabaka esaslı örneklem belirlenirken temel amaç, çok sayıda katılımcıyı ulaşabilmek ve bunlardan evrenin tamamına ilişkin genellemelere varabilmek kaygısı üzerine şekillenmektedir. Nitel araştırmalarda ise amaçlı örneklemeler öne çıkmakta, araştırma problemine göre de aykırı durum, maksimum çeşitlilik ve benzeri gibi teknikler seçilerek araştırmaya başlanılmaktadır. Bu örneklem yöntemlerini kullanan nitel araştırmacıların temel kaygısı ise nicel araştırmalarda olduğu gibi belirli bir evrene sağlam genellemeler sunmak yerine, bir araştırma alanında olması muhtemel çeşitlilik, zenginlik, zıtlık ve farklılıkları araştırmaya dahil ederek kendi içinde bütüncül bir tablo ortaya koymaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 115-118).

Dolayısıyla nitel araştırmalar, nicel araştırmaların izlediği istatistiksel genellemelere ulaşmaktan ziyade analitik genellemelere varmayı hedeflemektedir. Bu noktada bilim insanları arasında, durum çalışmaları yapanlar da dahil olmak üzere her bir durumun az bilinenden daha geniş bir evrene doğru bir örneklem noktasını temsil

ettiğine yönelik yaygın bir yanlış bulunmaktadır. Böylece durum çalışmasının araştırma grubunu oluşturan sayıca küçük bir örnekleminin daha geniş bir evrene genellenebilirliği tartışmalara konu olmaktadır. Bu tartışmalarda gözden kaçırılan husus, örneklemden evrene yapılacak genellemelerde tek yolun evreni yansıtmaya kaygısıyla sayıca belirli büyüklükleri içeren istatistiksel genellemelerden geçtiği üzerinedir. Halbuki durum çalışmalarında da kullanılan analitik genelleme bu tartışmaları gideren ikinci bir yolun varlığına işaret etmektedir. Çünkü analitik genelleme ile benzer durumlara uygulanabilir bir mantık oluşturulmakta, araştırmanın üzerine kurgulandığı kuramsal çerçevenin benzerliği ölçüsünde kurgulanan benzer durumlara genellebilirliği mümkün kılmaktadır (Yin, 2018: 18-19). Nihayetinde nicel araştırmalar evrene genelleme endişesi içinde olurken, bu tez çalışmasının da yöntemini oluşturan nitel desenin durum çalışması türünde amaç, kuramsal temelleri ortak hareket eden benzer durumlara analitik iddialar temelinde genellemeler yapmaktır.

Açıklamalar ışığında tez çalışmasının araştırma grubunu oluşturacak örneklem stratejisi ise nitel yöntemeye uygun olarak amaçlı örneklem çeşitlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme olarak belirlenmiştir. Bu örneklem çeşidinde amaç, görece olarak küçük bir örneklem grubu oluşturmak ve belirlenen örnekleme odağı alınan ana probleme taraf olması muhtemel bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtabilmektir. Böylelikle probleme taraf farklı bireylerin gözlem ve deneyimlerinden yola çıkarak bulgu ve sonuçların zenginleştirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma sorularının mümkün olduğunca çalışma alanında karşılık bulabilecek başlıca taraflara yöneltilerek bütüne ilişkin genel bir resmin elde edilmesi söz konusu olacaktır. Amaçlı örneklem çeşitlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme için katılımcı sayısını çeşitlendirmek yerine, farklı durumlar arasında ortak veya paylaşılan olguların varlığını tespit etmek üzerinedir. Böylece problemin farklı boyutlarına ilişkin anlamlı çıkarımlar yapabilmek, farklı özellikler taşıyan durumlar arasında belirginleşebilecek ortak temalara ulaşabilmek mümkün kılınmaktadır (Neuman, 2012: 320; Yıldırım ve Şimşek, 2018: 119-120).

Maksimum çeşitlilik örnekleme göre hareket edilen bu çalışmada, İzmir İli Menderes İlçesi örneğinde tarımsal üretim ve mülkiyet yapılarının dönüşümü

konusunda araştırma problemine taraf olabilecek 21 katılımcıyla yüz yüze derinlemesine görüşme tekniği uygulanmıştır. Bu teknikte yarı yapılandırılmış görüşme soruları, dönüşüm konusunda gözlem, bilgi ve deneyime sahip farklı taraflara yöneltilmiştir.

Araştırma grubunun oluşmasında, çalışmanın temel dinamiğiyle de uyumlu olarak, Menderes kırsalında üretim ve mülkiyet konusunda dönüşümü geçmişten günümüze neden ve sonuçlarıyla somutlaştırabilecek taraflar öne çıkmıştır. Bu çerçevede, maksimum çeşitlilik örneklemesine göre hareket edilirken katılımcıların ortaya koydukları katkıların bilimsel veri işleme programında analiz edilmesini kolaylaştırmak için katılımcılar gruplara ayrılmıştır.

Böylelikle çalışmada katılımcılar; muhtarlar, kooperatifler, odalar ve kamu kurum yöneticileri olarak gruplara ayrılmıştır. Bu araştırma gruplarından ilki, yol hattına uygun olarak tespit edilen Menderes kırsalındaki on mahallenin muhtarıdır. Muhtarların maksimum çeşitlilik örnekleme içeriğinde yer almasında temel neden; araştırmaya konu kırsal alanda uzun süre geçirmelerinin yanında yöneticilik görevlerinin de bir gereği olarak alandaki tarım üreticilerinin ortak bir dil üzerinden savunuculuğunu yapabilecek olmaları ve dönüşümün yaşandığı mekansal yerleşime en yakın birimin temsilcisi olmalarındandır. Kırsal mahalle muhtarları, araştırma alanında üretici güçlerinin sorunlarıyla doğrudan muhatap olmakta, tarımsal üretim ve mülkiyete dair uzun süreli gözlem, bilgi ve tecrübeye sahip olacağı varsayılarak dönüşümün hangi yönde ilerlediğine yakından bir tanık olarak örneklemin içinde önemli bir grup olarak öne çıkmaktadır.

Tespit edilen örneklem türünde yer alan diğer bir araştırma grubu ise kooperatiflerdir. Bu çerçevede, araştırma örneğinde faaliyet gösteren ve üreticiler tarafından oluşturulmuş iki tarımsal amaçlı kalkınma kooperatifi başkanı ve alanda hizmet veren iki tarım kredi kooperatifinin müdürü araştırmaya dahil olmuştur. Bu grubun seçilmesinde temel neden gerek kalkınma gerek tarım kredi kooperatiflerinin doğrudan tarımsal uğraşlar ve üreticilerle muhatap olmalarındandır. Dönüşüm sürecini bir başka yakın açıdan gözlem ve tecrübe edebilecek olan kooperatif yöneticileri, neden sonuç eksenli çıkarımların geliştirilmesinde söz sahibi olacak olmaları nedeniyle örnekleme de yer almışlardır.

Araştırmanın diğ er bir grubu olan odalar ise sivil toplum kuruluğu yönüyle kırsal alanda üreticilerin temsilinin ve ilgili alana ilişkin sorunların tespitinin yapılabilir kılınmasında  ne çıkmaktadırlar. Dolayısıyla araştırmada, söz konusu örnekteki üreticilerin kayıtlı olduğu ve tarım üreticilerinin temsil edildiği bir STK olarak ziraat odası başkanı ile görüşülmüştür. Aynı zamanda il düzeyinde faaliyet gösteren bir meslek kuruluğu olan ziraat mühendisleri odası başkanıyla da görüşülerek, dönüşüm tartışmalarına ilgili alana hakim ziraat mühendisleri gözünden de bakabilme zenginliğine ulaşılmak istenmiştir.

Kabul edilen örneklem stratejisi içinde son grup ise kamu kurum yöneticileridir. Bu yöneticiler, ilgili kırsal alanda tarımsal üretim ve mülkiyeti de içerecek şekilde tarımsal uğraşıların bütününe ilişkin yetki ve görevlere sahip, kararların alınmasında ve uygulamalarda söz sahibi kimselerdir. Bu yönüyle araştırma alanına ilişkin gelişmelerden yakından haberdar ve aynı zamanda bir bakıma sorumlu kişilerdir. Bu grupta ilgili çalışma alanıyla yakından sorumlu, devlet tüzel kişiliği altında faaliyet gösteren Tarım ve Orman Bakanlığı'nın il müdürlüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren ilçe tarım ve orman müdürlüğü yer almaktadır. Bu birimin müdürü örnekleme dahil edilerek, sürecin kamu tüzel kişiliği nezdinde yansması da analize dahil edilmek istenmiş, aynı zamanda söz konusu kırsal alanda devletin tarımsal faaliyetlerinin kamu politikası boyutuyla dışavurumunun da temsiline odaklanılmıştır. Yerel yönetimler düzeyinde, ilçe belediyesinin kırsal alanlara ve tarımsal uğraşılara yönelik bilgi ve tecrübelerini aktarabilecek olan ilçe belediye meclisi  yesi ve aynı zamanda muhtarlar masası sorumlusu örnekleme dahil edilmiştir. Böylece 6360 sayılı yasa sonrası ilgili alandaki köylerin mahallesi oldukları ilçe belediyesinin görüşlerinin alınması hedeflenmiştir. Aynı zamanda ilçe düzeyinde faaliyet gösteren ve çiftçilerin  yesi oldukları  ift i malları koruma meclisi başkanı da görüşmelere dahil edilmiş, üreticilerin üretim ve mülkiyetlerinde geçmişten günümüze ortaya çıkan dönüşümlerin neler olduğuna yönelik bilgiler, kurum yöneticisi gözünden analize dahil edilmiştir.

Kamu kurum yöneticileri grubunda yer alan son iki katılımcı ise büyükşehir belediyesi bünyesinde yer alan tarımsal hizmetler daire başkanı ile büyükşehir belediyesi meclisi tarım ve hayvancılık komisyonu başkanıdır. Bu katılımcıların temsil ettikleri kurum ve görev bakımından gerek yerel yönetimler düzeyinde gerek tarımsal politikaların geliştirilmesinde gerekse de 6360 sonrası kırsal alanlarda faaliyetlerinin

daha da stratejik hale gelmeleri nedeniyle araştırma grubunda yer almaları gereklilik göstermiştir.

Nihayetinde bu çerçevede Menderes İlçesi kırsal alanına giden Küner Mahallesi Kavşağı ayrımından Ahmetbeyli Mahallesi'ne uzanan yol güzergahı üzerinde bulunan mahallelerdeki dönüşüm konusu incelenmiştir. Bu alanda yer alan on mahallenin muhtarı, aynı zamanda bu mahallelerde varlık gösteren iki tarım kredi kooperatifi müdürü ile iki tarımsal kalkınma kooperatifi başkanı, Menderes Belediyesi Muhtarlar Masası Başkanı (Belediye Meclis Üyesi), Menderes Belediyesi Çiftçi Malları Koruma Meclisi Başkanı, Menderes Ziraat Odası Başkanı, Menderes İlçe Tarım ve Orman Müdürü, İzmir Büyükşehir Belediyesi Tarımsal Hizmetler Daire Başkanı ve Büyükşehir Belediyesi Tarım ve Hayvancılık Komisyonu Başkanı (Büyükşehir Belediye Meclis Üyesi) olmak üzere 21 katılımcı, maksimum çeşitlilik örneklemesinin esaslarına göre görüşmelere dahil edilmiştir.

Görüşme sorularının uygulanabilmesine ilişkin etik kurul onayı alındıktan sonra, 2021 yılı Nisan ve Temmuz aylarını kapsayan dört aylık süreçte, pandemi koşullarının sınırlılıkları altında yukarıda detaylı olarak ifade edilen ilgili alanda bilgi ve tecrübe sahibi toplam 21 kişiyle yüz yüze derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine uygun olarak hazırlanan sorularla, seçili alanda tarımsal üretim ve mülkiyet yapılarındaki dönüşümün nasıl ve nedenleri araştırılmış, tarihsel gelişimiyle sürecin analiz edilmesi, sorun alanları ve çözüm önerilerinin geliştirilmesine dönük cevaplar aranmıştır.

Bu çerçevede katılımcılar, Ek 2'de ortaya koyulduğu üzere, çok paydaşlı bir şekilde kırsal alan ve tarımsal hizmetlere ilişkin farklı kurumlardaki yöneticilerden oluşmaktadır. Böylelikle alan araştırmasında derinliğin artırılması hedeflenmiş, görüşmelerden elde edilen veriler tekrara düşmeye başlayınca yeni görüşmelere geçilmeyerek yarı yapılandırılmış mülakatlar sonlandırılmıştır. Bunun yanında ilgili alanda dönüşüme ilişkin temel tespitlerin saptanması adına katılımlı gözlem tekniği kullanılmış, böylelikle sorun alanları ve öneriler için gözlem notları tutulmuştur. Bununla birlikte toplam 21 katılımcı ile 742 dakikalık (12 saat 35 dakika) görüşme kaydı tutulmuş, bu görüşme kayıtlarının deşifresi neticesinde 132 sayfa görüşme metni ortaya çıkarılmıştır.

3.4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu çalışma, kırsal alanlar bağlamında üretim yapılarının zaman içerisinde yaşadığı dönüşümü ve bunun mülkiyet ayağındaki yansımalarını görünür kılma düşüncesinden hareketle yola çıkmıştır. Bu kapsamda kırsal alanlar, kabul edileceği üzere kendi içerisinde başta tarım sektörü olmak üzere farklı sektörleri de barındırabilmektedir. Örneğin tarım dışında turizm amaçlı etkiler ya da kısıtlı da olsa sanayiye dönük faaliyetler de söz konusu bu alanlar içerisinde yer alabilmektedir. Bu çerçevede tez çalışmasında bir sınırlamaya gidilerek, dönüşüm konusu tarımsal üretim ve mülkiyet yapıları etrafında araştırmaya tabi tutulmuştur.

Tarımsal üretim ve mülkiyet yapılarının dönüşümü konusu ise başlangıçta İzmir ölçeğinde araştırılmak istenmiştir, fakat çalışmanın nitel yöntem üzerine desenlenmesi ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile verilerin toplanmasında tüm ilçelerde bu tarzda zaman alan görüşmelerin sürdürülmesinin zorluğu ile bundan vazgeçilerek kırsal alan özelliği baskın olan tek bir ilçede araştırmanın daha etkin yürütüleceği kararlaştırılmıştır. Bunun yanında dönüşümün mülkiyet ayağında, uydu görüntüleriyle İzmir il sınırları gibi geniş bir coğrafi alanda zaman içerisinde farklılaşmaların tespit edilmesi yapılabilir olmaktan uzak olacağı için kapsamın kırsal alan özelliği baskın olan Menderes ilçesiyle sınırlandırılması planlanmıştır.

Menderes ilçesinde kırsal alan özelliği gösteren mahalleler ise genel olarak Küner Mahallesi kavşağından Ahmetbeyli Mahallesine uzanan yol hattı boyunca uzanmaktadır. Araştırma bu yol hattı üzerinde yer alan on mahalle ile sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni mülkiyet dönüşümü bağlamında kentsel saçaklanma konusunun ve temel kentsel yayılma paradigmalarının yol hattına öncelemesiyle ilişkilidir. Diğer bir neden ise kırsal özellikler gösteren diğer mahallelerin mekansal olarak dağınık halde olmaları, bir araştırma için gerekli bütünlükten uzak kalmalarıdır.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise tarımsal mülkiyetin dönüşümü konusundadır. Mülkiyet denildiğinde başta üreticilerin sahip oldukları tarımsal arazi varlıkları öne çıkıyor olsa da bununla birlikte taşınır mülkiyetlerinde bulunan makine ekipmanları, traktör ve diğer araçları da bu kapsamda düşünülebilecektir. Dolayısıyla burada asıl araştırma kapsamı tarım arazileri mülkiyeti ile sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni araştırmanın temel argümanını oluşturan, üretim ayağındaki dönüşümün daha

çok üretime konu tarım arazisi varlığı üzerinde farklılaşmaları beraberinde getireceği düşüncesinden hareketledir.

3.5. ARAşTIRMA ALANINA İLİşKİN GENEL BİLGİLER

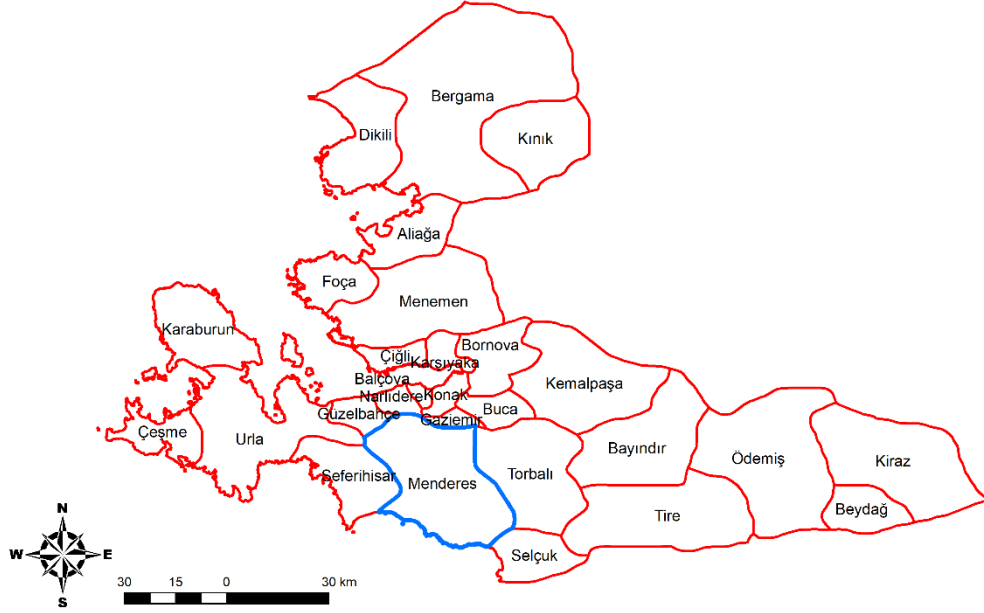
Araştırma alanı olarak belirlenen Menderes, otuz ilçesi bulunan İzmir ilinin güney hattında yer alan ilçelerinden birisidir. İl merkezine 20 km uzaklığı olup kuzeyinde Gaziemir, Narlıdere, Güzelbahçe ve Konak ilçeleri; doğusunda Torbalı ilçesi, batısında Seferihisar ilçesi ve güneyinde ise Selçuk ilçesi bulunmaktadır. Aynı zamanda güney sınırlarını Ege Denizi sahilleri oluşturmaktadır. İlçenin coğrafî alanı ise 775 kilometrekaredir. İzmir ilinin içme suyunun büyük bir kısmını karşılayan Tahtalı Barajı ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Bunun yanında ilçe kırsal alanlarında tarım ve hayvancılık önemli bir yer teşkil etmekte; arpa, buğday, pamuk, narenciye, tütün ve seracılık ise bu alanda önemli gelir kaynaklarını oluşturmaktadır (T.C. İzmir Valiliği, <http://www.izmir.gov.tr/menderes>).

Adrese dayalı 2020 nüfus sayımlarına göre ilçenin nüfusu 101 bin 338 kişi olmuştur. 2012 yılında ise ilçenin nüfusu 74 bin 831’dir. Bu haliyle 8 yılda yüzde 36 civarı nüfus artış göstermiştir. Bunun yanında Güzelbahçe, Seferihisar, Karaburun, Aliağa ilçelerinden sonra binde 42,5’lik nüfus artış hızıyla il bütününde  nde gelmektedir (TUİK, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=n%C3%BCfus>, E.T. 24.10.2021). Bu bağlamda nüfus artış hızlarına ve g   tablosuna ilişkin dikkat çeken bir çalışma  nal (2020: 204) tarafından “İzmir’in Güç Analizi (2008-2018)” başlıklı araştırmada da ortaya konulmuştur. Ayrıca coğrafî olarak sınırlarının büyük kısmının kırsal alanları kapsadığı ilçe, özellikle son yıllarda gerek il sınırları içerisindeki diğer ilçelerden gerekse il dışından da göçe maruz kalmaktadır.

İzmir Bölge Planı 2014-2023’te ifade edildiği üzere (İZKA, 2014), toplam tarım alanları büyüklüğü içinde Menderes; Bergama,  demiş, Torbalı ve Tire ilçeleriyle birlikte ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda organik tarım alanı bakımından da ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca coğrafî konumu, İzmir Adnan Menderes Havalimanı’na yakınlığı, Aliağa-Menderes İZBAN Banliyö hattının tamamlanması gibi unsurlar nedeniyle de hızlı mekansal etkileşime konu olacağı ilgili planda ifade edilmektedir.

Şekil 3: İzmir İli Bütününde Araştırma Alanının Konumu

Araştırma Alanı

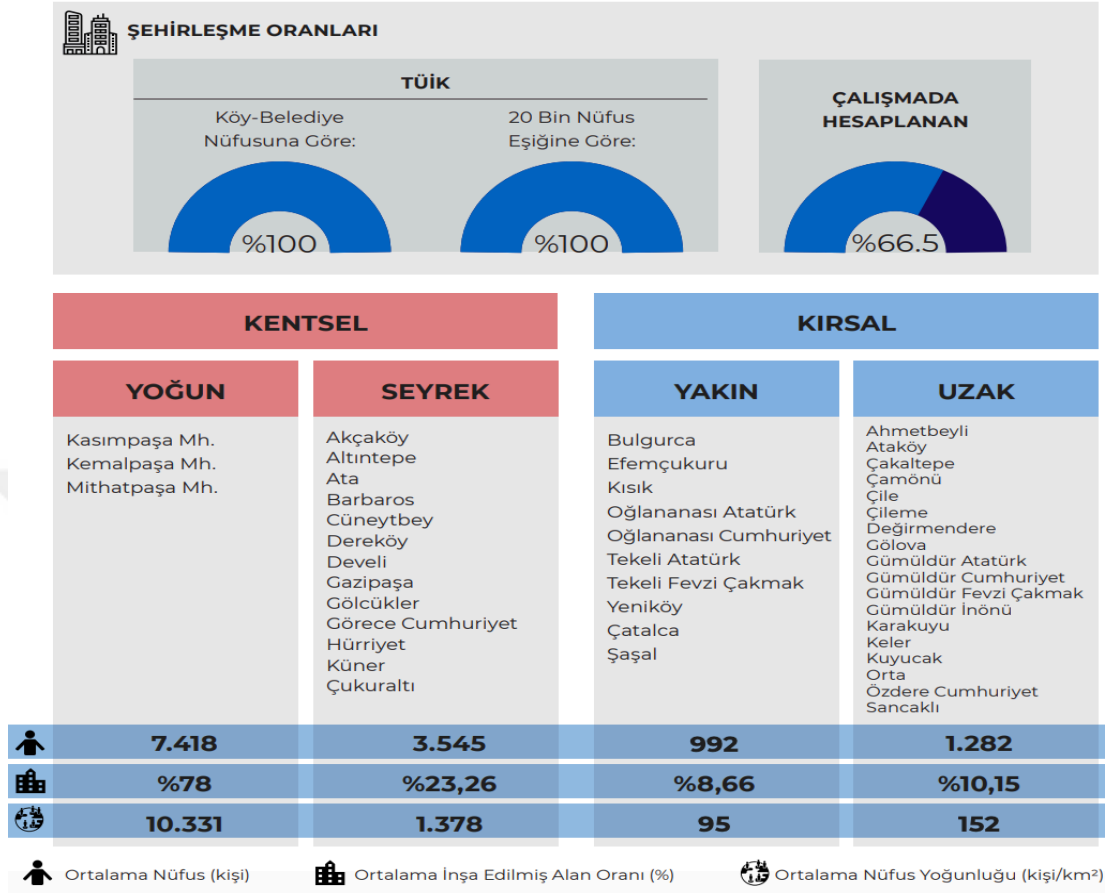


Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki görselde ortaya konan araştırma alanında, kırsal alanlara yönelik bir dönüşüm sürecini ele alan bu çalışmanın kapsamı, daha önce ifade edildiği üzere 6360 sayılı yasa öncesi köy iken daha sonrasında mahalle olan 10 yerleşim yeridir. Burada ilgili yasanın bir çıktısı olarak araştırma alanı istatistiki olarak bütünüyle kent nüfusu olarak kabul edilmekte, kırsal özellikleri aynı kalmış olsa da kentmiş gibi yaklaşılmaktadır.

Köyleri ve dolayısıyla kırsal alanları kâğıt üzerinde kent potasında eriten bu düzenleme sonrası ortaya çıkan aykırılıkların giderilmesi için bazı çalışmalar yapılagelmiştir. Bu çalışmalarda ise modern yöntem ve tekniklerle kırsal ve kentsel alanın doğru tasnif edilmesi ana amaç görülmüştür. Tez çalışması kapsamında araştırma alanını içeren mahallerinin kırsal alan özelliği gösterdiğini OECD bazlı ve modern tekniklere analiz eden “İzmir İli Kırsal ve Kentsel Alanlarının Tespitine Yönelik Analiz Çalışması” adlı doküman Ekim 2021 tarihinde yayınlanmıştır. Bu raporun tezin araştırma alanına ilişkin bazı çıktıları söz konusudur.

Şekil 4: Menderes İlçesi Kentsel ve Kırsal Alan Tasnifi



Kaynak: İZKA, 2021: 111.

TÜİK'in kriterlerine göre tamamı kentsel alan kabul edilen Menderes ilçesinin, ilgili çalışmada yüzde 66,5 oranında kentsel nüfusa sahip olduğu ortaya konulmuştur. Burada kentsel alan yoğun ve seyrek, kırsal alan ise yakın ve uzak olarak tasnif edilmiştir. Bu tez çalışmasının araştırma alanı içerisinde yer alan 10 mahalleden 9'u (Ahmetbeyli, Ataköy, Çakaltepe, Çamönü, Çile, Çileme, Değirmendere, Gölova ve Sancaklı) buna göre uzak kırsal alan olarak tasnif edilirken; Develi Mahallesi ise ilçe merkezine ve yoğun nüfuslu alana yakınlığı nedeniyle seyrek kentsel alan içerisinde kalmıştır. Burada Develi Mahallesi'nin durumu, kentsel saçaklanmanın etki hızı bağlamında düşünülebilir. Çok yakın zamanlara kadar yoğun kırsal özellikler gösteren ilgili yerleşim alanı, araştırma hattı boyunca uzanan yola sınır ilk mahalledir. Bu durum, şimdilik uzak kırsal alan olarak tespit edilen diğer mahallelerinin gelecek projeksiyonları bağlamında araştırmacılara önemli ipuçları vermektedir.

3.6. ARAŞTIRMA BULGULARININ ANALİZİ

Nitel araştırma desenine göre yürütülen bu çalışmanın yarı-yapılandırılmış mülakat soruları temelinde ortaya çıkan bulguları, bu başlık altında değerlendirilecektir. Bu kapsamda daha önce de belirtildiği üzere ilgili araştırma konusu özelinde bilgi, tecrübe ve deneyim sahibi 21 kişiyle yüz yüze yapılan görüşmeler neticesinde, 742 dakikadan oluşan ses kayıtları deşifre edilerek yazılı hale getirilmiş ve bu veriler *MAXQDA Analytics Pro 2020 (Computer- Assisted Qualitative Data Analysis Software-CAQDAS)* adlı nitel veri işleme programında kodlanarak anlamlandırılmıştır.

Bu sayede tarımsal üretim ve mülkiyetin dönüşümü bağlamında yöneltilen 15 araştırma sorusuna verilen cevaplar sistematik olarak çözümlenmiş, katılımcılara ilişkin istatistiksel veriler başta olmak üzere dönüşümün ana nedenleri, etkileyici unsurları ve sonuçlarına dair şekil, tablo ve kod haritaları çıkarılmıştır.

İfade edilen çözümler neticesinde araştırma sorularına gelen yanıtların kodlanması sonrasında üç ana tema ortaya çıkmıştır. Bunlar; *üretimde dönüşüm süreci*, *mülkiyette dönüşüm süreci* ve *dönüşüm sürecinde köyün mahalle olması* temalarıdır. Ortaya çıkan bu temalar ise kendi içerisinde kategorilere/alt kategorilere ve kodlar/alt kodlara ayrılmaktadır.

Buradan yola çıkılarak, ilgili başlıkta öncelikle seçilen örnekleme göre yüz yüze görüşülen katılımcılara ilişkin demografik bulgular analiz edilecektir. Ardından kodlamalar neticesinde ortaya çıkan görüşme bulguları ilgili tema, temaya ait kategoriler ve kodlar üzerinden sistematik bir şekilde açıklanacaktır. Bu yapılırken katılımcılardan gelen doğrudan alıntılara da yer verilecek ve bunlara dair çıkarımlar söz konusu olacaktır.

3.6.1. Katılımcılara İlişkin Demografik Veriler

Alan araştırmasında yüz yüze görüşme yapılan 21 kişiye yöneltilen demografik sorulardan yararlanılarak elde edilen cinsiyet, eğitim durumu, ilgilinin araştırma alanında geçirdiği süre ve sürdürdüğü görevde geçirdiği sürelerle ilişkin istatistiki

bulgulara aşağıda yer verilmektedir. Bu çerçevede öncelikle Tablo 6’da katılımcıların cinsiyet dağılımı ortaya konulmuştur.

Tablo 6: Katılımcıların Cinsiyet Durumu

^	Frekans	Yüzde	Yüzde (geçerli)
Erkek	18	85,7	85,7
Kadın	3	14,3	14,3
Toplam (geçerli)	21	100,0	100,0
Kayıp	0	0,0	
TOPLAM	21	100,0	

Tablo 6’ya göre, araştırmaya dahil olan katılımcıların yüzde 85,7’si erkektir. Geriye kalan yüzde 14,3’ü ise kadınlar oluşmaktadır. Gerek bu istatistiki bilgiden gerekse alanda yapılan gözlemlerden yola çıkılarak kırsal alanda tarımsal konulara ilişkin üst düzey yönetim dizgesinde kadın sayısının azlığı dikkatleri çekmektedir. Örneğin bu kapsamda, araştırma alanında yüz yüze görüşmeye konu olan 10 kırsal mahalle muhtarının tamamı erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Tarımsal üretimde önemli bir emek gücünü oluşturan kadınların yönetici pozisyonunda söz sahipliklerinin oldukça kısıtlı oluşu önemli bir sorun alanıdır.

Tablo 7: Katılımcıların Eğitim Durumu

^	Frekans	Yüzde	Yüzde (geçerli)
Doktora	1	4,8	4,8
Lisans	3	14,3	14,3
Lise	3	14,3	14,3
Ortaokul	2	9,5	9,5
Yüksek Lisans	2	9,5	9,5
İlkokul	10	47,6	47,6
Toplam (geçerli)	21	100,0	100,0
Kayıp	0	0,0	
TOPLAM	21	100,0	

Katılımcıların eğitim durumlarına ilişkin istatistiki bilgiler Tablo 7’de yer almaktadır. Buna göre tabloda belirgin katılımcıların yüzde 47,6’sı ilkokul

mezunlarından oluşmaktadır. Ortaokul, lise ve yüksek lisans mezunu olanlar yaklaşık olarak eşit oransal dağılıma sahipken, 1 katılımcı ise doktora derecesine sahiptir.

Bu çerçevede öne çıkan husus, katılımcıların neredeyse yarısının ilkökul düzeyinde eğitime sahip oluşudur. Bu oran ise büyük ölçüde muhtarlar tarafından şekillenmektedir. Çünkü görüşme yapılan 10 muhtarın 9'u ilkökul mezunu olduğunu belirtmiştir. Bu durum, üreticilerin de içinde olduğu kırsal mahallede ikamet eden kitlenin temsiline ve hak arayışlarına ilişkin önemli bir sorun alanıdır. Yönetim misyonunu yerine getiren ve önemli bir konumda olan muhtarların artık çağın gereklerine göre eğitim durumlarını daha üst noktalara taşıması önemlidir. Bu hususta yasal düzenlemeler yapılarak aday olma şartlarında da iyileştirmelere gidilmesi yerinde olacaktır.

Tablo 8: Katılımcıların Görevde Geçirdikleri Süre

	Frekans ✓	Yüzde	Yüzde (geçerli)
0-4 Yıl	11	52,4	52,4
5-9 Yıl	7	33,3	33,3
10+ Yıl	3	14,3	14,3
Toplam (geçerli)	21	100,0	100,0
Kayıp	0	0,0	
TOPLAM	21	100,0	

Katılımcıların görevlerinde geçirdikleri sürelerle ilişkin bilgiler Tablo 8'de yer almaktadır. Buna göre katılımcıların yüzde 52,4'ü görevlerinde 0 ila 4 yıl, yüzde 33,3'ü 5 ila 9 yıl, 10 yıl ve üzerinde ilgili görevinde devam edenlerin oranı ise yüzde 14,3 olmuştur. Bu sürelerden hareketle, katılımcıların bulunmuş oldukları unvanlarında belirli bir düzeyde deneyim ve gözlem yapabilecek konumda oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Katılımcıların Araştırma Alanında Geçirdikleri Süre

	Frekans √	Yüzde	Yüzde (geçerli)
Daimi	15	71,4	71,4
10-20 Yıl	3	14,3	14,3
21-30 Yıl	3	14,3	14,3
Toplam (geçerli)	21	100,0	100,0
Kayıp	0	0,0	
TOPLAM	21	100,0	

Araştırma probleminin derinlemesine analiz edilebilmesi için katılımcıların ilgili alanda geçirdikleri sürelerle ilişkin bilgiler Tablo 9’da yer almaktadır. Buna göre katılımcıların yüzde 71,4 gibi büyük çoğunluğunun araştırma alanında doğup büyüdüğü, böylece alandaki dönüşüme yönelik uzun süreli gözlem yapabildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 10 ila 20 yıl arasında yüzde 14,3 ve yine 20 ila 30 yıl arasında yüzde 14,3 olmak üzere katılımcıların uzun süreli alanda tecrübe sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Bu istatistiki bilgi, katılımcılardan gelen görüşme verilerinin derinliğine yönelik önemli bir göstergedir.

3.6.2. Üretimde Dönüşüm Süreci

Tarımsal üretimde dönüşüm sürecini anlamlandırmaya dönük olarak katılımcılara aşağıdaki sorular yöneltilmiş ve bu çerçevede üretimde dönüşüm temasını oluşturan kategoriler ve kodların neler olduğunun ortaya çıkarılması hedeflenmiştir:

- *Kırsal alanlarda tarımsal üretimin dönüşümü konusunda ne düşünüyorsunuz? Geçmişten günümüze tarımsal dönüşüm konusunda nasıl bir süreç yaşandı? Sizin bu konudaki gözlemleriniz nelerdir?*
- *Tarımsal üretimde ürün deseni, kullanılan yöntemler ve ürün girdileri gibi konularda yıllar içerisinde nasıl bir farklılaşma yaşanmaktadır?*
- *Tarımsal üretimi sürdüren üreticilerin yapısı/niteliği konusunda ne tür değişimler gözlemlediniz?*

- *Bitkisel ve hayvansal üretimde küçük üreticiliğin (aile üreticiliği) rolünde nasıl bir farklılaşma olduğunu düşünüyorsunuz? Bu farklılaşmanın nedenleri nelerdir?*
- *Tarımsal üretime yönelik verilen desteklerin tarımsal üretimin dönüşümü üzerindeki etkileri nelerdir? Ekonomik destekler tarımsal üretimin sürdürülmesi amacıyla uygun olarak kullanılmakta mıdır?*
- *İlçe Tarım, Ziraat Odası ve Tarım Kredi Kooperatifleri tarımsal üretimin sürdürülebilirliğinde bir rol üstlenmekte midir?*

Böylelikle üretimde dönüşüm süreci, araştırmanın üç temasından ilki olmuştur. Bu tema kendi içerisinde dönüşümün nedenleri, dönüşüme etki eden unsurlar ve dönüşümün sonuçları olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan dönüşümün nedenleri kategorisi, görüşme sorularının kodlanması neticesinde, nedenlere ilişkin 16 alt kodu ihtiva etmektedir.

Dönüşüme etki eden unsurlar kategorisi ise tarımsal destekler, ana odaklar ve kurum faaliyetleri olarak üç kodu ortaya çıkarmakta, bunlar da kendi içerisinde alt kodlara ayrılmaktadır. Son olarak dönüşümün sonuçları kategorisi ise üretim yapılarının farklılaşması kodu altında 6 alt koda ayrılmaktadır. Dolayısıyla bu başlık altında ifade edilen kategori ve kodların açıklanmasına geçilecektir.

3.6.2.1. Dönüşümün Nedenleri

Tarımsal üretimde yaşanan dönüşüm sürecinin nedenlerine ilişkin görüşler, katılımcılar tarafından çok boyutlu bir şekilde ortaya koyulmuştur. Bu kapsamda, öncelikle nedenlere ilişkin katılımcı görüşlerinin dağılımı tabloya dökülmüştür. Burada hangi nedensel koda hangi katılımcı grubunun ne sıklıkla değindiği yer almakla birlikte, ilgili kodların ve katılımcıların toplam sıklık dağılımı da verilmiştir.

Tablo 10: Dönüşümün Nedenlerine İlişkin Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı

Kod Sistemi	MUHTARLAR	KOOPERATİFLER	ODALAR	KAMU KURUM YÖNETİCİLERİ	TOPLAM
TARIMDA ÜRETİM VE MÜLKİYET DÖNÜŞÜMÜ				1	1
A-ÜRETİMDE DÖNÜŞÜM SÜRECİ					0
Üretimde Dönüşümün Nedenleri					0
Üreticiler arasında dayanışmaya engel iç çekişmeler		1	1		2
Yenilikçi arayışlar ve bilinçli üretimde eksiklik		4	1	3	8
Üretim planlamasının olmaması	2	2	2	1	7
İthalat baskısının artması			1	5	6
Tarımda mekanizasyonun artması			1	1	2
Tohumların hibritleşmesi	3	2		4	9
Üretici-tüketici arasındaki tüccarların manipülasyonları		5	1	1	7
Ürünlerin pazarlanmasında tüccar tekeli			2	3	5
Kota uygulamasına geçilmesi	3	2		2	7
Fiyat ve gelir belirsizliklerinin artması		2			2
Üretici kooperatiflerinin başarısız yönetilmesi			1	3	4
Dışarıdan işçi göçü	2	2		1	5
Tarımsal üretimin şirketleşmesi ve finansallaşması	3			1	4
Gelirlerin azalması	11	2	1	2	16
İklim koşullarının etkisi	1			3	4
Girdi maliyetlerinin artışı	17	4	2	4	27
TOPLAM	42	26	13	35	116

Genel hatlarıyla Tablo 10 incelendiğinde, farklı sıklıklarda olmak üzere dönüşümün nedenlerine ilişkin 16 kod olduğu görülmektedir. Bunlar, tüm katılımcı grupları tarafından gelen verilere göre toplamda 116 defa vurgulanarak kodlanmıştır. Katılımcı gruplarına göre sıklıklar ise her sütun içerisinde yoğunluğa göre açık mavi renkten koyu kırmızıya olmak üzere gösterilmiştir. Böylelikle muhtarlara göre en çok kodlanan dönüşüme ilişkin neden, 17 vurguyla *girdi maliyetlerinin artışı*dır. İkinci sırada ise 11 vurguyla *gelirlerin azalması* gelmektedir. Bunu sırasıyla *tarımsal üretimin şirketleşmesi ve finansallaşması* (3), *tohumların hibritleşmesi* (3) ve *kota uygulamasına geçilmesi* (3) izlemektedir.

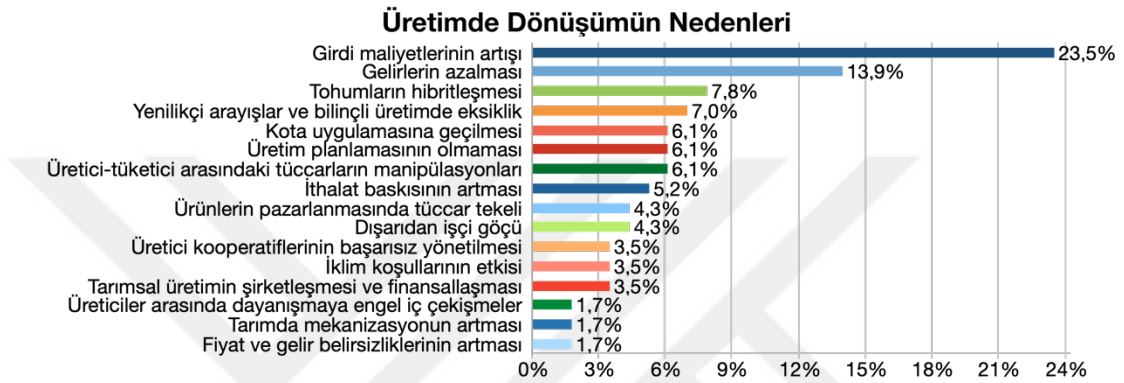
Diğer bir grup olan kooperatiflere göre dönüşümün nedenleri arasında en çok vurgulanan *üretici ile tüketici arasındaki tüccarların manipülasyonları kodu* (5) olmuştur. Bunu *girdi maliyetlerinin artışı* (4), *tarımsal üretimde yenilikçi arayışlar ve bilinçli üretimde eksiklik* (4) kodları izlemektedir.

Odalar ise dönüşümün nedenlerine ilişkin olarak *üretim planlamasının olmaması*, *ürünlerin pazarlanmasında tüccar tekeli kurulması* ve *girdi maliyetlerinin artışı*na (2) eşit ağırlık vermiştir.

Alanda araştırma konusuyla muhatap kurumların yöneticilerine göre ise *tarımsal ürün ithalatı* 5 kodlamayla nedenler arasında ilk sırada gelmekte, onu sırasıyla *girdi maliyetlerinin artışı* (4), *tohumların hibritleşmesi* (4), *iklim koşullarında değişimler* (3) ve *yenilikçi arayışlardaki eksiklikler* (3) kodu izlemektedir.

Katılımcı gruplar arasında farklı sıklıklarda kodlanan nedenler ortaya konulmuş olsa da araştırmanın bütünlüğü içerisinde ortak vurgulara ilişkin istatistiki sonuçlar Şekil 5'te yer almaktadır. Nedenlere ilişkin tüm katılımcıların kodlama sıklığına göre sıralanan bu veriler açıklanırken oransal dağılım yanında ilgili nedene bağlı kodlanmış katılımcı ifadelerinden de yararlanılacaktır.

Şekil 5: Dönüşümün Nedenlerine İlişkin Kodların İstatistiği



Girdi Maliyetlerinin Artışı

Üretimde dönüşüm, katılımcılardan gelen verilere göre birkaç neden etrafında açıklanabilir olmaktan uzaktır. Çok boyutlu bir değerlendirmeye yaklaşılın bu konuya ilişkin Şekil 5'e göre oransal dağılımlarda yüzde 23,5 ile *girdi maliyetlerinin artışı* ilk sırada gelmektedir.

Tüm katılımcılar tarafından 27 defa vurgulanan bu kod, yıllar içerisinde üreticilerin gerek farklı ürünlerin yetiştirilmesine geçişlerinde gerek ürettikleri ürünlerin miktarlarını artırıp azaltmalarında ve hatta o ürünün üretiminden vazgeçmelerinde oldukça önemli olmuştur. Bu çerçevede girdi maliyetlerinin artışının üretimde dönüşüme isabet eden yönüne ilişkin katılımcılardan gelen doğrudan alıntılar aşağıda yer almaktadır:

Girdiler eskiden bu yana oldukça artan bir maliyet getiriyor üreticiye, örneğin 3 TL'ye alınan bir girdi çok kısa bir süre içerisinde 30 TL düzeyine çıkabiliyor. Buna karşın üreticinin ürettiği bir mal aynı artış düzeyini göstermiyor. Yani üreticinin mali aynı kalırken sanayicinin mali sürekli artış gösterdi, keza akaryakıt fiyatları oldukça yüksek boyutlara ulaştı. Traktöre mazot alamayacak noktaya gelip yollarda kalan çok kişi biliyorum. Neden? Çünkü 2001 yılında ürettiğimiz salatalığın kilogram fiyatı 0,25 TL iken 2021 yılına geldiğimizde yeri geldiğinde 0,20 TL'ye

salatalık veriyoruz. Örneğin üre gübresinin ton fiyatı geçen yıl 1750 TL idi, bu sene 3500 TL'ye yükseldi. Geçen yıl dolar fiyatındaki artış yüzünden zam geldiği söylendi ama bu yıla geldiğimizde dolar fiyatının artışından çok daha fazla bir artış yaşandı piyasada, bunun da nedeni karaborsacılığın yaygınlaşıyor olması. (K12, Kooperatif)

K12'nin ifade ettiğine göre süreç içerisinde üretimde kullanılan girdi maliyetleri sürekli bir artış eğilimi içerisinde olmuştur, fakat burada daha önemli olan husus, girdi maliyetlerindeki artışın gelirlerdeki artışın üstünde seyretmesidir. Özellikle son yıllarda bu artış daha da dramatik bir hal almaya başlamıştır. Örneğin bu görüşmenin yapıldığı 2021 yılı içerisinde K12'nin ifade ettiği Üre gübresinin ton fiyatı 3500 TL'den 2022 yılına gelindiğinde 14.250 TL'ye kadar artış göstermiştir. Gübre, tarım ilaçları, tohum ve yakıt maliyetleri, bu dramatik artışta üreticiye çok büyük bir yük getirmektedir. K20'ye göre ise girdi maliyetlerindeki artış, tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini de tehdit eden önemli bir sorundur;

Ürün girdileri biliyorsunuz çok pahalılaşmaya başladı. Üretici, hani attığım taş ürküttüğüm kurbağaya değişiyor mu diye sorgulamaya başladı. Açıkçası birçok insan vazgeçtiğine göre ve ürününü döktüğüne göre orta ve uzun vadede girdi maliyetleri tarımsal üretim sürdürülebilirliği adına büyük bir risk teşkil etmeye başladı diyebilirim. (K20, Kamu Kurum Yöneticisi)

Girdi maliyetlerinin artışının hayvancılığa bakan yönüne ilişkin bir başka ifadede: “Zaten şu anda mazot pahalı, gübre pahalı köylü bu yüzden ekmeden dikmeden vazgeçti. Bizim burada zaten hayvancılık da bitti. Eskiden her evde hayvan bakılır, herkeste süt olurdu ama şimdi artık böyle bir şey yok” (K4, Muhtar) görüşü yer almaktadır. Buna göre girdi maliyetleri hayvancılığın azalması üzerinde de önemli bir sorun alanı olarak yer bulmaktadır.

Tüm giderlerimiz igneden ipliğe aynı yerde değil, böyle olunca ayakta durmak zorlaşıyor. Traktöre 100 lira mazot alıyoruz, aman bitmesin diye akşamı zor çıkarıyoruz. Yatla gelene düşükten mazot verilirken çiftçiye yüksekten verilmesi kabul edilecek bir şey değil. Ben eskiden traktörde hararet göstergesinden başka bir şeye bakmazken şimdi gözüm yakıt göstergesinde. (K1, Muhtar)

K1 ise üretim girdilerinde önemli bir yer tutan yakıt maliyetlerine gönderme yaparken devletin denizcilikte olduğu gibi kendilerine de bu konuda pozitif ayrımcılıkta bulunması gerektiğinin altını çizmektedir.

Gelirlerin Azalması

Şekil 5'e göre dönüşümün nedenleri arasında ikinci sırada ise yüzde 13,9'luk oranla *gelirlerin azalması* gelmektedir. Tüm katılımcı görüşlerinde, gelirlerin azalması konusu 16 defa kodlanmıştır. Tarımsal üretimde gelirlerin azalması ya da aynı düzeyde kalması bir üst kodda belirtilen girdi maliyetlerinin karşılanmasında zorlukları ortaya çıkarmakta, dahası üretimin devamlılığı için üreticilerin temel motivasyonları üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Bu koda ilişkin katılımcı görüşleri, konunun anlaşılmasında önemlidir.

Gelirlerin azalması konusunda geçmiş dönemle karşılaştırmaya *“tütüncülük yaparken üretici tütün parasıyla ev yapıyordu, traktör alıyordu, oğlunu evlendirebiliyordu şimdi ise seradan hiçbir şey yapılamıyor. Üreticiler günden güne eriyor. Eskiden anne ve baba evde bir haneye bakıyordu şimdi bir evde herkes çalışıyor ama yine doğru düzgün gelir elde edilemiyor (K4, Muhtar)* ifadesi bir örnektir. Buna göre üreticiler, bugüne gelen birikimleri ya da gayrimenkul edinimlerinin daha çok tütüncülük yapılan 2000'ler öncesinden kaldığını vurgulamışlardır.

Tütüncülüğten bu yana bir adım ilerleme yok. Aile çiftçiliği azalarak da olsa devam ediyor ama insanlar para kazanamadıklarından dolayı örneğin bir sosyal hayatı bile yok. Serada ürün bittiği zaman para da bitiyor. Köyümüzde hayvan işiyle uğraşan pek yok, toplansa 15-20 ailede ancak hayvancılık yapılmaktadır. Eskiden başlarda tütüncülük para ediyordu, bugünkü birçok kazanımımız o dönemlerden geliyor, sonraki dönemlerde daha da kötüye gitti. Yani bugün bu çevrede gördüğün traktörler yapılan evler çoğunluğu tütün zamanından kalma. İnsanlar seradan 1 kuruş para kazanıp birikim yapamadı. (K9, Muhtar)

K9'un ifadelerinden de anlaşılacağı üzere üretim gelirlerinde azalma uzun erimli bir sürecin çıktısı olarak kabul edilmelidir. Bu alıntılarda üretim deseni olarak tütüncülük vurgusu, salt ürün çeşidinin bir getirisi üzerinden yorumlanmak yerine dönemselsel bazda uygulanan politikalara göndermeyi de içermektedir. Dolayısıyla dönemselsel olarak eskiye vurgu ön plana çıkmakta, üreticinin gelirlerinin azalmasına yönelik dönüşümü anlamlandırmada işlevsellik içermektedir.

Gelinen noktada çiftçi tarım yapmak istemiyor, birçoğu köylerden şehirlere gidebilmek için fırsat kolluyor, yerlerini satıyor hatta kendi sattığı yerde bekçi olmayı bile düşünebiliyor yeter ki geliri net olsun diye. Dolayısıyla gelir konusu, bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu ve tarımın dönüşümünü yönlendiren ana nedenlerden biri. (K14, Kooperatif)

En nihayetinde gelirlerde azalmanın kırsal alanda tarımsal dönüşümün tetiklenmesinde oldukça önemli bir neden olduğu, zincirin bir halkası olarak bu konunun dönüşüm sürecinde diğer bağlamları da doğrudan etkilediği açıkça ortaya konulmuştur.

Tohumların Hibritleşmesi

Şekil 5'e göre dönüşümün nedenleri arasında yer alan ve yüzde 7,8'lik sıklıkla dile getirilen üçüncü kod, tarımsal üretimde kullanılan *tohumların hibritleşmesi* üzerinedir. Tohumların hibritleşmesi üreticiler açısından olumsuz bir durum olarak ifade edilmektedir. Görüşmelerden elde edilen deşifrelerde bu konu 9 defa kodlanmıştır.

Üretim girdileri ki örneğin bunların en başında gelenlerden olan tohumlar, eski durumda değiller. Daha çok verimliler ama bunu çok kısa bir süre içerisinde vermeye programlanmışlar. Hibrit tohum dediğimiz bu tohumlar, gitgide üreticiyi daha fazla satın almaya zorluyor, çünkü sezonda bir ekim ile giden tohum çeşidi artık bu kadar uzun ömürlü değil. İki ekim en azından yapılması gerekiyor. Yani Nisan ayında diktiğimiz salatalık, aralık ayına kadar verim yapıyordu. Şimdi böyle değil temmuz ayında ömrü bitiyor. Genleriyle oynanmış tohumlar üretici üzerinde büyük maliyet baskısı oluşturmaya başladı gittikçe. (K12, Kooperatif)

K12'nin de ifade ettiği üzere üretim girdilerinden önemli bir kalemi oluşturan tohumlar git gide önemli bir maliyet unsuru olmaktadır. Örneğin seracılık özelinde üretime başlayan üreticiler, ilk başlarda hibrit tohum olarak aldıkları salatalık çeşitlerini kendileri fide haline getirip dikime hazır ederlerken, zaman içerisinde bunu yapamaz olduklarını, çünkü artık ettikleri tohumların verimlerinin ve ömürlerinin azalıyor olduğunu gördüklerini ifade etmişlerdir. Böyle olunca firmalar tarafından hazır olarak getirilen, kabak sebzesi köküne aşılınmış salatalık fidelerini almaya mecbur kaldıklarını dile getirmişlerdir. Böyle yapsalar da dikilen fideler zamanla daha kısa süre verim yapar hale gelmiş, ürün zararlılarına karşı da güçsüzleşmiş ve böylece aynı sezonda ayrı bir fide siparişi vermek zorunda kalmışlardır. Bu durum üreticilerin girdi maliyetlerini artırıcı ve bu alanda fide üretimi yapan firmalara bağımlı olmalarını sağlayıcı bir noktaya evrilmiştir.

Tohumların hibritleşmesiyle tarımsal üretimin çevre üzerinde ek bir baskı unsuru oluşturduğuna yönelik görüşler de ifade edilmiştir. Örneğin K20'ye göre, “tarımsal üretim konvansiyonel hale geldikçe tohumlar hibritleştikçe hassasiyetler

arttı. Hastalık zararlılara karşı her geçen gün ürünlerin bağışıklıkları azaldı. Bu yüzden daha çok ilaç atılır hale gelindi ve daha çok ilaç attıkça toprağa daha çok zarar verilmeye başlandı.” (K20, Kamu Kurum Yöneticisi). Buna göre hibrit tohum modelinde yüksek verimin temini için yoğun gübre ve kimyasal kullanımı bir yönüyle üreticiler açısından maliyetlerin artışı getirirken, çevre boyutuyla da sürdürülebilirlik perspektifinden uzaklaşmaya neden olduğu anlaşılmaktadır.

Yenilikçi Arayışlarda ve Bilinçli Üretimde Eksiklik

Üretimde dönüşüme ilişkin katılımcıların yüzde 7 sıklıkla üzerinde durduğu bir diğer neden, *yenilikçi arayışlarda ve bilinçli üretimde eksiklik* olduğuna yöneliktir. Yenilikçi arayışlar, üreticilerin çağın ve piyasanın koşullarına göre kendilerini geliştirmelerine, gelirlerini artırmada stratejik ürünlerin üretimine odaklanabilme yeteneklerine gönderme yapmaktadır. Aynı zamanda yapılan tarımsal üretimin geleneksel deneme yanılma usulü yerine, gerektiğinde danışmanlık alarak sürdürülmesi de bu kod kapsamında öne çıkmaktadır. Bu çerçevede öne çıkan görüşler aşağıda yer almaktadır.

Buradaki üreticiler eskiden beri sürdürmüş oldukları ve başarısız olmuş oldukları alışkanlıklarını hala devam ettiriyorlar. Yani sebzeçilik, tütüncülükten sonra burada yaygın yapılmaya başlandı ve üretilen türler aşağı yukarı hiç değişmedi, aynı ürünler üretiliyor ve fiyatları düşük olmasına rağmen farklı bir arayışa geçiş dinamiği oluşturulamadı. Örneğin Selçuk ilçesinde üreticilerin meyveciliğe geçişi ve kendi aralarında belediyenin de desteği ile birlik olmaları karşısında gelir kapılarını arttırdıkları görüyorum. Ama bu alanda üreticilerin olaya günlük baktıkları bir durum söz konusu. (K12, Kooperatif)

20 yıl önce salatalık burada ilk yapılmaya başlandığında salatalıklar gübre çuvalı gibi büyük poşetlere toplanıp satılıyordu, günümüzde de yine aynı şekilde toplanıp, kamyonlarla salatalık satılıyor. Bu devirde doğru mu bu yöntem? Yani markalaşmadan zor aile üreticisinin yükselmesi. Çünkü bir kere piyasada rekabet söz konusu ve öne çıkacak şekilde üretim yöntemleri, pazarlama şekilleri geliştirmeleri lazım. (K15, Oda)

Dolayısıyla üreticilere düşen sorumluluklar bağlamında da bazı konuların olduğu ve bunlarda ilerleme kaydedilmediği görülmektedir. Kırsal alanda üreticilerin yenilikçi girişimlere ilişkin motivasyonlarının güçlendirilmesi, ürünlerin piyasaya sunulmasında daha etkili metotlara geçilmesi bu kod kapsamında vurgulanmaktadır. Ancak yenilikçi arayışlara geçiş ya da teknolojiyle daha entegre bir üretimin yapılmasının da ek maliyetler ortaya çıkaracağı, halihazırda üreticinin yoğun bir maliyet altında olduğu da ortaya konulmaktadır. Bunu örnekleyen K19; “*mesela*

görüyoruz bazı yerlerde. Teknoloji adına adam alttan ısıtma yapıyor, bilmem ne yapıyor bir sürü şeyler. Ama bu tip yüksek maliyet isteyen teknoloji kullanımını şu an köylü, çiftçi yapamaz. O sistemi kuramaz. O da bir maliyet olarak eklenecek ki zaten halihazırdaki maliyetlerin altından kalkılamıyor” (K19, Kamu Kurum Yöneticisi) diyerek üreticinin içinde bulunduğu açmazı ortaya koymuştur.

Kota Uygulamasına Geçilmesi

Araştırma alanında katılımcıların bir dönüşüm nedeni olarak gördüğü diğer bir husus ise hayata geçirilen *kota uygulaması*dır. Nedenlere ilişkin kodlama sıklığında üst sıralarda yer alan bu kod, üreticilerin 2000’li yılların başlarına kadar alanda sürdürdükleri tütün üretiminden mecburi olarak vazgeçmelerinde başı çeken nedenler arasındadır. Tütün üretimine ilk olarak 1994 yılında getirilen kota ile ailede yer alan birey başına belirli bir ekim alanı izni tanınmaya başlanmış, bu durum küçük aile düzeninde üretim yapan üreticilerin daha da az üretim alanı iznine sahip olmalarına neden olarak gelirlerinde dramatik azalmaları beraberinde getirmiştir. Böylece bu aileler, zorunlu olarak örtüaltı üretim gibi başka desenlere geçmek zorunda kalmışlar, yeni düzene geçiş yapamayacak düzeyde sermaye birikimi olmayan aileler ise topraktan koparak kentte farklı iş kollarında hayata tutunmaya çalışmışlardır.

Burada tarımsal üretimin dönüşümünde tütüncülüğten sebzeciliğe geçiş zorunlu durum eksenli oldu, çünkü devletin tütün üretimine bir kota getirmesi söz konusuydu, böyle olunca insanlar mecburen yaptıkları üretimi değiştirmek zorunda kaldılar ve örtüaltı üreticiliğine geçtiler. (K12, Kooperatif)
2002 yılında ortak 57. Hükümetin aldığı kararlar tarımsal üretimin dönüşümünde oldukça etkili oldu. Üretim düştü. Bugün tarımsal ürünlerin bazılarında dışa bağımlı hale gelmemizde bu sınırlamalar oldukça etkili oldu. Şimdi dışardan pamuk ve tütün ithal ediyoruz. (K17, Kamu Kurum Yöneticisi)

Burada üzerinde durulması gereken diğer bir husus, tütün üretiminde kota uygulaması yanında, devletin tarımsal ürün piyasasındaki ağırlığını özel sektöre devretmesi ve stratejik ürünlere ilişkin destekleme alımlarından vazgeçmeye başlamasıdır. Örneğin bu bağlamda, ilk olarak 1986 yılında 1. Özal Hükümeti tarafından çıkarılan 3291 sayılı yasayla devletin tütün alanında tekel konumu kaldırılarak bu alanda faaliyet gösteren başta yabancı özel firmaların alana inmesinin önü açılmıştır. Diğer taraftan K17’nin de vurguladığı üzere, bu konuda en radikal dönüşüm, 57. Hükümet tarafından 2002 yılında çıkarılan 4733 sayılı yasayla

gerçekleşmiştir. Buna göre Tekel özelleştirilmiş, tütün üretimindeki devlet desteği ortadan kaldırılmıştır. Devletin bu alandan ani çekilişi ve üreticinin buna hazır olmaması, ayrıca üreticileri devlet dışında destekleyecek bir yapılanmanın bulunmaması tütün tarımının terk edilmesine neden olmuştur (Karabacak, 2017: 47). Dolayısıyla tarım sektöründe henüz ilkel üretim yapısının varlığı koşullarında, üreticilerin serbest piyasada kendi başlarına bırakılması, verimlilik artışı tesis etmekten ziyade dışa bağımlılığı artırıcı bir rol üstlenmiştir (Kepenek, 2012: 385).

Üretim Planlamasının Olmaması

Şekil 5'te yer alan nedenlere ilişkin diğer bir kod *üretim planlamasının olmamasıdır*. Oransal olarak yüzde 6,1 ile 6. sırada yer alan bu kod, tarımsal üretime konu olacak ürün desenlerinin ve üretim alanı miktarının plansız olarak belirlendiğini izah etmektedir. K14 ve K11'in de aşağıda ifade ettiği üzere üretimin plansız ve kulaktan dolma bilgilere göre belirlenmesi, üretim gelirlerinin azalmasında oldukça etkindir.

Şimdi burada çiftçi 10 lira masraf yaptı, aldı tohumunu gübresini her şeyini, 20 lira kazanıyor. Bunda hiçbir sıkıntı yok. Ertesi yıl o dönem geldiğinde komşu diyor ki ya işte şu çiftçi bir deli para kazandı geçen yıl, biz de marul yapalım, marulda para var. Bu sefer ne oluyor? Eskiden 5 kişi bunu yaparken sonra yüz kişi marul dikmeye başlıyor. Arz talep dengesi bozuluyor. Bu sefer ne oldu, batıyorlar. Batınca diyorlar ki ya geçen yıl patlıcan yapan kazanmıştı, herkes patlıcana dönüyor. Maruldan başka imkanı olmayan adam marula devam ettiğinde gene para kazanıyor. Öümcek Ağı Teoremi gibi sürekli dönen kısım o. Çiftçi maalesef bu mantıkta. (K14, Kooperatif)
Bu noktada en önemli sorun aslında ürün planlamasının olmaması. Üreticiler ürün planlaması yapamadığı için diktiği mal ne kadar para yapacak ve ne kadarını satabileceği noktasında hiçbir bilgi sahibi ve öngörü sahibi olamıyor. Yani bir sezonda hangi üründen burada ne kadar az olacağı belirsiz bir durumda. Bu sebeple şimdiye kadar deneme yanılma sistemi ile tarımsal üretim yürütülmeye çalışılıyor. (K11, Kooperatif)

Katılımcıların yukarıda üretimde plansızlık üzerine ortaya koyduğu görüşler, aynı ürüne yönelik belirli yıllarda yoğunlaşmaların yaşandığına, bunun ise geçmiş yıl endeksli bakış açısıyla hareket etmeleriyle oluştuğuna işaret etmektedir. Talebi aşan ürün miktarı ise üreticilerin gelirlerinde azalmaları beraberinde getirmektedir. Bu konuda ortak vurgu, üretilecek ürünün ve miktarın tespitinde yönlendirmenin eksikliği üzerinedir.

Üretici-Tüketici Arasındaki Tüccarların Manipülasyonları

Üretimdeki dönüşüm sürecinde bir başka neden ise *üretici ile tüketici arasında mal akış diyagramını tesis eden tüccarlar* konudur. Şekil 5'te görüleceği üzere katılımcılar tarafından yüzde 6,1 sıklıkla ortaya konulan bu neden, alanda tarımsal ürün alımı yapan tüccarların piyasa bozucu etkilerini açıklamaktadır. Alandaki tüccarların, üretici-tüketici arasında fiyat manipülasyonları yaparak gerek üretici gerekse tüketici açısından bozucu etkilerde bulundukları tespit edilmiştir.

Kendi aramızda bir yaş sebze-meyve kooperatifi oluşturulması söz konusu oldu ve uzun süre de ayakta kalmaya çalıştı. Fakat son dönemde bu yapı dağılma sürecine girdi. Dağılma sürecinin arkasındaki neden ise üreticilerin kendilerine 10 kuruş fazla fiyat teklif eden tüccara ürettiği ürünü vermesi. Yani tüccar bilinçli olarak bir süreliğine kooperatife göre yüksek fiyat teklif ederek kooperatifin üyelerini kendisine çekmeyi başardı, böyle olunca da kooperatif dağılma süreci içerisine girdi. Daha doğrusu tüccar kendisine rakip olabilecek üretici birliklerine karşı bozucu bir politika işletti. Kendisine rakip olan birliği dağıtınca da bu sefer piyasa fiyatının altında fiyatlar vermeye başladı üreticiye çünkü tekel olmaya başladı. (K12, Kooperatif)

...kooperatif zayıflayınca bu sefer tüccar o kişinin malını almıyor veya ucuz alıyor ya da parasını çarpıyor. Aslında amaç oradaki birliği dağıtabilmek. Birliği dağıtıncaya kadar, dağıtıktan sonra zaten işler istediği gibi geliyor. Bizim çiftimiz çok oportünist, değişimlere hızlıca cevap verip, kısa dönemli kısa vadeli hızlı karar alıp dönebiliyor. Tüccar çok insafsız. (K18, Kamu Kurum Yöneticisi)

K12 ve K18 tarafından örneklendirilen bu durum, özellikle sahadaki tüccarların fiyat manipülasyonlarıyla birlik olmaya çalışan üretici kooperatiflerini nasıl zayıflatmaya çalıştığını, bu yönde başarılı olduktan sonra da yalnızlaşan üreticilerin karşısında tekel konumuna geldiklerini açıklamaktadır. Alanda tüccarların bu faaliyetleri, sağlıklı fiyat oluşumlarını bozucu, üreticiyi çoğu zaman düşük fiyattan ürün satmaya zorlayıcı, tüketici boyutuyla ise pazarda olması gerekenin üstünde fiyatlamalara neden olucu etkiler ortaya çıkarmaktadır.

Bu etkilerin neticesinde ürünlerin pazarlanmasında tüccarlar tekel konumuna ulaşmaktadırlar. Katılımcıların verdiği örneklerden anlaşılabacağı üzere yalnızlaşan üreticinin ürün pazarlamasında tek birliği olan kooperatiflerin dağıtılması çabası da buna yöneliktir. Diğer bir ifadeyle pazarlama ayağında üreticiyi kendisine bağımlı hale getirme düşüncesidir. Bunu gerçekleştirdikten sonra alanda istediklerini dayatıcı aksiyonlar da alabilmektedirler. K18'in ifadesi buna yöneliktir; *“örneğin bir çiftlik var burada, iki bin ineği olan. İnanılmaz bir tesis, bir süt işleme firması, onları dize getirmek için tüccar iki gün sütlerini almadı. Süt sağıldıktan sonra beklemez, belirli*

de bir tank kapasiteleri var haliyle sütü mecbur döktüler. Yani bir türlü bakanlık bu konuda düzenleyici yapıdaki rolünü oynayamıyor (K18, Kamu Kurum Yöneticisi). Bu ifadeler, üreticiler üzerinde tüccar baskısını göstermek için oldukça çarpıcıdır. Dolayısıyla üreticinin ürününü tüketiciyle buluşturma noktasında yalnız kaldığı, bu durumun gelirlerde azalmaya ve üretimden vazgeçmeye giden süreçte kapı araladığı anlaşılmaktadır.

Dışarıdan İşçi Göçü

Şekil 5'e göre dönüşüm sürecinde diğer bir konu *işçi göçüyle* ilgilidir. Buradaki göç konusunun tarafı olarak özellikle Suriye'den gelen sığınmacılar öne çıkmaktadır. Bu kimseler kentlerde birçok iş kolunda çalıştığı gibi kırsal alanlarda da tarımsal üretimde yer almaktadırlar. Bu durum ise K2'nin (Muhtar) verdiği; *“şimdi Suriyeliler gelince buradaki vatandaş onlara göre daha ucuz çalışamadığı için tarımsal üretimin dışında kalıyor”* ifadesiyle ortaya koyulmaktadır.

Bir başka örnekte; *“yevmiyeci tutmuyordum, kendim işliyordum tarlada önceden. Ama şimdi 20 dönüm yapmaya başlayınca mecbur işçi çalıştırıyoruz. İşçiler de genelde şu anda yüzde 70- 80 Suriyelilerden oluşuyor. Doğudan işçi eskisi gibi fazla gelmiyor”* (K3, Muhtar) ifadesi yer bulmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki dışardan işçi göçü tarımsal üretimde önemli bir yer edinmiştir. Suriyeli sığınmacıların daha düşük ücretlere çalışabiliyor olması ise aynı alanda toprağı olmayıp yevmiyeci olarak çalışanları olumsuz etkilemiştir. Bu durum, işçi göçü öncesi alanda yevmiyeci olarak çalışan topraksız köylülerin, kırsal alan dışında başka işlerde iş aramalarına neden olarak kente göç etmelerine sebep olmuştur.

K3'ün örneğinde diğer bir konu, tarımsal üretimde daha önceden doğu kökenli vatandaşların göçle gelip yevmiyeci olarak çalışmaya başlaması üzerinedir. Bu şekilde dışardan gelerek ücretli çalışmaya başlayan kişiler, süreç içerisinde aynı alanda önce kiracı olmuşlar, devamında ise kiracı oldukları toprağı satın alarak, ilgili alanda tarım işçiliğinden mülk edinim düzeyine geçmişlerdir. Dolayısıyla araştırma alanına yirmi yıl önce göçle gelen birçok doğu kökenli aile, burada yer edinimi gerçekleştirmişler, kendileri işçi çalıştırmaya başlamışlardır. Tarımsal üretimde sosyolojik açıdan bir dönüşüm yaşandığı da böylelikle gözler önüne serilmektedir.

İthalat Baskısının Artması

Üretimde dönüşümün nedenleri arasında yer alan *ithalat baskısının artması* ise başka bir koddur. Şekil 5'te yer alan bu kod, katılımcıların ortak vurgularından yola çıkılarak oluşmuştur. Sıklık olarak yüzde 5,2 ağırlığa haizdir. Bu kapsamda, süreç içerisinde üreticilerin yurtdışı kaynaklı ürün ithalatından dolayı büyük bir ekonomik baskı yaşadıkları, bu durumun uzun vadede tarımsal üretimin devamlılığı için büyük bir tehdit oluşturduğu alandan gelen verilerle ortaya konulmuştur.

Türkiye'de et ithalatı 2010 yılında başladı. Sebebi şuydu; 2008 yılında bir süt krizi yaşandı Türkiye'de. Sütün litre fiyatı 80 kuruştan 40 kuruşa düştü. O yıl bakanlığın kayıtlarında yaklaşık 1 milyon baş anaç inek kesildiği yer aldı. Resmi kayıtlar dışında ne kadar kesim oldu bilmiyoruz. Bir milyon büyük başı düşünelim. Bunların teorik olarak 500 bin tane dişi, 500 bin tane de erkek buzağısı olur. Yani dokuz ay, on ay sonra o kadar buzağısı olacağı kabul edilir. O 500 bin doğamayan dana, şu anda bizim yaşadığımız et krizi ve ithalatının sebebidir. Dolayısıyla kesilen 1 milyon anaç inek bu alanda büyük bir kırılmayı beraberinde getirdi ve o yıl bir nesil koptu (K18, Kamu Kurum Yöneticisi)

Üretimin dönüşümü sürecinde burada pamuk üretiminde yaşanan azalma söz konusu oldu. Bunun nedeni ise aslında devlet politikalarıyla ilgiliydi, çünkü pamuğun ithal edilmesi hız kazanmıştı ve böyle olunca yerli üretim pamuk konusunda savunmasız hale geldi. Dolayısıyla bu bölgede pamuk üretiminden vazgeçilmiş oldu, bunun yerine mısır üretimi girdi. (K21, Kamu Kurum Yöneticisi)

K18 ve K21'in ifade ettiği üzere ithalat baskısı, yerli üretici üzerinde geri döndürülmesi zor hasarlar açmaktadır. Özellikle hasat zamanlarına denk gelen ürün ithalatları, yüksek girdi maliyetleriyle ürününü üretip pazara çıkarmaya hazırlanan üreticilere büyük darbe indirmektedir. Dolayısıyla tarımsal ürünlerin ithalatında gümrük vergilerinin sıfıra indirilmesi oldukça önemli bir sorun alanı olarak vurgulanmaktadır. Böyle olunca iç pazardaki yerli tarım üreticileri ürünlerin pazarlanmasında oldukça haksız rekabet içerisine girmekte ve tarımsal ürünlerin arzında kaçınılmaz olarak uzun vadede azalmalar söz konusu olmaktadır.

Üretici Kooperatiflerinin Başarısız Yönetilmesi

Üreticilerin kurmuş oldukları kooperatiflerin yönetim düzeyinde başarısız neticeler elde etmesi de şekil 5'te yer alan nedenler arasındadır. Tüccarlar karşısında üreticiyi koruyup kollayacak şemsiye görevi gören bu üretici birliklerinin, liyakatten ve gerekli aksiyonları almaktan yoksun yöneticilerinin birliği açmaza götürdüğü alandan gelen verilerle anlaşılmaktadır.

Kooperatifleşme konusunda bir geriye gidiş söz konusu. Menderes kırsalında şu an bir üretici kooperatif aktif olarak çalışıyor. Onun dışında daha önce kurulup dağılma süreci içine girenler oldu, geçmişte mutlaka üreticilerin kooperatifleri vardı. Hepsi battılar, çünkü kooperatifin kuruluş mantığı üreticiden alıp kendi pazarlaması adınaydı ama pazarlamada böyle olmadı. Kooperatif ürünü aldı tüccara sattı. Ama zaten üretici kendisi de tüccara verebiliyordu. Ne mantığı kaldı. Bir nevi tüccar ile üretici arasında yeni bir aracı gibi çalıştı. (K15, Oda) Kooperatif yapısı üzerindeki üst kadro kurulurken bir veya birkaç insana bağlı olarak kalıyor yapı ve o insanlara bir şey olduğunda veya hastalandığında kooperatif faaliyetleri bozulmaya başlayabiliyor. Profesyonel olmayan bir kooperatifçilik şekli olduğu için bu netice gelişebiliyor (K20, Kamu Kurum Yöneticisi)

K15 ve K20'nin verdiği örneklerden anlaşılabacağı üzere, üreticinin ürününü birlik bünyesinde toplayan kooperatifler bu ürünleri doğrudan pazara çıkaramayıp başka bir aracı olan tüccarlara satmak durumunda kalmışlar ve bu, birliğin sonunu getiren nedenlerden olmuştur. Ayrıca profesyonel bir yönetim yapısının yokluğu, bu yönde bir geleneğin ortaya çıkmayıp da tarımsal üretimde yaşanan dönüşüm konusuna yansıyan nedenlerdendir.

İklim Koşullarının Etkisi

İklim değişikliği, Şekil 5'e göre dönüşümün nedenleri arasında yer edinen başka bir kod olmuştur. Buna göre; "örneğin bu bölgede mart ayında domates dikimi yapılıyor hale geldi. Daha önceden bu aylarda dikim yapılması mümkün değildi yoğun soğuklardan dolayı. Havaaların ısınmasından dolayı dikim süresi daha erkene alınmış oldu" (K21, Kamu Kurum Yöneticisi) ifadesinde yer aldığı üzere, hava sıcaklıklarının artışı, ürün sezonlarının değişimini de beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda ısınan hava koşullarından dolayı, daha önce üretimi olmayan bazı ürünlerin de üretimi yapılabilmektedir. Sahadan elde edilen gözlemlerde daha önce mandalina üretilen topraklarda avokado yetiştiriciliğine geçilmeye başlandığı görülmektedir. Bunun yanında değişen iklim koşullarıyla ekolojik dengede de bozulmalar yaşanmakta, bu durum ürün zararlılarının artmasına neden olabilmekte, böylece verim azalışları gerçekleşmektedir. Neticede iklim koşullarında ortaya çıkan etki, burada hem hali hazırda var olan tarımsal üretim desenlerinde verim azalmasına hem de üretilen ürünlerin yerini yeni ürünler almasına etkide bulunmaktadır.

Tarımsal Üretimin Şirketleşmesi ve Finansallaşması

Tarımsal üretimde şirketleşme eğilimleri ve finansallaşma, üretimde dönüşüme neden olan bir diğer kod olarak Şekil 5'te yer almaktadır. Bu kod, özellikle 2000'li yıllar sonrasında üretim yapılan alanda tarım şirketlerin kurulmaya başladığını, bu durumdan halihazırdaki üreticilerin olumsuz etkilendiğini açıklamaktadır.

Hayvancılıkta küçük üreticiler yok olmaya başlarken bizim burada bu işlerin şirketleşmeye döndüğünü görüyorum. Köyümüzün etrafında 15-20 yıldır dışarıdan gelip burada entegre hayvan çiftlikleri kurulmaya başlandı. Bunların kurulmaya başlamasıyla küçük üreticilerimizin yok olmaya başlaması aynı zamanlı olarak gerçekleşiyor. Başta da dediğim gibi işlerin ticarileşmesi artıkça köylü bundan zarar görmeye başladı. Örneğin buradaki hayvan çiftliklerinden bir tanesinde yaklaşık 3000 tane büyükbaş hayvan var. Kendisi İstanbul'dan gelmiş burada çiftlik kurup üretim yapıyor. (K2, Muhtar)

Burada işin özünde özelleştirme uygulamaları geliyor. Tekelin satılması buna örnekti o dönem. Dolayısıyla özelleştirme uygulamaları tüccarı besledi çiftçiyi bitirdi diyebilirim. Şimdi serbest piyasa deniyor ama piyasada istediğimiz gibi mal satamıyoruz. (K5, Muhtar)

Dolayısıyla tarımda şirketleşmeye geçişin başlaması ve devletin piyasadan çekilme adımlarının hızlanmasıyla birlikte kırsal alanda üretim yapan küçük ama geniş nüfusu içeren üreticilerin de üretimden uzaklaşmaya başladığı ortaya çıkmaktadır.

► Şekil 5'te yer alan ve oransal dağılımda yüzde 1,7 ile en küçük payı oluşturan son üç neden ise *üreticilerin kendi aralarında birlik olabilmelerini zorlaştıran çekişmeler, tarımda mekanizasyon ile fiyat ve gelir belirsizliklerinin artmasıdır.* Bunlardan ilki daha çok sosyolojik bir çıkarımı içermekte ve dayanışma kültürünün eksikliğine gönderme yapmaktadır. Bu duruma ilişkin olarak; *“üreticilerin günlük yaşamı ve küçük çıkarlar karşısında taraf değiştirmesi ve kendi aralarında birlik olmaktan ziyade birbirinin kuyusunu kazar hale gelmeleri kooperatifçiliğin burada güçlenmesinin önündeki en büyük engel” (K12, Kooperatif)* ifadesi bir örnek olarak verilebilir. Diğer bir neden olan mekanizasyonun artışı da üretimde dönüşüm sürecine dair bir kırılmayı barındırmaktadır.

Özellikle sanayi devriminden sonra mekanizasyon çalışmaları tarımın gelişmesi üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Mekanizasyona bağlı olarak ardından devam eden genetik ve ıslah çalışmaları hem verim yönünden hem de üretim alanlarının genişlemesi yönünden, gelişimi açısından etkili olmuştur. Bu gelişmeler ise yoğun bir tarımsal aktiviteyi getirmiş, gelişen çeşitlere bağlı olarak pestisit ve gübre kullanımları yaygınlaşmış, küçük aile işletmelerinden büyük çiftliklere geçişin ve endüstriyel tarımın da önü açılmıştır (K16, Oda).

Üretimde dönüşüme ilişkin analizde yer edinen son neden ise fiyat ve gelir belirsizliklerinin üreticiler üzerindeki olumsuz etkisidir. Fiyat ve gelir belirsizlikleri hem üretim desenlerinde hızlı geçişlere sebebiyet vermekte hem de üreticinin zaman içerisinde tarım dışındaki başka alanlara geçişine neden olmaktadır. Bu durumu özetleyen K12'nin görüşleri aşağıda yer almaktadır.

Şunu not düşmek lazım; üreticiler satacakları malı satacaklarından emin olsalar ve satacakları paradan emin olsalar, zaten bu işin mülkiyet ayağında bir dönüşüm zorunluluğu olmaz. Ama çiftçi bugün işte 10 lira masrafla 20 lira kazanıyor. Yarın 15 lira masrafla 20 lira kazanıyor. İki yıl sonra gene 30 lira masrafla bu sefer 20 lira kazanıyor ve diyor ki gerideyim. Tabii çiftçi birazcık bu konuda dirayetlidir, kâr zarar birebir olsa gene yapar ama kaybetmeye başlayıp da borcunu ödeyemediği noktada elindeki mülkiyetin kaybına giden süreç ortaya çıkmaya başlıyor. Gelir belirsizliği ya da ürettiği ürünün değersizliği bu dönüşümde etkili oluyor. (K14, Kooperatif)

Yukarıda doğrudan alıntılar ve çıkarımlarla ortaya konulan dönüşümün nedenlerine ilişkin 16 kod, tarımsal üretimin dünden bugüne yaşadığı sorunların kökenlerini açıklamaktadır. Katılımcılardan gelen görüşme verilerinin, bu nedensel başlıklar altında ve kodlanma sıklık oranlarıyla açıklanması, dönüşüm kavramının sistematik analizinde oldukça önemlidir. Bu analizde bir sonraki kategori ise dönüşüme etki eden unsurlardır. Dönüşüm sürecini olumlu ya da olumsuz anlamda doğrudan etkileyebilme gücüne sahip olması bağlamında bu bulgular yer edinmektedirler.

3.6.2.2. Dönüşüme Etki Eden Unsurlar

Üretimde dönüşüm sürecini anlamlandırmaya yönelik katılımcılara yöneltilen sorulardan elde edilen bulgular kapsamında, üretimde dönüşüm teması altında ikinci kategori, dönüşüme etki eden unsurlardır. Bunlar kendi içerisinde üç alt kategoriye ayrılmaktadır; ilki *tarımsal destekler*, ikincisi *ana odaklar* ve sonuncusu ise ilgili alanda varlık gösteren *kurum faaliyetleridir*. Bu üç alt kategorinin kapsamını oluşturan kodlar ve bunlara katılımcı grupların verdiği ağırlıklar ise Tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo 11: Dönüşüme Etki Eden Unsurlara Yönelik Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı

Kod Sistemi	MUHTARLAR	KOOPERATİFLER	ODALAR	KAMU KURUM YÖNETİCİLERİ	TOPLAM
TARIMDA ÜRETİM VE MÜLKİYET DÖNÜŞÜMÜ				1	1
A-ÜRETİMDE DÖNÜŞÜM SÜRECİ					0
Üretimde Dönüşüme Etki Eden Unsurlar					0
Tarımsal Destekler					0
Az arazi sahibi küçük üretici dezavantajlı	5	3	1	1	10
Üretim miktarı yerine alana göre veriliyor			1	2	3
Destek planlaması işlevsel ve öngörülebilir değil				4	4
Üretim üzerinde etkisi yok	1	1		1	3
Bürokratik süreçler zor	3				3
Destekler yetersiz üretici yalnızlaşıyor	9	4		4	17
Ana Odaklar					0
Neo-liberal politikalar ve özelleştirme uygulamaları				1	1
Siyasi çekişmeler ve yerel düzeyde yansımaları		1	2	1	4
Siyasi temsil sorunu	2				2
Kırsal mahalle statüsü	6			3	9
Dönüşümde 2000'li yıllar sonrasına vurgu	6	3		1	10
Kurum Faaliyetleri	2		1		3
İlçe tarım ve orman müdürlüğü					0
Ziraat mühendisleri alanda yeterince faal değil	2				2
Diğer kurumlara nazaran ilgili	2				2
Faaliyet gösteriyor ama bürokrasiye boğulmuş durumda	2	2		2	6
Ziraat odası					0
Kırtasiyeye dönük	4	1		1	6
Üyelerine karşı oldukça ilgisiz, etkin faaliyet göstermiyor	2	3		3	8
Tarım kredi kooperatifleri					0
Personel eksikliği var		1			1
Güvensizlik var	1	1			2
Kredi faizleri yüksek, banka gibi çalışıyor	4	2		1	7
Piyasaya göre ürün fiyatları avantajlı değil	4			1	5
TOPLAM	55	22	5	28	110

Buna göre Tablo 11 genel olarak değerlendirildiğinde, dönüşüme etki eden unsurlardan tarımsal destekler, kodlama sıklıklarında tüm katılımcı gruplarca en çok ağırlığın verildiği alt kategoridir. Bu çerçevede muhtarlar, tarımsal destekler alt kategorisi içerisinde yer alan, *destekler yetersiz üretici yalnızlaşıyor* (9) argümanını dönüşüme etki eden unsurlarda ilk sırada ele almışlardır. Ardından *kırsal mahalle statüsü* (6) ile *dönüşümde 2000'li yıllar sonrasına vurgu* (6) kodları gelmektedir. Diğer taraftan muhtarlara göre başka bir unsur ise tarımsal destekler bağlamında *az arazi sahibi küçük üreticinin dezavantajlı* (5) oluşudur. Ayrıca kurum faaliyetleri kapsamında Tarım Kredi Kooperatiflerine yönelik *kredi faizleri yüksek, banka gibi çalışıyor* (4) ifadesi ile *piyasaya göre ürün fiyatları avantajlı değil* (4) kodları da muhtarla ayrıca öne çıkarılan unsurlardandır.

Diğer grup olan kooperatiflere göre ise yine muhtarlarda olduğu gibi etki ağırlığı en yüksek kod, tarımsal destekler alt kategorisi bağlamında *destekler yetersiz, üretici yalnızlaşıyor* (4) kodudur. Bunu, kurum faaliyetlerine yönelik ziraat odaları bağlamında *üyelerine karşı oldukça ilgisiz etkin faaliyet göstermiyor* (3), *dönüşümde 2000'li yıllar sonrasına vurgu* (3) ve *az arazi sahibi küçük üretici dezavantajlı* (3) kodları izlemektedir.

Dönüşümü etki eden unsurlar bağlamında odalarca üzerinde durulan konu ise ana odaklardan biri olan *siyasi çekişmeler ve bunun yerel düzeye yansımaları* (2) kodu olmaktadır.

Son grup olan kamu kurum yöneticilerine göre de tarımsal destekler alt kategorisi burada öne çıkmaktadır. Buna göre *destekler yetersiz, üreticiyi yalnızlaştırıyor* (4) ile *destek planlaması işlevsel ve öngörülebilir değil* (4) kodları en çok vurgulanan argümanlarda ilk sırayı almaktadır. Bunu sırasıyla ziraat odalarına yönelik ortaya konulan *üyelerine karşı oldukça ilgisiz, etkin faaliyet göstermiyor* (3) ile ana odaklardan *kırsal mahalle statüsü* (3) kodları izlemektedir.

Buna göre tüm katılımcılar tarafından toplamda 110 kez dönüşüme etki eden unsurlar kategorisi vurgulanmış, öne çıkan kodlar ise toplamda 17 değinilme sıklığı ile desteklerin yetersizliği, 10 sıklık ile küçük arazi sahibi üreticilerin desteklerden yararlanmada dezavantajlı olduğu, yine 10 sıklık ile 2000’li yıllar sonrası uygulamalara vurgudur. Tüm bunların yanında, Tablo 11’de katılımcı görüşlerinin dağılımı içerisinde kodlanma sıklığı daha az argümanlar da yer almaktadır. Bunları da kapsayacak şekilde alt kategorilerin detaylı istatistiksel ve doğrudan alıntılı analizi aşağıda verilecektir.

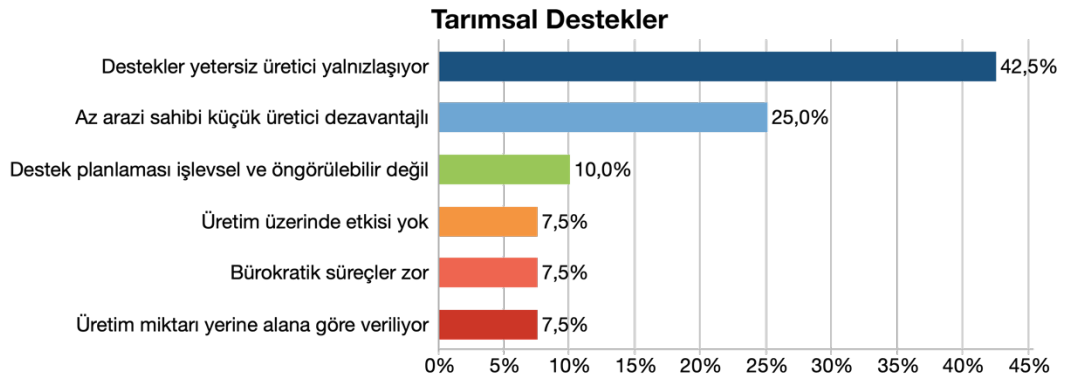
3.6.2.2.1. Tarımsal Destekler

Tarımsal üretim, devamlılık ve sürdürülebilirliği içeren, ülkelerin gıda arzı güvenliği bağlamında stratejik bir alan öncelediği konuların başında gelmektedir. Bununla birlikte tarım, özellikle doğal şartlar ve iklim koşullarının etkisiyle risk ve belirsizliklere karşı daha hassas bir sektör olarak kabul edilmektedir. Öngörülemeyen ve kontrol altına alınması güç dış etmenler nedeniyle kendi içerisinde dezavantajlı bir konumda olan tarımın bu yönü, gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm ülkelerde destekleyici politikaların uygulama alanı bulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla çoğu ülke örneğinde olduğu gibi Türkiye’de de tarımsal destek politikaları uygulama alanı bulmakta, bunlarla üreticilerin gelir düzeyleri ve refahlarının artırılması hedeflenmekte, tarımsal ürün piyasasında ani fiyat dalgalanmalarının önüne geçilerek fiyat istikrarının korunması planlanmakta, tarımda ithalata gerek duymayıp cari açığın azaltılması istenilmekte ve nihayetinde kırsal kalkınma hedeflerine ulaşılacak arzulanmaktadır.

Bu çerçevede Türkiye’de tarımsal desteklemeler, bitkisel ve hayvansal üretime yönelik, yapısal iyileştirmeleri tesis etmek amaçlı, kırsal kalkınma ile çevre korumaya dönük olarak sınıflandırılmaktadır. Bu kapsamda çeşitli biyolojik mücadele destekleri, tarımsal üretimin önemli girdilerinden olan mazot ve gübre destekleri, toprak analizi ile danışmanlık destekleri, çiftlik ve muhasebe veri ağı sistemi gibi konularda tarımsal altyapıyı güçlendirecek destekler sunulmaktadır. Ek olarak, kırsal kalkınma yatırımlarının desteklenmesi programı, çevresel amaçlı tarım arazilerinin korunması projesi ile yüzde 50’si devlet destekli olan ve risk yönetimine yönelik tarım sigortaları (TARSİM) uygulaması da bu kapsamda değerlendirilmektedir (Tan ve diğerleri, 2015: 267).

Dolayısıyla stratejik bir öneme sahip tarım sektörüne yönelik verilen desteklerin alanda karşılığına yönelik bulgular Şekil 6’da gösterilmektedir. Buna göre katılımcılar, tarımsal desteklere ilişkin temel sorun alanlarını ifade etmişlerdir. Bunlardan ağırlığına göre ilk sırayı yüzde 42,5 ile destekler yetersiz, üretici yalnızlaşıyor kodu almıştır. İkinci sırada ise yüzde 25 sıklıkla az arazi sahibi küçük üretici dezavantajlı olduğu gelmekte, bunu sırasıyla yüzde 10 ile destek planlaması işlevsel ve öngörülebilir değil işlevsel ve öngörülebilir değil çıkarımı izlemekte, son olarak yüzde 7,5’lik ağırlıkla üretim üzerinde etkisi yok, bürokratik süreçler zor ve üretim miktarı yerine alana göre veriliyor ifadeleri takip etmektedir.

Şekil 6: Tarımsal Desteklere İlişkin Kodların İstatistiği



►Araştırma bulguları içinde Şekil 6’ya göre tarımsal destekler kategorisi altında en büyük vurgu, desteklerin yetersiz olduğu ve böylece üreticinin giderek

üretim sürecinde yalnızlaşır hale geldiği üzerinedir. Bu durumu anlatır doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmektedir:

Devletin verdiği destekler devede bir kulak, örneğin verdiği mazot destekleri bir depoyu zor dolduruyor yılda, onu da vermese olur. Gübre desteği ve benzeri de aynı şekilde. Bir çuval Üre gübresi 100 TL'den 350-360 TL'ye yükseldi, aldı başını gitti 2-3 ay önceye göre. Bu noktada desteklerin tarımsal üretimin arttırılmasında hiçbir faydası yok. (K9, Muhtar)

Şu an tarımsal üretime verilen bir destek yok, yani çok küçük meblağlar ile bu üretim sürecini devam ettirebilmek mümkün değil. Üretici 0,95 TL'ye maliyetine getirdiği bir ürünü 0,20 TL'ye sattığı zaman aradaki bu büyük fark verilen küçük desteklerle mümkün değil kapatılamaz. Devletin üretim ayağında kesinlikle ve kesinlikle Avrupa'daki örnekleri gibi çiftçiye destek vermesi gerekiyor, pirim vermesi, girdilerini ucuzlatması gerekiyor. (K11, Kooperatif)

2000'li yılların başlarına kadar destekler iyiydi. Mazot parası, dekar parası güzeldi. Şimdi baya düşük. 2002 yılında örneğin destek olarak baktım 1700 lira para yatmış hesabıma. O destek, o yıllar için oldukça değerliydi, fakat şimdi yatırılan destekler hiçbir şeye etki etmiyor. Sonraki yıllarda bir baktım 1000 TL'ye düştü daha sonra 700 TL derken atılan taş kurbağayı ürkütmez oldu. (K1, Muhtar)

Katılımcılardan gelen ifadeler, genel olarak desteklerin amaçlanan hedeflere ulaşmaktan çok uzak olduğu ortaya koymaktadır. Dahası destek ödemelerinde geçmiş yıllara göre daha da kötüye gidiş olduğu yönünde söylemler de vardır. 2000'li yılların başlarında yapılan ödemelerin üreticide belirli bir fayda maksimizasyonu sağlarken, yıllar içerisinde etki alanını azalttığı anlaşılmaktadır. Bunu destekleyen bir çalışmada (Aktaş ve diğerleri, 2015: 76-68); OECD rakamlarına göre 1995-2010 yılları arasında Türkiye'nin ABD, AB, Çin, Brezilya, Güney Afrika, Kanada, Rusya ve Şili gibi ülkelerin aksine sunduğu destekleme uygulamalarıyla hedeflenen sonuçlara ulaşamadığı tespit edilmiştir. Bu sorunun, tarımda yapısal düzenlemeleri tesis etmeden sık sık değişikliğe gidilen yanlış destekleme politikalarıyla ilgili olduğunun altı çizilmiştir. Bununla birlikte desteklemelerde, özellikle üretici üzerinde ağırlığı olan girdi maliyetleri bağlamında gelişmiş ülkelere göre oransal olarak daha az pay ayrıldığı da ifade edilmiştir.

Tarımsal desteklemelerde ortaya çıkan bu durum, 1993 yılında imzalanan ve Türkiye'nin de imzacısı olduğu Uruguay Turu görüşmelerinden çıkan tarım anlaşması ile yakından ilişkilidir. Çalışmanın ikinci bölümünde değinilen Uruguay Turu, mukayeseli üstünlükler temelinde tarımsal üretim ve ticaret koşullarının liberalleştirilmesi fikrini esas almıştır. Buna göre tarımsal alanda serbestleşme hakim

olmalı ve sübvansiyonların ağırlığı azaltılmalıdır. İlgili anlaşma, tarımda modernleşme sürecini henüz tamamlayamamış ve hazırlıksız olan ülkelerde tarımın istikrarsızlaşmasına ve düşük büyümeye yol açmıştır. Türkiye’de de bu anlaşmanın bir çıktısı olarak 2001 yılından sonra tarım reformu kapsamında uygulamaya koyulan politikalarla, tarımsal üretimde maliyetler artarken desteklemelerin de azaltılmasıyla üretimde düşüşler meydana gelmiştir. Çünkü destekleme politikalarının kısıtlanan yapısı, modern girdi kullanımının artan maliyetlerini belirgin kılmış, bu da verimlilikte ve üretim artışında azalmayla sonuçlanmıştır. Tüm bunların yanında, serbestleşme politikalarıyla ithalata dayalı ve ithal edilen ülkede sübvansiyon edilen tarım ürünlerinin iç piyasada yer almaya başlaması, iç piyasada haksız rekabeti ortaya çıkarmış, tarım aleyhine gelişme gösteren iç ticaret hadleriyle Türkiye’de tarımın kendi kendine yeter yapısında bozularak dışa bağımlı bir yapı gelişim göstermeye başlamıştır (Kazgan, 2003: 397).

►Şekil 6’ya göre tarımsal desteklerle ilgili ikinci konu, az arazi sahibi olan küçük üreticilerin destekten yararlanma noktasında dezavantajlı bir konumda olduklarına ilişkindir. Bu konuyu ortaya koyan bir katılımcı; *“şimdi burada fazla toprak olmadığı için büyük bir destekleme yok. Yani ancak Karakuyu, Çileme tarafında belirli topraklar var büyük onlar alabiliyor, diğerleri alsa ne olacak. Az arazi miktarında desteklemeler hiçbir etkide bulunmuyor”* (K17, Kamu Kurum Yöneticisi) diyerek, toprak mülkiyeti az olan üreticinin desteklerden yararlanmada dezavantajlı yanına dikkat çekmiştir. Yine bir başka görüşte; *“bu destekleri genelde büyükler alıyor. Yani örneğin tarım arazisi çok olan kimseler alıyor güçlü destek ya da örneğin büyük hayvan çiftlikleri olan şirketler bunlardan yararlanıyor diyebilirim. Paraları büyük şirketler alıyor, mazot desteğinden örneğin büyükler yeterince destek görüyor küçük çiftçi bir şey alamıyor. Kazanamıyor, kazanamadıkça yok oluyor”* (K2, Kooperatif) ifadesiyle gerek sermaye sorunu yaşamayan büyük yatırımcılara gerekse geniş toprak sahiplerine desteklerin hitap ettiği anlatılmak istenmektedir.

►Destek planlamalarının işlevsel ve öngörülebilir olmadığı (yüzde 10) konusu Şekil 6’ya göre öne çıkan bir diğer husustur. Görüşmelerin analiziyle oluşturulan bu koda göre sunulan destekler bir stratejiden yoksun ve üreticiler tarafından öngörülebilir değildir.

Tarımda iki önemli destek kalemi var; ilki mazot ve gübre desteklemesi, ikincisi ise süt desteklemesi. Bunun dışındaki organik tarım, iyi tarım, ondan sonra konvansiyonel tarım gibi alanlardaki desteklerin ağırlığını azaltıp bu iki konuya odaklanılmalı. Çünkü tarımın en büyük girdileri bunlar. Ama bir destekleme tebliği yayınlıyor 10 sayfa, içinde her şey var. Dolayısıyla destek planlamasında üreticinin üzerindeki en ağır yüklerin hafifletilmesine yönelik planlama yapılmalı. Ayrıca destekler takip edilen yıl veriliyor mesela. Şu anda çiftçi daha 2019 yılının desteklerini alıyor. Geriden geliyor ödemeler. Mesela geçen yıl bakanlık destekleme tebliğini Eylül ve Ekim'de yayınladı. Halbuki desteklemenin felsefesinde ne vardır? Ben çiftçi olarak desteklemeyi göreceğim ve üretimimi ona göre planlayacağım düşüncesi. (K18, Kamu Kurum Yöneticisi)

K18'in görüşlerinde anlaşılabacağı üzere verilen destekler çok parçalı ve üreticinin ana girdi maliyetlerini düşürücü hedeften uzaktır. Ayrıca destekleme tebliğlerinin sezon sonunda yayınlanmasıyla, hangi ürüne ne kadar destek verileceğinin ekimden önce bilinmiyor olmasını beraberinde getirerek, plansızlığı körüklediği de anlaşılmaktadır.

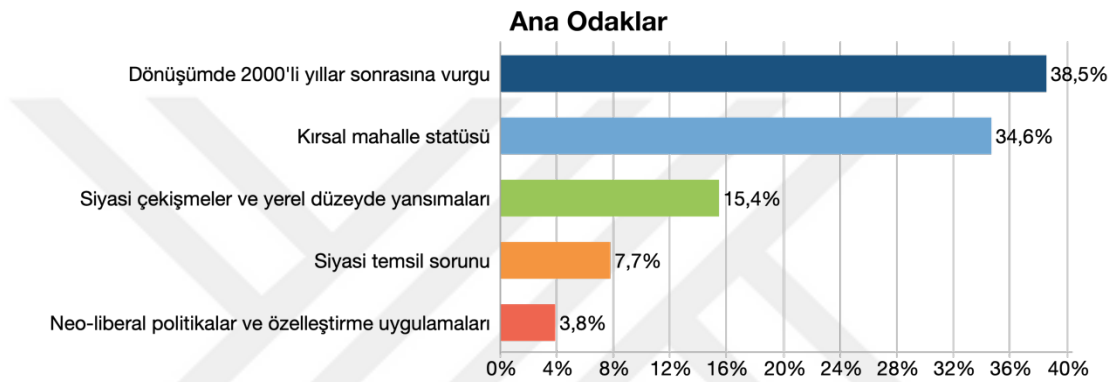
► Tarımsal destekler bağlamında diğer argümanlar ise destekten yararlanmak için üreticilerin işleteceği bürokratik süreçlerin zorluğuna ve üretim üzerinde motivasyona katkı sunmadığına ilişkindir. Buna ilişkin; *“desteklerin alınmasında da çok yoğun bir bürokratik süreç var. Önce Ziraat Odasına 120 TL ödeyip belge alıyorsun, onula ilçe tarıma gidip ÇKS (Çiftçi Kayıt Sistemi) çıkarıyorsun, bunun için de 100-150 TL bir para ödüyorsun ama örneğin on dönüm yeri olan bir kişiye bir bakmışsın 78 TL destek yatırılmış. Elinde dosyayla koşturduğun yanına kalan”* (K5, Muhtar) görüşü durumun tespitinde önemlidir. Son olarak verilen desteklerin üretilen ürünün miktarı yerine üretim alanının büyüklüğüne göre veriliyor olması da vurgulanmaktadır. Bu durum K18'e göre; *“destekleme üretimi yönlendirmeli ama üretime vermiyorsun ki sen destek kardeşim. Tapuya veriyorsun. Tapun var, ekmiyorsun, biçmiyorsun ama sen bana her yıl düzenli olarak atıyorum elli lira destek veriyorum. Eh niye üreteyim ki? Bu üretimde kopuşu beraberinde getirdi”* (K18, Kamu Kurum Yöneticisi) ifadesiyle ortaya koyulmaktadır.

3.6.2.2.2. Ana Odaklar

Dönüşüme etki eden unsurlardan ikinci alt kategoride ana odaklar yer almaktadır. Ana odaklar, dönüşüm sürecinde katılımcılar tarafında etkili olduğu vurgulanan temel bazı kapsayıcı argümanları içermektedir. Diğer bir ifadeyle süreç ve

olgulara ilişkin saptanan ve üretimde dönüşüm üzerinde rol aldığı tespit edilen odakları öne çıkarmaktadır. Bunlar Şekil 7’de ağırlıklarına göre sıralanmıştır. Buna göre yüzde 38,5 oranında temel ana odak, 2000’li yıllar sonrası vurgudur. İkinci sırada yüzde 34,6 ile kırsal mahalle statüsü, bunu yüzde 15,4 ile siyasi çekişmeler ve yerel düzeyde yansımaları izlemektedir. Son iki sırada ise siyasi temsil sorunu ile neo-liberal politika ve özelleştirme uygulamaları gelmektedir.

Şekil 7: Dönüşümde Ana Odaklara İlişkin Kodların İstatistiği



► Bu çerçevede ilk sırada yer alan 2000’li yıllar sonrasına vurgu, katılımcıların dönüşümde kırılmanın başlangıcı olarak nitelediği zaman aralığına göndermekte yapmaktadır. Dönüşüm sürecine yönelik gelişmeler anlatılırken, katılımcıların büyük çoğunluğu 2000’li yıllar sonrasını milat aldıklarını ifade etmişlerdir.

Belirsizliğin geldiği dönem 2000’li yıllar. Çünkü daha fazla tohum çeşidi, daha fazla gübre çeşidi girdi piyasaya. Çiftçi eskiden sadece bir ürün çeşidi yetiştirirken belirli bir piyasada satıyordu. Şimdi ürün çeşitleri ve kullanılan suni gübrelerin kalitesine göre piyasada çiftçilerin karşılaştırmaya tabi olması söz konusu. Yani piyasadaki mal alan tüccar diyor ki; A’nın ürünü çok güzeldi ama B bir ürün yetiştirmiş muhteşem. Biz bu sene A’dan almayalım. Böyle olunca çiftçiler rekabete ayak uydurmak için piyasada sayıları gittikçe artan ilaç ve gübre firmalarının pazarlama oyunlarına düşmeye başladılar. Çiftçinin önünde çok seçenek oluştu ancak onu yönlendirecek bir yapı yoktu. (K14, Kooperatif)

K14’ün ifade ettiği durum, 2000’li yıllar sonrasında üreticinin hazırlıksız bir şekilde serbest piyasada tek başına bırakıldığını, yönlendirme eksikliği ya da koruyucu mekanizmaların eksikliği nedeniyle piyasa aktörleri tarafından ekonomik olarak yıpranma sürecine itildiğini göstermektedir.

► Ana odaklardan ikincisi ise katılımcılar tarafında sıklıkla üzerinde durulan kırsal mahalle statüsüdür. Bu çerçevede görüşülen muhtarların tamamı, kırsal mahalle statüsünü elde etmek için dilekçe verdiklerini, bu statüyü elde ederlerse eskiden köy tüzel kişiliğinde oldukları gibi eski haklardan yararlanacaklarını, bu durumun da üretici için maliyetler anlamında olumlu bir gelişmeyi beraberinde getireceğini ifade etmişlerdir.

► Siyasi çekişmeler ve bunun yerel düzeyde yansımaları Şekil 7'ye göre bir diğer ana odaktır. Bu konu, siyasi olarak kutuplaşmaların tarım sektörüne ket vurduğu, akılcı planlamaların yürütülebilmesini zorlaştırdığı düşüncesini ifade etmektedir. Örneğin K18'e göre, 2014 öncesi Havza Bazlı Üretim Modeli denemesi siyasi çekişmeler yüzünden istenilen neticeleri verememiştir.

Havza bazlı modelde seçili illerde o yöreden maksimum verim alınabilecek ürünler belirlenecek ve sadece belirlenen ürünlerin yetiştirilmesine destek ödemesi verilecekti. Örneğin Edirne'de sadece çeltiğe, buğdaya ve ayçiçeğine yetiştirene destek verilecekti. Kırklareli'nde de örneğin tıbbi aromatik bitkilere, hayvancılığa veya işte arıcılığa daha müsait bunları yetiştirenlere ödeme yapılacaktı. Ancak böyle olunca diğer illerdeki milletvekilleri bakanlık üzerinde baskı kurarak kendi illerinde de kapsam içine alınmayan herhangi bir ürüne destek verilmesini talep ettiler ve böyle de oldu. Yani çocuk doğmadan öldü (K18, Kamu Kurum Yöneticisi)

► Bir diğer konu da siyasi temsil sorunu üzerinedir. Buna göre tarımsal üretimin sürdürüldüğü kırsal alanların sorunlarının o alanda yerinde yaşayan kimselerce siyasi olarak temsil edilemediği, böylece çözüme odaklı uygulamaların politik alanda yansıma bulamadığı vurgulanmaktadır: “Bir belediye meclis üyesi ya da bir milletvekili buraların dinamiklerini bilen, sorularını bilen, burada yaşayan insanlardan yeterince seçilmiyor. Bu noktada köylü yeterince temsil edilmediğinden dolayı tarımsal üretim bu duruma geliyor. İşin içinde olmayan kimsenin işin içinde olan kimseyi temsil etmesi zor.” (K2, Muhtar).

► Son olarak, neo-liberal politikalar ve özelleştirme uygulamaları da vurgulanan ana odaklardandır. Buna işaret eden bir ifade aşağıda verilmektedir.

...mevcut düzende ithalat yoluyla iyi bir pazar haline gelmiş olmamız ve ithal eder durumdan ihraç eder duruma geçmemiz, bu konudan menfaatte bulunan birçok ülkenin hoşuna gidecek bir gelişme olmaz. Dolayısıyla burada dış kaynaklı bir baskının da söz konusu olduğunu düşünüyorum ve örneğin herhangi bir tarım ürününde “sen üretme ben sana bunu uygun maliyetle satayım” felsefesi içerisindeler. Örneğin şeker fabrikalarını kapattık ve şu anda mısır şurubundan şeker üretir hale geldik. Şeker fabrikalarının kapanmasıyla o

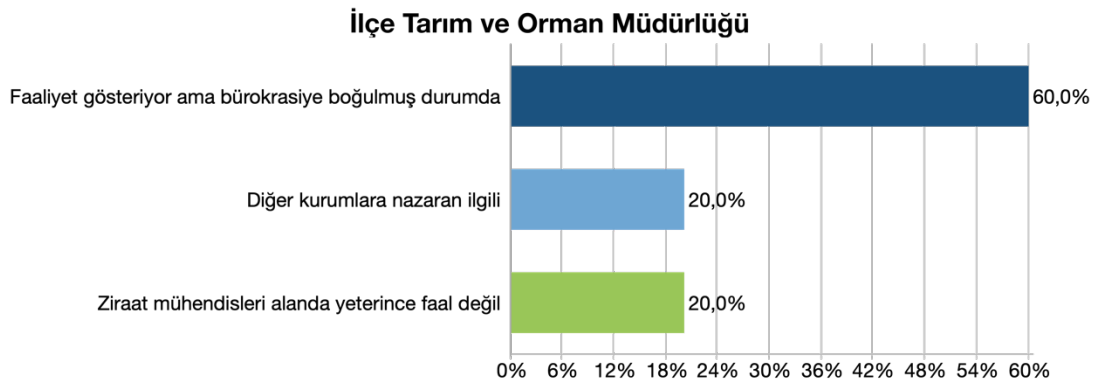
alandaki birçok küçük üretici tarım dışına itilmiş oldu. Yani 1980 sonrasındaki neo-liberal politikalar ve özelleştirme uygulamaları tarımsal üretim alanında da oldukça kötü sonuçları beraberinde getirdi ülkemiz açısından. Dolayısıyla Türkiye'yi dış kaynaklı bir baskı olduğu kanaatindeyim. (K21, Kamu Kurum Yöneticisi)

Tüm bu ana odaklar, üretimde dönüşüm sürecine etki eden unsurlar olması ve katılımcılar tarafından öne çıkarılmaları açısından önem arz etmektedirler. Süreci anlamlandırmak, sorunları tespit etmek ve nihayetinde isabetli çözüm önerileri geliştirmek için bu ana odaklar üzerinde durulması gerekli konulardandır.

3.6.2.2.3. Kurum Faaliyetleri

Dönüşüm sürecinde payı olan unsurlardan sonuncusu, araştırma alanında tarımsal yapılara yönelik faaliyet gösteren kurumlardır. Yürütülen görüşmeler neticesinde verilerin üç ana kurum etrafında toplandığı ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Tarım ve Orman Bakanlığı'nın taşra teşkilatlanması olan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün araştırma alanındaki alt kolu olan İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğüdür. İkincisi ise 1957 yılında 6964 sayılı kanunla ihdas olunmuş Ziraat Odaları, sonuncusu ise 1972 yılında çıkarılan 1581 sayılı kurulan Tarım Kredi Kooperatifleridir. Bu üç kurum, alandaki üreticilerin çokça muhatap oldukları ve dönüşüm sürecinde olumlu ya da olumsuz etkilerinin olabileceğinden hareketle kapsama alınmıştır. Böylelikle ilgili kurumlara olan bakış açıları kodlanarak, ortak vurgulara ilişkin kodların istatistiği hazırlanmıştır.

Şekil 8: İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğüne Yönelik Kodların İstatistiği

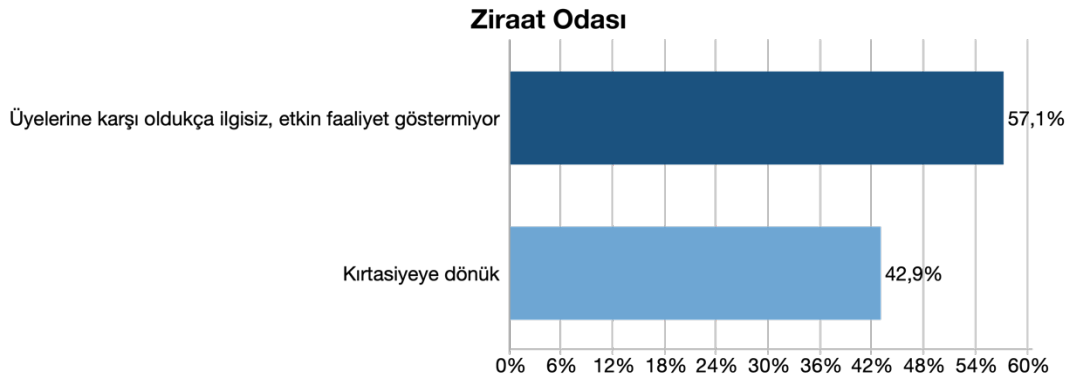


Bu kapsamda üretimde dönüşüm sürecinde İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün rolüne ilişkin katılımcıların ifade etmiş olduğu veriler Şekil 8'de gösterilmektedir. Buna göre katılımcılar, söz konusu kuruma ilişkin yüzde 60 sıklıkla, alanda faaliyet gösterdiği ama işlemlerin yürütülmesinde bürokratik süreçlerin fazla olduğu yönünde görüşte bulunmuşlardır. Bunu ortaya koyan bir ifadede *“ilçe tarım bu işin tabii resmi tarafı. Belli bir ekibi var. Birçok konuda yardımcı olmaya çalışıyor çiftçiye (K17, Kamu Kurum Yöneticisi)* vurgusu yapılmıştır.

Buna karşın diğer bir ifadede; *“ilçe tarım, bürokrasinin içerisinde boğulmuş durumda, sahada üreticiye faydası yok denecek kadar az, sadece kontrollere çıkıyorlar ve alandaki ilaç bayisi işini düzgün yapıyor mu üretici gerçekten ruhsatlı ilaç kullanıyor mu gibi kontrolleri sağlamaya çalışıyorlar. Dolayısıyla ilçe tarımın pozisyonu sadece bir kontrol mekanizması gibi işliyor. (K21, Kamu Kurum Yöneticisi)* denilerek ilgili kurumun bürokratik süreçlerine gönderme yapılmış, kurumun alanda etkinliğinin kontrol mekanizması düzeyinde işlediğinin altı çizilmiştir.

Kuruma ilişkin yüzde 20'ser sıklıkla diğer iki kod ise alandaki diğer kurumlara nazaran ilgili olduğu ama kurum bünyesindeki mühendislerin yine de sahada yeterince aktif olmadıkları üzerinedir. Bu noktada *“örneğin ziraat mühendisleri var devletin, ziraat mühendisleri ilçe tarımda oturuyor. Ziraat mühendisinin ne işi var büroda? Yoğun olarak arazide görev yapmalılar. Bana akıl fikir versinler, koştursunlar. Biz anadan, babadan, dededen gördüğümüz gibi tarım yapıyoruz, İlaçlama yapıyoruz olmuyor işte” (K7, Muhtar)* ifadesi belirtilmiştir.

Şekil 9: İlçe Ziraat Odası'na Yönelik Kodların İstatistiği



Şekil 9’da ise Ziraat Odaları bağlamında katılımcı görüşlerinin dağılımı verilmektedir. Ziraat Odaları, 6964 sayılı kuruluş kanunun 1. maddesine göre, *“çiftçilerin müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, meslekî faaliyetlerini kolaylaştırmak, çiftçilik mesleğinin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleri ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hakim kılmak, meslek disiplin ve ahlakını kollayıp gözetmek, çiftçilikle iştigal edenlerin meslekî hak ve menfaatlerini korumak amacıyla kurulan, tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları”* olarak tanımlanmaktadır.

Kuruluş amacı kanunla yukarıda ortaya konulan bu kuruma ilişkin araştırma alanında oldukça olumsuz çıkarımlar doğuracak görüşler ifade edilmiştir. Bu çerçevede yüzde 57,1 oranında üyelerine karşı *oldukça ilgisiz, etkin faaliyet göstermiyor* argümanı oluşmuş, kalan yüzde 42,9’luk oranı ise ilgili kurumun *kırtasiye dönük* olduğu çıkarımı tamamlamıştır.

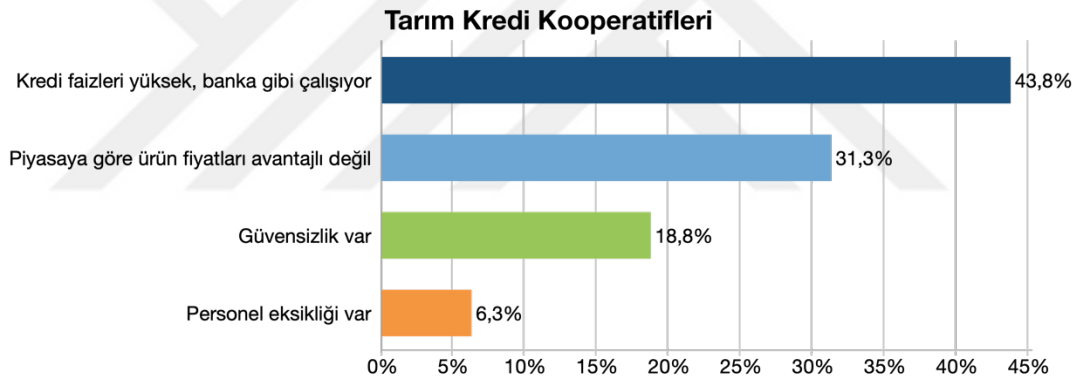
Ziraat Odası çiftçinin sivil toplum kuruluşu olarak tek çatısı ama amacına uygun bir şekilde hareket etmiyor. Yapısal olarak ya da çalışma düzeni olarak çiftçilerin faydasına bir faaliyet gösterdiğini söyleyemem. Çiftçilerin birlik olması ya da örgütlenmesi noktasında etkin bir görev üstlenmiyorlar. (K13, Kooperatif)
Ziraat Odası, hiçbir destek vermiyor. Örneğin yazın ürünlerimizin fiyatları düştüğünde ya da bir afet durumunda destek bekliyoruz ama göremiyoruz. (K2, Muhtar)

Tarımsal üretimin sürdürülmesi açısından doğru düzgün bir sorumluluk üstlendiklerini söyleyemem. Örneğin ben aynı zamanda ziraat odasında uzun süre yönetim kurulu üyeliği yaptım. Ziraat odası üreticiye destek olmak bir yana, onları sömüren bir yapı gibi hareket ediyor. (K12, Kooperatif)

Katılımcılar tarafından ortaya konulan görüşlerde vurgulanan ikinci konu ise faaliyetlerin kırtasiyeye dönük olduğu ve üreticilerin üzerinde aidat maliyeti getirmekten öte gidemediği yönündedir. Örneğin; *“ziraat odasının bize hiçbir faydası yok kapatılsa yeridir. Eskiden ziraat odaları, ürettiğimiz ürüne göre ilaç da veriyordu, gübre temini de yapıyordu. Şimdi evrak, mühür vurma işi için aidat ödenen yer olmaktan öteye gitmiyor. İlçe tarım zaten ziraat odasının yapacağı işi yapıyor neden böyle bir kurum ayrıca var”* (K5, Muhtar) görüşüyle ilgili katılımcı, bu kurumun kendisinden bekleneni veremediğini, destek olmaktan ziyade bir yük olduğunu işaret etmiştir. Dolayısıyla bir STK olarak üreticinin haklarının temel savunusu olması beklenen kuruluşun, kapatılması düşüncesinin dillendiriliyor olması oldukça üzücüdür.

Araştırma alanında ilgili kurum faaliyetlerinin sonuncusu ise Tarım Kredi Kooperatifleri bağlamında ele alınmıştır. 1581 sayılı yasanın 3. maddesinde kuruluş amaçları üretici ortaklarına yönelik; “kısa ve orta vadeli kredi ihtiyaçlarını karşılamak, ürünlerini değerlendirmek, müştereken yararlanabilecekleri her çeşit makina, ekipman ve tesisleri edinmek, ortak ve gerektiğinde diğer üreticilerin; üretim ve zaruri tüketim maddeleri ile üretim araçlarını toptan sağlamak, el sanatlarını geliştirmek ve mamullerini değerlendirmek, mesleki ve teknik yönden bilgilerini artırmak, sosyal ve kültürel konularıyla ilgili faaliyetlerde bulunmak, kurslar açmak ve seminerler tertip etmek; mevduat toplamak, bankacılık hizmetleri ve sigorta acenteliği yapmak” olarak tespit edilen bu yapılara ilişkin Şekil 10’da katılımcı görüşlerinin istatistiği yer almaktadır.

Şekil 10: İlçedeki Tarım Kredi Kooperatiflerine Yönelik Kodların İstatistiği



Buna göre katılımcılar, söz konusu kurumun faaliyetlerine ilişkin ilk sırada yüzde 43,8 ile *kredi faizleri yüksek, banka gibi çalışıyor* argümanını ortaya koymuşlardır. Katılımcı görüşlerinden elde edilen verilerde en sık kodlanan bu argüman, kuruluş kanununda “*ortakları*” olarak kabul edilen üreticilerin kuruma bakışını göstermektedir. Söz konusu kooperatifi, üreticinin kendi birliği gibi görmediği, kâr amacı güden bir bankadan farksız olarak nitelediği öne çıkmaktadır. Bu durumda, üreticinin kendini kooperatifin bir ortağı yerine müşterisi gibi gördüğü sonucu çıkmaktadır.

Bu çerçevede K12’nin “*Tarım Kredi Kooperatifleri, tüccar ile aynı paraya veriyor ilacı ve gübreyi. Üretici olarak kooperatifin bir faydasını görmüyoruz, tamam veresiye olarak ürünleri alıyoruz ama günü geldiğinde üstüne çok fazla faiz konmuş*”

oluyor. Tüccar gibi bir şey oldu onlar da” (K9, Muhtar) şeklindeki ilgili kurama dair tespitleri önemlidir. Bir ortağı olarak üreticinin bu yapılanmaya dair tüccar ya da tefeci benzetmesi, yukarıda kuruluş kanununda ortaya konulan amaçlardan uzaklaşıldığını göstermektedir. Ayrıca kredi kullanım aşamasında kefil olma durumunun, üreticiler arasında bu kurumdan soğumaya sebep olacak neticeleri barındırdığına yönelik tespitler de ortaya konulmuştur. Kefillik uygulamasına ilişkin bir ifade aşağıda verilmektedir:

10 bin lira kredi istediğinde, vereyim ama iki tane kefil diyor. Kefil olayını kaldırması gerekli tarım kredinin. Böylelikle banka gibi çalışıyor üyelerine karşı ve kefil şartından dolayı Tarım Kredi Kooperatifinden ayrılan çok insan var. Çünkü durumu iyi de olsa kefillerin bazılarının ödeyememesi, diğerlerinin işlerini de baltalıyor. Onun için tarım kredileri zaten çökerten bürokrasi. Köylerde bu tarım kredi kefilliği yüzünden birçok kişi mahkemelere düştü, varlığına haciz konulanlar oldu. Köyde ilişkiler, insanlar arasında daha yakın olduğu için kefil olamam da demiyor insanlar, bir şekilde olup işi düzgün giderken bir başkası yüzünden kendi işi de bozulan örnekler çok. Bu durumlar yüzünden Tarım Kredi Kooperatifi üyeliğinden çıkan hatta arazisini kaybedip tarım dışına itilen üreticiler oldu. (K17, Kamu Kurum Yöneticisi)

Tarım Kredi Kooperatiflerinin faaliyetlerine ilişkin oluşan ikinci kod ise yüzde 33,3 ile piyasaya göre ürün fiyatları avantajlı değil ibaresidir. Buna göre kooperatif ortakları, herhangi bir ilaç bayisinden aynı fiyata alabileceği bir gübre ya da ilaç fiyatının varlığında “neden kooperatif müessesesi var ki” sorgulaması yapmaktadırlar. K6’nın; “*şu an tarım kredi kooperatifi aslında özel bir şirket gibi, bugün piyasadan pahalı alıyorsun orada her şeyi. Örneğin bir gübre almaya gitsen piyasadan daha aşağı değildir çıkarılan fiyat, o yüzden ne gerek var oradan almaya. (K6, Muhtar)* ifadesi bu durumu somutlaştırır bir örnektir.

Bunun yanında bazı katılımcılar durumun daha önceden böyle olmadığını, olumsuz anlamda bir dönüşümün yaşandığını tespit eder görüşler de öne sürmüşlerdir: “*Eskiden bu kooperatiflerde üretici kazanıyordu, mal sahibi traktör sahibi oluyordu. Tarımsal üretimde kullanacağı ekipmanları alabiliyordu tarım kredi kooperatifinden. Ama şu an bunların hiçbirisi yok. Bu eski yapısındaki niteliklerin hepsi bitti. Şu anda isim olarak varlar, faaliyetleri ya da çiftçiye olan destekleri noktasında silindiler. Üreticinin yararına olmaktan çıktılar.*” (K19, Kamu Kurum Yöneticisi). Dolayısıyla söz konusu kurumun faaliyetleri noktasında, geçmişten şimdiye olumsuz bir algının oluştuğu dikkatleri çekmektedir.

Şekil 10’da ortaya çıkan diğer iki kod ise güvensizlik ve personel eksiklikleri yaşandığına ilişkindir. Buna göre K1 tarafından verilen bir örnekte, *“çoğu üretici borçlarını ödeyip üyelikten çıktı artık. Çünkü üretici para ödemiş ama makbuz kesilmemiş, sonra tekrar borç çıkıyor, mecburen tekrar ödüyor, bunun gibi olaylardan dolayı da üreticiler soğumaya başladı”* (K1, Muhtar) tespiti, kurumsal yapılanmaya ilişkin üreticiler tarafından uzaklaşmaya neden olacak gelişmelerin söz konusu olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Son kod ise personel yetersizliğine ilişkindir. Tespit edilen bu kod, Tarım Kredi Kooperatiflerinin üreticiyi kalkındırma noktasında araçların piyasadaki gücünü azaltabilecek olan pazarlama konusu üzerinedir: *“Tarım Kredinin tüm zincir marketlerle anlaşmaları var, alır satar yapar. Bunu yapmak için buradaki personel bugün yeterli değil. Bu noktada personelin güçlendirilmesi gerekli ilk aşamada”* (K14, Kamu Kurum Yöneticisi). Bu kod, üretici yanında nihai tüketiciler açısından olumlu sonuçlanabilecek bir gelişmenin eksikliğini göstermesi açısından önemlidir. Çünkü üretilen ürünleri ortaklarından alıp doğrudan tüketiciye buluşturan bir düzende kooperatiflerin işler olması, üretici-tüketici arasındaki ek maliyetlerin ve spekülasyona konu gelişmelerin engellemesini beraberinde getirecek, şeffaflığı artıracaktır.

3.6.2.3. Dönüşümün Sonuçları

Üretimde dönüşüm teması altındaki son kategori ise dönüşümün sonuçlarıdır. Bu kategori, nedenlerin ve dönüşüme etki eden unsurların tarımsal üretim bağlamında yansımalarını ortaya çıkarmaktadır. Böylece daha önce analiz edilen ilk iki kategorinin somut çıkarımları anlaşılır hale gelmektedir. Bu çerçevede dönüşümün sonuçlarına ilişkin ortaya çıkan kodlar ve katılımcı görüşlerinin dağılımı Tablo 12’de gösterilmektedir.

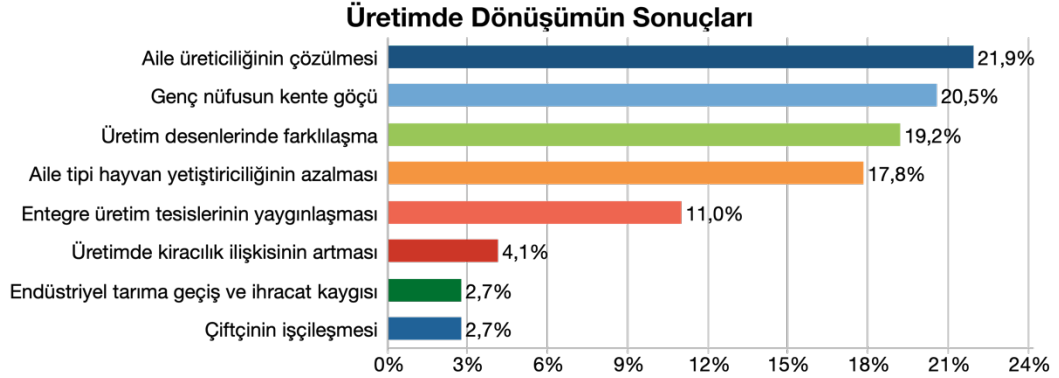
Tablo 12: Üretimde Dönüşümün Sonuçlarına Yönelik Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı

Kod Sistemi	MUHTARLAR	KOOPERATİFLER	ODALAR	KAMU KURUM YÖNETİCİLERİ	TOPLAM
▼ TARIMDA ÜRETİM VE MÜLKİYET DÖNÜŞÜMÜ				1	1
▼ A-ÜRETİMDE DÖNÜŞÜM SÜRECİ					0
▼ Üretimde Dönüşümün Sonuçları					0
● Aile üreticiliğinin çözülmesi	6	4	1	5	16
● Üretim desenlerinde farklılaşma	6	2	1	5	14
● Genç nüfusun kente göçü	8	2	1	4	15
● Çiftçinin işçileşmesi	1	1			2
● Aile tipi hayvan yetiştiriciliğinin azalması	8	3		2	13
● Entegre üretim tesislerinin yaygınlaşması	2	2	1	3	8
● Endüstriyel tarıma geçiş ve ihracat kaygısı			2		2
● Üretimde kiracılık ilişkisinin artması	1	1		1	3
Σ TOPLAM	32	15	6	21	74

Tablo 12’ye göre sonuçlar kategorisi, tüm katılımcılar tarafından toplamda 74 kez vurgulanmıştır. Bu vurguların somutlaştığı sonuçlara ilişkin 8 kod oluşturulmuştur. Katılımcı gruplara göre muhtarlar, bu kodların arasında değinilme sıklığı olarak ilk iki sırayı *genç nüfusun kente göçü* (8) ile *aile tipi hayvan yetiştiriciliğinin azalması* (8) vermişlerdir. Ardından *aile üreticiliğinin çözülmesi* (6), *üretim desenlerinde farklılaşma* (6) ve diğer kodlar gelmektedir. Kooperatifler, *aile üreticiliğinin çözülmesini* (4) ilk sıraya almışlar, ardından *aile tipi hayvan yetiştiriciliğinin azalması* (3), *entegre üretim tesislerinin yaygınlaşması* (2) ile diğer kodlara değinmişlerdir. Odalar ise *endüstriyel tarıma geçiş ve ihracat kaygısı* (2) sonuç kodunu ilk sıraya almışlardır. Son grup olan kamu kurum yöneticileri ise kooperatiflerle benzer şekilde ilk sırada *aile üreticiliğinin çözülmesini* (4) göstermişler, yine aynı değinme sıklığı ile *üretim desenlerinde farklılaşmayı* (5) öne çıkarmışlardır. Devamını, *genç nüfusun kente göçü* (4), *entegre üretim tesislerinin yaygınlaşması* (3) ve diğer kodlar izlemektedir.

Neticede oluşturulan sonuç kodlarının katılımcı gruplar tarafından değinilme dağılımları ise benzerlik göstermektedir. Buna göre tüm katılımcıların 16 kez gönderme yaptığı *aile üreticiliğinin çözülmesi* kodu dağılım toplamında ilk sırayı almıştır. İkinci sırada *genç nüfusun kente göçü* (15) gelmekte, onu sırasıyla *üretim desenlerinde farklılaşma* (14) ve *aile tipi hayvan yetiştiriciliğinin azalması* (13) izlemektedir. Tablo 12’de dağılım ve toplamlara dair gösterilen verilerin ardından dönüşümün sonuçlarının detaylı incelemesine geçilecektir.

Şekil 11: Üretim Dönüşümün Sonuçlarına Yönelik Kodların İstatistiği



Aile Üreticiliğinin Çözülmesi

Dönüşümün sonuçlarına ilişkin ortaya çıkan kodların oransal dağılımları Şekil 11’de yer almaktadır. Buna göre tüm katılımcıların yüzde 21,9 ile ilk sırayı verdikleri sonuç kodu, aile üreticiliğinin çözülmesidir. Sürecin araştırma alanındaki somutlaşan ilk yansıması olan bu kod, yıllar içerisinde aile bireylerinin üst-soy ve alt-soy ortaklaşa çalışarak geçimlerini sürdürdükleri geleneksel yapılarının bozuma uğradığına işaret etmektedir. Buna ilişkin katılımcı görüşleri aşağıda verilmektedir.

Aile ziraatı özellikle 2000’li yılların başından şimdiye hep çözülme süreci içinde gidiyor, aileleriyle üretim yapan çiftçiler işlerinde ve refah düzeylerinde ilerleme kaydedemiyorlar. (K14, Kooperatif)

Küçük aile işletmeleri, sermaye sıkıntısı duymayan tarımsal şirketlere yerlerini bırakmaktadır. (K16, Oda)

Geçmişten şimdiye aile tarımı yapan insanların sayısında ciddi bir azalma söz konusu. Çünkü tarım arazileri olan insanlar çiftçilik yapmak istemiyorlar. Daha çok şehirlere gidip çalışıp kendi hayatlarını o şekilde kurmaya çalışıyorlar ama tabii büyük bir handikap bu durum. Bu gelişme köydeki aile yapısını da değiştiriyor çünkü. (K20, Kamu Kurum Yöneticisi)

Üretim artık büyüyor, bu süreçte küçük üreticiler üretimden diskalifiye oluyorlar. Tarımsal üretim sürecinde büyük üretim yapan yapılar ayakta kalırken küçük üretim yapan, yani aile ziraatı yapan kimseler gittikçe yok oluyor. Eskiden bir ailenin elinde iki dönüm serası vardı, iki tane de ineği vardı ve böyle geçimini sağlıyordu. Şimdilerde artık böyle bir yapı kalmadı. Çünkü artan maliyetlerden dolayı bu şekilde bir üretim yapısı günün koşullarında sürdürülebilir olmaktan çıktı. Yani birim alandan kazandığı para maliyetini kurtarmıyor. Örneğin eskiden bir dönüm seradan 5000 TL kazanırken şimdi aynı alandan 1000 TL kazanabiliyor. Böylelikle de aynı parayı kazanabilmesi için gittikçe daha fazla alanda çalışması gerekli. Bunu da yapamayanlar tarım dışına itilmiş oluyor. (K21, Kamu Kurum Yöneticisi)

Katılımcıların aile üreticilerinin çözülmesine ilişkin vermiş olduğu örnekler oldukça çarpıcıdır. Bununla birlikte çözülme sürecinin 2000’li yıllardan sonra hızlandığı genel kanısı mevcuttur. Bunda ortak vurgu, tütüncülük, bağcılık ve pamuk üretimi gibi alanlardan yüksek maliyetler getiren yeni bir desene zorunlu geçiş üzerinedir.

Genç Nüfusun Kente Göçü

Şekil 11’e göre katılımcılar tarafından yüzde 20,5 ile en çok vurgulanan ikinci kod ise genç nüfusun kente göçüdür. Kırsal alanlarda her geçen gün genç nüfusunun hayatını sürdürme motivasyonunun azalmaktadır. Aile büyükleri de kente göç etme bağlamında alt soylarına destek olmakta, kır dışında yapılacak her uğraşının daha yüksek refah sağlayacağına yönelik gençleri motive etmektedir. Bu durumu destekler katılımcı görüşleri aşağıda yer almaktadır.

Gençlerin köyde kalıp kalmadığını anlayabilmek için nüfus ve seçmen sayısını sormak yeterlidir. 1800 nüfus, 1500 seçmenimiz var. Buradan şunu anlayabiliyoruz köyümüzde genç kalmıyor yaşlı nüfus yoğunluk kazanıyor. Nüfusumuz bir zamanlar 2000’i zorluyordu ama taşına taşına, göç vere göç vere gittikçe genç nüfus azalıyor. (K2, Muhtar)

Tarımsal üretim yapan üreticilerin genel olarak yaş ortalaması oldukça yüksek çünkü yeni gelen nesil gözlemlediğim kadarıyla tarımsal üretim yapmak istemiyor. Genel olarak İzmir’e gidip orada bir iş kurmak ya da orada sigortalı bir işte çalışmak istiyor. Dolayısıyla yeni çiftçi yetişmiyor diyebilirim. Bu süreç de 25 yıldır gittikçe hızlanıyor. (K11, Kooperatif)

Aile üretiminden vazgeçenler başta gençler olmak üzere ağırlıkta. Bunların bir kısmı Organize Sanayi Bölgesi var buraya yakın bir yerde, genelde oraya çalışmaya gidiyor. Bir kısmı ise belediyede işçi olarak çalışmak istiyor. Özellikle son üç yıldır hiç görmediğim kadar yoğun bir şekilde belediyede çalışmak için CV teslim edenler var. Tarım dışındaki sektörlerde çalışabilmek için hiç olmadığı kadar yoğun bir ilgi var. Eskiden böyle yoğun bir ilgi olmazdı çünkü üretici iyi para kazanabiliyordu. (K21, Kamu Kurum Yöneticisi)

Tarımsal üretimin geleceği için genç nüfusun kente göç etmesi sonucu oldukça dramatik bir gelişmedir. Aileye ait üretim aracı olan toprak ve işlemek için araç gerek olsa dahi bu hazır sermayenin gençlere göre sürdürülebilirliğinin kalmaması, tarımın geldiğimiz noktada içler acısı halini somutlaştırmaktadır. Genç nüfusu kırdan tutacak motivasyon negatif yönde bu haliyle devam ettikçe, uzun vadede gıda arzı sıkıntısı daha keskin bir hal alacaktır.

Üretim Desenlerinde Farklılaşma

Üretim desenlerinde farklılaşma ise Şekil 11'e göre yüzde 19,2 ile üçüncü dönüşüm sonucudur. Buna göre dönüşüm, tarımsal üretimin yapılageldiği mevcut desenlerden vazgeçilme ve farklı desenlere geçişle belirginleşmektedir. Araştırmaya dahil olan katılımcıların bu bağlamda temel vurguları, 1990'lı yılların sonlarından itibaren mevcut üretimleri olan tütüncülük, pamukçuluk ve bağcılık gibi üretime konu faaliyetlerinin zorunlu olarak sona ermesi üzerinedir.

1991 yılından itibaren bu alanda tarım konusunda aktif bir gözleme sahibim. O yılların başlarında buralarda hakim üretim tütün üzerineydi, bunun yanında bağcılık, pamuk ve karpuz üretimi de yapılıyordu. Fakat 1990'ların sonlarına doğru tütün üretimine kota gelince, buralarda tütün üretimi yavaş yavaş azaldı. Aynı zamanlarda Balçova'da seracıların bir kısmı göç ederek bu alana taşınmışlardı seralarını. Çünkü Balçova'da şehir büyüdüğü için o alandaki sera üreticileri yeni alanlar aramaya başlamışlardı, böylelikle o tarihlerde buraya gelip sera kurmaya başladılar. Böylelikle tarımın burada örtü altına taşınması hareketi başlamış oldu. (K21, Kamu Kurum Yöneticisi)

Daha önce bu alanda büyük ölçüde bağcılık yapılıyordu. Eski bağlarımız vardı orada sonra bağlar kalktı. Ondan sonra da belli kısımda sol taraftaki Sancaklı Çileme ovasında ise korkunç bir şekilde pamuk üretimi yapılıyordu. Eskiden Gavurköy olarak geçen Değirmendere ve çevresinde ise tütün üretimi yapılırdı. Tabii hiçbirisi kalmadı artık. Hepsi değişti. Biz de tütün içinde büyümüş insanız. Bütün mayamız, malımız, mülkümüz şu an o zaman yapılan tarımsal üretimle elde ettiklerimizden. Yani o zamanki yetişen ürünler sayesinde. (K17, Kamu Kurum Yöneticisi)

Üretim deseninde zorunlu değişim sonrası katılımcılar, örtüaltı üretime geçtiklerini, buralarda yazları salatalık, domates ve patlıcan gibi sebzeleri, kışları ise marul, roka ve maydanoz gibi yeşillikleri ürettiklerini ifade etmişlerdir. Üretim deseni farklılaşmasıyla yeni düzende, ekonomik olarak daha geriye gittiklerini, mevcut birikimlerini eritir olduklarını vurgulamışlardır.

Aile Tipi Hayvan Yetiştiriciliğinin Azalması

Şekil 11'e göre bir diğer dönüşüm sonucu ise hayvancılık bağlamında aile tipi üretimin azalması ve son bulmasına yöneliktir. Günümüzde et ve süt alanında yaşanan sıkıntılarda, toplumun büyük bir kesiminin bu ürünlere ulaşımının giderek zorlaşır hale gelmesinde bu kod önemli bir tespiti içermektedir.

Geçmişte oldukça fazla sayıda kişide hayvan vardı ama günümüzde artık kimsede küçük ya da büyük baş hayvan besleme noktasında bir çaba yok. Şu an burada bir kişide büyükbaş hayvan var, birkaç kişide de küçükbaş hayvan kaldı. Onun dışında hayvancılıkla uğraşan kimse kalmadı. Çünkü hayvan besleme işi, insanlara ağır gelmeye başladı yem fiyatlarından, diğer giderlerden dolayı. Kurban Bayramı'nda kurbanlık satışı üzerine bir ara hayvan besleme durumu oldu, fakat bir yıl boyunca hayvanlara verilen yem, diğer görünmez girdilerin yüksekliğinden dolayı maliyetleri kurtarmaz hale gelince artık bu işten de vazgeçilmeye başlandı. (K10, Muhtar)

Entegre Üretim Tesislerinin Yaygınlaşması

Dönüşümün çıktıları bağlamında bir diğer kod ise entegre üretim tesislerinin 2000'li yıllardan sonra araştırma alanında yaygınlaştığı üzerinedir. Şekil 11'de yüzde 11 oranında değinilme sıklığı olan bu konu, özellikle hayvancılıkta küçük üreticiliğin çözülme süreciyle eş zamanlı olarak entegre hayvan üretim çiftliklerin aynı alanda kurulmasına gönderme yapmaktadır. Buna göre ilgili kırsal alanda, salt büyük sermaye gücüyle gelen yatırımcılar büyük hayvancılık tesisleri kurmuşlardır.

Alanda hayvansal üretimde entegre çiftlikler, tesisler gelişmeye başlarken, buna karşın bireysel aile hayvancılığı yok olmaya başlıyor. Bu neden oluyor dersek, örneğin kişinin parası var ama bilgisi yok, yatırım yapmak istiyor. Devlet de genellikle zaten bu kısmı hibe vb. gibi desteklerle destekliyor. Fakat küçük çiftçinin bu desteklerden faydalanması pek mümkün olmuyor. O desteklerden faydalanamadığı için ise ne yapıyor? Çekiliyor geriye. (K14, Kooperatif)
Küçük üretici formundaki üretim yapıları azalmaya başladıkça, aynı zamanda büyük entegre tesisler içerisinde üretim yapılan alanlar ortaya çıkmaya başlıyor ve bunlara yerini bırakıyor. Özellikle şimdilerde bir de organize tarım bölgeleri oluşturmaya çalışıyorlar, bu ise çok daha kötü bir durum ortaya koyacak. Tarımın tamamıyla sanayileşmesin önü açılıyor ki bu düzende küçük üreticiye yer hiç kalmamış olacak. Yani organize tarım bölgesi ile ortaya konulmak istenen düzen yine güçlü olanlara fırsat sağlayacak diğer bir ifadeyle aslında istemediğim tarımsal üretimde tekelleşmenin önü daha da açılacak. Parası olan kişi o alan içerisinde işletme kurabilecek ve olmayanlar doğrudan sistemin dışına itilecek. (K21, Kamu Kurum Yöneticisi)

Katılımcıların ortaya koyduğu görüşlerde ortak vurgu, aile tipi hayvancılığın yerini sermaye sahibi iş insanlarının tesislerine bırakıyor olduğudur. Bunda devlet desteklemelerinin payı da söz konusudur. Fakat dönüşen düzende, üretimden uzaklaşan aile tipi hayvan üreticilerinin ortaya çıkardığı boşluk doldurulamamakta, yurtdışından zaman zaman canlı zaman zaman karkas et ithalatı yapılır olmaktadır. Süt ürünleri bağlamında, bu boşluk daha da keskin bir hal almaktadır. Böylelikle azalan gıda arzı, artan talep karşısında ulaşılabilir olmaktan uzaklaşmaktadır.

Üretimde Kiracılık İlişkisinin Artması

Dönüşünün sonuçları bağlamında bir başka sonuç ise üretimde kiracılık ilişkisinin yaygınlaşmasıdır. Kiracılık ilişkisinin yaygınlaşması, üreticinin üretim aracını satış yerine kiraya verip gelir elde etmesi isteğini göstermektedir. Araştırma alanında, üretim maliyetleri ve riskler yüzünden birçok üretici satmak yerine son çare olarak araziler ve seralarını kiraya vermektedirler.

Bu konuda K3'ün ifade ettiği; *“bir çoğumuz şu günlerde artık maliyetlerden yapamadığı için seralarını kiraya vermeye başladı. Kiralayanlar da genelde doğululardan oluşuyor. Bir kısmı pazarcılardan oluşuyor, diğer bir kısmı da hal sahibi olanlardan oluyor. Üç dört senedir seraların kiraya verilmesi söz konusu. Kiraya vermek daha mantıklı geliyor”* (K3, Muhtar) örneği üreticinin içinde bulunduğu açmazı gözler önüne sermektedir.

Ayrıca K20'nin ortaya koyduğu; *“dört beş yerde gözlemlediğim kadarıyla, seralarda “dayıbaşılık” diye bir kavram var. O seralardan sorumlu. Üreticinin seralarını kiralıyorlar bir şekilde üretiyorlar ve satışını yapıyorlar. Aslında bakarsak birebir üretim yapan değil yani çiftçi değil bunlar. Çiftçiler, seralarını bu kişilere belirli bir kira bedeline göre yıllık ya da sezonluk kiralıyorlar”* (K20, Kamu Kurum Yöneticisi) örneği de üretimde dönüşümün sonuçlarına ilişkin dikkat çekici bir başka ifadedir.

Çiftçinin İşçileşmesi

Şekil 11'e göre son iki koddan birisi çiftçinin işçileşmesi üzerinedir. İşçileşme süreci, kırsal alanda üreticinin üretimden çözülmesine müteakip, aynı alanda tarımsal üretime dönük faaliyet göstermeye başlayan büyük çiftliklerde işçi olarak çalışmasını açıklamaktadır.

Büyük yatırımları olan kimseler, yanlarına devletten aldıkları hibelerle daha da güçlenerek büyük entegre hayvan çiftlikleri kuruyor. Burada eksik kaldıkları nokta ise hayvan bakmayı bilmemeleri. Bu eksikliği, işi geçmişten tecrübe etmiş küçük üreticileri yanlarında çalıştırmaya başlayarak dolduruyorlar. Hani az önce dedim ya kendi bahçelerinin bekçisi oluyorlar diye. Bu sefer o küçük üretici diyor ki ben maaşımı alıyorum, çok sevdiğim bir iş hayvancılık. Yine hayvancılık yapıyorum ama en azından ay sonu gelecek mi diye düşünmüyorum diyor. (K14, Kooperatif)

Böylece küçük üreticinin bir kısmı, bir taraftan kendi aile tipi hayvancılığından vazgeçerken diğer taraftan da söz konusu aynı alanda kurulmuş büyük tesislerde işçi olarak çalışmaya başlamaktadır.

Endüstriyel Tarıma Geçiş ve İhracat Kaygısı

Son olarak, endüstriyel tarıma geçiş ve ihracat kaygısının ortaya çıkması ise dönüşümün özellikle çevre boyutuyla etkilerine ilişkin gönderme yapmaktadır.

İhracat kaygısı ve tarımsal sanayinin beklentileri ile istekleri doğrultusunda, ürün desenleri değişim göstermekle birlikte, gelişen teknoloji ile sera ve/veya farklı ortamlarda ürünler yetiştirilmektedir. Bu süreçte genel anlamda üretim yöntemlerinin daha az insan gücü kullanılarak teknolojiye dayalı tarımsal ekipmanlarla sürdürülmesi eğilimi bulunmaktadır. Buna endüstriyel tarım politikaları da eklenince daha az su ve gübre-ilaç isteği olan ancak düşük verim veren çeşitler yerine, yüksek verim ve aynı kaliteye sahip ürünlerin yetiştirildiği çeşitler başat duruma gelmiş bu da hem pestisit hem de gübre kullanımını arttırmış, tarımın çevreye olan etkilerini konuşur duruma getirmiştir. (K16, Oda)

Üretim desenlerinde yaşanan değişimin gereği olarak ihracat kaygısını örnekleyen bu kod, kar güdüsüyle endüstriyel üretimin çevre tanımaz halini açıklamaktadır. Daha fazla verimi odaklayan, ihracat gelirleriyle büyümeyi esas alan endüstriyel tarım, bir yandan geleneksel üretim yapılarının çözülmesini hızlandırırken diğer taraftan gelecek nesillere devredilecek çevrenin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır.

Tarımsal üretimde dönüşüme ilişkin yukarıda ifade edilen neticeler, aynı zamanda ülkenin genel kalkınma hedeflerinden de sapmayı beraberinde getireceği söylenebilir. Çünkü kalkınma olgusu, kentsel ve kırsal alanları kapsayan bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Dolayısıyla bir ülkenin sanayileşmeyle pekiştirilen kentsel ve kırsal gelişmesi ancak arkasında güçlü bir tarımsal üretim sektörünün varlığıyla ayakta kalabilecektir. Kırın ve kentin birbirini destekler şekilde bütünleşik odağa alınması bu noktada önem kazanmaktadır.

Tarımsal üretimin tüm ülkeye yeter boyutta gerçekleştirilmesi ise ancak kırsal kalkınma hedeflerine yakınlık düzeyine bağlı olarak şekillenecektir. Bu çerçevede kırsal alanlardaki tarım üreticilerinin hayat kalitesinin artırılması, kırın itici yönlerinin azaltılması, üreticilerin gelir ve refah düzeylerinin iyileştirilmesi ve kır-kent boyutuyla mekansal formlar arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması önem kazanmaktadır. Bu

farklılıkların giderilmesinde aktif rol üstlenecek kurumların iyi işlemesi, üreticilerin rekabet edebilirliğini tesis edecek İyi Tarım ve Akıllı Tarım gibi uygulamaların yaygınlığının desteklenmesi büyük önem arz etmektedir. Böylelikle tarımda yapısal sorunların aşılması, tarımsal üretim kalitesi ve yeterliliğinin artırılması, katma değeri yüksek ürün üretimi için sanayiyle entegre üretimin tesis edilmesi, gıda güvenliğinin sağlanması, tarımsal istihdam düzeyinin artırılması ve neticede kırdan kente göçün de önüne geçilerek kent üzerindeki nüfus baskısının azaltılması da sağlanmış olacaktır. Türkiye gibi tarımın önem arz ettiği ve iklim değişikliğinden de yoğun şekilde etkilenmesi muhtemel bir ülkede bu konu, aynı zamanda gıda güvenliği temelinde bir ulusal güvenlik sorunu olarak başı çekecektir (Yontar ve Söztutar, 2018: 74).

3.6.3. Mülkiyette Dönüşüm Süreci

Araştırmanın ikinci sac ayağını tarımsal mülkiyette dönüşüm süreci oluşturmaktadır. Süreç içerisinde kırsal alanlarda tarımsal üretime ayrılmış toprakların mülkiyetinde ortaya çıkan dönüşümleri ve bunların mevcut kullanım durumlarındaki farklılaşmaları ortaya çıkarmak üzere bu başlıkta araştırma bulguları açıklanacaktır. Buna geçilmeden önce, bu başlıkta hedeflenen amaçlara ulaşmak için katılımcılara yöneltilen araştırma sorularına aşağıda yer verilmektedir:

- *Kırsal alanlarda mülkiyetin dönüşümü konusunda ne düşünüyorsunuz? Geçmişten günümüze mülkiyetin dönüşümü konusunda nasıl bir süreç yaşandı? Sizin bu konudaki gözlemlerinizi nelerdir?*
- *Tarımsal üretimdeki dönüşüm tarımsal mülkiyet yapısını nasıl etkilemektedir?*
- *Üreticilerin tarımsal üretim kaynaklı kredi kullanımı ve bunun geri ödemelerine ilişkin yaşanan süreci nasıl değerlendiriyorsunuz?*
- *Mahallede üretime konu tarım arazilerinin süreç içerisinde sahipleri tarafından etkin kullanıldığını düşünüyor musunuz? Bu konudaki görüşleriniz nelerdir? (Nedenler)*
- *Tarım arazilerinin zaman içerisinde satışa ve mirasa konu olarak el değiştirme sürecini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu bağlamda üreticilerin mülk edinmeleri ve mülksüzleşmeleri yönünde nasıl bir değişim yaşanmıştır?*

- *Tarım arazilerinin tarımsal üretim dışında kullanımı konusunda ne düşünüyorsunuz? Amaç dışı kullanımın nedenleri ve sonuçlarına yönelik değerlendirmeleriniz nelerdir?*

Mülkiyetin dönüşümü üzerine katılımcılara yöneltilen yukarıdaki görüşme sorularının analizi, *mülkiyette dönüşüm süreci* olarak bu çalışmanın ikinci temasını görünür kılmıştır. Bu tema ise *üretimde dönüşümün mülkiyete yansımaları* ve *mülkiyette dönüşüme etki eden unsurlar* olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki olan yansımalar kategorisi, kendi içerisinde beş kodu ihtiva etmektedir. Mülkiyette dönüşüme etki eden unsurlar kategorisi ise kendi içerisinde üç alt kategoriye ayrılmakta ve bunlar da kodlara ayrılmaktadır. Genel hatları verilen söz konusu tema, kategori ve kodların bu başlık altında ayrıntılı analizleri yürütülecektir.

3.6.3.1. Mülkiyette Dönüşümün Yansımaları

Mülkiyette dönüşümün yansımaları kategorisi, bir önceki tema kapsamında değerlendirilen üretimde dönüşüm süreciyle yakından ilişkilidir. Gerek alanda yapılan görüşmelerden gerekse gözlem notlarından yola çıkıldığında, mülkiyette dönüşüme giden sürecin ilk ayağını üretimde dönüşüm oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu kategori altına yer alan bulgular, araştırmanın sürekliliği içerisinde bir önceki tema olan üretimde dönüşümün çıktılarıyla yakından ilişkilidir. Bu çerçevede mülkiyette dönüşümün yansımalarına ilişkin kodlar ve katılımcı görüşlerinin dağılımları Tablo 13'te ortaya gösterilmektedir.

Tablo 13: Mülkiyette Dönüşümün Yansımalarına Yönelik Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı

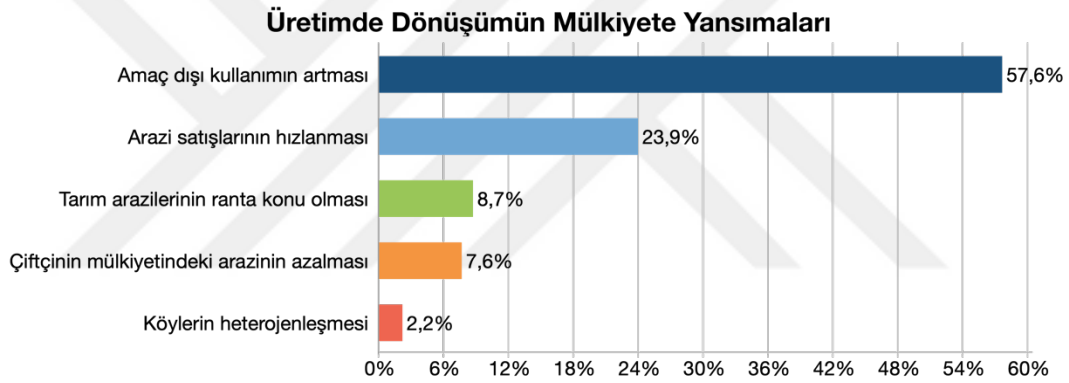
Kod Sistemi	MUHTARLAR	KOOPERATİFLER	ODALAR	KAMU KURUM YÖNETİCİLERİ	TOPLAM
▼ ☒ TARIMDA ÜRETİM VE MÜLKİYET DÖNÜŞÜMÜ					0
▼ ☒ B-MÜLKİYETTE DÖNÜŞÜM SÜRECİ					0
▼ ☒ Üretimde Dönüşümün Mülkiyete Yansımaları				1	1
☒ Arazi satışlarının hızlanması	10	5	1	6	22
☒ Çiftçinin mülkiyetindeki arazinin azalması	7				7
> ☒ Amaç dışı kullanımın artması	25	10	3	15	53
☒ Tarım arazilerinin ranta konu olması	4		1	3	8
☒ Köylerin heterojenleşmesi		1		1	2
Σ TOPLAM	46	16	5	26	93

Katılımcılardan gelen görüşme verileri analizi neticesinde Tablo 13'e göre; arazi satışlarının hızlanması, çiftçinin mülkiyetindeki arazilerin azalması, amaç dışı kullanımların artması, tarım arazilerinin ranta konu olması ve köylerin

heterojenleşmesi olmak üzere beş kod, toplamda 93 kodlama sıklığıyla ortaya çıkarılmıştır. Bu toplamın içinde, tüm katılımcı gruplarca en fazla vurgulanan ilk kod, *amaç dışı kullanımların artması* (53), ikincisi ise *arazi satışlarının hızlanması* (22) olmuştur. Diğer ortak yoğunluk dağılımı sırasında *tarım arazilerinin ranta konu olması* (8), *çiftçinin mülkiyetindeki arazilerin azalması* (7) ve *köylerin heterojenleşmesi* (2) gelmektedir.

Buradan anlaşılabileceği üzere oluşturulan kodlar, tüm katılımcı gruplara göre yoğunluk dağılımı sırası bakımından benzerlik arz etmektedir. Dolayısıyla bu durum, mülkiyette dönüşümün yansımalarına ilişkin güçlü bir fikir birliğine göndermek yapmaktadır. Ayrıca yoğunlukta ilk sırayı alan kod olan amaç dışı kullanım, kendi içerisinde beş alt kodu barındırmaktadır. Bunlara da analizde yer verilecektir.

Şekil 12: Üretimde Dönüşümün Mülkiyete Yansımalarına İlişkin Kodların İstatistiği



Amaç Dışı Kullanımların Artması

Şekil 12’de gösterilen bulgulara göre, kırsal alanda tarımsal mülkiyetin dönüşümünün somut yansımalarından ilki, yüzde 57,6 ile tarım arazileri üzerindeki *amaç dışı kullanımların yaygınlaşmasıdır*. Ortaya çıkan bu kodun bulgularına ilişkin detaylara geçmeden önce, amaç dışı kullanıma ilişkin Türkiye’de mevzuat tespiti sunulacaktır.

Buna göre, Türkiye’de tarım arazilerinde amaç dışı kullanımlara dair yasal çerçeve 2005 tarihinde 5403 sayılı *Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu* ile oluşturulmuştur. Bu yasada amaç dışı kullanım konusu, toprakların korunması ve arazi kullanım başlıklı 4. bölümde yer almaktadır (5403 Sayılı Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5403.pdf>):

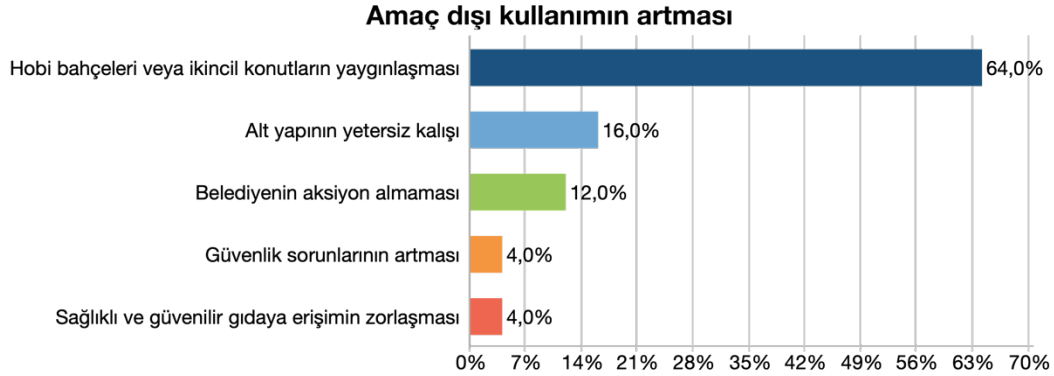
Söz konusu bölümün 9. maddesinde “*Arazi kullanımını gerektiren her türlü girişim ve yatırım sürecinde toprakların korunması, doğal ve yapay olaylar sonucu meydana gelen toprak kayıplarının önlenmesi; arazi kullanım planları, tarımsal amaçlı arazi kullanım plan ve projeleri ile toprak koruma projelerinin uygulamaya konulması ile sağlanır*” denilerek toprak koruma ve kayıpların önüne geçilmesine vurgu yapılmıştır. Ayrıca 10. maddede yer alan “*Tarım arazileri, bu Kanunda belirtilen istisnalar hariç olmak üzere, arazi kullanım planlarında belirtilen amaçları dışında kullanılamaz*” ifadesiyle de amaç dışı kullanım arazi kullanım planlarına endekslenmiştir.

Amaç dışı kullanım başlıklı 13. maddede ise “*Mutlak tarım arazileri, özel ürün arazileri, dikili tarım arazileri ile sulu tarım arazileri tarımsal üretim amacı dışında kullanılamaz*” denilerek, bu alanlarda yapılacak kentsel yerleşimler ya da tarım dışı üretim faaliyetleri amaç dışı sayılmıştır. Mutlak tarım arazilerinin nereler olduğuna ilişkin kapsam ise aynı kanunun 3. maddesinde; “*Bitkisel üretimde; toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerinin kombinasyonu yöre ortalamasında ürün alınabilmesi için sınırlayıcı olmayan, topografik sınırlamaları yok veya çok az olan; ülkesel, bölgesel veya yerel önemi bulunan, halihazır tarımsal üretimde kullanılan veya bu amaçla kullanıma elverişli olan arazileri*” olarak tanımlanmıştır.

Amaç dışı kullanım başlıklı 13. maddede ayrıca, alternatif alan bulunamaması üzerine ilgili kurulun uygun görmesi şartıyla; “*savunmaya yönelik stratejik ihtiyaçlar, doğal afet sonrası ortaya çıkan geçici yerleşim yeri ihtiyacı, petrol ve doğal gaz arama ve işletme faaliyetleri, ilgili bakanlık tarafından kamu yararı kararı alınmış madencilik faaliyetleri, bakanlıklarca kamu yararı kararı alınmış plan ve yatırımlar, kamu yararı gözetilerek yol altyapı ve üstyapısı faaliyetlerinde bulunacak yatırımlar, yenilenebilir enerji kaynak alanlarının kullanımı ile ilgili yatırımlar ve jeotermal kaynaklı teknolojik sera yatırımlar*” için bu arazilerde amaç dışı kullanım talepleri, toprak koruma projelerine aykırı olmamak üzere Bakanlıkça izin verilebilir denilmektedir. Ayrıca bu izin yetkisi valiliklere de devredilebilir olmaktadır.

Araştırma alanından elde edilen bulgularda ilk sırayı alan tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının artması kodu, kullanımın neticelerine göre kendi içerisinde beş alt koda ayrılmaktadır. Şekil 13’te bu alt kodlara yer verilmektedir.

Şekil 13: Tarım Arazilerinde Amaç Dışı Kullanıma Yönelik Alt Kodların İstatistiği



Şekil 13'e göre katılımcılar, tarım arazilerinde amaç dışı kullanımın yönüne dair ilk çıkarımlarını, yüzde 64 sıklık ile hobi bahçeleri veya ikincil konutların yaygınlaşması bağlamında ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte katılımcıların amaç dışı kullanıma dair ortaya koydukları bu ilk bağlamın, 5403 sayılı yasada çerçevesi çizilen mutlak tarım arazisi sınıfı üzerinde oluştuğu, alanda yapılan görüşmeler ve gözlemlerden anlaşılır olmaktadır. Dolayısıyla oluşan ilk kod, mutlak tarım arazilerinin amacı dışında kullanılarak kentsel yapı ve faaliyetlere dönük uğraşılara konu olduğunu somutlaştırmaktadır. Buna dair katılımcı görüşlerine aşağıda yer verilmektedir:

Köylüler gidiyor, kentliler geliyor. Kentten gelenler, tarım arazilerini tarımsal ürün üretmek için kullanmıyorlar, yani amacı dışında kullanıyorlar. Örneğin çoğunlukla buraları yazlık gibi görüyorlar, hafta sonları dinlenmek için otel gibi kullanıyorlar ve çoğunluğu ikametgahını da buraya almıyor. Hobi bahçesi olarak alınan yerlerde ise kişiler küçük bahçeler yapıyorlar kendilerine göre, böyle olunca bu arazilerden topluma sunulacak tarımsal üretim düşmüş oluyor. Böylece kendi kendimize yetemediğimiz için dışarıdan tarımsal ürün ithalatına başladık. Çünkü köyde eskiden 100 çiftçi varsa şimdi 50 çiftçi var. Çember daralıyor (K2, Muhtar)

Özellikle son üç dört yıldır, ikametgahı buralarda olup tarımsal üretim yapan kişilerden tarım arazisi satışı daha fazla olmaya başladı. Buraları alan kişiler ise genellikle çok az bir kısmı köy içerisinde ikamet edenlerden olurken büyük bir kısmı kentsel alandan gelip yatırım amaçlı ya da ikincil konut amaçlı olarak tarım arazilerini alanlardan oluyor. Böylece el değiştirerek amaç dışı kullanımla sonuçlanan bir tarımsal arazi yapısı karşımıza çıkıyor. Hobi bahçeleri konusunda üzerine yapılan arazi birinci sınıf tarım arazisi ise kesinlikle burada bu tip yapıların yapılmaması gerektiğini düşünüyorum ama görüyorum ki bu kurala uygun olmayan bir şekilde arazilerin hobi bahçesi olarak kullanılması yaygınlaştı. (K13, Kooperatif)

K2 ve K13'ün ifade ettiği üzere, kırsal alanda üreticilerin başta gelir durumlarında yaşanan bozulmanın da etkisiyle, arazi mülkiyeti sahipliklerini satış yoluyla devrettikleri, bu devirde alıcı tarafın çoğunlukla kentte ikameti olan bireyler olduğu ortaya çıkmaktadır. El değıştiren tarım arazisi mülkiyetinin akıbeti ise tarım dışı hobi bahçeleri ya da yazlık maksatlı ikincil konut üretim alanı olmaktadır.

Amaç dışı kullanımların yaygınlaşması sürecinde idarenin yaptırım gücünün zayıflığının da etkisinin olduğuna yönelik görüşler tespit edilmektedir. Buna göre K8'in ifade ettiği; “Amaç dışı kullanımda her geçen yıl artış var. Serbest bıraktıkları için, denetim yok, yıkım yok. Yıkım var diyorlar, geliyor, 8 bin 10 bin lira ceza yazıyorlar. Fakat yine de para cezasını yatırıyorlar devam ediyorlar. Sadece hobi bahçesi olarak değil bunun yanında gelip tek parsel alıp, mesela içine ev yapıp tarım amacı dışında da işgaller var” (K8, Muhtar) örneğinde, cezaların caydırıcı olmaktan uzak olduğu, bir noktada idarenin amaç dışı kullanımlara göz yumduğu yönünde çıkarımlar söz konusudur.

Tarım arazilerinde amaç dışı kullanıma sebebiyet verecek hobi bahçesi oluşturulması sürecinde, paravan bir yapı olarak “tarımsal amaçlı kooperatif” kurulduğu, böylece 5403 sayılı kanunun bir boşluğunun yakalandığı anlaşılmaktadır. K17 tarafından bu durum örneklendirilmiştir:

Hobi bahçeleri tek tapu halindeki tarım arazileri üzerine kuruluyor. Noterden de alan adama bu tek tapu üzerinden hisse veriliyor. Noterden hisse verirken alan adamın imzası bile yok. Hobi bahçesi aslında bir tarımsal amaçlı kooperatif varlığı üzerinden şekilleniyor. Bu yapıda iki kişi yönetim kurulunda ve onlar işte 400 metrekare olarak hisse sattığı kişiye yerleri devrediyorlar. Falan kişiye pay verdik, falana hisse verdik şeklinde. Dolayısıyla tarım arazileri üzerinde bazı kimseler kâr amaçlı yerler alıp ve paravan olarak kooperatif çatısı altında tarım arazilerini amacı dışında kullanımlara sebebiyet verecek şekilde bölerek hisse satıyorlar. (K17, Kamu Kurum Yöneticisi)

Buna göre büyük boyutlarda tarım arazileri, paravan tarımsal amaçlı kooperatif çatısı altında, alıcılarını kooperatif üyesi olarak gösterip hisse satışıyla bölünerek küçük boyutlu kentsel kullanımlara dönüşmektedir.

Tüm bunlara karşın, son zamanlarda hobi bahçelerine yönelik kamuoyunda yükselen tepkiler, idarenin yukarıda ifade edilen paravan tarımsal amaçlı kooperatif kurulmasını engelleme çabası ve hobi/yaşam bahçesi adıyla yapıların satışlarının ceza ya da yıkım tehlikesi nedeniyle zorlaşması üzerine, amaç dışı kullanımda farklı yollar denendiği tespit edilmiştir:

Daha önce yaptıkları gibi Ticaret Bakanlığı'ndan kooperatif çatısı altında bu yerleri alıp parçalayıp satma iznini alamıyorlar. Yeni düzende emlakçılar, aracılar çiftçiden hisse tapu alıp, bunları kentten gelenlere satıyorlar. Bunlara hobi bahçesi denmiyor artık ama hisse tapu satışıyla el değiştiren tarım arazisinin akıbeti aynı oluyor, yani kentsel amaçlı kullanılıyor. Bu al sat işini yapanlar daha resmi yapıyorlar artık. Örneğin biz mesela bir parçada 4-5 kişiyiz, bu 5 kişi kalkıyor birer bir hissesini satıyor aracılar üzerinden. Burada kanuni bir sıkıntı da yok ama satış sonrası alıcılar bu hisselerle kaçak yapı yapıyorlar. (K19, Kamu Kurum Yöneticisi)

Amaç dışı kullanımın dönüştüğü yeni hali ortaya koyan yukarıdaki örneğe göre, kentten gelip arazi satın almak isteyen alıcı, bütçesine uygun olacak şekilde 500 ya da en fazla 1000 metrekare tarım arazisini almayı tercih etmektedir. Dolayısıyla hali hazırda büyük tek tapu tarım arazilerinin blok satışı zor olması nedeniyle, mevcut çok hissedarlı ve küçük parçalı tarım arazileri hisse adetine göre alıcı bulunmaktadır.

Tüm bu açıklamalara göre, amaç dışı kullanımın tarım arazileri bağlamında katılımcılara göre ilk yansıması, hobi bahçeleri ya da ikincil konut üretimi bağlamında kentsel amaçlı kullanımların artışıdır. Bu yönde amaç dışı kullanımlar, bir taraftan söz konusu araziye tarım dışına iterken diğer taraftan halihazırda amacına uygun kullanılan arazileri de tehdit eder bir görünüm sergilemektedir. Buna göre “*Sahada birçok arazi, tarım dışına çıkmış durumda. Aslında kâğıt üzerinde bu araziler, hala tarla olarak biliniyor devlet tarafından, lakin burada bir kaçak yapılaşma söz konusu. Arazi bölünmüş, tarımsal niteliği tapu üzerine devam ediyor ama orada şu an tarım yapılmıyor. Traktör bile giremez araziye, aynen böyle dikdörtgen gibi parça parça olmuş. Yüz elliye bölünmüş. Gidecek yol yok. Mısır eksen biçerdöveri sokamazsın*” (K18, Kamu Kurum Yöneticisi) ifadesiyle, amaç dışı kullanımların üretimi zorlaştırdığı, mevcut yerleşim düzeni nedeniyle üretim araçlarının ulaşımı önünde engel oluşturduğu gözler önüne serilmektedir.

Şekil 13’e göre amaç dışı kullanımda ikinci alt kod ise yüzde 16 ile sahada alt yapı yetersizliklerinin yaşandığına yöneliktir.

Şehirden buraya gelip tarım arazilerine ev yapanlar, burada bazı sorunları da beraberinde getiriyor. Örneğin bizim köyümüzün su deposu yapılırken 450 aboneye yetecek şekilde yapılmış ama şimdi 1150 abone olmuşuz. Böyle olunca bazı yerlerde su sorunları ortaya çıkmaya başlıyor. Yani hızlı yapılaşma ile köyün var olan alt yapısı yetersiz kalmaya başlıyor. Örneğin benim dönemimde üç yüzün üzerinde hobi bahçesi yapıldı. Bunlar da köyün bir şekilde kısıtlı olan alt yapısına yük oluyorlar. (K2, Muhtar)

Amaç dışı kullanımların faydasından ziyade zararı çok. Kişi diyor ki işte ben burada oturuyorum, benim çöpüm alınmıyor diyor. Örneğin yaptığı hobi bahçesi ya da müstakil evlerin bahçesindeki taşları toplayıp, köyün içindeki çöp variline

getiriyor, dolduruyor. Hobi bahçelerine asfalt yol yapılmasını, çöp varilleri konulmasını istiyorlar. Kaymakam da zaten bunlara izin vermiş. (K8, Muhtar)

Buna göre kısa sürede yoğun bir amaç dışı kullanıma ev sahipliği yapan kırsal yerleşimlerde, elektrik ve su gibi tüketimine binen yük, mevcut kırsal mahallelerde sıkıntılar yaşanmasına neden olmaktadır.

Katılımcılar tarafından vurgulandığı üzere, Şekil 13'te amaç dışı kullanımda bir diğer alt kod ise bağlı oldukları en yakın ilçe belediyesinin bu süreçte aksiyon almamasına ilişkindir. K18 ve K19'un verdiği örneklerde, belediye düzeyinde amaç dışı kullanımlara ilişkin popülist kaygılarla müdahil olmaktan kaçınıldığı anlaşılmaktadır.

Amaç dışı kullanımlar, en çok 2014 yılında başladı bu bölgede. Dört beş yıl içerisinde de büyüdü gitti bu yapılar. Daha önceki belediye yönetiminin yapmış olduğu bir hata var burada, izin vermeleri ya da görmezden gelmeleri tarım arazilerinde bu yapıların yükselmesine. (K19, Kamu Kurum Yöneticisi)

Bu yapılar tespit ediliyor ve gönderiliyor Belediyeye. Diyoruz ki imar kanunu, gecekondur ve 5403 sayılı yasaya göre biz işlem yapacağız. Ancak sen de imar kanunu ve gecekondur kanunu gereğince buralara müdahale et diyoruz. Belediyenin müdahalesi nedir? Gider. Cezasını keser. Yıkım için süre verir. Sonra o süre bitiminde de gider yıkılmamışsa yıkar, geçer. Değil mi? Belediyeler şu ana kadar Türkiye'de kaç yıkıma katılmıştır? Mümkün değil. Şu an yıkmıyorlar. Belediyeler siyasi kaygılarla olaya müdahil olmuyorlar. (K18, Kamu Kurum Yöneticisi)

Şekil 13'te amaç dışı kullanımlara ilişkin ortaya çıkan bir başka alt kod ise kırsal alanda güvenlik sorunlarının ortaya çıkmaya başlaması üzerinedir. Güvenliğe ilişkin kaygılar, tarım arazilerinde hobi bahçesi vb. yapılarla amaç dışı kullanımların kendine özgü yapısı nedeniyle, suçun ve suçlunun yakalanmasında zorluklar getirdiğine yöneliktir. Buna göre; “Bir olay oluyor, adres bulamıyoruz. Geçenlerde hobi bahçesinin birinde bir olay olmuş. Gece saat 2'de karakol beni arıyor, konum atıyorlar, yaklaşıyorsunuz bulamıyorsunuz tam yerini. Güvenlik olaraktan büyük sıkıntılar söz konusu. Farklı amaçlarla ya da suç işlenmesi için de oldukça elverişli yerler” (K8, Muhtar) örneği, büyük arazi parçalarının bölünüp, yüzlerce birbiri içine geçmiş küçük parçalı alanlara ayrılmasının buralarda güvenliğin teminini de zorlaştırdığına işaret etmektedir. Ayrıca bu alanlarda yaşayanların, katılımcılar tarafından ifade edildiği üzere, ikametgahlarını buralara taşımamaları da bu durumu kolaylaştıran bir unsur olarak görülmelidir.

Sağlıklı ve güvenilir gıdaya erişimin zorlaşması ise alt kodlardan sonuncusudur. Tarım arazilerinde amaç dışı kullanımların hobi bahçesi ya da farklı kentsel amaçlı konutlarla cereyan etmesi, kıt bir kaynak olan verimli arazilerin talan edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu durumu ifade eden bir tespit; *“Arazilerin tarım dışına çıkması, kesintisiz bir gıda üretimini baltalayacak ve bizi tamamen dışa bağımlı hale getirecek aksiyonlara yol açmaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi tarımsal üretim yapılan arazilerin de son noktasına gelmiş bulunmaktayız. Doğal üretim kaynağımız olan toprağımızı koruyamadığımız ve tarım dışına bıraktığımız durumlarda endüstriyel gıdalara hazırlıklı olmalıyız (K16, Oda)* denilerek, mevcut verimli tarım arazilerin azalmasıyla her geçen gün daha az sağlıklı gıdaya erişimin yaşanacağı işaret edilmektedir.

Arazi Satışlarının Hızlanması

Üretimde dönüşümün mülkiyete yansımaları bağlamında, şekil 12’de gösterilen ikinci kod, yüzde 23,9 ile arazi satışlarının hızlanmasına ilişkindir. Arazi satışlarının hızlanmasına yönelik ortaya konulan tespitler, genel olarak 2000’li yıllar sonrasına vurgu ve üretimde dönüşümün başat etkisi temelli mülkiyette çözünme sürecine gönderme yapmaktadır.

Köyümüzde geçmişten günümüze insanların büyük bir çoğunluğu yerlerini satıp yavaş yavaş gidiyorlar. İnsanların ürettikleri ürün para etmediği için ve ayrıca tüccarlar da sahtekar olduğu için zamanla üreticiler mülklerini zarar ettiklerinden dolayı satmak zorunda kaldılar, kalıyorlar. Özellikle on yıldan beri tarım arazilerinin satışında hızlanma var. (K6, Muhtar)

Özellikle son beş yıldır arazi satışları daha da hızlandı. 2000’ler öncesi böyle satışlar yoktu tütüncülük yapılırken, yerler satılmıyordu. Şimdi şehirlerden buraya geliyorlar kafa dinlemeye, adam 500 metrekare yer alacak, 150.000 TL para veriyor, köylü de satıyor güzel para diye. Satıp ancak borcunu ödiyor, yani sattığı tarlasıyla gidip yeni bir şey almıyor. (K9, Muhtar)

Bu üretimdeki dönüşüm, değişim, bahsettiğimiz şeyler tarımsal arazi varlığı mülkiyeti etkiliyor. Elinde arazi kalmıyor çiftçinin, arazisini satıyor herkes. Ben bile sattım, çünkü kaç sene çiftçilik yaptım, yaptığım şeyin karşılığını alamadım. Yani bir türlü alamıyorsun. Sonra araziye satıp da borç ödeyeyim, başka bir yere yatırım yapayım diyorsun. Çocuklara bir başka iş kolu açayım, ev alayım onlara faydası olsun diye. (K19, Kamu Kurum Yöneticisi)

Yukarıda katılımcılar tarafından ifade edildiği üzere, araştırma alanındaki tarım arazileri satış kanallı yoğun bir el değiştirmeye uğramaktadır. Temelde gelir düzeylerinde yaşanan düşüşün üreticilerce tolere edilemediği noktada satışlar daha da dramatik bir hal almaktadır. Bazı durumlar da üreticiler, tarım dışında farklı bir alanda

yatırım yapmak için de yerlerini satabilmektedirler. Her iki durum da bir zorunluluk ögesi içermektedir.

Tarım Arazilerinin Ranta Konu Olması

Mülkiyette dönüşümün yansımalarında, Şekil 12'ye göre üçüncü sırada tarım arazilerinin ranta konu olmaya başlaması kodu gelmektedir. Bu kod, araştırma alanında yoğunlaşan al-satıcı ve emlakçıların etkilerini ortaya koymaktadır.

Şimdi bu arazi fiyatları giderek artıyor ve bir rant alanı oluşuyor. Mesela 1000 metrekaare bir yeri, 500 bin liraya satın alıyorlar. Alıcının bu yerden tarımsal üretim yaparak geçineceğini mi düşünüyorsunuz? Tabii ki hayır. 500 bine alıyor, iki sene sonra 750 bine satıyor. Çünkü talep var İzmir'e ve bu tarım arazilerinde yoğunlaşıyor gittikçe. Birçok arazi üçüncü, dördüncü tur alınıp satılır hale gelmiş. Mesela benim şu anda kendime ait bahçemin el değiştirmede ben dördüncü sahibiyim ve bu yirmi yıl gibi kısa bir sürede gerçekleşti. Her sahibine beşer yıl düşüyor. Dolayısıyla çok yoğun bir el değiştirme ve satış var. Bu da tamamen rant temelli. (K18, Kamu Kurum Yöneticisi)

Büyük arazileri hisseli olarak satın almak, kentten gelen alıcıya daha kolay geliyor. Bu süreçte de bazıları çok büyük paralar kazanıyorlar. Bunlar köy içinden ya da diğer köylerden hobi bahçesi yapan al-satıcılar ile emlakçılar. Örneğin 10.000 metrekaare bir tarım arazisini, 1000 metrekaresi 75 bine gelecek şekilde 750 bin liraya alıyorlar üreticiden. Onu tel çitlerle çevirip 500 metrekaareden 20 parçaya bölüyorlar. Ardından bu yere bir artezyen kuyusu açıyorlar. Sonra her bir parçayı 150 bin liraya satıyor. Böyle olunca beş, altı kat kar etmiş oluyor aracılar. Dolayısıyla tarım arazileri ranta konu oluyor. (K4, Muhtar)

Yukarıda yer verilen katılımcı görüşlerinden anlaşılacağı üzere, kentsel alanlarda yoğun hareket alanı bulan arsa rantlarının bir örneği de artık kırsal alanlarda, tarımsal arazi rantı olarak kendini göstermektedir. Bu çerçevede, araştırma alanında da sayıları her geçen gün artan emlakçılar ve al-satıcılar hareket alanı bulmaktadırlar.

Çiftçinin Mülkiyetindeki Arazinin Azalması

Şekil 12'de ortaya gösterildiği üzere, mülkiyetin dönüşümüne ilişkin bir diğer kod, çiftçinin geçmişten günümüze arazi sahipliğinin giderek azaldığına ilişkindir. Şekildeki diğer kodlarla eş zamanlı olarak gerçekleşen bu durum, hızlanan arazi satışlarında alıcıların o alandaki üreticilerden olmadığı/olmadığına vurgu yapmaktadır. Bu durum; “Hayat şartlarının her geçen gün zorlaşmasından dolayı, buradaki üreticilerin arazileri satışlarla git gide azalıyor. Özellikle on yıldır satışların

çok fazlalaştığını söyleyebilirim. Alanlar ise genelde şehirden gelen zenginler oluyor, yani köyün kendi yerlisi alamıyor” (K10, Muhtar) tespitiyle somutlaşmaktadır.

Üreticinin arazi mülkiyetini artıramamasına ilişkin daha keskin bir ifade; *“Köyün içinden yer alan yok, hep dışardan gelenler. Buradaki çiftçinin dönümünü bırakın 200.000 TL’ye 30.000 TL’ye bile alacak parası yok. Hepsi günlük yaşıyor, bulursa günlük yevmiyeye gidiyor, varsa hazır yiyor cebinden” (K9, Muhtar) denilerek üretime dönük kullanılacak arazi mülkiyetini üreticinin artırmasının güçlüğüne değinilmektedir.*

Dolayısıyla artık arazi el değiştirmelerinde çiftçi mecburi olarak sürecin dışında kalmakta, yıllar içerisinde miras ya da 2000’li yıllar öncesi satın alımlarla arazi edinimlerinin üstüne koymak bir yana mevcutlarında azaltmalara gitmektedir. Ortaya çıkan yeni aksiyonlar ise tarım arazilerinin aleyhine olabilecek eylemlerle sonuçlanabilmektedir.

Köylerin Heterojenleşmesi

Mülkiyet dönüşümü bağlamında ortaya çıkan son kod ise köylerin heterojenleşmesi üzerinedir. Esasında bu kavram, geleneksel kent tanımlarında yer alan ve kenti, kırdan ayıran nitelikler arasındadır. Örneğin Louis Wirth (2002: 80-88) kenti tanımlarken nüfus büyüklüğü, yerleşim yerlerinin fiziki olarak yoğunluğu ve bu yerleşim yerlerinde ikamet edenlerin yaşamlarının farklılığını öne çıkarmaktadır. Bunlardan sonuncusu, bir yerleşim yerinde birbirini tanımayan insanlara, daha formal ilişkilere söz gönderme yapmakta ve bunu kente özgü kabul etmektedir. Dolayısıyla birçok düşünür, tasvir ve tasniflerinde parçalı ve tabakalı bir yapı arz eden heterojenlik kavramını kentle yan yana ifade etmiştir (Yörükân, 2006: 85-87; Kıray, 1972: 1; Keleş, 2012: 124; Bal, 1999: 23; Holton, 1999: 34).

Tüm bunlara karşın, kırsal alanlar bağlamında yürütülen bu çalışmanın çıktılarından olan köylerin heterojenleşmesi koduyla, üretimde dönüşümün tetiklediği mülkiyet dönüşümünün, geleneksel kırsal alan formları üzerinde de dönüşüme yol açtığı sonucu gözler önüne serilmektedir. Böylelikle geleneksel kırsal alan tanımlamalarının artık sorgulanması gerektiği ve yeni tanımlara ihtiyaç duyulduğu açığa çıkarılmaktadır. Çünkü üretim ve mülkiyet dönüşümleri, kırsal alanlar yapılarını da etkilemektedir. Bunu destekler görüşlere aşağıda yer verilmektedir.

Tarım arazileri hızla el değiştiriyor ve el değiştiren araziler amacı dışında kullanarak ikincil konut üretimine yönlendiriliyor. Böylece kırsal alanlar farklılaşmaya başlıyor. Örneğin geçenlerde köy meydanına gittiğimde hiç tanımadığım birçok yüzle karşı karşıya kaldım, kentten gelmiş buralarda arazi satın almış ve yaşamaya başlayan insanlar. Artık köy meydanlarında yerliyi bulmak yabancıyı bulmaktan zorlaşır hale geldi. (K11, Kooperatif)

Köylerde artık köylü kalmamaya başladı. Kentten de tersine göç süreci çok hızlandı. Böyle olunca buralar gittikçe farklı yerlerden gelen insanlarla dolmaya başladı. (K21, Kamu Kurum Yöneticisi)

Nihayetinde kırsal alanlar, söz konusu dönüşüm süreciyle birlikte, Keleş'in (1998: 75) kentsel alanı tanımlamak için ifade ettiği; "...pek az kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunduğu, nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimleri" olarak yapısal bir dönüşüm süreci içine girmektedir. Çünkü araştırma bulgularına göre, her geçen gün daha az kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunabilir olduğu ve böylece mekansal dönüşümün tarım dışı amaçlarla tamamlandığı bir sürecin yaşandığı ortaya çıkmaktadır.

3.6.3.2. Mülkiyette Dönüşüme Etki Eden Unsurlar

Mülkiyette dönüşüm süreci teması altında ikinci kategori, dönüşüme etki eden unsurlardır. Bunlar, üreticilerin tarımsal arazi sahipliğini aşındırıcı etkide bulunan uygulamalardır. Daha önce ifade edildiği üzere üretimde dönüşüm, tarımsal mülkiyet yapılarını dolaylı etkileyen bir rol üstlenmektedir. Bu başlık altında ortaya konulan kodlar ise üretimde dönüşüm sürecinden ayrı olarak, mülkiyette dönüşüme doğrudan etkide bulunmaktadır. Tablo 14'te bu bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 14: Mülkiyette Dönüşüme Etki Eden Unsurlara Yönelik Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı

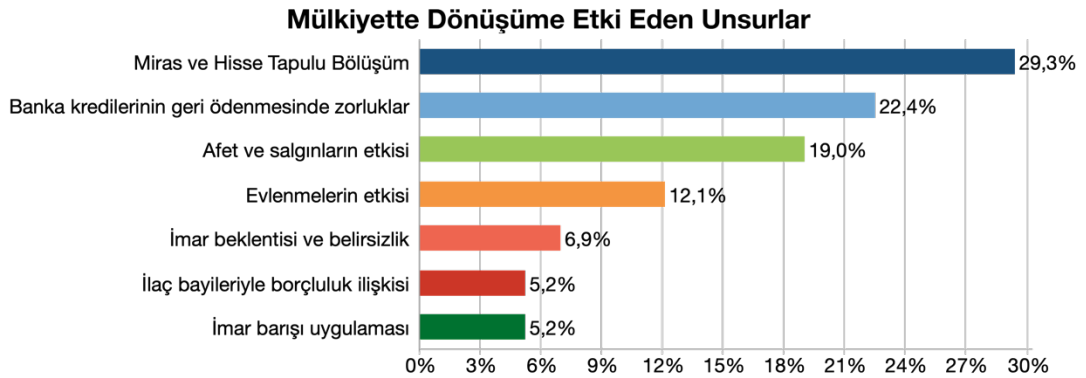
Kod Sistemi	MUHTARLAR	KOOPERATİFLER	ODALAR	KAMU KURUM YÖNETİCİLERİ	TOPLAM
▼ TARIMDA ÜRETİM VE MÜLKİYET DÖNÜŞÜMÜ					0
▼ B-MÜLKİYETTE DÖNÜŞÜM SÜRECİ					0
▼ Mülkiyette Dönüşüme Etki Eden Unsurlar					0
• Miras ve Hisse Tapulu Bölüşüm	8	4		5	17
• Banka kredilerinin geri ödenmesinde zorluklar	7	3	1	2	13
• İlaç bayileriyle borçluluk ilişkisi	3				3
• Afet ve salgınların etkisi	7	3	1		11
• Evlenmelerin etkisi	3	2		2	7
• İmar beklentisi ve belirsizlik		3		1	4
• İmar barışı uygulaması				3	3
Σ TOPLAM	28	15	2	13	58

Tablo 14'e göre mülkiyet dönüşümüne etki eden unsurlar, katılımcı görüşlerinin dağılımı bakımından öncelikle miras ve hisse tapulu bölüşüm etrafında yoğunlaşmaktadır. Ardından banka kredilerinin geri ödemelerinde ortaya çıkan zorluklar ile afet ve salgınların dönüşüm sürecine etkisi gelmektedir.

Katılımcı gruplara göre bakıldığında muhtarlara göre mülkiyetin dönüşümünde en yoğun vurgu, *miras ve hisse tapulu bölüşüme* (8) gelmekte, *banka kredilerinin geri ödenmesinde zorluklar* (7) ikinci sırayı almaktadır. Bunu *afet ve salgınların etkisi* (7) izlemektedir. Kooperatiflere göre de en yoğun vurgu *miras ve hisse tapulu bölüşüme* (4) gelmekte, *banka kredilerinin geri ödenmesinde zorluklar* (3), *afet ve salgınların etkisi* (3) ile bunu *imar beklentisi ve belirsizlik* (3) takip etmektedir. Odalardan bu kategori altında fazla görüş gelmemekle birlikte, var olan görüşler de diğer gruplarla benzerlik göstermektedir. Son olarak kamu kurum yöneticilerine göre de etki eden unsurlar bakımından ilk sırada *banka kredilerinin geri ödenmesinde zorluklar* (5) gelmekte, bunu *imar barışı uygulaması* (3) izlemekte, devamında kırsal yerleşimlerdeki *evlenme süreçlerinin etkisi* (2) öne çıkarılmaktadır. Nihayetinde Tablo 14'e göre ortaya çıkarılan kodlara toplam 58 değinme sıklığı bulunmaktadır. Söz konusu dağılımlarda yer alan kodların detaylı analizi ise şekil 14'te yürütülecektir.

Bu kapsamda tarımsal üretimde dönüşümün, mülkiyet dönüşümü bağlamından dolayı yoldan gösterdiği etkilerin yanında, doğrudan da bazı etkilerin varlığı gözler önüne serilmiş olacaktır. Üretici boyutuyla tarım arazilerinde satışlarla el değiştirmeye yansıyan ve bu yansımada kentsel kullanımlı amaç dışı yerleşimlerin inşasına giden doğrudan etkiler böylelikle açıklanacaktır.

Şekil 14: Mülkiyette Dönüşüme Etki Eden Unsurların Kod İstatistiği



Miras ve Hisse Tapulu Bölüşüm

Şekil 14'e göre, mülkiyet dönüşümüne etki eden unsurlardan ilki yüzde 29,3 ile miras ve hisse tapulu bölüşüm olmaktadır. Görüşme verilerinden yola çıkılarak oluşturulan bu kod, tarımsal arazilerin el değiştirmesi ve amacı dışında kullanılmasıyla sonuçlanacak satışlarda, üst soylardan miras yoluyla kalan hisseli/paylı ortaklığa işaret etmektedir. Buna göre miras yoluyla devredilen tarımsal arazi mülkiyeti, kardeşler arasında hisseli ortaklığa evirilmekte, bu şekildeki ortaklık bağının ise arazinin tamamının satılmasıyla sonuçlanacak gelişmelere kapı aralayabildiği anlaşılmaktadır. Bunu ortaya koyan görüşlere aşağıda yer verilmektedir.

Aile büyüğünün vefatı durumunda, örneğin 20 dönüm tek tapu bir arazi iki kardeş varsa otomatik olarak hisse tapulu şeklinde ikisine bölünüyor. Hisse tapulu halde miras yoluyla el değiştiren araziler ise büyük anlaşmazlıklara neden oluyor ve bu yüzden de birçok arazi satışa konu oluyor. Böyle durumlarda hissedarlardan bir tanesi köy dışında olduğunda ve tarımsal üretim dışında bir yerden gelirini sağladığında, buradaki miras yoluyla elde ettiği hissesini satmak istiyor. Satacağı bu hisseyi diğer kardeş ya da kardeşlerden biri alamıyorsa, anlaşma kurulamıyor ve yerin tamamı satışa gidiyor. Bu şekilde satışa giden tarım arazileri genelde büyük miktarlarda oluyor ve bunu da köy içerisinden başka bir kişinin, yani tarımsal üretim yapacak olan bir kişinin alması söz konusu olmuyor. Ayrıca mahkeme yoluyla anlaşmazlıkla satılan tarım arazileri genelde eder bedellerinin altında satılıyor ve bunu da genelde kentte oturan ve tarım amacı dışında bir planla o yeri alan kişi satın alıyor. (K11, Kooperatif)

Tarım arazileri oldukça parçalı ve çok bölünmüş bir durumda. Örneğin bir arazi, beş kardeş olmuş beşe bölünmüş, onların da alt soyları geliyor orada da ayrıca bölünme sürecine giriyor. Tarım arazileri çok parçalı hale geldikçe içinde bir şey de yapılmıyor. Böyle olunca da diğer kardeşler orayı satın nakde çevirmek, o parayı başka işlere kullanmak istiyorlar. Bu çok ciddi bir sorun. Dolayısıyla hissedarlardan biri o yerde tarım yapmak istemediğinde, parselin diğer hissedarı yapabilme ihtimali varken anlaşmazlık yoluyla toplu satışa gidildiği için bu gerçekleşmiyor. Bu aslında çok sıkıntılı bir konu ve çözümü de yok. (K20, Kamu Kurum Yöneticisi)

K11 ve K20'nin vurguladığı üzere, tarım arazilerinde miras yoluyla hisseli tapuların yaygınlaşması, arazi satışlarının hızlanmasında kolaylaştırıcı bir rol üstlenmektedir. Hissedarlardan birinin tarım dışında bir uğraşyla hayatını sürdürmesi durumunda, sahip olduğu hissesini satışa çıkarmaktadır. Böyle bir durumda, öncelik diğer hissedarlarda olsa da hisse sahibinin talep ettiği bedeli ödeyebilecek maddi imkandan yoksun olunması, hisse birliğinin kurulduğu tarım arazisinin toplu satışını beraberinde getirmektedir. Bu durumun nedeni olan, belirli bir büyüklüğün altındaki

miras ile aktarılan tarım arazisi hissesine ait tek tapu çıkarılamıyor oluşu, kamu politikaları eksenli bir etkiyi somutlaştırmaktadır.

Katılımcıların verdiği bu örnekler, araştırma alanında oldukça yaygınlık kazanmaktadır. Beş kardeşin dörder dönümlük hissesine sahip olduğu 20 dönümlük bir arazi, dört dönüm sahibi bir hissedarın hissesini anlaşılamayarak satmak istemesi nedeniyle toplu olarak, hatta çoğu durumda açık artırma usulü gerçek bedellerinin çok altında satılmaktadır. Nihayetinde geline nokta üretici, kardeşinin hissesini satın alamayacak derecede gelir yoksunluğu yaşamakta, böyle olunca tarım arazileri mahkeme yoluyla büyük sermaye sahiplerinin eline geçmektedir. Özellikle mahkeme kararıyla açık artırma usulü çok hisseli arazilerin satışı ile bu arazilerin amacı dışında kullanımlara dönük kullanıldığı gelen verilerden anlaşılmaktadır.

Banka Kredilerinin Geri Ödenmesinde Zorluklar

Mülkiyette dönüşüme etki eden unsurlardan Şekil 14'e göre yüzde 22,4 ile ikinci sırada gelen kod ise banka kredilerinin geri ödenmesinde zorluklara ilişkindir. Bu koda göre, tarımsal üretimin sürdürülmesi için kredi kullanımına giden birçok üreticinin, borçlarını geri ödemede zorluklar yaşadığı ve bu nedenle ipotek edilmiş olan arazilerini hacze konu olmadan satarak borçlarını ödeme yoluna gittiği anlaşılmaktadır. Hukuki durumda, banka kanallı hacze konu olmamış olarak görülen tarım arazisi, tarımsal üretimden yeter gelir elde edemeyen sahibi tarafından satılarak haciz öncesi elden çıkarılmaktadır. Bu şekilde elden çıkarılan araziler de diğer el değiştirmelerde olduğu gibi amaç dışı kullanımlara ayrılmaktadır.

Köyde kredi çekilmeden hiçbir şey yapılmıyor, bir ev yapacak ya da bir düğün yapacak kişi, kredi çekmek zorunda kalıyor, bir kaza yapsa başına iş gelse gidiyor kredi çekiyor çünkü ellerinde nakit parası yok. Kimsenin yastığının altında üç kuruş parası yoktur. Geri ödemeler ipotekli olduğundan dolayı, yakın zamanda üç beş tarım arazisi satıldı. Eskiden bu kadar yoktu, son zamanlarda kredi borcundan dolayı satışlar çoğaldı. Zaten üretici bakıyor ödeyemeyecek gibiyse icra ile satılmadan kendisi satma yoluna gidiyor. Satılan yerler, kentten gelenlerce içine konut yapıp çiftlik gibi kullanılıyor. (K3, Muhtar)

Köylü eskiye oranla çok daha fazla bir şekilde kredi kullanmaya başladı çünkü işleri çevirebilmek için nakit para ihtiyacı oluyor. Dolayısıyla kredi kullanımı arttı borçluluk fazlaştı. (K6, Muhtar)

Özellikle bir yıldır Pandemi koşulları içerisinde buradaki üreticiye devletin herhangi bir yardımı olmadı krediler noktasında. Bu yüzden krediler ve bunların geri ödemesi sürecinde üreticilerin durumu şu an oldukça kötü. Traktörünü, arazisini, evini satan birçok üreticimiz var kredisini geri ödeyebilmek için. (K11, Kooperatif)

Çiftçi ya Tarım Kredi Kooperatifine borçlu ya Ziraat Bankasına ya da özel bir bankaya borçlu durumda şu anda. Geçmişten şimdiye üstüne eklenerek artan borçlarını artık döndüremediği noktada üretim yaptığı tarım arazisi mülkiyetini elinden çıkararak kurtulmaya bakıyor. (K12, Kooperatif)

Katılımcılar tarafından yukarıda verilen örneklerden görüleceği üzere özellikle son on yılda üreticinin kredi borçluluk oranı gittikçe artmaktadır. Her geçen yıl ise üretici çektiği kredileri döndürmekte zorlular yaşamaktadır. Bazıları üzerinde olan krediyi, başka bir tarlasını farklı bir bankaya ipotek ettirip oradan yeni kredi kullanarak kapatma yoluna gitmektedir. Nihayetinde büyük bir açmaza giden bu süreç, tarım arazilerin satışına neden olmaktadır. Tüm bunların yanında, bu süreçteki kırılmayı özel bankaların tarım bankacılığı uygulamasıyla başlatan görüşler de söz konusudur. Buna göre:

Devlet ne zaman ki özel bankaların tarımda üreticilere kredi vermesinin önünü açtı, bu batmaları da beraberinde getirdi. Birçok üreticinin batmasının nedeni özel bankalardır, çünkü özel bankalar, faizlerini kredi satmak için Ziraat Bankası'nın faizine eş tuttu ki biliyorsunuz eskiden özel bankalar çiftçiye kredi vermiyordu ve yeni bir düzenlemeyle bunun önünü açtılar tarım bankacılığı adı altında. Özel bankalar tarafından kullanılan kredileri çiftçiler ödeyemediğinde ise faizi çok yükselttiler. Üretici de faizin altından kalkamadığı zaman, tarım arazisini satmak zorunda kaldı. Dolayısıyla özel bankalar tarafından tarım bankacılığı adı altında üreticilere sunulan krediler, faiz bağlamında başlangıçta cazip geldi ama ilerleyen süreçte, çiftçinin içerisinde çıkamayacağı bir hal aldı. Örneğin bir kısmı gitti tarla aldı ya da sera kurdu, tabi faizler o zaman düşüktü, yüzde 5 gibi yıllık bir oranla almışlardı krediyi ama para kazanamadığı için taksitini ödeyemedi kredinin, böyle olunca yüzde 5'lik oranlar yükselerek yüzde 50'lere çıkıp içinden çıkılmaz bir hal aldı. Bu durumda özel bankalar, üreticiye acımasız davrandılar. Yani bir diğer anlamda tefeci gibi oldular.

Bir de daha önemlisi, özel banka yaptığı işe göre değil getirdiği tarla ipoteline göre üreticiye kredi verdi. Kredinin üst limitini belirleyen bankaya getirilen ipotek miktarı oldu. Dolayısıyla bu kontrollü bir kredi verme olayı değildi ama örneğin Ziraat Bankası üreticiye yapmış olduğu işe göre ya da üretim yapmış olduğu sera alanına göre kredi verme yoluna gitti. Ama aynı zamanlarda örneğin X bankası dedi ki; ben senin sera miktarına bakmıyorum ya da yaptığın işe bakmıyorum, elindeki arazi varlığının ipotegi yeterli. Bu tür kredi olanağı üreticiler açısından çok kötü bir sonucu beraberinde getirdi, bu alanda bahsettiğim banka kanalıyla birçok üreticinin arazi varlığı elinden çıkmış oldu. (K21, Kamu Kurum Yöneticisi)

K21'in verdiği örnekte, tarım bankacılığı uygulamasına geçişle birlikte özel bankalar, üreticilere devlet bankalarına nazaran daha hızlı ve yüksek tutarlarda kredi vermişlerdir. Bunu yaparken kredi kullanılan üretimin ne olduğu ve ne kadar olduğundan ziyade kendilerine ipotek verilen tarım arazisi eder değerine

odaklanmışlardır. Dolayısıyla böyle bir anlayış, üreticinin kredi kullanımıyla ortaya çıkaracağı tarımsal üretim değerini önemsemekten ziyade salt mülk sahipliğini önemseyen bir yapıya neden olmuştur.

Afet ve Salgınların Etkisi

Afet ve salgın dönemlerinde, yoğun nüfusu barındıran kentlere nazaran kırsal alanlar bir kaçış durağı olarak görülebilmektedir. Bu kaçışların kırsalda uzun süreli yerleşimleri meydana getirebilmesi, temel alt yapı hizmetlerinde sağlanan ilerlemelerle hızlanabilmektedir. Bu yönde bir çalışmada (De Luca ve diğerleri, 2020: 129); kısmi sosyal kısıtlamalar veya tamamen karantina koşullarının vatandaşların yerleşim tercih ve önceliklerini tersine çevirdiği ifade edilmiştir. Bu durum, kırsal alanların sürdürülebilir ve dirençli topluluklar geliştirmede merkezi bir rol üstlenebileceği “Kırsal Rönesans” kavramıyla vurgulanmıştır. Çünkü kırsal alanlar; sosyal mesafe, yeterli açık kamusal yeşil alanların varlığı ve güçlenen akıllı (uzaktan) çalışma koşullarıyla, kent sakinlerini bu yönde daha doğal çevreye taşınmaya ikna etmektedir. Bu taşınma süreci, yerel yönetimlerin ulaşım, internet ve diğer temel altyapı hizmetlerini kırsalda iyileştirmesiyle hızlanmaktadır

Ayrıca Covid-19 Pandemisi boyunca Hindistan’da metropoliten alanlarda kentten kıra yaşanan işçi göçünü araştıran bir çalışmada (Singh ve diğerleri, 2020) ise metropol merkezlerde çalışanların kırsal alanların daha düşük bulaş riskinden dolayı tersine göç ettiklerini ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, kırsal alanlarda sağlık hizmetleri ve hijyen koşulları bakımından yaşanan eksiklikler nedeniyle yaşanan tersine göçün, salgını bu alanlarda genişlettiği ifade edilmiştir.

Tüm bu ifadelerle benzerlik gösterecek şekilde araştırma bulgularında da afet ve salgınların etkisinin varlığı kabul edilmektedir. Şekil 14’e göre afet ve salgınların yüzde 17,5 ile mülkiyetin dönüşümüne etki eden unsurlarda üçüncü sırada geldiği görülmektedir. Bu durumu ortaya koyan katılımcı görüşleri aşağıda sunulmaktadır.

Tarım arazilerinin satış süreci 2000’den sonra hızlanmaya başladı. Bununla birlikte son yıllarda ise daha da fazla arttı satışlar, yerlerin fiyatları da iyice yükseldi. Örneğin eskiden 50000 TL olan yer üçe dörde katlandı. Çünkü özellikle pandemiden dolayı herkes kendini böyle sessiz sakin yerlere atayım 100 metre de olsa biraz yerim olsun derdinde. (K4, Muhtar)

Hobi bahçeleri yanında müstakil arazi alımları da geçmişten günümüze söz konusu bu alanda ve özellikle Pandemi süreciyle birlikte bu tip satışların çok hızlandığını söyleyebilirim. Pandemi dışında, İzmir için özellikle 2020 yılındaki

deprem de kırsal alanlara talebi oldukça fazla etkiledi. Böylelikle müstakil, bireysel ve hiç kimseye karışmadan yaşama derdine düşenler, soluğu buralarda aldılar ve satışların hızlanmasında oldukça etkili oldular. Dolayısıyla örneğin deprem 30 katlı binaları yıkıyor, orada en fazla bir kat ölmem herhalde düşüncesi ya da pandemi geldi kentte bir apartmanda bin kişi yaşıyorsun burada en fazla mahallede bin kişi yaşıyorsun, insan daha az düşüncesinde olmaları bunda etkili oldu. (K14, Kooperatif)

K4 ve K14'ün ifade ettiği üzere afet ve salgın koşulları, bireylerin kentten kıra göç etme motivasyonunu güçlendirmektedir. Tarım arazileri ise araştırma alanında bu motivasyonun somutlaştığı ilk alanlardır. Kentten kıra bu yönlü talebin artışı, aynı zamanda arazi fiyatlarının da artmasına neden olmakta, artan arazi fiyatları ise tarımsal üretimden yeter gelir elde edemeyen üreticinin mülkünü satma eğilimini pekiştirmektedir.

Nihayetinde kırsal alanların, kentsel yerleşim formlarına göre daha dağınık halde konutlara imkan verebilmesi, insanların toplu halde bir arada bulunabilmelerini güçleştirerek sosyal izolasyonun sağlanmasında oldukça elverişli bir ortam sunması bu alanlara talebi artırmaktadır. Ayrıca kırsal alanlara karşın, kentlerde mekansal olarak dar ölçekler içerisinde, insanların arı kovani misali bir hayat sürdürdükleri göz önünde bulundurulduğunda, afet ve salgın durumlarında yaşanacak kriz yönetimi ve insanları izole etmenin zorluğuyla bu talebin haklı yönü açığa çıkmaktadır. Neticede “Kır yaşamı insanı özgür kılar” mottosu karşısında kent yaşamının kendi içerisinde sahip olduğu dar kalıplar, afet ve salgın süreçlerinde kriz yönetimin başarıya ulaşmasında önemli bir dezavantajı beraberinde getirerek kırsal alanları öne çıkarmaktadır.

Evlenmelerin Etkisi

Mülkiyetin dönüşümüne etki eden unsurlardan bir diğeri, Şekil 14'e göre aile birliği kurulması bağlamında yaşanan gelişmelerdir. Katılımcıların öne çıkardığı bu kod, evliliğin tesis edilmesi sürecinde ortaya çıkan maddi yüklerin tarım arazisi satışıyla karşılandığı üzerinedir.

Tarım arazilerinin el değiştirmesi çok hızlı bir şekilde cereyan ediyor, yani şöyle baktığımız zaman neredeyse burandaki insanların yüzde 60'ı ellerindeki arazinin büyük kısmını sattılar. Bu satışların arkasında ise örneğin oğluna ev alma isteği, düğününü yapma isteği geliyor. Şimdi normalde üretici çocuğuna bir ev alacak ya da onun düğün masraflarını yapacak ise bunu üretimden elde ettiği gelirle sağlaması gerekiyor ama bunu yapamadığı için çıkmaza düşüyor ve

mecbur olarak elindeki miras kalmış olan yerleri satma eğilimi içerisine giriyor. Bu durum eskiden böyle değildi, örneğin 20-30 yıl önce babam çalışarak, yani tarımsal üretim yaparak İzmir'den ev alabilmişti bizlere hatta köyden arazi de alabiliyordu, fakat ben şimdi kendi oğlum için bir ev almaya kalksam, bunu üretimden gelen gelirle yapamam. Yapmam gereken tek çare elimdeki araziyi satmak. (K12, Kooperatif)

K12'nin de örneklendirdiği üzere, kırsal alanda üretici, özellikle evlilik masrafları nedeniyle tek sermayesi olan arazi varlığında satış yoluyla azaltmalara gitmektedir. Evlenecek alt soyun, genelde geçimini kentte bir uğraşıyla elde eder olması nedeniyle de kentte sahip olunacak bir ev, tarım arazisine ikame edilmektedir.

İmar Beklentisi ve Belirsizlik

Şekil 14'e göre dönüşümde bir başka unsur, imar beklentisi ve belirsizlik kodudur. Buna göre, araştırma alanındaki tarım arazilerinin üreticinin elinden çıkarak amaç dışı kullanıma geçişini hızlandıran, tarla niteliği olarak alınmış yerlerin orta/uzun vadede arsaya dönüşeceği beklentisidir.

Toprakların korunmasına dair bir yasa çıktı ama insanımız bunu delmenin yollarını buluyorlar. Gerçi çiftçi ne yapsın? Şimdi çoluğu çocuğu evlenecek nasıl olacak? Küçük paralarla olacak şeyler değil. Yoksulluk sınırının geldiği yer belli. Böyleyken bile bu işin altından nasıl kalkılır? Gittikçe bu alanlar tarım dışına çıkacak. Çünkü çiftçi tarım yapıyor ama amacı yeri arsaya dönüşsün, toplu konuta dönüşsün bunun beklentisinde. Çoğu yerde imara girsin beklentisi var. Bu beklenti bile şimdilik arazi fiyatlarının artmasına yetiyor. (K17, Kamu Kurum Yöneticisi)

Konuştığımız alan için henüz imar durumu söz konusu değil ama buradaki fiyatların artışında, önümüzdeki yıllarda gelebilecek bir imar beklentisi çok etkili. (K14, Kooperatif)

Dolayısıyla araştırma alanında hem üreticiler hem de arazi almak isteyenler imar beklentisi içerisindedirler. Hatta emlakçı ve aracılar da satmak istedikleri yerler için imar beklentisi vurgunu kullanır olmaktadır. Bununla birlikte, alanda yoğun bir yapılaşma olarak karşılaşılan hobi bahçeleri için idarenin yıkma yönünde henüz tasarrufunu kullanmamış olması ve bu yönde belirsizlik, tarım arazilerine olan kentsel kaynaklı talebi olumlu yönde etkilemektedir.

İlaç Bayileriyle Borçluluk İlişkisi

Şekil 14'e göre dönüşüme etki eden unsurlarda son sıralarda gelen bu kod, alandaki üreticilerin gübre, ilaç ve fide gibi tarımsal girdileri tedarik ettikleri ilaç

bayileriyle yoğun borçluluk ilişkisi yaşadıklarını, bu çerçevede bayi ve üretici arasında kurulan sözleşmenin bir karşılığı olarak borçlarına mukabil arazilerinin bu bayilere geçtiğini ortaya koymaktadır.

Bunu vurgulayan K9; “Bugün bir seracı, her sene ilaççıya borçlu kalıyor. Yani birkaç yıl önceden ilaç borcu var ödeyemediği için çoğunun. Üretici üretmeye başlamadan daha birçok borç yaparak başlıyor sezona. Ürettiği ürün de o sezon para etmezse ve bu birkaç yıl bu şekilde tekrarlanırsa içeri giriyor. Böyle olunca bayilere borcunu ödeyebilmek için yer satmak zorunda kalıyor” (K9, Muhtar) örneğiyle, bankalar dışında üreticinin başka bir borçluluk ilişkisi tarafı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bir başka örnekte; “İlaç bayilerine borçlu olan üreticilerin, borçlarını ödeyemedikleri durumlarda bu bayilerce arazilerine hacizler kondu. Yani ilaç borcunu ödeyemediği birçok çiftçinin tarlaları borçlu oldukları ilaç bayilerine geçti” (K4, Muhtar) denilerek, tarımsal arazi mülkiyetinin aşınma sürecinin bir başka tarafı ortaya konulmuştur.

İmar Barışı Uygulaması

Afet risklerine hazırlık bağlamında ruhsatsız veya ruhsat ve eklerine aykırı yapıların kayıt altına alınması ve böylece imar barışının sağlanması amacıyla 2018 yılında uygulamaya konulan ve daha sonra 2019 yılının sonuna kadar uzatılan imar barışı uygulaması, Şekil 14’te göre kırsal alanda mülkiyetin dönüşümüne etki etmiş olan son koddur. Bu etkinin yönünü ortaya koyan katılımcı görüşüne aşağıda yer verilmektedir.

İmar barışı döneminde, yapı kayıt belgesi almak için belediyeye kırsal alandaki hobi bahçesi sahiplerinin hemen hemen hepsi başvurdu. Bunlara numarataj verildi. Tabi şu an mevcut yapılanlar başvuramıyor artık. Hobi bahçesi dışında da hani kişi belirli büyüklükte bir tarla almış ve içerisine müstakil konut yapmış ve yazlık ya da ikincil konut amaçlı tarım arazisini kullanıyor, bu kişiler de imar barışı sürecinde yapı kayıt belgesi için başvuruda bulundular. Bir kısmı su elektrik alamıyordu, bu belgeyi alınca oralara elektrik ve su aboneliği alma hakkı kazandı.

Kanunen aslında tarım arazilerine yapı yapamazsın. Sadece çiftçinin barınması amaçlı 75 metrekare bağ evi izni verilebiliyor normalde o da tarımsal amaçlı üretimin devamlılığı için. Bu da tek tapuya veriliyor İlçe Tarım Müdürlüğü'nden görüş alınarak. O dönem bu alanlardaki konutlara yapı kayıt belgesi alanların bu belgelerinin geçerliliği ise tartışılıyor şu an. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarım arazilerinde alınmış yapı kayıt belgesini geçerli kabul ediyor ama İl Tarım ve Orman Bakanlığı, hayır ben öyle bir şey kabul etmem diyor. Kurumlar arasında da çatışmalı bir konu halinde bu durum. İlçe belediyesi ise 2018’e kadar

yapı kayıt alanlara ceza yazmıyor. Bu noktada Belediye de farklı bir bakış açısında. (K19, Kamu Kurum Yöneticisi)

K19'un ifadelerin anlaşılacağı üzere, 2019 sonuna kadar uygulamada kalan imar barışı, kırsal alanda tarla vasfındaki arazilerde yükselen amaç dışı kullanımların resmiyet kazanmasında etkili olmuştur. Tarım arazisindeki kaçak yapıya, metrekaresi ölçüsünde vergi ödendikten sonra kayıt belgesi ve numarataj verilmesi, aslında arazinin amacı dışında kullanım sonucunu doğuracak bu yapılara resmiyet kazandırılmasını beraberinde getirmiştir.

Dolayısıyla yapı kayıt belgesiyle tarım arazisindeki konut sahibi, elektrik ve su gibi temel alt yapı olanaklarına erişirken diğer taraftan idarenin de bu yapıları tanımamasının hukuki zemini oluşmuştur. Bu yönüyle imar barışı uygulaması, tarım arazilerinde amaç dışı kullanımlara uzun vadede tekrar bir barış gelir beklentisi oluşturarak kaçak yapılaşmayı teşvik edici görülebilmektedir.

3.6.4. Köyün Mahalle Olmasının Dönüşüm Sürecine Etkisi

Türkiye'de 2012 yılında yasalaşarak 2014 yılındaki mahalli idare seçimleri ile yürürlüğe giren 6360 Sayılı Kanun, 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nda büyük değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda büyükşehir olma şartına ilişkin hükümlerden, hizmet alanı, örgütlenme ve mali düzene kadar birçok konuda reform niteliğinde değişimler gerçekleştirilmiştir. Bu yasal düzenlemelerden araştırmanın kapsamına dokunanı ise kanunun yürürlük tarihine kadar tüzel kişilik hükümlerinden istifade eden bir yerel yönetim birimi olan köylerin, büyükşehir belediyesi olan illerde mahalle statüsüne dönüştürülerek en yakın ilçe belediyesine bağlanmasıdır. Köylerin mahalleye dönüşmesi ve daha sonra bu nitelikteki yerleşimleri ayrıca tasnif etmek için kullanılmaya başlanan “*kırsal mahalle*” bağlamında yasal ve güncel gelişmeler, tezin birinci bölümünde detaylı olarak ortaya konulmuştur.

Tezin bu başlığında ise alan araştırması kapsamındaki mahalleye dönüşmüş köylerde, mahalleye geçişin tarımsal üretim ve mülkiyet yapıları bağlamında nasıl bir etki oluşturduğu anlaşılmaya ve anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede katılımcılara, aşağıdaki yarı yapılandırılmış görüşme soruları yöneltilmiş, gelen

yanıtlar deşifre edilerek ilgili programda kodlanmış ve böylece anlamlı verilerin ortaya çıkması hedeflenmiştir

- *Köylerin bağlı olduğu ilçenin mahallesine dönüşmesinin tarımsal üretimde nasıl bir etkisi vardır?*
- *Köylerin bağlı olduğu ilçenin mahallesine dönüşmesinin tarım arazilerinin kullanımına nasıl bir etkisi olmuştur?*

Bu sorularla, dönüşüm ekseninde gerek tarımsal üretim gerekse tarım arazilerinin dünü ve bugünü üzerinde mahalleye geçişin, nasıl ve ne gibi etkiler ortaya çıkardığı, bunların nedenleri ve alanda yansımalarının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Gelinen noktada, köyün mahalle olmasının üretim ve mülkiyet yapılarının dönüşüm süreci üzerinde 10 farklı etkiyi tasnif eden kodu ortaya çıkardığı anlaşılmıştır. Elde edilen bulguların hem üretim hem de mülkiyet yapıları üzerinde gösterdiği etkiler dikkate alındığında “köyün mahalle olmasının dönüşüm sürecine etkisi” başlığı, bu çalışmanın üçüncü teması ve sac ayağı olmuştur. Bu çerçevede ortaya çıkarılan kodlara ve katılımcı grupların görüş dağılım sıklıklarına ise Tablo 15’te yer verilmektedir.

Tablo 15: Dönüşüm Sürecinde Mahalle Olmaya Yönelik Katılımcı Görüşlerinin Dağılımı

Kod Sistemi	MUHTARLAR	KOOPERATİFLER	ODALAR	KAMU KURUM YÖNETİCİLERİ	TOPLAM
✓ TARIMDA ÜRETİM VE MÜLKİYET DÖNÜŞÜMÜ					0
✓ C-KÖYÜN MAHALLE OLMASININ DÖNÜŞÜM SÜRECİNE ETKİSİ					0
• Muhtarlık kurumunun zayıflaması	6			3	9
• Arazilerin değerlendirilmesinin satışları artırması	4	3		4	11
• Belediyeye geçen arazilerin satılması	1		3	1	5
• Üreticinin kırsalda yaşama maliyetlerinin artması	5	2	1	4	12
• Üreticinin negatif dışsallığa uğraması	2	2		6	10
• Siyasi kayırmacılığın artması	1				1
• Kentlinin kırsalda yaşama talebinin artması	2	2	2	5	11
• İlçe belediyesinin desteğinin olmaması	6	1		1	8
Σ TOPLAM	27	10	6	24	67

Tablo 15’e göre mahalleye dönüşüm, köyler üzerinde farklı ağırlıklarda olmak üzere 8 kod üzerinden açıklanmaktadır. Tüm kodlara katılımcılar toplamda 67 görüş dağılım sıklığı vermişlerdir. Katılımcı gruplara göre bakıldığında ise muhtarlar, *muhtarlık kurumunun zayıflaması* (6) ve *ilçe belediyesinin desteğinin olmaması* (6) kodlarına ilk sırada yer vermişler, ardından *üreticinin kırsalda yaşama maliyetlerinin artışı* (5) kodunu ikinci sırada koymuşlardır. Bunu; *arazilerin değerlendirilmesinin satışları artırması* (4) ve diğer kodlar izlemiştir.

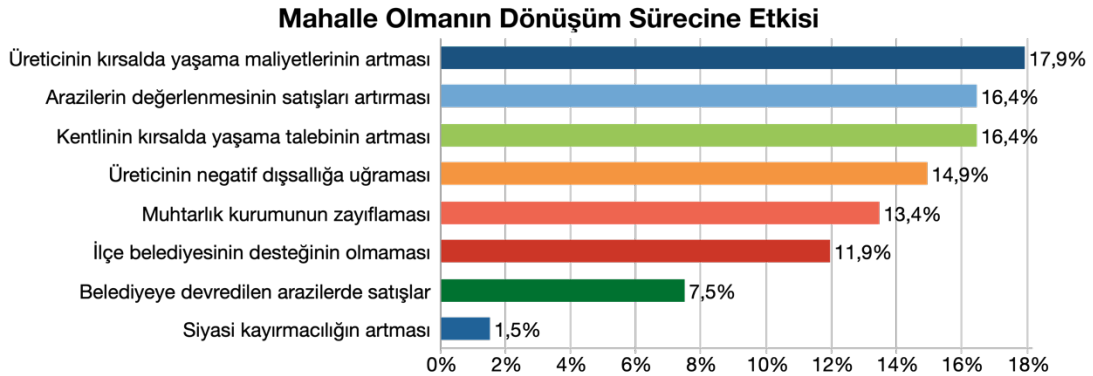
Kooperatifler ise ilk sırayı *arazilerin değ erlenmesinin satışları artırmasına (3)* vermişler, bunu *kentlinin kırsalda yaşama talebinin artması (2)*, * reticinin negatif dışsalılığa uğraması (2)* ile * reticinin kırsalda yaşama maliyetlerinin artması (2)* kodları izlemiştir.

Odalar, *belediyeye geçen arazilerin satılması (3)* kodunu ilk sıraya almışlar, ardından *kentlinin kırsalda yaşama talebinin artmasını (2)*  ne çıkarmışlardır.

Son grup olan kamu kurum yöneticileri ise ilk sırayı * reticinin negatif dışsalılığa uğramasına (6)* vermişlerdir. Bunu sırasıyla *kentlinin kırsalda yaşama talebinin artması (5)*, * reticinin kırsalda yaşama maliyetlerinin artması (4)* ile *arazilerin değ erlenmesinin satışları artırması (4)* kodları izlemiştir. Ayrıca *muhtarlık kurumunun zayıflaması (3)* da bu grubun sıklık dağılımlarında kendine yer edinen kodlardan olmuştur.

Tablo 15’te katılımcı gruplara göre sırasıyla dağılım sıkları verilen kodlar ve burada ifade edilmeyenlerin detaylı bulguları ise şekil 16’da yer alan kod istatistiğine göre sırasıyla açıklanacaktır.

şekil 15: Mahalle Olmanın Sürece Etkisine Yönelik Kodların İstatistiği



Üreticinin Kırsalda Yaşama Maliyetlerinin Artması

şekil 15’e göre, mahalle olmanın dönüşüm sürecine etkilerinde ilk sırayı, yüzde 17,9 ile üreticinin kırsalda yaşama maliyetlerinin artması oluşurmaktadır. Birinci bölümde de ifade edildiği üzere 6360 sayılı yasayla, köylerin en yakın ilçe belediyesinin mahallesine dönüşmesi, sadece tüzel kişiliğin ortadan kalkması sonucunu ortaya çıkarmamış, aynı zamanda köylerin yönetim dizgesinde “de jure”

mahalle kabulünü beraberinde getirerek, fiili gerçeklerden uzaklaşır şekilde kent merkezindeki müzmin mahallelerle eş yapıya neticelenmelerine yol açmıştır. Böyle olunca, kırsal alandaki köylerin yapıları gereği geçmişten şimdiye sahip oldukları bazı haklar ortadan kaldırılmış, kendi dinamiklerinden uzakta kentli bir mahallenin vergi yükümlülükleriyle belirli süreler ertesi sorumlu tutulacağı ilan edilmiştir.

Bu çerçevede katılımcılar, görüşlerinde, mahalleye dönüşüm sonrası üreticilerin kırsalda yaşama maliyetlerinin artması yönünde genel eğilimlerini ortaya koymuşlar, bu durumun gerek üretim gerekse mülkiyet bağlamında bir dönüşüme gidecek kaldırım taşlarının yola yerleşmesinde etkin rol üstleneceğini kabul etmişlerdir. Söz konusu koda ilişkin katılımcı görüşleri ise aşağıda yer almaktadır.

Buradaki insanlar, hiçbir şekilde mahalle olmaya alışamadılar. Çünkü burası bir tarımsal üretim yeri, hayvancılık da burada yapılıyor bitkisel üretim de ki böyle de olmak zorunda yapısı, koşulları gereği. Bu üretimi yaparlarken, şehir merkezindeki bir mahallenin yapısına benzer giderlerle muhatap olamazlar. Zaten üretim maliyeti sırtında yük olan üretici, mahalle olmayla hayatına ekstra yükler almış oldu. Örneğin burası orman köyü olduğu zamanlarda, suları oldukça ucuzdu, fakat şimdi böyle değil. Dolayısıyla köyde yaşamanın maliyet olarak üreticiler açısından avantajı ortadan kalkınca, burada üretip hayatını sürdürmenin de avantajı kalmadı. Böylece tarımsal mülklerini satma istekleri daha da arttı. Bu yüzden meslek değiştirmeler fazlaştı. (K5, Muhtar)

İzmir'in Alsancak semtindeki bir mahalle ile burası arasında bir fark yok, fakat görünürde baktığınız zaman aralarında oldukça büyük farklar var. Burası dört tarafı ormanlarla çevrili bir yer, orman köyü ve verimli tarım arazileri var. Mahalle olunca buradaki üreticiler kendilerine yakın olan ormandan yakacak alamıyorlar, su parası daha fazla ödüyorlar ve önemlisi de imar konusu oluyor. Yani daha önceden görmediği bir şekilde kendi binasını yapmak için izin süreci ortaya çıkmış oluyor ve maliyetleri artıyor. Böyle olunca üreticilerinin kırsalda yaşama ve barınma maliyetleri oldukça yükseldi. Yükselen maliyetler karşısında ve tarımsal üretimden de yeter düzeyde gelir elde edemeyince üreticiler çözümü tarım arazilerini satmakta buluyorlar. (K11, Kooperatif)

Yukarıda K5 ve K11'in ifade ettiği üzere, mahalle olma neticesinde özellikle vergi yükleri endişesi, kırsalda üreticiler üzerinde yoğun baskı ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda köy tüzel kişiliği altında iken imece usulü yerine getirmiş oldukları hizmetler kendilerinden devralınca, “maliyetleri biz yüklendik, getirileri başkaları elde ediyor” düşüncesi ortaya çıkarmıştır. Örneğin tüzel kişilik altındayken köylülerin imece usulü katkı koyarak kaynağından yerleşime su dağıtım ağı oluşturmaları, mahalleye geçiş sonrası görmezden gelinmiş, bu çerçevede fatura ödemeye başlamışlardır. Aynı zamanda imar konusunda da köylüler, modern ya da geleneksel tüm yapıları için yeniden yapım ya da onarım için izne ve dolayısıyla vergi yüklerine

maruz kalmışlardır. Tüm bunların neticesinde, zaten halihazırda tarımsal üretim kaynaklı yoğun maliyet yükü altında olan üreticiler bir de yerleşimin getirdiği ek maliyetlerle yüzlemeye başlamışlardır. Bu durum katılımcılara göre dönüşümde etkili bir rol üstlenmektedir.

Arazilerin Değerlenmesinin Satışları Artırması

Mahalle olma sürecinde dönüşüme etki eden ikinci unsur, Şekil 15'e göre yüzde 16,4 ile kırsal alandaki arazilerin değerlerinde ortaya çıkan artışlar ve bunun satışları hızlandırıcı yönüdür. 2014 yılındaki mahalli idare seçimlerinin ardından mahalle olan bu kırsal yerleşimler, sahibi oldukları tarım arazileriyle birlikte artan bir değerlendirme süreci içerisine girmişlerdir. Artan değerlenmeler, tarımsal üretimden yeter gelir elde edemeyen üreticileri cezbetmeye başlamış, bu da tarımsal arazi satış motivasyonları üzerinde etkili olmuştur. Bu durumu tespit eder katılımcı görüşleri söz konusudur.

Mahalle olunca, kentten buraya gelenler ben köye geldim demiyor, mahalleye geldim diyor. İzmir'in mahallesine geldim diyor adam. Bu göç almamızı hızlandırdı. Bunun yanında köylüler, mahalle olduktan sonra yerlerin değerlendirilmeye başlamasıyla birlikte yerlerini daha fazla satma eğiliminde oldular. Önceden satılmayacak gözüyle bakılan yerler bile satılmaya başladı.

(K2, Muhtar)

Çiftçilerin ve tarımın dönüşümünde üretim yaptıkları arazilerin değerlerinin artışı ya da azalış oldukça etkili. Gözlemlerime göre çiftçinin üretim yaptığı arazinin değeri artmaya başlıyorsa burada bir dönüşüm başlamış oluyor. Örneğin Urla'da Kuşçular tarafında da buna benzer bir süreç yaşandı. Beş altı yıl önce, o bölgede on dönüm bir araziye 300.000 TL'ye alabiliyordunuz ama sadece içerisindeki evi o fiyata sattıklarını öğrendikleri anda bize ne kadar imar veriyorlar, hemen satalım en azından bir gelirimiz olsun çünkü ürettiğimiz çiçek ya da enginarla para kazanamıyoruz düşüncesi içerisine girdiler.

(K14, Konum 5)

...taleple alakalı ve acayip talep gelmeye başladı buralara. Tarım arazisi satışları altı yedi senedir daha da hızlandı. Buranın Büyükşehir sınırlarında mahalle olması bunu çok artırdı, ayrıca şehir olarak da büyük göç alıyor İzmir.

(K17, Kamu Kurum Yöneticisi)

Katılımcıların ifade ettiği üzere, özellikle 2014 yılından (6360 sayılı yasa sonrası kapsam içindeki köylerin mahalle olması durumu) sonrası kentsel kaynaklı, kırsal alandaki arazilere talep yönlü hızlı artışlar söz konusu olmaya başlamıştır. Bu durum, tarımsal arazi dönüm fiyatları üzerinde de artışları beraberinde getirmiştir. Böyle olunca, karşılıklı etkileşim içerisinde arazi el değiştirmeleri hızlanmıştır. El

değiştiren arazilerin akıbeti ise daha önceki bulgularda yer aldığı üzere amaç dışı kullanımlara dönüşmektedir.

Kentlinin Kırsalda Yaşama Talebinin Artması

Katılımcılardan gelen görüşlere göre, Şekil 15'e yüzde 16,4 ile ikinciliği paylaşan kod, kentte yaşayan bireylerin kırsal alanda mahalleye dönüşen köylerde yaşama taleplerinde görünür olan artıştır. Bu çerçevede, mahalleye geçiş sonrasında arazi satışları hız kazanmaya başlamış, ilgili mahallenin özellikle tarım arazilerinde kentten gelenlerin yaşam alanı kurmalarıyla somutlaşan yeni evler ve bahçelerin inşası hız kazanmıştır. Bunu destekler görüşler bulunmaktadır:

Mahalle olmamızla birlikte buradaki yapılaşma arttı. Tarımsal üretim ise aynı dönemde azaldı. Mahalle olunca köyümüz şehirleşmeye döndü. Yoğun bir şekilde göç almaya başladık artan taleple birlikte. Böylece arazilerimiz gittikçe azaldı ve yerleşime açılmaya başladı. (K2, Muhtar)

Mahalle olma, kentten buraya olan talebi artıran bir gelişme. Çünkü mahalle olduğunda, Büyükşehir Belediyesi'nin yolundan, köprüsünden, İZBAN'ından her şeyinden faydalanabilmen kolaylaşır. Şimdi mesela şöyle düşünelim: köydesin mahalle olmayla gelişen alt yapın var ama köy gibi değilsin. Belediyenin merkezde sunduğu ulaşım senin köyde kapından da geçer hale gelmiş, yakında doğalgaz gelecek beklentisi oluşmuş. Dolayısıyla imkanlar arttıkça şehirden tekrar buraya göç etmek isteyenlerin talebi de artar hale gelmiş oluyor. Diğer taraftan şehirde dikiş tutturamamış, maaşlı bir iş bulamamış ya da emekli olup kafa dinlemek isteyenler de bu tersine göçün parçası olabiliyorlar. Köyden kente gidişi değil de kentten köye dönüş için kenttekinin çitasına buralar yaklaştığı ölçüde, talep fazlalaşıyor. Mahalle olmanın bu noktada etkisi, tamamen altı yapıya olan destek beklentisi üzerinden. (K14, Kooperatif)

K2 ve K14'ün görüşlerinde, mahalle olan köylerde, tarım arazilerinin el değiştirme süreci hızlanmış, satılan araziler çoğunlukla kentten gelenlere geçmeye başlamıştır. Bu noktada mahalle olma, kentteki bireylerin zihinlerinde, bu alanlarda alt yapı hizmetlerinin daha da iyileşeceği beklentisini uyandırmıştır.

Bu durum salt beklentiyle kalmamış, ilk etapta Büyükşehir Belediyesinin ESHOT ulaşım ağına bu mahalleye dönüşen köyler hızlıca dahil olmuşlardır. Kentiçi ulaşım entegre edilen kırsal alanlar, “orda bir köy var uzakta” olmaktan çıkmışlar, daha fazla insanın haberdar olabileceği, güzelliklerini yerinde görebileceği insan etkileşim ağının bir parçası haline gelmişlerdir. Sadece bu gelişmeyle birlikte dahi kentte yaşayan bireylerin söz konusu alanlarda yaşama isteğinde belirgin artış yaşanmaya başlamıştır.

Tüm bunların yanında, kentte artan nüfus baskısı da bu sürecin katalizörü haline gelmeye başlamıştır. Çünkü kent, gittikçe artan bir iç göçe maruz kalmaktadır. Bu durum, gelişen alt yapı olanaklarıyla birlikte kırsalda yeni yerleşim alanlarının oluşmasının da tetikleyicisi olmuştur. Buna karşın K16'ya göre *“mahalleye dönüşümle birlikte kırsal alanların da kentleşmesinin önü açılması, bu alanlarda tarımsal yaşamı hayat tarzı olarak benimsemiş kişilerce yapılan stratejik bir faaliyet olan çiftçiliği”* (K16, Oda) olumsuz yönde etkilemiştir.

Diğer taraftan bir başka ifadede; *“Ana yollar yapıldıkça bu yolun üzerindeki yapılaşma da artıyor ama daha düzenli yerleşim alanları yapılıp bu büyümenin yavaşlatılması ve planlı hale getirilmesi gerekli. Eskiden insanlar deniz kenarında yazlık alırlardı şimdi ise daha çok köylerden arazi almaya başladılar”* (K21, Kamu Kurum Yöneticisi) denilerek, mahalle olmayla yol ağının iyileştirilmeye başlandığının altı çizilmiş, bununla birlikte artan hızlı yapılaşmanın plansızlığına vurgu yapılmıştır.

Üreticinin Negatif Dışsallığa Uğraması

Kavram olarak dışsallık, ekonomik aktörlerin faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan ve dolaylı olarak bundan diğer ekonomik aktör/aktörlerin olumlu ya da olumsuz etkilenmeleri sonucunu doğuran faaliyetleri ifade etmektedir. Bunlar genellikle bir üretim ya da tüketim faaliyetine bağlı olarak ortaya çıkmakta, böylece bir başka üretim ve tüketim faaliyeti üzerinde dolaylı bir etkide bulunmaktadırlar (Akdoğan, 2009: 54). Bu noktada ekonomik aktörün, ortaya çıkardığı etki bir diğeri üzerinde olumsuz sonuçlara sebebiyet veriyorsa, dışsallığın yönü negatif olarak ifade edilmektedir.

Negatif ya da pozitif yönde olsun, bir dışsallığın ortaya çıkmasının altında salt ekonomik aktör/aktörlerin karar ve davranışlarının yatmadığı, devletlerin de almış ya da almamış oldukları politik kararlarla dışsallığa neden oldukları yönünde çalışmalar bulunmaktadır. Tullock tarafından (1998) yazılan, *“Dışsallıklar ve Devlet (Externalities and Government)”* başlıklı çalışma bunlar arasındadır. Ona göre (1998: 411- 415) piyasada ekonomik karar alıcılar ile devletlerin dışsallık ortaya çıkarması arasında fark yoktur. Hatta çoğu zaman devletler, dışsallık oluşturmada piyasa aktörlerinin ötesine bile geçmektedirler. Bu konuda öne çıkan negatif dışsallık örneği, savaş kararlarının alınmasıdır. Ülke vatandaşlarının savaşlar neticesinde yaşadıkları olumsuz durumlara ilişkin sayısız örnekler bulunmaktadır. Nihayetinde devleti

yöneten hükümetlerin çoğunluğun oyuyla bu kararları alabildiği savunulsa da hükümete oy vermeyen azınlığın alınan kararlardan negatif dışsallığa uğradığı açıktır. Diğer taraftan devletlerin aldığı bazı kamu politikaları, yararına olacağı yönünde yanlış bilgilendirilmiş vatandaşların bundan zarar görmesi dışsallığını ortaya çıkarabilmektedir. Bir başka örnek, hava kirliliğinin önlenmesi noktasında devletlerin takındığı tavır üzerinedir. Burada otomotiv üreticileri, kirlilikte piyasa aktörleri olarak dışsallıkta öne çıkarken devletler de kamu tercihi bağlamında aldığı ya da almadığı kararlarla dışsallığın tarafı olabilmektedir.

Şekil 15'te yüzde 14,9 ile katılımcıların öne çıkardığı üreticinin negatif dışsallığa uğraması kodu da Tullock'un (1998) ifade ettiği kamu politikalarının dışsallığı çerçevesinde ele alınmalıdır. Çünkü bu durum, 6360 sayılı yasayla ortaya çıkan köyün mahalle olmasının bir çıktısıdır. Bu çerçevede katılımcılar, mahalle olduktan sonra özellikle tarımsal üretimleri bağlamında sorunlar yaşamaya başladıklarını ifade etmişlerdir. Bunları içeren görüşlere aşağıda yer verilmektedir.

Örneğin kişi kentten geliyor, ovada iki dönüm tarla alıyor, içine ev yapıp kapısını da çiftlik yazıyor. Yan tarafında da örneğin senin on dönüm tarlan var ve senin tarımsal üretim için gübre atman gerekiyor. Toprağa attığın hayvan gübresi koku yaptı diye bunu şikayet ediyor. Toprağı ekmek için sürerken toz çıktığı için buna engel olmaya çalışıyor. Böylece buradaki üreticiler büyük sıkıntı yaşıyorlar. Bu, işte biz mahalleye dönüştüğümüz için oldu. Mahalle olmanın bu yönüyle üretimi teşvik etmekten ziyade daha da köstek olduğunu söyleyebilirim. Eskiden köy içinde her evimizde ikişer üçer inek olurdu, evinde inek olmayan insan yoktu, ama şimdi neredeyse kalmadı. Mahalle olma bunu da bence kötü etkiledi. Çünkü inekçilik yapıyorsun yan tarafındaki adam kokudan dolayı rahatsız olup şikayete gidiyor. Karşılığında bazen ceza geliyor ya da hayvanların başka yerlere uzaklaştırılması isteniyor. Önceden böyle şikayet olayı yoktu. (K3, Muhtar)

K3'ün verdiği örnekte, tarımsal üretim yapan kişilerin açıkça negatif dışsallığa uğradığı ortaya konulmaktadır. Çünkü mahalle olma neticesinde, zaten halihazırda hızla devam eden tarım arazilerinin amaç dışı kullanımlarına sebebiyet veren aktörler, almış oldukları arazilerin yanlarında tarımsal üretim yapan üreticilerin bu faaliyetlerini engellemeye, onların ekonomik kazançlarını aşındırıcı davranışlarda bulunmaya, bunu da "burası köy değil mahalle" söylemiyle meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar.

Mahalle olduktan sonra sayıları gittikçe artan hobi bahçeleriyle ilgili üreticilerden şikayetler geliyor. Örneğin hobi bahçesindeki kişi tel örgülerinin altını betonlamış. Beton dökünce, yan tarafta tarımsal üretim yapılan yere yağmur suyunun önünü açmış ve oraya su birikiyor. Çiftçinin tarlası uzun süre yaş kaldığı için ekilemiyor. Gübre atamıyor, içine giremiyor tarlasının.

Dolayısıyla gerekli altyapı düzeni oluşturulmamış hobi bahçeleri, etrafındaki tarımsal üretim düzenine karşı da tehdit oluşturmaya başlıyor. Ayrıca bir başka zararı da şu, zeytinleri çalıyorlar. Başımıza bela. Hobi bahçesi yapılmış, içinde elli tane ev var. Yan taraftaki çiftçinin bağı, zeytini, yetiştirmiş olduğu sebzeleri topluyorlar, üretici bunu şikayete geliyor. (K17, Kamu Kurum Yöneticisi)

K17 ise kontrolsüz ve plansız bir şekilde hızla yayılan çok sayıda konuta ev sahipliği yapan hobi/yaşam evlerinin oluşturduğu negatif dışsallığı açıklamaktadır. Buna göre bu yapıların gelişigüzel alt yapı tesis etmeleri, yakınlarında tarımsal üretime ayrılmış araziler üzerinde su basmaları yaşanmasına ya da üreticinin arazisine giden yolların kapatılarak ulaşımın zorlaşmasına neden olmaktadır. Ayrıca denetimin de eksikliği nedeniyle tarımsal ürünlerde hırsızlıkların arttığı, bu vakaların da üreticiyi tarımdan soğuttuğu belirtilmiştir.

Kırsal alanda köylerin mahalle olması neticesinde, yukarıda katılımcılar tarafından ortaya konulan olumsuzluklara, Zimmerer tarafından kaleme alınan *“Tarımda Mekansal Dışsallıklar (Spatial Externalities in Agriculture: Empirical Analysis, Statistical Identification, and Policy Implications)”* adlı çalışma ışık tutmaktadır. Buna göre tarımdaki mekansal dışsallıklar, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerdeki çiftçilerin arazi kullanım kararlarını şekillendirme potansiyeline sahiptir. Bu süreçte hem yerel ekonomik refahı hem de daha geniş çevresel sürdürülebilirliği bu dışsallık etkileyebilmektedir. Mekansal dışsallıklar, üreticilerin tarımsal arazi kullanım tercihlerini ya da üretime ayrılan arazi büyüklüğünün artıp azalmasını şekillendirmektedirler. Su, toprak, bitki, haşere, polen ve kirleticiler gibi üreticilerin kendi girdi kullanımları neticesinde birbirleri üzerinde etkide bulunduğu mekansal dışsallıklar ortaya çıkabildiği gibi biyofiziksel peyzaj, yerel altyapı ya da komşu arazilerdeki kullanım tercihlerine bağlı olarak da mekansal dışsallıklar oluşabilmektedir. Bu noktada bir parselin arazi kullanımının yönü, komşu arazinin özel getirileri üzerinde yakından etkili olmaktadır (2008: 1813-1826).

Bu çerçevede, katılımcılar tarafından tarımsal üretimleri üzerinde olumsuz etkileri olduğu ortaya konulan mahalle olma sonrasındaki gelişmeler, negatif mekansal dışsallığa bir örnek oluşturmaktadır. Çünkü üreticinin yan parselinde el değiştirme sonrasında amacı dışında kullanılmaya başlanan bir arazinin sahibi, ifade edilen baskılar neticesinde üreticinin kendi parselindeki tarımsal üretim kararını olumsuz yönde etkilemektedir.

Muhtarlık Kurumunun Zayıflaması

Mahalle olmanın dönüşüm sürecine etkileri bağlamında Şekil 15'e göre bir diğer kod, yüzde 13,4 ile muhtarlık kurumunun zayıflamasıdır. Katılımcılardan gelen bilgilere göre, köy tüzel kişiliği kaldırıldıktan sonra kurumsal olarak muhtar güç ve yetki kaybetmiştir. Köy muhtarlığından mahalle muhtarlığına geçiş, muhtarın kontrol ve denetim konusunda elinin zayıflaması sonucunu doğurmuş, kırsal alanda oluşan bu otorite zayıflığında tarım arazileri amaç dışı kullanımlara karşı daha savunmasız hale gelmiştir. Bu konuyu aydınlatan katılımcı görüşleri bulunmaktadır.

Şu an engelleyemiyoruz yapılaşmayı. Şikayet ederek nereye varacağız? Belediye geliyor şikayete karşı ceza yazıyor ama yine de inşaat devam ediyor. Bu yapılaşmayı yapanlar, köy dışından genelde şehirden gelen insanlar. İçlerinden bazıları ikamet alıyorlar ama artık onun da bizle bir alakası yok. Bu işler nüfustan hallediliyor. İmar birimine gidip numarataj alıyorlar, oradan da nüfusa gidip ikametgah alıyor, elektriğe gidip başvuru yapıyorlar. Bu kişilerin buradaki yerleşimlerinden biz resmi olarak haberdar olmuyoruz. Ne zaman ki bize gelip eğer ikametgah çıkartmak isterlerse o zaman biliyoruz. Ya da jandarma bize gelip şu kişi ya da şahsı arıyoruz deyip kimlik numarasını verirse o zaman nüfustan bakıyoruz ki ikametgahı buraya alınmış. Eskisi gibi değil, muhtarlıklar bu ikametgahı verse bilgisi dahilinde olsa kontrol daha yerinde sağlanmış olur. İşin özü, mahalle olduktan sonra muhtarlığın gücünün kaybolmaya başlaması ile buradaki etkinliği, kontrol gücü de azaldı. Böyle olunca denetimsizlik iyice arttı. ...Ayrıca da ben köy değilim mahalleyim, istersem oturduğum yerden hiç çıkmam. Büyükşehir merkez mahallelerde muhtarlar odasından çıkıyor mu? Basit işler geliyor onlarla ilgileniyor, mademki ben oradaki bir muhtarla aynıyım, neden daha fazlası benden beklensin ki? Köy olsaydık, tüzel kişiliğimiz olsaydı ben o zaman gezerdim, kontrol denetimleri yapardım edilecek şikayetleri mercilere ederdim. (K2, Muhtar)

K2'nin ifade ettiği üzere, mahalleye geçişle muhtarlık kurumunun zayıflaması gerek üreticilerin haklarının savunulmasında gerekse tarım arazilerinin amaç dışı kullanımlara karşı korunmasında bir zafiyet yaşanmasına neden olmuştur. Kırsal alana ve oradaki üreticilere en yakın yerel yönetim birimi olan köyün hukuki varlığının sona ermesi, literatürde yerel demokrasi açısından çokça tartışılırken yerel ekonomiler bağlamında yaşanacak sorunlara ise çok fazla ışık tutulmamıştır. Dolayısıyla K2'nin görüşleri bu çerçevede ele alınmalıdır.

Tüm bunların yanında, bir başka ifadede; “Köy tüzel kişiliği demek köyün kendine ait birçok malı olması demek. O malın da köy tarafından yönetilmesi demek. Bunlar çok önemli şeyler ve çok ciddi şeylerdi. O köyün aslında kişiliğini oluşturan şeylerdi. Sizi onu elinden aldınız” (K20, Kamu Kurum Yöneticisi) denilerek, köyün mahalle oluşuyla kişiliğinin çözülmesine dikkat çekilmiştir. Bu kişilik çözülürken, onu

oluşturan üreticiler ve onların tarımsal mülk sahiplikleri de beraberinde çözülme sürecine girmiştir.

İlçe Belediyesinin Desteğinin Olmaması

Araştırma alanındaki köyler, 6360 sayılı yasa sonrası en yakın ilçe belediyesinin mahallesi olmuşlardır. 2014 yılındaki mahalli idare seçimlerinden bu yana geçen 7 yıllık sürede, ilçe belediyesinden yeterli hizmetin gelmediği, özellikle tarımsal üretimi sürdüren üreticilerin sorunlarıyla ilgilenilmediği ifade bulmuştur. Bu bağlamda, Şekil 15'te yüzde 11,9 ile katılımcı görüşlerinden çıkan kod, ilçe belediyesinin dönüşüm sürecinde desteğinin olmadığı yönündedir.

Köyün verimli tarımsal ovaları hep ev doluyor, buraların ev dolmasında mutlaka ilçe belediyenin de etkisi var. En azından görmezden geliyor. İsterse bu tarım arazileri üzerine konut yaptırmaz belediye. Çünkü onun sorumluluğu altında artık, fakat bunu görmezden geliyor. Bu yüzden tarım arazileri kalmayacak bu gidişle. Burada on sene sonra tarım yapılamayacak. (K12, Kooperatif)

Mahalle olmamızın tarımsal üretim üzerinde olumlu bir etkisi olmadı. Bağlı olduğumuz belediyeden de tarımsal üretimin desteklenmesi adına hiçbir yardım görmüyoruz. (K6, Muhtar)

İl Özel İdare kalkınca şimdi hizmetlerde belediyeyi bekliyoruz ama önceden hem belediyeden hem özel idareden hizmet alıyordu. İlçe belediyesi merkezine zor yetiyor, bize zaten nasıl hizmet versin. (K2, Muhtar)

İlçe belediyesine mahalle olarak bağlandık ama istediğimiz hizmeti alamıyoruz. İlçe belediyesinin 44 mahallesi var bize nasıl sıra gelecek. Bu anlamda mahalle olmanın olumlu değil de olumsuz etkilerinin olduğunu söyleyebilirim. Çünkü hizmetler adına ilçe belediyesi, örneğin yolumuz sokağımız herhangi ihtiyaçların giderilmesi noktasında bizi tatmin etmiyor. (K4, Muhtar)

Yukarıda yer alan katılımcı görüşlerine göre, mahalleye geçiş sonrası köyler, hizmetlerde aksamalar yaşamaya başlamaktadır. Daha doğrusu, 6360 sayılı yasa öncesi köy tüzel kişiliği altındayken çokça hizmet aldığı İl Özel İdaresi varken, şimdi hizmet alabileceği kanallar daralmıştır. Bu durum salt köyün yapısal hizmetlerine dönük olarak düşünülmemelidir. Mutlaka köylerin yeterli hizmet almaları, orada yaşayan üreticilerin yaşam koşullarını iyileştiren bir durum olarak kabul edilecek olsa da doğrudan tarımsal üretimin sürdürülebilirliğine yönelik hizmetler de aynı çerçevede değerlendirilmelidir. Dolayısıyla katılımcılardan gelen temel vurgu, yerleşimin yapısal ihtiyaçlarına dönük hizmetlerde azalmalar olduğu kadar tarıma yönelik desteklerde de yalnız kaldıklarına yorulmalıdır.

İlçe Belediyesine Devredilen Arazilerin Satılması

Köylerin mahalleye dönüşümü sürecinde, 6360 sayılı kanunun emredici hükümlerine göre; “tüzel kişilikleri kaldırılan belediye ve köyler, mevcut personelini, taşınır ve taşınmazlarını, iş makineleri ve diğer taşıtları ile kamu kurum ve kuruluşlarına olan alacak ve borçlarını katılacakları ilçe belediyesine bu Kanunun yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içinde bildirir” denilerek araştırma kapsamındaki köylerin ilçe belediyesine taşınır, taşınmazlarının devri başlamıştır. Bu devir sonrasında, köylerin geçmişten miras aldıkları ve yerel halkın bağışları ile mülkiyetine kattıkları çoğu tarım arazisi nitelikli yerler, ilçe belediyesine devredilmek zorunda kalmıştır.

Aynı kanunun bu nitelikli yerlerin ilçe belediyesince amacına uygun kullanılacak olduğu taahhüt eden 3. maddesinde; “bu Kanunla tüzel kişiliği kaldırılan il özel idaresi, belediye veya köy tüzel kişiliklerine şartlı olarak bağışı yapılan taşınır ve taşınmazların devrinin yapıldığı kurum veya kuruluş, bu taşınır ve taşınmazların bağış amacına uygun olarak kullanılmasını sağlamakla sorumludur” hükmü yer almıştır (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf>). Bununla birlikte, “tüzel kişiliği kaldırılan belediye ve köylerin taşınmazlarının satışı ile vadesi tüzel kişiliğin sona ereceği tarihi aşan borçlanmaları İçişleri Bakanlığının onayına tabidir” denilerek amaç dışı kullanımlara yol açacak satışların bakanlık kontrolüne bırakıldığı yönünde karar alınmıştır.

Tüm bu ifadelere karşın gerek alanda yapılan gözlem notlarına gerekse Şekil 15’te yer alan yüzde 7,5 oransal ağırlıkla “belediye devredilen arazilerin satışı” koduna göre, daha önce köy tüzel kişiliğine ait olup ilgili köydeki üreticilerin köy muhtarlığına kira ödeyerek tarımsal amaçlı kullandıkları arazilerin belediyeye devrinden kısa süre sonra satışa konu oldukları, satış sonrası söz konusu arazilerin kentsel kullanımlara dönük yapılaşma alanlarına dönüştüğü ortaya çıkmıştır.

Mahalle olduktan sonra köyün yaklaşık 400 dönüme yakın vakıf arazisi ilçe belediyesine geçti. Bunlar köy tüzel kişiliğine aitti. Belediye ise bu arazilerimizin birçoğunu sattı. Tarımsal amaçlı kullanmadı. Bir önceki ilçe belediye başkanımız döneminde köyümüzden belediyeye geçen arazilerden yoğun satışlar oldu. Bu arazilerde ise şu an hobi bahçeleri adı altında konutlar var. (K2, Muhtar)
Bu gelişmeyi tarım açısından oldukça yanlış olduğunu düşünüyorum. Ben hükümet yanlısı bir insanım ama bu büyükşehir yasası bize uygun olmadı. Tarımsal üretim bağlamında örneğin köylerin kendi vakıf arazileri açısından kötü sonuçlar ortaya çıktı. Örneğin Ataköy’den ilçe belediyesine devrolan birçok arazi satıldı. Belediyenin sattığı bu alanları daha önce köylü belirli bir kira

vererek köy muhtarlığından tutuyor, oralarda tarımsal üretim yapıyordu. Şimdi satılan bu arazilerin artık amacı dışında kullanıldığını, daha çok kentsel amaçlarla buraların iskan olduğunu görüyoruz. Satışlar sürekli devam ediyor. Bu şekilde örneğin Tekeli Mahallesi'nde de daha yeni 450 dönüm tarım arazisi satıldı belediye tarafından. Dedelerimizin köye gelir olsun diye bağışladığı bu arazilerin akıbeti hiç hayırlı olmadı. (K15, Oda)

En fazla etkiyi meralarımızda ve köy tüzel kişiliğine kayıtlı arazilerde görmekteyiz. Belediyeler tarafından gelir kaynağı olarak görülen bu araziler, kaynak yaratma amaçlı olarak tüm köylünün kullanacağı arazilerden çıkartılıp şahıs ve firmalara satışı yapılmaktadır. (K16, Oda)

Yukarıda ilgili katılımcıların açıklık getirdiği üzere, köy tüzel kişiliğinden çıkarılarak ilçe belediyesine geçen tarım arazileri ve meralar, amaç dışı kullanıma uğramaktadırlar. Bu yönde ilçe belediyesi, kendisine devredilen arazileri gelir kapısı olarak görmekte, bütçe açıkları ya da hizmetlerin finansmanında kaynak aktarımı olarak çareyi bu arazileri satışında bulmaktadır. Satılan araziler ise kırsal rant peşinde koşan kimselere geçmekte, parçalanıp bölünerek yüksek karlar ile kentsel kullanımlara dönük satışlara konu olmaktadır.

Siyasi Kayırmacılığın Artması

Köyün mahalleye dönüşümü sonrasında tüzel kişiliğinin kaybedilmesiyle birlikte, mahalle muhtarlarına dönüşen köy muhtarları, hizmet dağıtımında siyasi ayrımcılıklara daha fazla muhatap oldukları yönünde görüşler bildirmişlerdir. Şekil 15'de son kod olarak bu yer almaktadır. Esasında köy ya da mahalle olsun, muhtarların bir siyasi parti üyeliği söz konusu olmasa da seçilmiş parti üyeliği olan belediye başkanlarının kontrolü altında girmeleriyle bu etkinin açığa çıktığı görülmektedir.

İl Özel İdare kalkınca, şimdi hizmetlerde belediyeyi bekliyoruz. Önceden hem belediyeden hem İl Özel İdareden hizmet alıyorduk. İlçe belediyesi ise kendi merkezine zor yetiyor, bize zaten nasıl hizmet versin. Buraya gelen hizmetlerin çoğu Büyükşehir Belediyesinden çok çaba göstermemize karşın geliyor. Bu konuda zorlanıyoruz. Özel idare varken kaymakama gidip oradan hizmet için yardım alabiliyorduk ama şimdi kaymakama gittiğimizde, bizi yeni yasadan dolayı belediye yönlendiriyor. Hizmetler belediyelere kalınca, tek başına siyasi olaylar da süreci etkiliyor. Örneğin geçen dönemde ilçe belediyesi x partisindendi, ben köyüme 1.500.000 TL para çıkarttım lise yapılması için bakanlıktan bir tanıdığın yardımıyla. Çıkarılan para şartlı olarak çıkmıştı, bir buçuk yıl bankada durdu. Ama sonra mecliste yapılamaz kararı alındı. Yaptırtmadılar buraya. Şimdi benim köyümün büyük çoğunluğu y partisine oy atıyor ben ne yapayım? Muhtarın partisi olmaz, muhtarın partisi hizmet partisi olur. Tabii ki de oyumu bir partiye atarım ama muhtar olarak hiçbir partiyi tutmuyorum.

Köylerin mahalleye dönüşmesi dolayısıyla hizmetlerin sunulması da daha fazla siyasileşti. Devletten destek görme kanalından koparıldık, belediyelere bağladılar. Önceden kaymakamlık bir devlet gücüydü buralara hizmetin sunulması noktasında. İl Özel İdaresi kalkınca bu işin suyu çıktı. (K2, Muhtar)

K2'ye göre mahalleye dönüşen köyler, hizmetlerden yararlanmada devlet tüzel kişiliğinden doğrudan yararlanma olanaklarından mahrum kalmışlardır. Siyasi parti yönü olan belediye yönetimlerden hizmet alma noktasında da kayırmacılıklar yaşanmaktadır. Dolayısıyla bu durum, bir kırsal alan birimi olan eski köy, yeni mahallenin hizmet alımında sınırlılığını açıklamakta, sınırlılıklar ise kırsal alanda tarımsal üretim ve mülkiyet yapılarının dönüşümüne etki eden unsurlardan olmaktadır.

Netice itibariyle köyün mahalle olmasının, dönüşüm sürecine 8 farklı kod üzerinden etkide bulunduğu ortaya çıkarılmış, bunlar doğrudan alıntı ve çıkarımlarla desteklenmiştir. Böylece tezin araştırma bulgularında üçüncü sac ayağı da tamamlanmış olmaktadır. Bu çerçevede görüşme verilerinin deşifresi neticesinde dönüşüm süreci üç tema altında açıklanmıştır. Bunlardan ilki, üretimde dönüşüm süreci temasıdır. Bu tema ise dönüşümün nedenleri, dönüşüme etki eden unsurlar ve dönüşümün sonuçları olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Kategoriler, kendi içinde kodlara ayrılmıştır.

Araştırmanın ikinci teması ise mülkiyette dönüşüm süreci olmuştur. Bu tema ise mülkiyette dönüşümün yansımaları ve mülkiyette dönüşüme etki eden unsurlar olmak üzere iki kategoriden oluşmuştur. Aynı şekilde bu iki kategorinin de altında kodlar, görüşmelerdeki ağırlıklarına göre sıralanarak açıklanmıştır. Son tema ise köyün mahalle olmasının dönüşüm sürecine etkisidir. Benzer şekilde burada da kodlar sıralanarak açıklanmıştır.

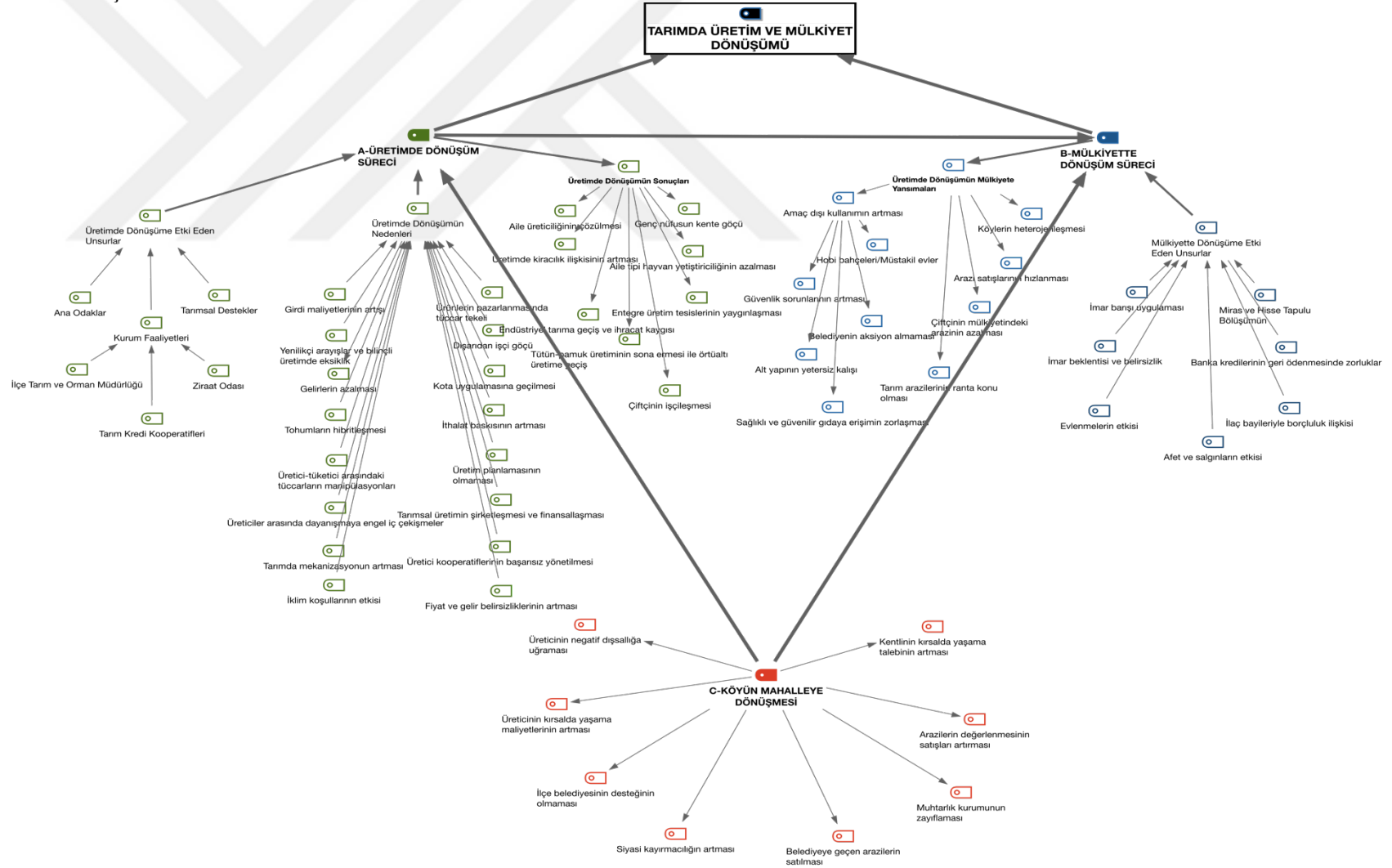
Tema, kategori ve kodların birbirleri arasındaki etkileşimin yönünü gösteren kod haritası ise aşağıda Şekil 16'da ortaya konulmuş, böylece dönüşüm sürecine üst pencereden bakabilme olanağı okuyucuya sunulmuştur. Burada yönleri tespit eden oklara göre, üretimde dönüşüme etki eden unsurlar ile nedenler kategorisi, üretimde dönüşüm temasını doğrudan etkilemekte, bu tema ise üretimde dönüşümün sonuçları kategorisini şekillendirmektedir. Tüm bu ilişki ağı içinde üretimde dönüşüm teması da doğrudan mülkiyette dönüşüm temasına etkide bulunmaktadır. Üretimde dönüşümden doğrudan etkilenen mülkiyette dönüşüm süreci teması ise kendi içerisinde mülkiyette dönüşümün yansımaları kategorisini şekillendirirken mülkiyette dönüşüme etki eden unsurlar kategorisinden de etkilenmektedir.

Genel kod haritasına göre araştırmanın üçüncü teması olan köyün mahalle olmasının dönüşüm sürecine etkisi ise hem üretimde dönüşümü hem de mülkiyette dönüşümü etkileyen kodlara sahiptir. Bu kodların etki yönlerine ilişkin çıkarımlar, çalışmada ayrıntılı olarak yorumlanmıştır.

Kırsal alanda tarımsal üretim ve mülkiyette dönüşümü, bir örnek alan üzerinden araştıran bu çalışmada, şimdiye kadar yapılan analizler neticesinde tarımsal üretimdeki dönüşümden de etkilenerek şekillenen bir mülkiyet dönüşüm sürecinin varlığı, tarım arazilerinde amaç dışı kullanımların artışı üzerinden katılımcı görüşlerine göre açıklanmıştır.

Bununla birlikte, mülkiyeti dönüşümü gibi fiziksel bir farklılaşmanın varlığını ortaya koyan görüşme bulgularının, somut görsellerle de desteklenmesi gereği açıktır. Bu nedenle araştırmanın bir sonraki başlığı, örnek alandaki mülkiyet dönüşümünü somut olarak da gözler önüne sermeyi hedeflemektedir. Böylece dönüşüm sürecinin alandaki somut yansımaları, tarihsel zaman aralığına göre geçmiş ve günümüz bağlamında farklılaşmaları gösterecek şekil ve haritalarla desteklenecektir.

Şekil 16: Dönüşüm Sürecinin Genel Kod Haritası



3.7. ARAŞTIRMA ALANINA İLİŞKİN GÖRSEL VERİLERİN ANALİZİ

Bu başlık kapsamında, nitel araştırma bulgularının çıktılarını destekleyici şekilde, çalışma alanına ilişkin görsel verilerin analiz ve yorumlanmasına geçilecektir. Dönüşüm süreci bağlamında, çalışmanın özellikle tarım arazilerinin amaç dışı kullanımıyla sonuçlanan mekansal değişimini gözler önüne sermek maksadıyla Haziran 2012 ve Kasım 2021 yıllarına ait uydu görüntülerinden yararlanılarak üretilen karşılaştırmalı sonuçlar gözler önüne serilecektir. Başlangıç olarak 2012 yılının belirlenmesinde ise bu tarihten itibaren ilgili alanda amaç dışı yapıların radikal olarak belirginleşiyor olması etkili olmuştur. Ayrıca 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı yasayla araştırma alanındaki köylerin mahalleye dönüşmesi durumu da ortaya çıkabilecek mekansal etkilerin görülmesi adına bu tarihin başlangıç yılı olmasını desteklemiştir. Bu çerçevede, 2012 yılı uydu görüntülerinde tarım arazisi olarak kullanılagelen ama 2021 uydu görüntülerinde yerleşime dönüşen araştırma alanındaki ilgili alanlara, Google Earth Pro 2021 programı üzerinden noktasal atamalar yapılarak konum verileri oluşturulmuştur. Tespit edilen konum verileri ise ArcGIS Pro 10.8/ArcMap arayüzü ve QGIS programlarında analiz edilerek anlamlı sonuçlar üretilmeye çalışılmıştır.

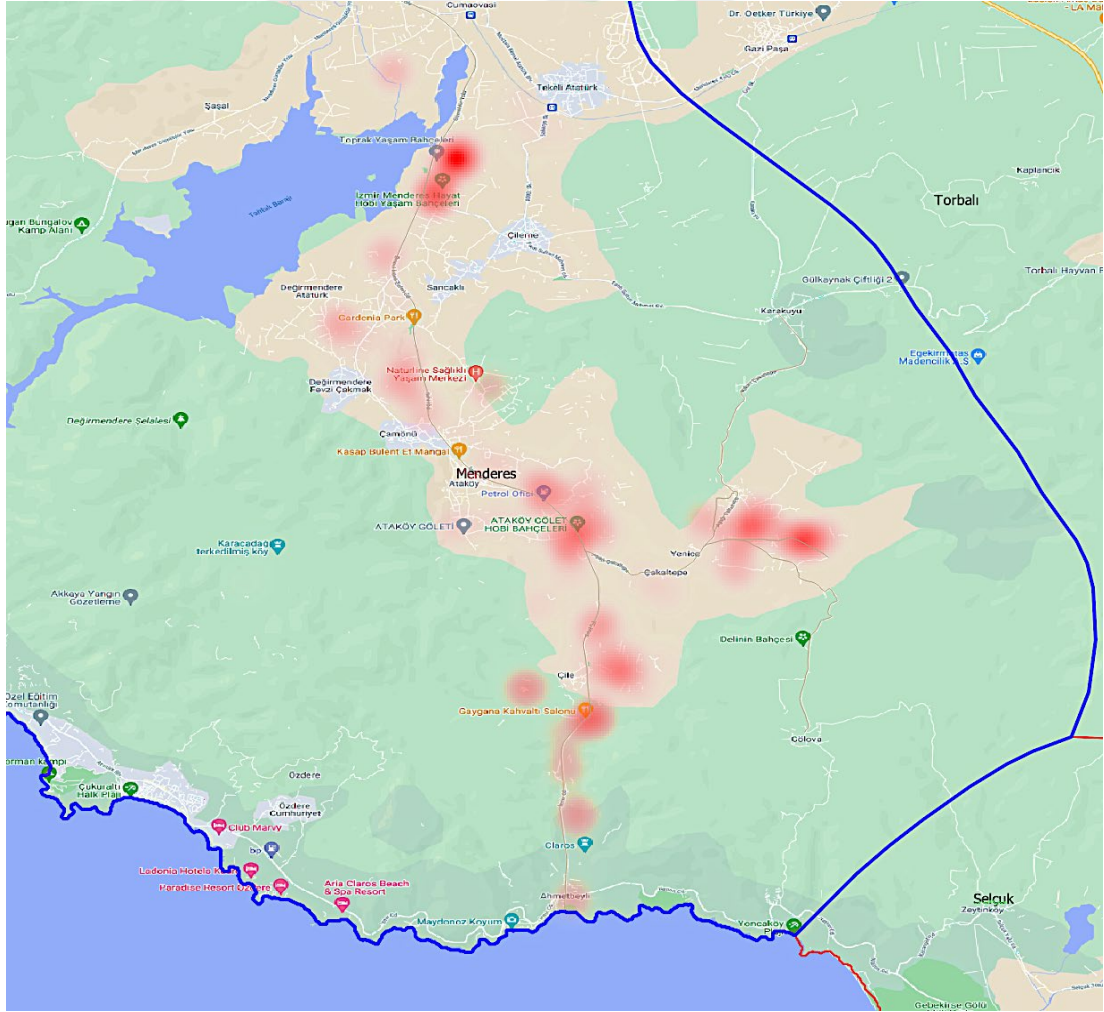
Dolayısıyla Menderes İlçesi çalışma alanı sınırları içerisinde bulunan, Develi, Çileme, Sancaklı, Değirmendere, Ataköy, Çamönü, Çakaltepe, Çile, Gölova ve Ahmetbeyli Mahallelerinde 2012 yılından itibaren çekilmiş uydu görüntüleri yardımıyla yapılan çalışma ile bu süre zarfında bölgede meydana gelen bireysel ve küme şeklindeki yapılanmalar işaretlenerek açığa çıkarılmıştır. Sonrasında bölgesel yoğunluk haritaları üretilerek sıcak alanlar (hotspots) tespit edilmiştir. Bu sayede, nerelerde yerleşimlerin yoğunlaştığı görünür kılınmıştır. Bölgeden çekilmiş öncesi ve sonrası uydu görüntüleri ile de tarım arazilerinde amaç dışı yapılaşma olan alanlar görüntülerle belirtilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında, Avrupa Çevre Ajansı'nın 2012 yılı için ürettiği Kent Atlas (Urban Atlas) verileri ile bölgenin arazi kullanım haritalarından yararlanılarak tarım arazileri ve meyve bahçelerinden dönüşüm gerçekleşen alanlar belirtilmiştir.

Tüm bu ifadeler ışığında, öncelikle tarım arazilerinde amaç dışı yerleşimlere yönelik oluşturulan sıcak nokta (hotspot) yoğunluk haritası incelenecek, ardından

yerleşimler genel ve yol hattına göre dağılımları ortaya konulacaktır. Son olarak 2012-2021 karşılaştırmalı uydu görüntüleriyle seçili 6 mahalle üzerinden dönüşümün somut yansımaları açığa çıkarılacaktır.

Sıcak nokta (Hotspot) tespiti, belirli olay ve konuların yoğunlaştığı alanların tespit edilmesinin gerekli olduğu durumlarda, başvuru bir mekansal kümelenme işlemidir. Oluşturan haritalar, herhangi bir durumun tespiti için atanan coğrafi koordinatların (enlem ve boylam) mekansal yoğunluğunu göstermektedir. Bu kapsamda, hangi sıklıklarla nerelerde meydana geldiği öğrenmek amacıyla suç analizden orman yangını analizlerine, birçok disiplinde yoğunluğa dayalı algoritmalar kullanılarak sıcak nokta haritaları hazırlanmaktadır (Di Martino ve Sessa, 2013: 1). Bu araştırma kapsamında ise tarım arazileri üzerinde amaç dışı kullanım sonucunu doğuran yerleşimlere yönelik sıcak nokta bulguları Şekil 17’de gösterilmektedir.

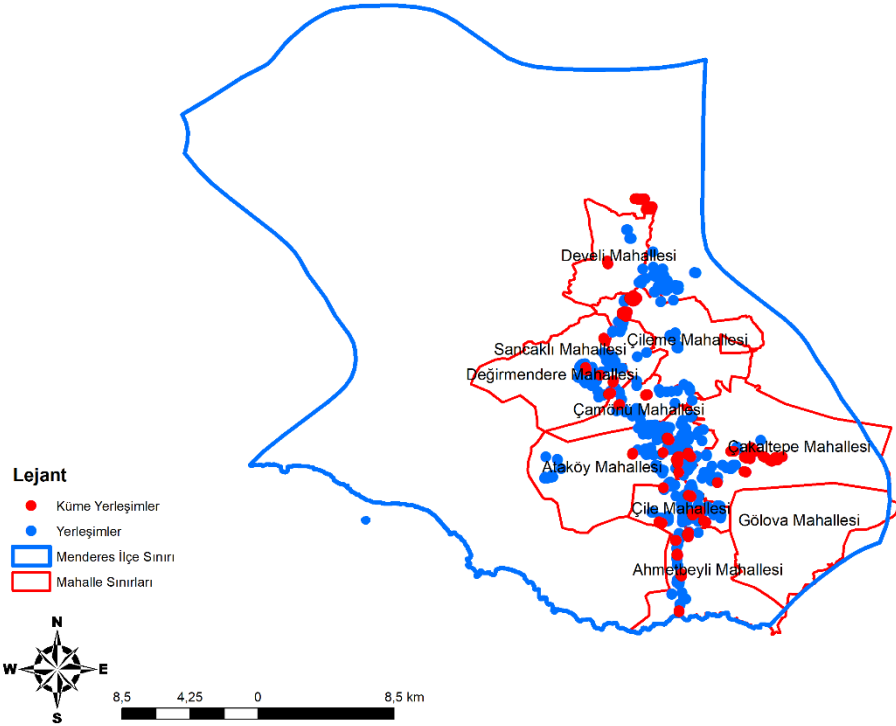
Şekil 17: Tarım Arazilerindeki Amaç Dışı Yerleşimlere Yönelik Sıcak Noktalar (Hotspots)



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 17'ye göre sıcak noktalar, araştırma alanında genel bir yayılım göstermektedir. Bununla birlikte Çileme, Ataköy, Çakaltepe ve Çile Mahallelerinde amaç dışı kullanımlara yönelik yoğunlukların diğer yerleşimlere nazaran daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Sıcak noktalar, bu yerleşimlerin merkezlerinin yakınlarında yoğunlaşmakta, bu alanlar ise söz konusu mahalle merkezlerinde yaşamlarını sürdüren üreticilerin sahip olduğu tarımsal arazi varlıklarına tekabül etmektedir. İlçe merkezine yakınlık bağlamında araştırma alanında Çileme Mahallesi kırsalında yoğunlaşmalar artarken, diğer taraftan deniz kıyısına yakın ama merkeze daha uzak olan Çile, Çakaltepe ve Ataköy Mahallelerinde de yoğunlaşmaların fazla olduğu görülmektedir.

Şekil 18: Tarım Arazilerindeki Amaç Dışı Yerleşimlerin Dağılımı (2012-2021)



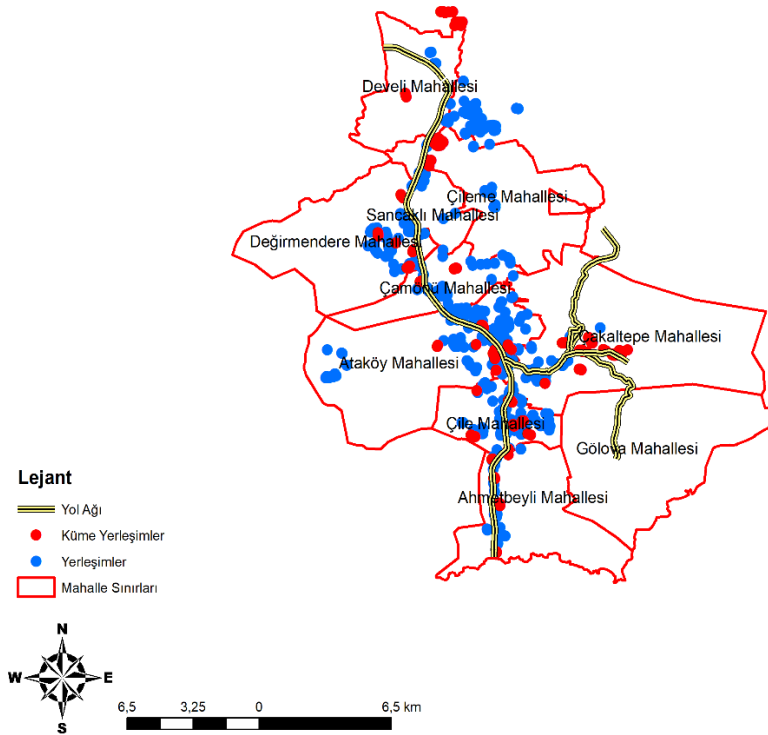
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2012-2021 karşılaştırmasıyla Google Earth Pro 2021 üzerinde daha önceden belirlenen 452 yerleşim ile 121 küme yerleşim noktası, ArcGIS Pro 10.8 Programı ArcMap arayüzünde işlenerek amaç dışı yerleşimlerin coğrafi dağılımı Şekil 18'de gösterilmiştir. Buna göre iki farklı amaç dışı yerleşim tipi tasnif edilmiş, aradaki farklılığı belirginleştirmek için de kırmızı ve mavi noktalar şeklinde haritada yer verilmiştir. Dolayısıyla kırmızı noktalarla küme yerleşimlerin, mavi noktalarla ise

yerleşimlerin dağılımı ortaya konulmuştur. Küme yerleşim kavramı, araştırma alanındaki hobi bahçesi veya yaşam evleri gibi kümelenmiş toplu amaç dışı yerleşimleri içerirken, yerleşimler ise bundan farklı olarak tarım arazilerindeki müstakil evleri ifade etmektedir. Ayrıca lejantta yer alan mavi dikdörtgen ile alan araştırmasına konu olan Menderes İlçesi sınırları, kırmızı dikdörtgen ile de mülkiyet dönüşümünün odağında yer alan mahallelerin sınırları gösterilmiştir.

Bu çerçevede, araştırma sınırları içerisinde bulunan alanlarda, amaç dışı kullanımlar yönünden saçaklanmaların geliştiği görülmektedir. Gerek küme halinde hobi/yaşam evleri gerek ikincil ya da yazlık evler şeklinde müstakil ev yerleşimlerinin oluşmasıyla ilgili kırsal alan sınırları içerisinde kentsel saçaklanmaların geliştiği görülmektedir. Kentsel saçaklanma kavramı ve tiplerine ilişkin ayrıntılı bilgiler ise çalışmanın birinci bölümünde açıklanmıştır.

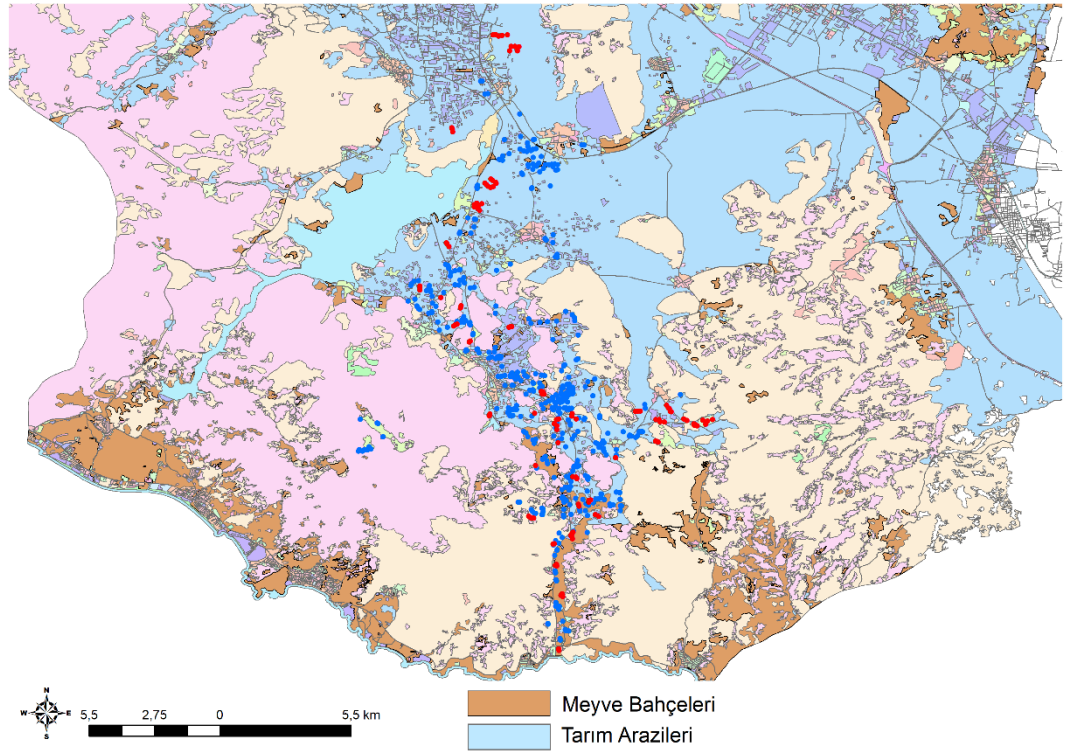
Şekil 19: Tarım Arazilerindeki Amaç Dışı Yerleşimlerin Yol Hattına Göre Dağılımı (2012-2021)



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 19’da ise tarım arazilerindeki ikili tasnife konu amaç dışı yerleşimlerin yol hattı bağlamında konumlanmaları haritalandırılmıştır. Buna göre gerek küme yerleşimler gerekse diğer yerleşimler, çoğunlukla anayol ağı üzerinde ve onu takip eden hareket alanı içerisinde yayılım göstermektedirler. Ancak burada kırmızı noktalarla belirginleştirilen küme tipi yerleşimlerin diğerlerine nazaran anayol ağına daha yakın olduğu söylenebilir. Dolayısıyla müstakil evleri içeren yerleşimlerin anayol hattından uzaktaki alanlarda da varlık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Şekil 20: Arazi Kullanım Haritasında Dönüşüme Uğrayan Alanların Noktasal Dağılımı



Kaynak: Avrupa Çevre Ajansı, Kent Atlas 2012 Verileri kullanılarak yazar tarafından türetilmiştir, <https://land.copernicus.eu/local/urban-atlas/urban-atlas-2012/view>, 14.11.2021.

Avrupa Çevre Ajansı tarafından sürdürülen Copernicus Programı kapsamında, uydu kaynaklı yer gözlemi ve karasal ortam verilerinin izlenmesi ile takibi yapılmaktadır. Bu çerçevede bilgiler, altı tematik hizmet aracılığıyla sağlanmaktadır. Bunlar: kara, deniz, atmosfer, iklim değişikliği, acil durum yönetimi ve güvenlidir. Tematik alanlardan ilki olan kara için arazi örtüsü/arazi kullanımı, bitki örtüsü durumu ve su döngüsü ile ilgili değişkenler hakkında coğrafi bilgi üretilmekte, bunlar belirli süreler içinde kullanıma sunulmaktadır. Ayrıca mekansal planlama, orman ve su yönetimi ile tarımsal alan yönetimi gibi farklı alanlardaki uygulamaların işlerliğine de

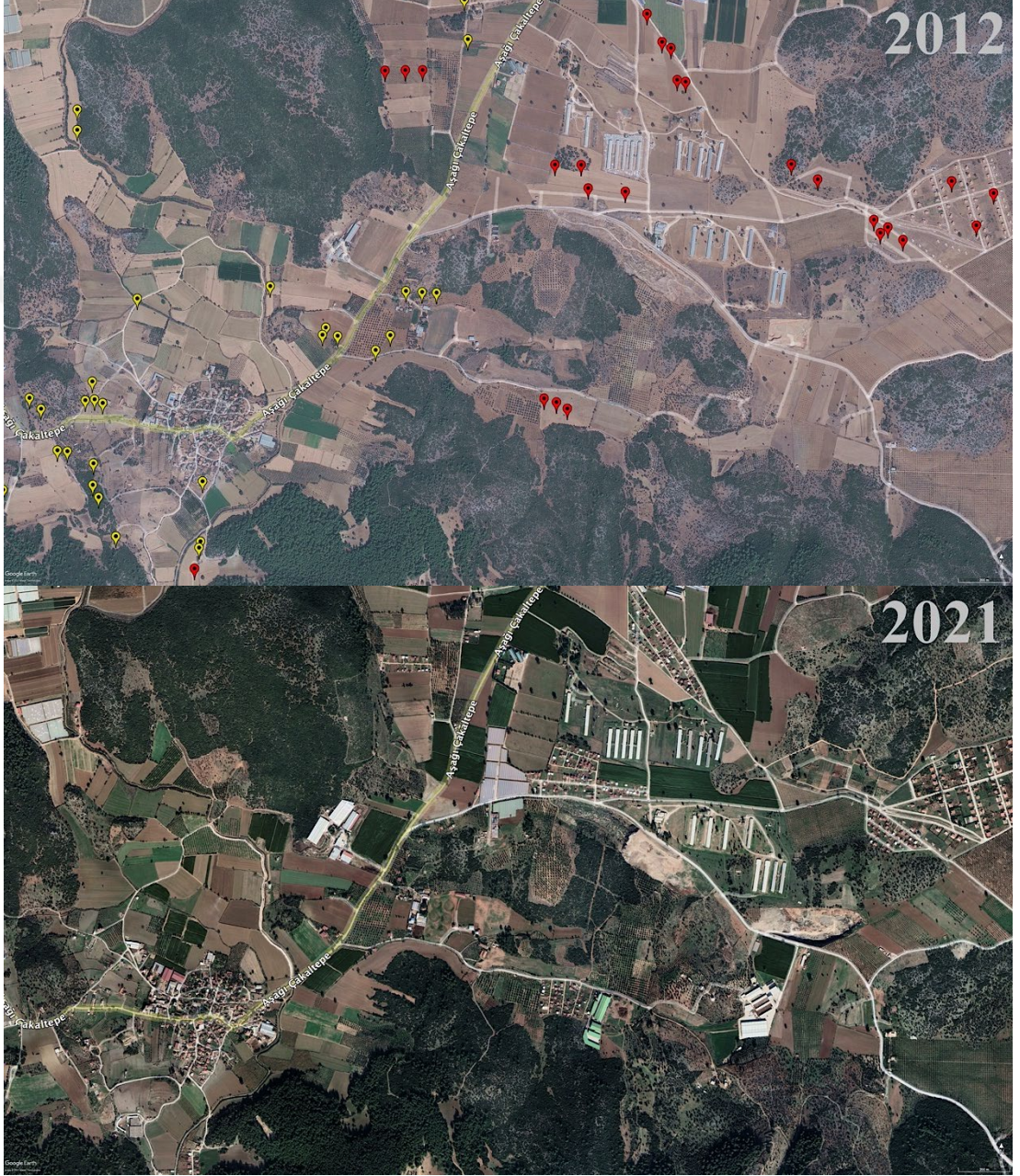
destek olunmaktadır. İşte bu noktada Avrupa Kent Atlası, Copernicus Arazi İzleme Programının yerel bir bileşeni olmaktadır. Şekil 20’de yer verilen 2012 referans yılı için 695 İşlevsel Kentsel Alan ve 50 bin ve üzeri nüfusa sahip çevresi için güvenilir, karşılaştırılabilir, yüksek çözünürlüklü arazi kullanım haritası sunulmuştur (<https://land.copernicus.eu/>; Paşca ve Näsui, 2016: 314).

Kent Atlas 2012’de seçilen 695 alandan birisi de İzmir’dir. Tezin araştırma alanı olan Menderes İlçesi de Kent Atlas’ta bu kapsamda sınıflandırmaya dahil edilmiştir. Bu çerçevede Şekil 20’de yer alan harita, 2012 yılı için alan araştırmasının öznesi olan Menderes örneğinde kırsal alanların arazi kullanımını göstermektedir. İlgili haritada alandaki orman örtüsü, su alanları, kentsel kullanıma dönük alanlar gibi farklı göstergeler yer alsa da tezin araştırma odağı olan tarımsal üretim ve mülkiyet dönüşümünü ilgilendiren iki gösterge ön plana çıkarılmaktadır. Bunlar 2012 yılında Avrupa Çevre Ajansı’nca kabul edilerek turkuaz renkle gösterilen tarım arazileri ile kahverengi renkte gösterilen sürekli yıllık bitkilerden olan meyve bahçeleridir. 2012 yılına ait bu arazi kullanım haritası katmanı üzerine, Şekil 18’de gösterilen 2021 yılı ilgili alana ait tarım arazilerinin yerleşim ve küme yerleşim olarak amaç dışı dağılımı verileri bindirilmiştir. Böylece tarım arazileri ve meyve bahçeleri üzerinde, 2012 yılından günümüze yaşanan amaç dışı kullanıma ait yerleşim dağılımları gözler önüne serilmiştir.

Şekil 20’de görüleceği üzere, tarım arazisi olan turkuaz alanlarda müstakil ve küme yerleşimleri vurgulayan kırmızı ile mavi yuvarlaklar, genel bir dağılım göstermekte, alandaki tarım arazilerinin geneli üzerinde parçalı halde yoğunlaşmaktadır. Şekil 17’de sıcak nokta haritasında olduğu gibi Ataköy, Çakaltepe ve Çile Mahalleleri tarım arazileri üzerinde bu dağılım daha da artış göstermekte, Çileme Mahallesi kırsalındaki tarım arazileri sınıflandırmasında ise küme yerleşimler şeklinde kırmızı noktalar fazlalaşmaktadır. Ayrıca arazi kullanım haritasının güneyinde 2012’de meyve bahçeleri olarak gösterilen alanlarda da mavi ve kırmızı yuvarlakların eşit bir şekilde belirginleştiği görülmektedir. Netice itibariyle, daha önceki haritalarda verilen yerleşim ve küme yerleşim dağılımlarının, Şekil 20’de Kent Atlas’a göre tarım arazileri ve meyve bahçeleri üzerinde olduğu gözler önüne serilmiştir.

Araştırma alanına dair görsellerin analizi bağlamında, devam eden şekillerde ise mülkiyet dönüşümünü daha da somutlaştıracak 2012-2021 karşılaştırmalı uydu görüntülerine yer verilecektir.

Şekil 21: Çakaltepe Mahallesi Kırsalında 2012-2021 Uydu Görüntüleri



Kaynak: Google Earth Pro 2021 uydu görüntüsü kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 21’de Çakaltepe mahallesi kırsalında tarım arazileri üzerinde mülkiyet dönüşümünü somutlaştıran konum verileri gösterilmektedir. Buna göre, 2012 görseli üzerindeki kırmızı renkli konum verileri, 2021’de görüleceği üzere küme yerleşimleri

tespit etmekte, sarı renkte olanlar ise bireysel müstakil formlarda yerleşimlere işaret etmektedir. İlgili uydu görüntüsünde 2012 yılında tarım arazisi olarak kullanılagelen noktalarda, 2021 yılına gelindiğinde yerleşim formlarının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Şekil 22: Ataköy Mahallesi Kırsalında 2012-2021 Uydu Görüntüleri



Kaynak: Google Earth Pro 2021 uydu görüntüsü kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 22’de Ataköy mahallesi kırsalında dönüşüm gösterilmektedir. 2012 yılında tarıma yönelik kullanılan birçok arazi, 2021’de yapılaşmaya uğramıştır.

Özellikle anayola yakın kısımlarda küme yerleşimler artarken, daha içlerde müstakil evler inşa edilmiştir. Haritada orta kısımlarda yer alan küme evler, belediyeye devri olan köy tüzel kişiliğine ait arazilerin satılması sonrasında ortaya çıkmıştır. Gerek küme gerek müstakil yapılar, tarla vasfındaki araziler üzerinde bulunmaktadır.

Şekil 23: Çileme Mahallesi Kırsalında 2012-2021 Uydu Görüntüleri



Kaynak: Google Earth Pro 2021 uydu görüntüsü kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İzmir kent bütününün temel kullanım suyunun temin edildiği Tahtalı Baraj Havzası'na sınırdaş, Çileme Mahallesi kırsalında mülkiyet dönüşümü, Şekil 23'e göre,

özellikle hızla sayıları artan küme yerleşimler özelinde gerçekleşmektedir. İlçe merkezine yakın mahallelerden olan Çileme, aynı zamanda yüzölçümü geniş ve verimli tarım arazilerine sahiptir. Ancak 2012 yılında buğday, arpa ve mısır üretimi için kullanılan arazilerin bir kısmında, 2021 yılına gelindiğinde kentsel amaçlı kullanımlar göze çarpmakta, böylelikle tarım arazilerindeki kentsel saçaklanmayla gerçekleşen amaç dışı kullanım dikkatleri çeker boyuta gelmektedir.

Şekil 24: Çile Mahallesi Kırsalında 2012-2021 Uydu Görüntüleri



Kaynak: Google Earth Pro 2021 uydu görüntüsü kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İlçe merkezine uzak ancak sahil kısma yakın olan Çile Mahallesi'nde dönüşüm Şekil 24'te gösterilmektedir. Buna göre gerek anayola yakın gerekse mahalle yerleşimi bitişindeki ormanlık alan içlerindeki tarım arazilerinde amaç dışı yerleşimler söz konusudur. 2012 yılına ait uydu görüntüsü üzerinde yer alan kırmızı ve sarı renkli konum atamaları ile belirginleştiği üzere, kırsal alanda üreticilerin üretiminde olan araziler, görüşme verileriyle tutarlı bir şekilde, satış yoluyla el değiştirirken kentsel kullanıma dönüşmekte, böylelikle saçaklanma olgusu görünür hale gelmektedir.

Şekil 25: Değirmendere Mahallesi Kırsalında 2012-2021 Uydu Görüntüleri



Kaynak: Google Earth Pro 2021 uydu görüntüsü kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 25'te gösterilen Değirmendere Mahallesi, bir taraftan tarımsal üretimin sürdürüldüğü yerleşim yeri iken diğer taraftan Antik Kolophon kenti kalıntıları üzerinde olması nedeniyle sit alanı vasfına haizdir. Bu nedenle yapılaşmaya yönelik ayrı bir engeli bulunuyor olsa da 2012 yılında işaretli kırmızı renkli küme yerleşim noktalarında, 2021 yılına gelindiğinde hobi/yaşam bahçesi adı altında kentsel kullanımlı birçok konutun inşa edildiği görülmektedir. Ayrıca, dağınık halde kentsel kullanımlı müstakil konutlar da tarım arazilerinde işgallerine devam etmektedir.

Şekil 26: Ahmetbeyli Mahallesi Kırsalında 2012-2021 Uydu Görüntüleri



Kaynak: Google Earth Pro 2021 uydu görüntüsü kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 26’da gösterilen Ahmetbeyli Mahallesi, ilçenin güney ucunda yer almakta, denize en yakın kırsal yerleşim olmaktadır. Görüşmelerden oluşan çıkarımlara göre, çok yıllık bitki yetiştiriciliği olarak mandalina bahçelerine ev sahipliği yapan kırsal alan, son yıllarda gittikçe artan bir şekilde kentsel kullanımlı küme yerleşimlere dönüşmektedir. Meyve bahçelerinden yeter gelir elde edemeyen üretici, arazisini zorunlu satışa konu etmekte, rant temelli alınan araziler, içindeki sürekli yıllık bitkilerin kesilmesine müteakip ikincil konut başta olmak üzere amaç dışı kentsel kullanımlara dönüşmektedir.

Yukarıda araştırma alanına ilişkin dönüşümü en belirgin halde somutlaştıran uydu görüntüleri, küme yerleşim ile müstakil konut alanı inşasına uğramış alanları konum verilerini bağlamında dikkatlere sunmaktadır. Bu çerçevede, kırmızı renkli konum atamaları tarım arazilerinde çok mülkiyetli, paydaşlı küme evleri alanları tespit etmektedir. Bu renkle 2012 yılı üzerinde de gösterilen alanlar, geçmişten günümüze tarımsal üretime yönelik kullanılagelen araziler olmakta ve o alanda yaşayan aile üreticilerinin mülkiyetinde bulunmaktadır.

Uydu görüntüleri vasıtasıyla kentsel kullanımlı yapılaşmaya geçişte hızlanmanın 2012 yılından sonra aşamalı olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. İlgili alandaki dönüşümü anlamlandırmak için katılımcılarla yapılan görüşmelerde de ifade edildiği ve temellendirildiği üzere, tarım arazileri satış yoluyla hızla el değiştirmektedir. 2021 yılına gelindiğinde ise el değiştiren tarım arazilerin akıbetinin, yukarıda yer verilen uydu görüntüleriyle de somutlaştığı üzere tarımsal üretime dönük olmadığı kesinleşmektedir.

Dolayısıyla araştırmanın tarımsal mülkiyet bağlamında dönüşümünü gözler önüne seren yukarıdaki haritalar ve uydu görüntüleri, tarım arazilerinin her geçen gün küçük üreticinin elinden çıkarak azalışını ortaya koymakta, 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu’na da aykırı şekilde, mutlak tarım arazilerde yasadışı kentsel kullanıma dönük yapılaşmayı karşılaştırmalı olarak açığa çıkarmaktadır.

Böylelikle, nitel araştırma yöntemine uygun olarak desenlenerek bir durum çalışması şeklinde yürütülen bu araştırma, daha önce yarı yapılandırılmış görüşme sorularından elde edilen bulguların analizini teyit eder şekilde uydu görüntüleriyle desteklenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada kır-kent eksenli mekansal yerleşimlerin nasıl ve ne yönde bir dağılım gösterdiği her ülke için stratejik bir öneme sahiptir. Bu önemin oluşmasında, kır aleyhine bozulan dengelerin başta ulusal boyutta olmak üzere gıda arzı güvenliğinde ortaya çıkaracağı olumsuz neticeler büyük yer tutmaktadır. Çünkü gıda arzının üzerinde olduğu birincil kaynağı topraktır ve bu da kırsal alanların içini dolduran kıt bir doğal varlıktır. Bu yönüyle, koruma kullanma dengesi içerisinde bir üretim aracı olarak toprağa, yer aldığı mekansal yapı içerisinde amacına uygun ve optimal kullanım koşulları içerisinde yaklaşılması son derece önemlidir.

Buna karşın, bu dengenin bozulmasında 19. yüzyılın sonlarından itibaren sanayileşme olgusuyla birlikte hızlı kentleşme hareketinin varlığı, 20. yüzyılın sonlarına doğru metropolitenleşme hareketine hız vererek kırsal alanları da farklı boyutlarda içine almaya başlamıştır. Metropol alanların sınırlarının, ulaşım alanında yaşanan gelişmelerle de birleşerek kırsal alanlara kentsel izler sızdırmaya başlaması, bu sürecin fitilini ateşlemiştir. Literatürde kentsel saçaklanma olarak kavramsallaştırılan bu eğilim, kentlerin kırsal alanlarda dağınık, yamalı ve sıçramalı hareket tarzları içinde yayılmasını ifade etmiştir. Bu tip kentsel gelişme, kırsal alanlarda tarım toprakları üzerinde cereyan etmekte, bozulan kır-kent dengesini somutlaştırmaktadır.

Böylelikle kentsel saçaklanmanın geliştiği ülkelerde, ilk olarak metropoliten alanların kırsal alanları yutarak sınırlarını genişlettiği ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan bu ülkelerde artık, kır ve kent topraklarının amaç bakımından kullanımı birbirini dışlar olmaktan ziyade birbirine bağlı, iç içe geçen ve karşılıklı insan ve mekan etkileşimine uygun olarak işler hale gelmektedir. Bu etkileşimde belirginleşen, kentsel kaynaklı kırsal alanda tarım dışı büyüme, tarım arazilerinin sahipliğini devralma noktasında üreticiler ve üretici olmayanları karşı karşıya getirmektedir. Nihayetinde metropolitenleşmenin hızlanması, kentsel alanın çeperlerinde farklılaşan toprak kullanım biçimleri ve yaşam tarzı değişimlerini görünür kılmaktadır. Bu yönüyle kır-kent fiziki sınırlarının bulanıklaşmasına, sosyo-kültürel yapılara kentsel dokular taşınmasına ve benzer ekonomik faaliyetlerde çalışanların artmasıyla işgücü

farklılıklarının ortadan kalkarak istihdam düzenlerinin yakınlaşmasına neden olan bir süreç başlamaktadır.

Bu sürecin hızlanmasında rol oynayan bazı gelişmeler de bulunmaktadır. Bunların başında 20. yüzyılın son çeyreğinde tartışma alanı bulan Ağ Toplumu'nun inşası gelmektedir. Ağ toplumunun oluşumunda mikro elektronik teknolojisindeki gelişmelerle bilgi ve iletişim alanında devrim niteliğindeki ilerlemeler, dünyayı örümcek ağı gibi saran internet ağı ve bu ağ üzerindeki karşılıklı etkileşimlerle hız kazanmakta, zaman ve mekan kavramlarına ilişkin bilinen tecrübeleri alt üst etmektedir. Bu gelişmelerin kırsal alanlara yönelik en başat etkisi ise merkeze karşın çevrede yer alan kırsal, kente uzaklığı paradoksunu çözülme sürecine itmesidir. Bu çözülme süreciyle birlikte daha önceden kente özgü ekonomik faaliyetlerin kent dışındaki alanlarda da sürdürülebilir oluşu gerçeklik kazanmaya başlamıştır. Bu durum, insanların yerleşim tercihlerinde radikal kararlar alabilmelerini kolaylaştıran bir gelişmedir. Böylece kentsel saçaklanma formunda, kırsal alanlarda kentsel kullanımlı yapıların yaygınlaşması hız kazanmıştır.

Tüm bu gelişmelerle birlikte günümüzde kır-kent tasnifi giderek zorlaşan bir hal almaktadır. Çünkü ağ toplumu ve küreselleşmeyle birlikte mekansal formların farklılıkları aşınmakta, geleneksel tanımlamalar işlevsizleşmektedir. Bu nedenle coğrafi bilgi sistemleri ile akredite teknoloji kullanımını da içeren yeni çabalar sürdürülmekte, uydu görüntülerine başvurularak uzaktan algılamaya dayalı arazi kullanım haritalarını gözetten modern kır-kent tasniflerinin önü açılmaktadır.

Yukarıda ifade edilen kır-kent dengesinin kır aleyhine bozulması, kentsel saçaklanma eğilimlerine zemin hazırlanması salt kent kaynaklı bir gelişim değildir. Bu durumun kökenlerine kır penceresinden bakıldığında ise ilk karşılaşılan, tarımda yapısal dönüşüm olmaktadır. Çünkü tarımda yapısal dönüşüm, tarımsal üretimin aktörleri üzerinde gösterdiği etkiler nedeniyle beraberinde mülkiyet dönüşümünü de açığa çıkarmakta, mülkiyetin dönüştüğü noktada kentsel saçaklanmalar gelişme alanı bulmaktadır. Dolayısıyla bu ilişki ağında ilk kırılmanın gerçekleştiği bağlam, tarımsal üretimden geçmektedir.

Bu çerçevede Köylülüğün Tasfiyesi Tezi ve Küçük Meta Üreticiliği yaklaşımları üretimde dönüşümü anlamlandırmada işlevsel olmaktadır. Bunlardan ilkinin temel hareket noktası, tarımsal yapılara kapitalizmin girişiyle mevcut üretim

ilişkilerin ortadan kalkacağına ilişkindir. Böylelikle ilkel sermaye birikimi karşısında, kırsal alanın geleneksel üretici aktörleri olan köylüler mülksüzleşmeye başlayacaklar ve tarım dışına itileceklerdir. Mülksüzleşme, temelde bir üretim aracı olarak tarım topraklarının kaybedilişine işaret etmektedir. Üretim aracının elden çıkmasıyla da köylüler, sermayenin yeninden üretimi için gerekli olan özgür emek depolarında yerlerini alacaklar, diğer bir ifadeyle kentin yolunu tutacaklardır. Diğer taraftan tarımsal üretim, serbest rekabet piyasası koşullarında kar güdüsünü maksimize edecek iş bölümü ve uzmanlaşmayı önceleyerek yapısal dönüşümleri beraberinde getirecektir. Bunun yolu ise parçalı ve dağınık halde bulunan küçük aile üreticiliğinden büyük boyutlu, yoğun sermaye gerektiren entegre üretim yapılarına geçişle sağlanacaktır. Dolayısıyla bu geçiş sürecinde zorunlu olarak küçük aile üreticiliği sistem dışına itilmiş olacaktır. Tarımsal üretimde tutunmakta zorlanan bu yapılar, aşamalı olarak ellerinde bulunan bir üretim aracı olarak tarım arazilerini satma yoluna başvuracaklar, böylelikle mülksüzleşerek kentte farklı iş kollarına geçiş yapacaklardır.

Piyasa mekanizması koşullarında köylülüğün çözülmesinde rol oynayan bir başka boyut, oluşan ürün fiyatlamalarında küçük üreticinin pazarlara olan uzaklığıyla realize olan eylemsizliğine ilişkindir. Böylelikle üreticiden tüketiciye uzayan hatta farklı aktörler sisteme dahil olmakta, fiyatların belirlenmesinde çoğu zamana üretici aleyhine tutum sergilemektedirler. Aracılar olarak adlandırılan bu aktörler, küçük üreticiler üzerinden kendilerine refah transferi tesis etmektedirler. Piyasası iyi bilen, manipülasyon yetenekleri güçlü olan bu aracılar, tüccarlar olarak anılmakta, refah düzeyi giderek düşen üreticilere piyasanın kötü gittiği zamanlarda topraklarına teminatla kredi vermektedirler. Köylü toprağına teminatla verilen krediler, tefeci sermayesini inşa etmekte, geri ödenemeyen borçlanmalarda üreticilerin tarım topraklarındaki mülkiyetlerinin kaybedilmesine neden olmaktadır.

Bununla birlikte mülksüzleşme kavramı, bir taraftan geleneksel üretim yapılarının çözülmesini somutlaştırırken, diğer taraftan bu alanda boşa çıkan tarım arazilerinin yeni sahiplerinin mülk edinimlerini de içermektedir. Nihayetinde mülksüzleşmeyle gelen mülkiyetin yeniden dağıtımında açığa çıkan yeni kullanım biçimleri, işte bu noktada tarımda yapısal dönüşümün bir sonucu olmaktadır. Bu çalışmada, mülksüzleşme süreciyle, küçük üreticilerin sahipliğinde olup el değiştiren

tarım arazilerinin yeni mülkiyeti, kentsel kullanıma dönüşen amaç dışı yerleşimlerde karşılık bulmaktadır.

Çalışma bu kavramsal ve kuramsal perspektifi arkasına alarak, kırsal alanda tarımsal üretim ve mülkiyet yapılarının dönüşümünü ve karşılıklı etkileşimleri, bir örnek alan üzerinde nitel araştırma yöntemine göre açığa çıkarmıştır. Bu doğrultuda, bir nitel araştırma tekniği olarak yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Burada yöneltilen görüşme soruları, öncelikle tezde inşa edilen kavramsal ve kuramsal zeminden destek almış, ayrıca araştırma alanında katılımcılarla yapılan ön görüşmeler ve gözlem notlarıyla da zenginleştirilerek derinlik kazanmıştır.

Nihayetinde hazırlanan araştırma sorularına göre yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen veriler, anlamlı sonuçlar üretebilmek için MAXQDA adlı nitel veri işleme programında işlenerek, dönüşüm sürecine ışık tutacak şekilde kodlara, kodları oluşturan kategorilere ve bu silsileyi kapsayan temalara varılmıştır. Bu bağlamda yürütülen çalışmada dönüşüm süreci, üç tema etrafında anlaşılır kılınmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre bunlar; üretimde dönüşüm süreci, mülkiyette dönüşüm süreci ve dönüşüm sürecinde köyün mahalle olması bağlamlarında temalara ayrılmıştır. Ayrıca mülkiyet dönüşümünü somutlaştırmak için de Google Earth Pro 2021 programı üzerinden konum verileri oluşturulmuş, tespit edilen konum verileri ise ArcGIS Pro 10.8/ArcMap arayüzü ve QGIS programlarıyla görselleştirilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre üretimde dönüşüm süreci teması altında üç kategori ortaya çıkmıştır. Bunlar; tarımsal üretimde dönüşümün nedenleri, tarımsal üretimde dönüşüme etki eden unsurlar ve üretimde dönüşümün sonuçları olmuştur. Bu noktada dönüşümün ilk ayağını nedenler kategorisi temsil etmektedir. Tarımsal üretimin süreç içerisinde dönüşümünün nedenlerine ilişkin ortaya çıkan bulgular, dağılım sıklıkları farklı olmak üzere oransal olarak 18 neden etrafında sıralanmıştır. Bu bağlamda nedenlerde en çok vurgulanarak ilk sırayı alan, üretimde girdi maliyetlerinin artışıdır. Buna göre, yıllar içerisinde yakıt maliyetlerinden gübreye, ilaç kullanımından elektriğe uzanan bir yelpazede girdi maliyetleri üreticiler üzerinde büyük bir yük oluşturmuştur.

Bununla bağlantılı olarak üreticilerin gelirlerinin azalması yönünde ifadeleri, sıklıkla üzerinde durulan ikinci konudur. Dönüşüm sürecinde üreticiler, her geçen yıl gelir kaybı yaşamaktadırlar. Özellikle küçük üreticiler özelinde daha dramatik bir hal

alan bu durum, toprakta çözölme sürecini hızlandıran önemli bir neden olmuştur. Diğer taraftan, tarımsal üretimde kullanılan ana kalemlerden olan tohumların 2000’li yıllardan sonra giderek hibritleşmesi, üreticiler üzerinde fazladan maliyet baskısı oluşturmaya başlamış, zararlılarla mücadelede daha hassas hibrit tohumlar gerek giderek kısalan verim süreleri gerek zararlılara olan hassaslığı nedeniyle üreticileri zor durumda bırakmaya başlamıştır.

Tarımsal üretimde rekabet edebilirliği sağlamada önemli bir çaba olarak üreticiler, yenilikçi arayışlar konusunda eksiklik göstermektedirler. Bu durum, gelir yelpazesini artırmada stratejik ürünlere odaklanabilme konusunda boşluk ortaya çıkarmakta, refah koşullarının iyileştirilmesinde üretici eksenli bir neden olmaktadır. Bununla birlikte yapılan gözlemlerden de yola çıkıldığında bilinçli üretimde de eksiklikler olduğu anlaşılmaktadır.

Üretimde dönüşüm sürecinde bir başka neden ise geçmişte bazı ürünlerde uygulanan kota uygulamalarıdır. Araştırma alanında, 1990’lı yılların sonlarına doğru yoğun tütün üretimin son bulmasında ve örtüaltı üretime geçişte bu önemli bir neden olmuştur. Bu uygulama, aynı zamanda aile üreticiliğinin gelirlerinde de ciddi azalmalarla sonuçlanmıştır. Kota uygulamalarıyla eş zamanlı olarak devletin tarımsal üretim piyasasında gerekli alt yapı hazırlanmadan ani çekilmesi de sürece eklenince, yalnızlaşan üreticilerin birçoğu üretim dışına itilme süreci içine girmişlerdir.

Dönüşüm sürecinde ayrıca, üretim planlaması konusunda üreticiler büyük sorunlar yaşamaktadırlar. Bu noktada, hangi ürünün ne miktarda üretileceği konusunda üreticiler yoğun bir belirsizlik içindedirler ve bu, piyasa mekanizması içerisinde çözölür olmamaktadır. Geçmiş yıl tecrübelerine göre hangi ürünün satış fiyatları iyi performans göstermişse, üreticiler ertesi yıl o ürünün üretimine ağırlık vermişler, aynı ürünün piyasada arzı artınca da fiyatlar maliyetlerin altında kalarak üreticilerin gelirlerinde azalmaları beraberinde getirmiştir.

Nedenlere ilişkin bir başka konu, tarım ürünlerinin pazarlanma sürecinde araçlar olarak bilinen tüccarların fiyatlar üzerindeki manipölasyonlarıdır. Tüccarlar, üretim alanında kooperatifleşme yönünde olan üretici eğilimlerine karşı bir savaş içersindedirler. Bunu, birlik olma yönünde olan üreticilerin ürünlerine, bilinçli olarak kooperatifin alış fiyatının üzerinde verdikleri alış fiyatlarıyla gerçekleştirmektedirler. Belirli bir süreliğine, piyasa üzerinde fiyat vererek kooperatiften üreticileri kendine

çekmekte, karşılarında rakip gördükleri kooperatifin üye sayısı azalıp parçalanınca da alış fiyatlarını düşük tutmaya başlamaktadırlar. Bu durum, dönüşüm sürecinde önemli bir neden olarak görülmektedir.

Tüm bunların yanında, üretim alanına dışardan gelen işçi göçleri de söz konusudur. Bu göçlerle var olan geleneksel yapı değişmektedir. 2000'li yılların başlarından itibaren ayakta kalmaya çalışan bazı küçük aile üreticileri, doğu kökenli göçlerle örtüaltı üretimlerini büyütebilmek için işçi çalıştırmaya başlamışlardır. İlerleyen süreçte, artan maliyetler karşısında, bu yönde üretimini genişleten birçok aile, işçi olarak çalıştırdığı kimselerle önce kiracılık ilişkisi kurmaya başlamış, daha sonraları bu kiracılarına üretim araçlarını satma sürecine girmişlerdir. Dolayısıyla işçi olarak gelip, toprak edinimi sağlayan kimseler, üretim alanında mülkiyet yapısı üzerinde farklılaşmaları da beraberinde getirmişlerdir. Son dönemde ise Suriyeli sığınmacılar işçi olarak çalışan tarafı oluşturmuşlardır. Daha düşük ücretlerle çalıştıkları için bu kimseler, daha önceden alanda işçi olarak çalışan topraksız köylülerin kırsal alan dışına itilmelerinde etkili olmaktadır.

Tarım ürünlerinde ithalat baskısı, üretimde dönüşüm üzerinde etkili olan bir başka nedendir. Buna göre ülke içinde yüksek maliyetlerle ürün üretip piyasaya arz etmeye çalışan üreticilerin, hasat zamanlarında karşı karşıya kaldıkları ürün ithalatları, geri dönüşü zor hasarlar ortaya çıkarmaktadır. Özellikle orta-uzun vadede yerli gıda arzı güveliği üzerinde büyük risk oluşturan bu eylemler karşısında üreticiler, tarım dışında farklı gelir yolları arayışlarına itilmektedirler.

Sıkça yakınılan bir konu olan tarımda kooperatifleşmenin eksikliği konusunda, başarısız yöneticilerin varlığı öne çıkan bir başka neden olmaktadır. Buna göre bilgi, donanım, öngörü ve liyakat konusunda üretici kooperatiflerinin yönetimlerinde eksiklikler olduğu anlaşılmaktadır. Üreticilerin haklarının savunulmasında ve birliğin ayakta tutulmasında profesyonellikten uzak yöneticilerin varlığı kritik bir sorundur. İyi yönetilmeyen üretici kooperatifleri, üyeleriyle birlikte sonlarını hazırlamaktadırlar.

Üretim sürecinde iklim koşullarının etkisi ise özellikle iklim değişikliği başlığı altında, dönüşüm sürecinde bir başka neden olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda geçmiş yıllara göre üreticiler, ürün sezonlarını daha erkene çekmekte, bazı sezonlarda yoğun sıcaklar ve kuraklıktan dolayı ürün kayıpları yaşamaktadırlar. Bunların yanında, hava koşullarında ani değişimler ya da olması gerekenden fazla süren sıcak havalılar,

özellikle bitkiler üzerinde zararlılara karşı savunmasızlığı tetikleyerek direnç düzeylerini düşürmektedir. İklim şartlarında değişimle, geçmiş yıllarda ürünlerde görülmeyen yeni hastalıkların ortaya çıkmaya başlaması da bununla mücadele için daha fazla pestisit kullanımını beraberinde getirerek, çevre ve insan sağlığı üzerinde baskı unsuru olmaktadır. Diğer taraftan da bu, üreticiler için daha fazla üretim maliyeti demektir.

Üretimde dönüşüme neden olan diğer nedenler ise tarımsal üretimde şirketleşme eğilimlerinin artması, üreticilerin kendi aralarında yaşadıkları iç çekişmelerle birlik olmalarının zorlaşması ile fiyat-gelir belirsizlikleridir. Bunlardan ilki, özelleştirme uygulamalarıyla devletin tarım piyasalarından ani çekilmesiyle, serbest piyasa koşullarında bu alanda yükselen tarım şirketleridir. Özellikle hayvancılık alanında yaşanan bu şirket üretimi karşısında küçük üreticiler, rekabete ayak uyduramayarak piyasadan çekilmeye başlamışlardır. İkincisi ise köylerin geleneksel yapıları içerisinde, görece homojen olduğu ifade edilen kültürel yapıdan kaynaklı, üreticiler arasında iç çatışma ve çekişmelerin varlığıdır. Bu durum, üretim sürecinde profesyonelliğin oluşumuna engel teşkil etmektedir. Son olarak, üretilecek ürünlerin satış fiyatlarının öngörülememesi ve böylece gelir belirsizliğinin varlığı, üretim motivasyonunu yıldan yıla azaltan bir dönüşüm nedeni olmaktadır.

Yukarıda ifade edilen nedenlerin yanında, üretimde dönüşüme etki eden bazı unsurların varlığı da söz konusudur. Bunlar, tarımsal destekler, ana odaklar ve kurum faaliyetlerine ilişkindir. Bu unsurlar, dönüşüm sürecinde iyi yönetilme düzeyine bağlı olarak olumlu etkiler gösterebileceği gibi dönüşümü olumsuz yönde körükleyici bir hale de evrilebilmektedirler. Bu çerçevede ele alınacağı üzere bunlardan ilki olan tarımsal destekler konusunda büyük sıkıntıların varlığı dikkatleri çekmektedir.

Bu bağlamda, temel bir netice olarak sunulan desteklerde yetersizlikler olduğu ve üreticinin gitgide yalnızlaştığı öne çıkmaktadır. Dolayısıyla destek miktarları, üreticilerin motivasyonları üzerinde olumlu bir etkide bulunmamaktadır. Bununla birlikte, verilen desteklerden daha çok büyük arazi sahibi kimselerin fayda sağladığı anlaşılmaktadır. Böyle olunca küçük üreticilerin ayakta kalabilmesi için bu destekler amacını gerçekleştirir olmaktan uzaklaşmaktadır. Bir başka konu ise destek planlamasına ilişkindir. Bu noktada tarımsal destekler işlevsel ve öngörülebilir değildir. Diğer bir ifadeyle, üretimde planlamayı teşvik edecek şekilde üreticiler

üzerinde yönlendirici olma işlevini yerine getirememekte, her bölgede üretilen her ürüne destek verilerek stratejik ürünlerin en çok fayda sağlanacak yerde üretimini yönlendirmede eksik kalmaktadır. Öngörülebilirlik noktasında ise üretici, üreteceği ürüne verilecek teşvik miktarını bilememekte, ürün üretilip hasat edildikten sonra destekler geriye dönük olarak ödenmektedir. Bu durum, desteklerin oluşturacağı etkiyi azaltmaktadır. Ayrıca destek başvurusu için üreticilerin izleyeceği süreçlerin bürokratik zorluğu da bu konuda caydırıcı bir etki oluşturmaktadır. Son olarak, desteklerin üretim miktarı yerine, üretim alanı büyüklüğüne göre veriliyor olması da sadece destekten yararlanmak için göstermelik üretim faaliyetlerini ortaya çıkardığı, üretimin artırılmasını teşvik etmediği anlaşılmaktadır.

Dönüşüme etki eden unsurlarda ana odaklar ise özellikle 2000’li yıllar sonrasına olan vurgu etrafında toplanmaktadır. Bu çerçevede zamansal olarak üreticiler, gelir ve üretim kayıplarında kırılma olarak 2000’li yıllar sonrası işaret etmektedir. Diğer taraftan mahalleye dönüşen köylerde güncel bir konu olarak kırsal mahalle statüsünün alınmasının üretim üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkaracağı yönünde görüşler bir başka odaktır. Buna göre tanınacak vergi muafiyetlerinin üreticiyi üretimin artırılması anlamında olumlu etkileyeceği üzerinde durulmaktadır. Diğer bir ana odak olan siyasi çekişmeler ise özellikle tarımsal üretim politikalarında popülist eğilimlerden dolayı rasyonel kararların alınmasını zorlaştıran etkiye bulunmaktadır. Son odak olan siyasi temsil sorunu ise kırsal alanda üreticilerin sorunlarını yakından bilen kimselerin bir belediye meclis üyesi ya da milletvekili düzeyinde yeterince temsil edilmediğine, böylece sorunların çözümünden uzaklaşıldığına işaret etmektedir.

Dönüşüm sürecinde etki eden son kategori ise tarımsal üretim alanında faaliyette bulunan kurumlardır. Buna göre, İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü’nün alanda işlev görmeye çalıştığı ancak yoğun bürokratik süreçleri nedeniyle üreticilerde yılgınlık oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bünyesinde bulunan ziraat mühendisi memurlarının, daha fazla üretim alanında zaman geçirmesi gerektiği yönünde genel kanı söz konusudur. Diğer bir kurum Ziraat Odası ise en yoğun eleştirilerin muhatabıdır. Bu çerçevede, üreticilerin bir STK olarak bu kuruma aidiyetleri son bulmak üzeredir. Üyelerine karşı oldukça ilgisiz yaklaştığı, alanda neredeyse hiç varlık göstermediği, kırtasiye ve evrak işleri ile üyelerinden aidat

toplamaktan öteye gidemediği yönünde ilgili kuruma bakış açısı oluşmuş durumdadır. Diğer bir kurum olan Tarım Kredi Kooperatifleri hususunda ise genel sonuçlar, üyelerine sunduğu kredi faizlerinin yüksek olduğu, banka gibi çalışmaktan öteye gidemediği, ortaklarına sunduğu ilaç, gübre vb. ürünlerde fiyatlarının piyasaya göre avantajlı olmadığı, kuruma karşı yönetim düzeyinde zaman içerisinde güvensizlikler yaşanmaya başladığı üzerinedir. Bu çerçevede, üreticileri olan ortaklarını koruyup kollama konusunda yetersizlik içinde olduğu neticesi belirginleşmiştir.

Üretimde dönüşüm sürecinde, nedenler ve etki eden unsurların yansımaları ise dönüşümün sonuçları altında somutlaşmıştır. Bu bağlamda en başta gelen sonuç, aile üreticiliğinin her geçen gün çözülme sürecinde olduğuna ilişkindir. Geçmişte tarımsal üretimin bel kemiği olan bu yapılar zayıflayarak üretim dışına itilmektedirler. Çalışmanın üzerine inşa olduğu kuramsal temele uygun olarak, Köylülüğün Tasfiyesi Tezi ve Küçük Meta Üreticiliği kavramlarının çıktıları, bu çerçevede ortaya çıkan sonuçla tutarlılık göstermiştir. Aile üreticiliğinin çözülmesine eşlik eden diğer sonuç, kırsal alanda üretimin sürdürülebilirliğinin temel aktörleri olan gençlerin kente göç ettiğine ilişkindir. Tarımsal üretim dışında, farklı iş kollarına genç üretici adayları geçiş yapmaktadırlar. Ayrıca yıllar içerisinde, zorunluluk temelli ürün desenlerinde de farklılıklar ortaya çıkmış, her farklılaşma ise üreticinin daha fazla gelir kaybına uğramasıyla sonuçlanmıştır. Diğer bir sonuç, entegre üretim tesislerinin yaygınlaşmasıdır. Buna göre özellikle hayvancılıkta küçük aile üretimi çözülürken, aynı alanda büyük sermaye sahiplerinin üretim çiftlikleri kurulmaya başlamıştır. Bu çiftlik sahipleri kişiler üretici kökenli olmadıkları için, çözülen küçük aile üreticileri kimselerin bir kısmını bu tesislerde işçi olarak çalıştırmaya başlamışlardır. Son olarak, artan maliyet yükleriyle üreticilerin bir kısmı, üretimin dışına tamamen çıkmadan önceki son çare olarak, üretim araçlarını kiralama ilişkisine konu etmeye başlamışlardır. Böylelikle bir kısmı kiracılıktan mal sahipliğine evirilen kiracılar yaygınlaşmaya başlamıştır.

Çalışmanın temel argümanı ile uyumlu olarak, üretimde yaşanan dönüşümün mülkiyet bağlamında bazı yansımaları ortaya çıkmıştır. Bu yansımalar içerisinde en dikkat çeken, tarım arazilerinde amaç dışı kullanımların yaygınlaşmasıdır. Özellikle mutlak tarım arazisi olarak nitelenen yerler, üretimde yaşanan dönüşümün itici gücüyle, üreticilerin satışları neticesinde kentsel amaçlı kullanımlara dönüşmektedir.

Arazide amaç dışı kullanımların niteliği ise hobi/yaşam bahçeleri adı altında küme yerleşimler ile müstakil çiftlik evleri yönünde gerçekleşmektedir. Bu tarzda kullanımlara olan dönüşümün, elde edilen harita verilerinden de tespit edildiği üzere 2012 yılından sonra hızlandığı anlaşılmaktadır. Son yıllarda daha da hız kazanan amaç dışı yerleşimler, verimli tarım arazilerini yutarak kendilerine alan açar durumdadırlar. Bu tipte kentsel kullanıma dönüşmüş tarım arazileri, çoğunlukla tarla vasfındadır. Ancak hobi bahçeleri özelinde olanlar, kâğıt üzerinde tarımsal amaçlı kooperatif kurularak, tarım şemsiyesi altında kooperatif ortaklarına hisse satışı şeklinde pay edilerek konut alanlarına ayrılır olmuşlardır. Bunun dışında, daha güncel amaç dışı kullanıma evirilen satışlar ise hisse tapuya sahip üreticilerin hisse satışları üzerinden gerçekleşmektedir. Küme yerleşimler veya müstakil konutların ilgili kırsal mahallede ani artan sayısı ise elektrik ve su gibi alt yapıya baskı unsuru olmakta, üreticilerin kullanımına yeter olan kaynakların erişilebilirliğini güçleştirmektedir. Ayrıca amaç dışı yerleşime dönüşen yerlerde yaşayan insanların büyük çoğunluğunun, ikametgahını buralardaki mahalle muhtarlıklarına taşımaması nedeniyle, suçlunun bulunması ya da suç işlenmesinin kolaylaşması üzerinden güvenlik kaygılarının yaşanmasına neden olmaktadır. Tüm bunların yanında, ilgili ilçe belediyesi de amaç dışı yerleşimler konusuna caydırıcı aksiyonlar almaktan uzak davranışlar göstermiştir. Neticede verimli tarım arazileri üzerinde ortaya çıkan bu mülkiyet dönüşümü, uzun vadede sağlıklı ve güvenilir gıdaya ulaşmada ciddi bir risk oluşturur haldedir.

Mülkiyetin dönüşümünde amaç dışı kullanımların yanında diğer bir konu, üreticinin sahipliğinde olan arazilerin satışlarının hızlandığına ilişkindir. Her geçen yıl, üreticilerin üretim araçları olan tarım arazilerini satma eğilimlerinin artmasıyla, mülkiyetlerinde bulunan arazi miktarı azalmaktadır. Bu azalma sürecinde, tarım arazilerinin ranta konu olması hızlanmıştır. Kırsal alanda sık sık yaşanan el değiştirmelerle, bazı kimseler ilgili tarım arazisini üreticiden alıp, atıl olarak ya da tel örgüyle çevirip belirli bir süre beklettikten sonra, değer artışı gösterdiğinde tekrar satmaktadırlar. Bu durum kentsel rant konusunun kırsala da taşındığının bariz göstergesidir. Mülkiyette yaşanan bu yansımaların bir sonucu olarak köyler, giderek heterojenleşir hale gelmektedir. Geleneksel kır tanımlarında bu alanlara ilişkin ifade edilen homojenlik vurgusu, mülkiyetin dönüşümü ve tarım arazilerinde kentsel kullanıma ayrılan amaç dışı yapıların artışıyla aşınmaktadır.

Üretimdeki dönüşümden ayrı olarak, mülkiyette dönüşüme etki eden bazı unsurların varlığı da söz konusudur. Bunların başında miras ve hisse tapulu bölüşüm gelmektedir. Özellikle kardeşler arasında yaşanan çatışmalar ya da kardeşlerden bazılarının tarım dışında bir faaliyetten gelir elde ettiği durumlarda, bizzatıhi kullanmadığı tarım arazisi hissesini satmak istemektedir. Bu beyanda, miras ortakları olan ve ilgili alandaki söz konusu arazide tarımsal üretim yapan diğer kardeşlerin, gelir durumları göz önünde bulundurulduğunda satılan hisseyi alamadığı, mahkemeye intikalle sonuçlanan uyuşmazlıklarda açık artırma ile ilgili arazisinin tamamının satıldığı anlaşılmaktadır. Bu yöndeki satışlarda el değiştiren araziler ise rantta konu olmakta, buraları alanların çoğunlukla kentsel kullanımlı konutlara dönüşecek şekilde ilgili arazide tasarrufa gittikleri somutlaşmaktadır.

Diğer bir etki unsuru ise üreticilerin kullandığı banka kredilerinin geri ödenmesinde yaşanan zorluklardır. Ortaya çıkan bulgulara göre, son yıllarda üreticinin kredi borçluluk oranları giderek artmaktadır. Kredilerin geri ödenmesinde zorluklar ortaya çıkmakta, üretici ipotek ettirerek kullandığı krediyi, üretimden elde edeceği gelirle ödemeyeceğini anladığında haciz öncesi anlaşmalı satışla karşılama yoluna başvurmaktadır. Ayrıca banka kanallı haciz uygulamalarının da yavaş yavaş uygulandığı yönünde veriler gelmiştir. Bu konuda kırılmanın “tarım bankacılığı” adı altında özel bankaların da kredi vermeleriyle yaşandığı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ilgili özel bankalar, üreticinin ne ürettiği ve ne kadar ürettiğinden çok, salt arazisinin değerine göre üreticiye yüksek miktarlarda kredi imkanı sunmuşlardır. Gelir düzeyine göre yüksek miktarda kullanılan kredilerin geri ödemeleri de haliyle dramatik bir şekilde sonuçlanmış, çoğu üreticinin bu şekilde arazisi bankalara geçmiştir. Ayrıca buna benzer şekilde, senet üzerinden üreticinin ilgili alanda faaliyet gösteren ilaç bayileriyle olan alışverişlerinde de büyük sorunlar yaşanmış, ilaç bayilerinin borçlara karşılık haczettiği tarım arazileri de söz konusu olmuştur.

Mülkiyetin dönüşümü ile ilgili son dönemlerde daha da öne çıkan diğer bir unsur ise afet ve salgınların etkisi üzerinedir. Kent merkezlerinde yaşanan deprem ve sel baskını gibi afetler sonrasında kentli bireylerin, daha güvenli gördükleri kırsal alanlara olan talepleri artmıştır. Ayrıca Covid-19 Pandemisi nedeniyle, kırsal alanlar gibi daha izole bir ortamda yaşama isteğinde de artış görülmüştür. Neticede afet ve salgınlar, kırsal alanlarda mülk edinme isteğini artırmış, artan talep tarım arazisi

fiyatlarını yukarı çekmiş, bu durum zaten gelirleri azalan üreticinin arazisini satma motivasyonunu pekiştirmiştir.

Bunların yanında, kırsal alanda evlenme maliyetlerinin toprak satmadan karşılanamıyor olması da diğer bir nedendir. Aile birliğinin kurulması yolunda alt soyları için üreticiler, evlenme maliyetleri nedeniyle arazi satma eğilimindedirler. Ayrıca diğer bir konu olarak ilgili alanda imar beklentisinin varlığı, kırsal rantı tetikleyecek şekilde mülkiyet dönüşümüne katkıda bulunmaktadır. Son olarak geçmiş yıllarda uygulanan imar barışı uygulamasının tarım arazileri üzerinde yapılaşan küme yerleşimler ya da müstakil konutları da kapsamıyla, hukuki olarak bu yapıların tanınmasının önü açılmış, elektrik-su gibi alt yapı hizmetlerine erişim sağlanmıştır. Bu uygulama, daha sonra da tekrar edebilir beklentisini bireylerde oluşturarak, tarım arazilerinde amaç dışı kullanımların hızlanmasını tetiklemiştir.

Bu çalışmada gerek tarımsal üretime gerekse mülkiyetin dönüşümüne etkisi olan bir üçüncü tema olarak köylerin mahalle olması konusu ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede mahalle olma süreciyle birlikte üreticilerin kırsalda yaşama maliyetlerinde artışların olduğuna, bunun da üreticiye ek yükler yüklediğine ilişkin saptamalar tespit edilmiştir. Vergilerde artışlarla belirginleşen bu yeni durum, üreticinin halihazırda kısıtlı olan refah payına olumsuz anlamda yansımıştır. Böylelikle kırsal alanda, üreticilerin üretime tutunmasında zorluklar ortaya çıkmaya başlamış, kent gibi kabul edilen eski köy, yeni mahallede tarımsal üretimin sürdürülmesi daha fazla zorlaşmıştır. Diğer taraftan, elde edilen bulgulara göre, mahalleye dönüşüm sonrasında ilgili alandaki tarım arazilerine yönelik artan kentsel taleple birlikte metrekare başına fiyatların artması söz konusu olmuştur. Köyün mahalleye dönüşmesinin, kentlinin kırsal alanlarda yaşama isteğinde artışı da ortaya çıkardığından hareketle, artan taleple yükselen arazi fiyatları amaç dışı kullanıma dönük satışları son derece hızlandırmıştır.

Mahalle olmanın özellikle tarımsal üretimin dönüşümünde en kayda değer neticesi ise söz konusu alanda yaşayan üreticilerin negatif dışsallığa uğramalarıyla belirginleşmiştir. Buna göre, mahalle olduktan sonra mülkiyet dönüşümünün de bir parçası olarak tarım arazilerinde amaç dışı yerleşim kuran sakinler, aynı alanda kendilerine sınırdaş ya da yakın tarımsal üretim faaliyetlerinde bulunan üreticilerin bu faaliyetlerinden doğan koku, toz vb. olağan neticelere karşı direnç göstermeye başlamışlar, bu yönde kurumlara mahalle olma temelinde şikayetlerde bulunmuşlardır.

Bu yüzden bazı üreticiler, hayvan üretimi için kullandıkları yapılarını taşımak zorunda kalmışlar ya da artan baskılarla üretimden soğuma sürecine girmişlerdir. Neticede mahalle statüsünün tarımsal üretim üzerinde oluşturduğu negatif baskı böylelikle açığa çıkmıştır.

Köyün mahalleye dönüşmesiyle açığa çıkan diğer bir konu, muhtarlık kurumunun zayıflamasına ilişkindir. Buna göre, kamu tüzel kişiliğini kaybeden bir muhtar, kırsal alanda güç ve yetki kaybına uğramakta, bu durum ise yerinde denetim ve kontrolde zafiyetlerin doğmasına neden olmaktadır. Özellikle tarım arazilerinde artan satışlarla birlikte açığa çıkan kentsel kullanımlı yapıların inşa sürecinde, bu oluşumların tespitine en yakın yönetici olarak muhtarın zayıflatılması, bir denetim zafiyetine neden olmuş, ilgili alandaki muhtarlar amaç dışı mülkiyet dönüşümünde seyirci kalmışlardır. Diğer bir ifadeyle, sorumluluk almaktan kaçınmalar yaşanmıştır.

Mahalle olmayla birlikte diğer bir konu, ilgili köyün bağlandığı en yakın ilçe belediyesine ilişkindir. Buna göre ilçe belediyesi, zaten hizmet vermekte zorluk yaşadığı mahalle sayıları üzerine eklenen bu artış sonrasında, yeni eklenen bu köy kökenli mahallelerde özellikle üretimin sürdürülmesi üzerinde hiçbir olumlu etkide bulunmamışlardır. Üstelik mahallesi olan ilgili köyden kendisine devrolan tüzel kişilik arazilerini de bütçe açıklarının finansmanında kullanmaktan çekinmemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, belediyeye devrolan birçok köye ait tarım arazilerinde satışlar yaşanmış, satılan bu köy tarım arazilerinin yerinde artık kentsel kullanımlı konutlar inşa edilmiştir. Yine bununla birlikte, bir diğer konu olarak İl Özel İdaresi'nin lağvedilmesiyle kırsal alandaki mahalle muhtarlarının doğrudan devlet tüzel kişiliği altında bir kurumdan yardım almasının sonlanması, seçimle iş başına gelen belediye başkanlarının hizmetler konusunda gücünü pekiştirerek siyasi kayırmacılığın artmasına meydan vermiştir.

Sonuçlar bağlamında ortaya konulan üç tema, altındaki kategori ve kodlar, kırsal alanda dönüşüm sürecinde karşılıklı etkileşim içerisinde hareket etmektedir. Bu yönüyle, çalışmada açığa çıktığı üzere tarımsal üretimde yaşanan dönüşümler, tarımsal mülkiyetin bel kemiği olan tarım arazileri üzerinde de amaç dışı kullanımlara evirilen neticelere neden olmaktadır. Diğer değişken olan mahalleye dönüşüm ise üretim ve mülkiyet bağlamında süreci hızlandıran bir neticeye sebebiyet vermiştir. Bu süreçte, çalışmanın odağa aldığı sorun alanlarına ilişkin bazı öneriler de açığa çıkmıştır:

Üretim Sürecine Yönelik Öneriler

Tarımsal üretim, planlama ve kayıtlılık esasına göre işletilmelidir. Çünkü mevcut düzende üreticiler, geçmiş yılda en çok hangi ürün kazandırdıysa ona yoğunlaşmakta, bunun neticesinde yoğun üretilen üründen beklentilerini karşılayacak kazanç elde edememektedirler. ÇKS aracılığıyla üreticilerin ürünlerinin planlanması, İlçe Tarım ve Orman Müdürlükleri sorumluluğunda yürütülmelidir. Böylelikle belirli ürünlerin aşırı üretimden kaynaklı üretici zararları ya da belirli ürünlerin çok az üretilmesi kaynaklı tüketiciyi yoran yüksek fiyatların etkisi azaltılabilir olacaktır. Ayrıca üreticilerin ÇKS'ye kayıtlı olmalarını güçleştiren bürokratik ve maddi zorluklar da hafifletilmelidir. Bununla birlikte, Havza Bazlı Üretim Modeli canlandırılarak, en yüksek verimin alınacağı bölgelerde sadece o ürünlerin üretilmesini destekleyecek teşvik sistemi hayata geçirilmelidir. Bu teşvik sistemi, salt parasal olmayıp, üretimde girdi maliyetlerini azaltıcı vergi indirimleri şeklinde sunulmalıdır.

Tarımsal amaçlı kalkınma kooperatiflerinin kurulması ve desteklenmesi, başta yerel otoritelerce olmak üzere sağlanmalıdır. Bu noktada Büyükşehir Belediyelerinin kooperatifleşme eğilimlerine dönük bütçelerinde ek kaynak ayırmaları, bunu kurulan kooperatiflerin ayakta kalabilmesi için etkin olarak kullanmaları oldukça önemlidir. Ayrıca merkezi idare ilgili taşra teşkilatları bünyesinde de kooperatiflerin güçlendirilmesine dönük birimler oluşturulmalıdır. Çalışmada ortaya çıktığı üzere kooperatiflerin zayıflatılması yönünde fiyat manipülasyonları yapan tüccarlar yakından izlenmeli, bu noktadaki eylemlerin cezai yönden soruşturulması için adımlar atılmalıdır.

Üretilen ürünlerin depolanma, işlenme ve pazarlanmasına yönelik tesisler hayata geçirilmelidir. Bitkisel üretimde özellikle sıcak yaz aylarında yaşanan kayıpların giderilmesi için üreticilere yakın yerlerde oluşturulacak soğuk hava depolarıyla üretici zararları önlenmelidir. Ürünlerin tüketiciye sunulmadan önce işlenmesi için de bu yapılar aktif görev üstlenmeli, buralarda yerel istihdam sağlanarak kırsal ekonomiye katkıda bulunulmalıdır.

Üretim sürecinde kullanılan banka kredilerinin geri ödenmesinde küçük üreticiye pozitif ayrımcılık yapılmalıdır. Bu çerçevede faizlerin silinmesi ve anapara ödemelerinin taksitlere ayrılarak ertelenmesi elzemdir.

Çift taraflı fayda sağlayacak şekilde sözleşmeli üretimin desteklenmesi yönünde adımlar atılmalıdır. Bu noktada Tarım ve Orman Bakanlığı'nın taşra teşkilatlarına yetki verilmeli, üretici-alıcı arasında kurulan sözleşme ilişkisi bu kurumların kontrol ve denetiminde yürütülmelidir. Aynı zamanda hangi üründen ne miktarda sözleşmeyle tedarik sağlayacak alıcı ya da firmalar, bu kurumlara başvurarak taleplerini iletmeli, ilgili taşra teşkilatı, ÇKS'ye akredite olmuş üreticilerle bu alıcıları eşleştirerek sözleşmenin kurulmasını sağlamalıdır. Böylelikle arz-talep dengesi kurularak, karşılıklı çıkar ilişkisi tesis edilmelidir.

Kurumsal Yapılara Yönelik Öneriler

İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün kırsal alanda daha aktif olabilmesi için personel sayıları güçlendirilmelidir. Ayrıca ÇKS bünyesinde, üreticilerden her yıl istenen evrak işlerini kolaylaştırıcı tedbirler alınmalıdır. Bu noktada Tapu ve Kadastro Müdürlükleri ile teknolojik altyapı kurularak, ÇKS'ye kayıtlı üreticinin sahip olduğu tarım arazilerinde yaşanan artış ya da azalışların bilgisi sistem üzerinden güncellenmelidir.

Ziraat Odaları, bir STK olarak üreticinin hak ve menfaatlerini koruyucu eylemlerde daha aktif bir rol üstlenmelidir. Özellikle yalnızlaştığını düşünen üreticinin bir arada tutulmasını tesis edici çalışmalarda bulunmalıdır. Ayrıca, Ziraat Odası Başkan seçimlerinde ilgili odaya kayıtlı tüm üreticilerin oy vermesinin önü açılmalı, böylece temsil gücü yükseltilmelidir. Bunun yanında, başkanlıkta uzun süreler görevde kalabilme sınırlandırılarak, odada rekabet ve dinamizm sağlanmalıdır.

Tarım Kredi Kooperatiflerine üreticilerin aidiyetini güçlendirici önlemler alınmalıdır. Bu çerçevede, piyasa koşullarından daha uygunu üreticilerin girdi tedarik edebilmesi için bu kurumlardan alışverişleri cazip kılacak fiyatlar üreticiye sunulmalıdır. Bu fiyat indirimleri ise devlet destekleri yanında, kooperatifin genel kazancı üzerinden ortaklarına verilecek kar payları şeklinde yansıtılmalıdır.

Kırsal alandaki mahalle muhtarlıklarının, kentsel alandaki mahalle muhtarlarından ayrı bir düzenlemeye ihtiyacı vardır. Bu çerçevede, kırsal mahalle muhtarlığının hareket alanı güçlendirilmeli, yetki ve özlük hakları bakımından diğer mahalle muhtarlıklarından ayrı düşünülmelidir.

Büyükşehir ve ilçe belediyeleri, özellikle kooperatifleşmenin desteklenmesi başta olmak üzere, kırsal alanda daha fazla mesai harcar duruma gelmeli, bu konuda ilçe belediyesiyle eşgüdümlü faaliyet yürütmelidir.

Tarım Politikalarına Yönelik Öneriler

Tarımsal destekler planlı, etkin ve hedef odaklı verilmelidir. Bu çerçevede verilen destekler, üretimin planlı olmasına destek verecek şekilde işletilmelidir. Her ürüne her bölgede destek verilmeyerek bu sağlanmalıdır. Etkin ve hedef odaklı olma boyutuyla, geniş bir yelpazede destek ödemeleri yerine, üreticinin en fazla maliyet yükü çektiği yakıt ve gübre gibi başlıklarda ödemelerin ağırlık kazanması sağlanmalıdır. Ayrıca destekleme tebliğleri, üreticilerin üretim kararlarını almalarından önce yayınlanmalıdır. Böylelikle ülke ekonomisi için elzem olan tarımsal ürünlerin nicelik ve niteliğinin artırılması için üreticinin motivasyonu teşvik edilmelidir.

Uzun süredir hazırlık aşamasında olduğu ifade edilen Hal Yasası'nın bir an önce hayata geçirilmesi sağlanarak, özellikle üreticileri tüccarlar karşısında koruyacak tedbirler alınmalıdır. Özellikle küçük üreticiler üzerinde olumsuz etkileri olan çiftçi-tüccar ilişkisinde, üreticinin hak ve menfaatlerini koruyacak bir yapı tesis edilmeli, üreticiden tüketiciye olan ürün akış diyagramının şeffaf ve izlenebilir olmasını sağlayacak kurallar getirilmelidir.

Tarım politikalarının oluşturulması ve uygulanması sürecinde, yönetici ve bürokratlar bağlamında liyakat esas alınmalıdır. Bu çerçevede, ilgili kurumların alınacak kararlarda yönetim kültürünü güçlendirici adımlar atması gereklidir.

Tarım ürünlerinde ithalat kararlarında, yerli üreticiyi daha fazla önceleyen kontrollü ve korumacı bir yaklaşım benimsenmelidir. Bu bağlamda yerli üreticinin rekabet gücünü destekleyici adımlar atılmalı, iç pazara ithal edilecek ürünlerin satış fiyatlarının belirlenmesinde yerli üreticinin üretim maliyetleri hesaba katılmalıdır.

Tarım arazilerinin miras yoluyla hisse tapulu hale geldiği yerlerde ortaya çıkan anlaşmazlıklarda, tarımsal üretimi sürdüren hissedara pozitif ayrımcılık yapılarak, anlaşmazlık konusu hisseyi satın alabilmesi yönünde uygun kredi koşullarının verilmesi sağlanmalıdır. Böylelikle arazinin toplu satışının önüne geçilerek amaç dışı kullanımlara dönüşme süreci engellenmelidir.

Tarım sigortalarının yaygınlığı destekleyici politikalar oluşturulmalıdır. Bu bağlamda üreticinin gelir durumu da göz önünde bulundurularak sigortalarda devlet destekleri iyileştirilmeli, üreticinin sigortalılığını kolaylaştırıcı şekilde şartlarda uyumluluk sağlanmalıdır. Ayrıca tarım sigortasına yönelik bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır.

Kırsal alanda imar belirsizliği ve beklentilerini ortadan kaldıracak şekilde uygulama imar planları hazırlanmalıdır. Böylelikle verimli tarım arazilerinde ortaya çıkan amaç dışı yerleşimlerin engellenmesi, konut ihtiyacının ise tarıma elverişli olmayan verimsiz alanları içerecek şekilde sınırlarının belirlenerek yönlendirmesi gereklidir. Mevcut durumda ilgili alanlar için Plansız Alanlar İmar Yönetmeliğinin getirdiği belirsizlik ve idarenin caydırıcı gücünü kullanmama yönündeki tasarrufları, tarım arazileri üzerinde kentsel kullanımlı yapıların yaygınlık kazanmasında kolaylaştırıcı olmaktadır.

Netice itibariyle yukarıda üç başlık etrafında ele alınan öneriler, kırsal alanlarda tarımsal üretimin iyileştirilmesi ve sürdürülebilirliğine katkıda bulunacaktır. Böylelikle çalışmada bulguları ortaya koyulduğu üzere, tarım arazilerinin kentsel amaçlı konutlara dönüşmesiyle sonuçlanan mülkiyet dönüşümü kontrol altına alınabilecektir. Dolayısıyla tarımsal üretimin güçlendirilmesine yönelik öneriler hem ülkenin gelecekte sahip olacağı gıda arzı güvenliğine katkıda bulunacak hem de tarım topraklarının gelecek kuşaklara korunarak aktarılmasına fayda sağlayacaktır. Aynı zamanda kırsal alan araştırmalarına yönelik yürütülecek bilimsel çalışmaların teşvik edilmesi, kıra ve kırsal sorunlara ilişkin farkındalığı artırılması, farklı araştırma alanlarında farklı dinamiklerle kırsal alanda tarımsal dönüşümlere yönelik araştırmalara ilham verilmesi bu çalışmanın hedeflenen yansımalarından olacaktır.

KAYNAKÇA

Agah, H. (2018). Kırsal Alan Planlaması ve Değerlerin Korunması. *Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel ve Kırsal Kalkınma* (ss. 100-122). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.

Akalan, İ. (1988). Toprak Bilgisi. *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları*. No 1058.

Akalın, A. (2009). Liberal İktisat ve Krizler: Her Seferinde Haklı Çıkan Paradigma. *Eskiye Dergisi*. Sayı 15: 60-71.

Akdoğan, A. (2009). *Kamu Maliyesi*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 13. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.

Aktaş, E., Altınok, M. ve Songur, M. (2015). Farklı Ülkelerdeki Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarımsal Üretim Üzerine Etkisinin Karşılaştırmalı Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4): 55-74.

Alada, A. (2001). Yeni Bir Toplumsal Yapılanma İçin İşlevsel Bir Kamu Alanı: Mahalle. 25. *Dünya Şehircilik Günü*, 5. *Türkiye Şehircilik Kongresi*, (s. 345), Ankara: TBMMOB – ODTÜ, 7 – 9 Kasım 2001.

Alada, A. (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. İstanbul: Sümer Kitabevi.

Anderson, D. ve Anderson, L. A. (2001). *Beyond Change Management*. San Francisco, CA: Jossey-Bass/Pfeiffer.

Anonim, (2005). Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu, 19 Temmuz 2005 Tarihli Resmî Gazete. Sayı: 25880. Kanun No: 5403. Kabul Tarihi: 03.07.2005

Atalay, İ. (1989). Türkiye’de Kır Yerleşmelerinin Arazi Degredasyonu Üzerindeki Etkileri. *Coğrafya Araştırmaları*. 1 (1): 91-103.

Atalay, İ. (2011). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. İzmir: Meta Basım.

Aydemir, B. (15.04.2014). *Kent-kır Ayrımı Anlamını Yitirdi*. İHA Ekonomi, <https://www.iha.com.tr/haber-tuik-baskani-kent-kir-ayrimi-anlamini-yitirdi> 348577, (14.05.2019).

Aydın, Z. (1986). Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler-I. *Onbirinci Tez*, No: 3, 126-156.

Bakırcı, M. (2007). *Türkiye’de Kırsal Kalkınma Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bal, H. (1999). *Kent Sosyolojisi*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Bealer, R. (1965). The Meaning of Rurality in American Society. *Rural Sociology*. 30, 255-266.

Berg, B. L. ve Lune, H. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Berktaş, H. (1983). *Kabileden Feodalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Bernstein, H. (2009). V.I. Lenin and A.V. Chayanov: Looking Back, Looking Forward. *The Journal of Peasant Studies*. 36(1), 55-81.

Bernstein, H. (2014). *Tarımda Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*. Çev. Oya Köymen. İstanbul: Yordam Kitap.

Boratav, K. (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. No: 54.

Boratav, K. (2004). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara: İmge Kitabevi.

Bruegmann, R. (2006). *Sprawl: A Compact History*. University of Chicago Press.

Büke, A. ve Gökdemir, K. (2010). Günümüz Kapitalist Tarımında Küçük Meta Üretimi ve Toprak Mülkiyeti İlişkisi. *Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri* (ss.188-203). Yay. Haz.: S. Bayramoğlu. Ankara: Memleket Yayınları.

Castells, M. (2004). Informationalism, Networks, and The Network Society: A Theoretical Blueprint. *The Network Society: A Cross-Cultural Perspective*. (ss.3-45). Northampton, MA: Edward Elgar.

Castells, M. (2004a). Ağda Küreselleşme, Kimlik ve Toplum-Calhoun, Lyon ve Touraine'e Cevap! *Küresel Kuşatma Karşısında İnsan* (ss.107-139). Ed. Mustafa Armağan. Çev. Şahabettin Yalçın. İstanbul: Ufuk Kitap Yayınları.

Castells, M. (2010). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür-Kimliğin Gücü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Castells, M. (2013). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür-Ağ Toplumunun Yükselişi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cleveland, H. (1985). The Twilight of Hierarchy: Speculations on The Global Information Society. *Public Administration Review*. 45 (1): 185-195.

Cromartie, J. ve Swanson, L. (1996). Defining Metropolitan Areas and The Rural-Urban Continuum: A Comparison Of Statistical Areas Based On County and Sub-County Geography. *USDA Economic Research Service*. No. 1486-2018-6794.

De Luca, C., Tondelli, S. ve Åberg, H. E. (2020). The Covid-19 Pandemic Effects in Rural Areas. *TeMA-Journal of Land Use, Mobility and Environment*. 119-132.

Demir, O. (1997). *Ekonomide Devlet*. Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 71.

Dernek, Z. (2005). *Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.

Dewey, R. (1960). The Rural-Urban Continuum: Real But Relatively Unimportant. *American Journal of Sociology*. 66(1): 60-66.

Di Martino, F. ve Sessa, S. (2013). Hotspots Detection in Spatial Analysis via the Extended Gustafson-kessel Algorithm. *Advances in Fuzzy Systems*. 2013(4): 1-7.

Eren, A. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayın Dağıtım.

Eren, Ö. İ. (2012). Türkiye’de Dönüşen Kentlerin Son Kalesi: Kent Kurucu Öğe Olarak Osmanlı’dan Günümüze 'Mahalle'. *International Journal of Human Sciences*. (9)2: 1547-1568.

Ergin, G. (2010). Cumhuriyet’ten Geleceğe Türkiye Topraklarının Mülkiyet Yapısı, *Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri* (ss. 64-71). Yay. Haz.: S. Bayramoğlu. Ankara: Memleket Yayınları.

Eryılmaz, B. ve Şen, M. (1994). *2000’li Yıllara Doğru Yerel Yönetimler, Sorunlar, Çözümler*. MUSİAD Araştırma Raporları, 5.

European Commission Directorate-General for Agriculture, and Rural Development. (2006). *Rural Development in the European Union: Statistical and Economic Information Report*. Office for Official Publications of the European Communities.

Ewing, R. H., Pendall, R., ve Chen, D. D. (2002). *Measuring Sprawl and Its Impact*. Washington, DC: Smart Growth America.

Frank, A. G. (1967). *Capitalism and Underdevelopment in Latin America* (Vol. 93). NYU Press.

Frumkin, H., Frank, L., ve Jackson, R. J. (2004). *Urban Sprawl and Public Health: Designing, Planning, and Building For Healthy Communities*. Island Press.

Geray, C. (1975). Türkiye'de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy Kent Yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 30 (1).

Goodman, D. ve Redclift, M. (1981). *From Peasant to Proletarian. Capitalist Development and Agrarian Propositions*. Basil Blacwell Press.

Görmez, K. (1993). Türkiye’de Anakent Yönetiminin Sorunları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*. 2(1): 19-29.

Grimes, S. (1992). Exploiting Information and Communication Technologies for Rural Development. *Journal of Rural Studies*. 8(3): 269-278.

Grimes, S. ve Lyons, G. (1994). Information Technology and Rural Development: Unique Opportunity or Potential Threat? *Entrepreneurship & Regional Development*. 6(3): 219-237.

Grunebaum, J. O. (1990). Ownership as Theft. *The Monist*. 73(4): 544-563.

Gülçubuk, B. (2005), AB ve Türkiye’de Kırsal Yapı ve Kırsal Kalkınma, Ankara.

Gülçubuk, B. (2006). *Kırsal Kalkınma- Türkiye’de Tarım Kitabı*. Ankara: T.C. Tarım ve Köyışleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Gün, S. (2006). Tarımda Toprak Mülkiyet Yapısı ve İşletmelerin İyileştirilmesi. *Türktarım Dergisi*. 171: 34-37.

Günaydın, G. (2010). *Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm-Politika Transferi Süreci-AB ve Türkiye*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

Harvey, D. (2004). Yeni Emperyalizm: Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim. *Praksis Dergisi*. (11): 23-48.

Harvey, D. (2012). Yaratıcı Yıkım Olarak Neo-liberalizm. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (2):67-88.

Heinberg, R. ve Bomford, M. (2016). *Tarım ve Gıdanın Dönüşümü Ekoloji Serisi-35*, Çev. Hira Doğru. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Hennig, E. I., Soukup, T., Orlitova, E., Schwick, C., Kienast, F., ve Jaeger, J. A. G. (2016). Urban Sprawl in Europe Joint EEA-FOEN Report. *European Environment Agency (EEA)*: København, Denmark.

Herrendorf, B., Rogerson, R. ve Valentinyi, A. (2014). Growth and Structural Transformation. *In Handbook of Economic Growth*. Elsevier. (2): 855-941.

Hilton, R. (1984). *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*. Çev. Müge Gürer ve Semih Sökmen. İstanbul: Metis Yayınları.

Holton, R. J. (1999). *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*, Çev. Ruşen Keleş. Ankara: İmge Kitabevi.

Hudson, H.E. ve Parker, E.B. (1990). Information Gaps in Rural America: Telecommunications Policies for Rural Development. *Telecommunications Policy*. (14): 193–205.

Hugo, G., Champion, A. G. ve Lattes, A. (2001). *New Conceptualisation of Settlement for Demography: Beyond The Rural/Urban Dichotomy*. IUSSP.

Isserman, A. M. (2005). In The National Interest: Defining Rural and Urban Correctly in Research and Public Policy. *International Regional Science Review*. 28(4): 465-499.

İBB Gıda Tarım ve Hayvancılık Daire Başkanlığı, *Mahalle Yönetim Modeli*, <http://www.agricities.com/presentations/istanbul.pdf>, (28.05.2019).

İspir, E. G. (1991). *Şehirleşme ve Meseleleri*. Ankara: Gazi Büro Yayınları.

İzmir Kalkınma Ajansı-İZKA.(2021). İzmir İli Kırsal ve Kentsel Alanlarının Tespitine Yönelik Analiz Çalışması. Haz. eValue Danışmanlık Kentsel Çalışma Grubu. https://izka.org.tr/wp-content/uploads/2021/10/kirsal_kentsel_alanlarinin_tespiti.pdf, (21.11.2021).

İzmir Kalkınma Ajansı. İzmir 2014-2023 Bölge Planı. (2013). http://izka.org.tr/wp-content/uploads/pdf/01_bolgeplani_1.pdf, (10.03.2022).

Jaeger, J. A. ve Schwick, C. (2014). Improving the Measurement of Urban Sprawl: Weighted Urban Proliferation (WUP) and Its Application to Switzerland. *Ecological Indicators*. (38): 294-308.

Just, T., Thater, C., Auer, J., Ebling, M., Fuchs-Sobolew, G. ve Walter, N. (2008). *Megacities: Boundless Growth*. Db Research.

Karabacak, K. (2017). Türkiye’de Tütün Tarımı ve Coğrafi Dağılışı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 15(1): 27-48.

Kavruk, H. (2004). *Köy ve Mahalle: Yerleşim ve Yönetim Birimi*. Ankara: Odak Yayınevi.

Kaya, A. Y. (2010). 2000’ler Türkiye’sinde Tarım Politikaları ve Toprak Mülkiyeti: Efemçukuru’nda “Mülkiyet Nedir?”. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*. (12): 53-69.

Kayıkçı, S. (2009). Türkiye’de Kırsal Alan Yönetimi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kayıkçı, S. (2009). *Türkiye’de Kırsal Alan Yönetimi*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Kazgan, G. (1997). *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen: Ne Getiriyor? Ne Götürüyor? Nereye Gidiyor?* İstanbul: Altın Kitaplar.

Kazgan, G. (2000). *İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kazgan, G. (2003). *Tarım ve Gelişme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, G. (2012). *Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Temelleri*. Ankara: Turkish Economic Association.

Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü 2. Baskı*. Ankara: İmge Kitabevi.

Keleş, R. (2012). *Kentleşme Politikası* (11. baskı). Ankara: İmge Yayınevi.

Keleş, R. (2014). *100 Soruda Türkiye’de Kentleşme, Konut ve Gecekondu*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Keleş, R. ve Mengi, A. (2014). *İmar Hukukuna Giriş*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Kepenek, Yakup (2012), *Türkiye Ekonomisi*, 25.Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keyder, Ç. (1983). Paths of Rural Transformation in Turkey. *The Journal of Peasant Studies*. 11(1): 34-49.

Kılıçbay, M. A. (2005). Ortaçağın Orta Malı Olmadığına Dair. *Doğu-Batı Dergisi*, (33): 69-79.

Kıray, M. (1972). Örgütlemeyen Kent İzmir. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

Kivell, P. (1993). *Land and The City: Patterns and Processes of Urban Change*. London: Routledge.

Klove, R. C. (1952). The Definition of Standard Metropolitan Areas. *Economic Geography*, 28(2): 95-104.

Köymen, O. (1999). Köylü Sorunu Araştırma ve Tartışmaları. *75 Yılda Köylerden Şehirlere* (ss.133-140). Ed. Oya Baydar. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Köymen, O. (2008). *Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar*. İstanbul: Yordam Kitap.

Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks. CA: Sage.

Lewis, D. J., Barham, B. L. ve Zimmerer, K. S. (2008). Spatial Externalities in Agriculture: Empirical Analysis, Statistical Identification, and Policy Implications. *World Development*, 36(10): 1813-1829.

Lewis, W.A. (1954). Economic Development with Unlimited Supplies of labor. *Manchester School of Economic and Social Studies*, (22): 139-191.

Lin, J. Y. (2011). *From Flying Geese to Leading Dragons: New Opportunities And Strategies For Structural Transformation in Developing Countries*. The World Bank Press.

Maanen, J. V. (1979). Reclaiming Qualitative Methods for Organizational Research: A Preface. *Administrative Science Quarterly*, 24(4):520-526.

Maldonado, P. ve Maldonado, I. (2015). Agrarian Land Property. *Sustainable Development and Planning VII*. Ed. Özçevik vd., (Vol. 193). WIT Press.

Martin, K. M. (1985). *The Influence of Rurality on Poverty: A Study of Counties in The Northeastern United States* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Pennsylvania State University.

Marx, K. (2003). *Kapital I*, Çev. Alaattin Bilgi. Eriş Yayınları, III. Basım.

McGranahan, D. A., Hession, J. C., Mines, F. K. ve Jordan, M. F. (1986). Social and Economic Characteristics of The Population in Metro and Non-metro Counties 1970-80. *Rural Development Research Report*. 58. Washington, DC.

McMichael, P. (2001). The Impact of Globalisation, Free Trade and Technology On Food and Nutrition In The New Millennium. *Proceedings Of The Nutrition Society*, 60(2): 215-220.

McMichael, P. (2006). Reframing Development: Global Peasant Movements and The New Agrarian Question. *Canadian Journal of Development Studies/Revue canadienne d'études du développement*, 27(4): 471-483.

Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Çev. Editörü: Selahattin Turan. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Muilu, T. ve Rusanen, J. (2004). Rural Definitions and Short-Term Dynamics in Rural Areas of Finland in 1989–97. *Environment and Planning A*. 36(8): 1499-1516.

Mumford, L. (2013). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*. Çev. G. Koca ve T. Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Mylott, E. (2009). *Urban- Rural Connections: A Review of the Literature*. Scholars. Archive. OSU. Papers.

Nerse, S. ve Türk, E. (2017). Kırsal Kentsel İlişkilerde Değişim: Yeni Tanımlamalar ve Kavram Okumaya Yönelik Bir Analiz. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 63(5): 504-525.

Neuman, W. L. (2012). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I-II. Cilt (5. Basım). İstanbul: Yayın Odası.

Oestmann, S. ve Dymond, A. C. (2001). Telecentres—Experiences, Lessons and Trends. *Telecentres: Case Studies and Key Issues*. 1: 1-15.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2012). *Redefining "urban": A New Way to Measure Metropolitan Areas*. OECD. Working Party on Territorial Indicators.

Osborne, D. ve Gaebler, T. (1992). *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*. New York: Plume, Penguin Books.

Önal, N. E. (2007). *1980 Sonrası Devlet Politikalarının Türkiye'nin Tarımsal Dönüşümüne Etkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.

Özensel, E. (2015). *Türkiye'de Kırsal Yapıların Dönüşümü*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Özkaya, T. (2006). Türkiye’de Tarımın Çöküşünü Kabullenecek Miyiz? *İktisat Dergisi*. (477): 35-42.

Palinkas, J. (2013). *The Difference Between Change and Transformation*. <https://www.cioinsight.com/it-management/expert-voices/the-difference-between-change-and-transformation>, (03.11.2019).

Paşca, A. ve Năsui, D. (2016). The Use of Corine Land Cover 2012 and Urban Atlas 2012 Databases in Agricultural Spatial Analysis. Case Study: Cluj County, Romania. *Res. J. Agric. Sci*, 48, 314-322.

Perry, M., Chase, M., Jacob, J., Jacob, M. ve Daly, J. W. (2015). *Western Civilization: Ideas, Politics, and Society, Volume I: To 1789*. Nelson Education.

Poutiatine, M. I. (2009). What is Transformation?: Nine Principles Toward an Understanding of the Transformational Process for Transformational Leadership. *Journal of Transformative Education*, 7(3): 189-208.

Qvortrup, L. (1989). The Nordic Telecottages. *Telecommunications Policy*, 13(1): 59-68.

Rehber, E. ve Çetin, B. (1998). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, No: 134.

Sander, O. (2008). *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e*, 17. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

Sangam, S. L. (2008). Tele-Cottage Approach to the Community Development in the Rural Karnataka, India. (ss. 10-14). *In Proceedings of World Library and Information Congress: 74th Ifla General Conference and Council*. Canada. 10-14 Ağustos 2008.

Seto K.C., Fragkias, M., Guneralp. B.ve Reilly M.K. (2011). A Meta-Analysis of Global Urban Land Expansion, PLoS ONE 6(8): e23777.

Smeets, P. J. (2010). *Expedition Agroparks: Research by Design into Sustainable Development and Agriculture in the Network Society*. Wageningen Academic Publishers.

Singh, S. K., Vibhuti, P., Aditi, C. ve Nandlal, M. (2020). Reverse Migration of Labourers Amidst COVID-19. *Economic and Political Weekly*. 25-29.

Sucu, M. (2016). *Manuel Castells'in "Ağ Toplumu" Çerçevesinde Sosyal Ağlar ve Yeni Toplumsal Hareketler İlişkisi: Gezi Parkı Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, Y. (2013). *Kentleşme Politikası*, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Şenses, F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat Mı, Engel Mi? *ODTÜ ERC Araştırma Raporları*. (9): 1-27.

T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (2015). *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2014-2020*, [http://kkp.tarim.gov.tr/sp/UKKS%20\(2014-2020\).pdf](http://kkp.tarim.gov.tr/sp/UKKS%20(2014-2020).pdf), (06.04.2019).

T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (9 Aralık 2017). Tarım Arazilerinin Korunması, Kullanılması ve Planlanmasına Dair Yönetmelik, *Tarım Reformu Genel Müdürlüğü*, <http://www.tarim.gov.tr/TRGM/Duyuru/188/Tarim-Arazilerinin-Korunmasi-Kullanilmasi-Ve-Planlanmasina-Dair-Yonetmelik>, (15.11.2018).

T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. (2010-2013). *Kırsal Kalkınma Eylem Planı*, Ankara.

T.C. İzmir Valiliği. Menderes, <http://www.izmir.gov.tr/menderes>, (17.10.2021).

Tan, S., Hasdemir, M. ve Everest, B. (2015), Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları. *Agricultural Economics*. (ss. 266-270), International Conference on Eurasian Economies Kazan, Russian Federation. 9-11 September 2015.

1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu (28.04.1972). Tarım Kredi Kooperatifleri, <https://www.tarimkredi.org.tr/media/htjhumeh/1581-sayili-tarim-kredi-kooperatifleri-ve-birlikleri-kanunu.pdf>, (06.10.2021).

Taş, B. (2015). *Türkiye’nin Kırsal Yerleşmeleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Tekeli, İ. (2011). *Kentsel Arsa, Altyapı ve Kentsel Hizmetler*. Toplu Eserler No:6. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ. (2016). Dünya’da ve Türkiye’de Kent-Kır Karşıtlığı Yok Olurken. *Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları ve Strateji Önerileri*. Ankara: İdealkent Yayınları.

Timmer, C. P. (1988). The Agricultural Transformation. *Handbook of Development Economics*. 1: 275-331.

Timmer, C. P. (2009). A World Without Agriculture. *The Structural Transformation In Historical Perspective*. Washington DC: The American Enterprise Institute For Public Policy Research.

Timmermans, W., Snep, R. P. H. ve Kuypers, V. (2005). Urban Landscape Ecology in the Delta Metropolis, A Modern Chaos? *WIT Transactions on Ecology and the Environment*. (81): 583-595.

Torre, A, Wallet, F. (2016). *Regional Development in Rural Areas: Analytical Tools and Public Policies*. Springer.

Tullock, G. (1998). Externalities and Government. *Public Choice*, 411-415.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). İstatistik Veri Portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=n%C3%BCfus>, (24.10.2021)

Uhel, R. (2006). Urban Sprawl in Europe: The Ignored Challenge. *EAA Report*, 10(2): 56.

UNCTAD. (2016). *Virtual Institute Teaching Material on Structural Transformation and Industrial Policy*, <https://vi.unctad.org/stind/indpolfull.pdf>, (19.11.2019).

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2018). *The World's Cities in 2018-Data Booklet* (ST/ESA/ SER.A/417).

Urry, J. (1995). *Mekanları Tüketmek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

USDA Office of Customer Experience. (2021). *Telework survey insights report*. Retrieved from <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/ocx-telework-survey-insights-report.pdf>. (14.10.2021).

Ünal, Ç. (2020). İzmir'in Göç Analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 25(43): 195-208.

Waldron, J. (1990). *The Right to Private Property*. Oxford: Oxford University Press.

Whitaker, W. H. (1983). *Conceptualizing. Research in Rural Education*. 1(2): 71-76.

White, F. C., Kerns, W. R., ve Abbitt, B. (1975). The Effects of Urban Sprawl on Agricultural Land Use. *Journal of ASFMRA*. 39(1): 17-22.

Wiggins, S, ve Proctor, S. (2001). How Special Are Rural Areas? The Economic Implications of Location for Rural Development. *Development Policy Review*, 19(4): 427-436.

Yalçinkaya, T. (2010). Küreselleşme Sürecinin Ekonomi Politikaları Üzerine Etkilerinin Analizi: Türkiye Örneği. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yeldan, E. (2016). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, F. (1994). *Yerel Demokrasi ve Kentteki Gençlik. Gençlik ve Kent Yönetimi*, Ed. F. Yıldırım. İstanbul: De-Ki Yayınları.

Yin, R. K. (2018). *Durum Çalışması Araştırması Uygulamaları*. Çev. İlhan Günbyay. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Yontar, İ. G. ve Söztutar, M. (2018). Kırsal Alanda Girişimcilik, Üretim ve Kalkınma Boyutlarıyla Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)- Manisa İl Koordinatörlüğü Örneği. *Sayıştay Dergisi*, 111: 43-77.

Yörükân, A. (2006). Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri. Ankara: Nobel Yayınları.

Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu (23.05.1957). 9614 Sayılı Resmî Gazete. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.6964.pdf>, (10.10.2021).

442 Sayılı Köy Kanunu (07.04.1924). 68 sayılı Resmî Gazete. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf>, (13.12.2019).



EK 1: Saha Araştırması Etik Kurul Onay Belgesi

Çok İvedi



T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Hukuk Müşavirliği

Sayı : E-87347630-640.99-44371
Konu : Etik Kurul İzni Hk.
Musa SÖZTUTAR

14/04/2021

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 12.03.2021 tarih ve E-57485104-300.99-28262 sayılı yazınız.

İlgide kayıtlı yazınıza istinaden Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 29.03.2021 tarihli toplantısında alınan 6 sayılı karar ile Enstitünüz Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Doktora Programı öğrencisi Musa SÖZTUTAR'ın "Kırsal Alanlarda Tarımsal Üretim ve Mülkiyet Yapılarının Dönüşümü: İzmir-Menderes Örneği" adlı tez çalışması kapsamında uygulayacağı saha araştırmasının (yanı yapılandırılmış görüşme soruları) etik açıdan uygun olduğuna karar verilmiştir. Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof.Dr. Nükhet HOTAR
Rektör

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Evrakınıza <http://dogrulama.deu.edu.tr> linkinden 79469C74XA kodu ile doğrulayabilirsiniz.

Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü
Adres: Cumhuriyet Bulvarı No:144 35210 Alsancak / İZMİR
Tel: 0(232) 412 1212 Elektronik Ağ: www.deu.edu.tr
Kep Adresi: dokuzeyhuluniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi İçin İrtibat:
Merve ÇURUK
Dahili:
E-Posta: merve.curuk@deu.edu.tr



EK 2: Araştırma Grubuna Dair Genel Bilgiler

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Alanda Geçirilen Süre	Görevde Geçirilen Süre	Görüşme Süresi
Çiftçi Malları Koruma Meclisi Daire Başkanı	Katılımcılar, 36-68 yaş aralığında bulunmaktadır.	18 erkek, 3 kadın katılımcıyla yüz yüze görüşme yapılmıştır.	10 ilkökul, 2 Ortaokul, 3 Lise, 3 Lisans, 2 Yüksek Lisans ve 1 Doktora mezunu katılımcı bulunmaktadır.	Daimî ikamet	25 yıl	68 dk.
İlçe Tarım ve Orman Müdürü				10 yıl	2 yıl	60 dk.
İlçe Ziraat Odası Başkanı				Daimî ikamet	20 yıl	23 dk.
Mahalle Muhtarı				Daimî ikamet	2 yıl	39 dk.
Mahalle Muhtarı				Daimî ikamet	7 yıl	70 dk.
Mahalle Muhtarı				Daimî ikamet	2 yıl	10 dk.
Mahalle Muhtarı				Daimî ikamet	7 yıl	34 dk.
Mahalle Muhtarı				Daimî ikamet	7 yıl	24 dk.
Mahalle Muhtarı				Daimî ikamet	7 yıl	15 dk.
Mahalle Muhtarı				Daimî ikamet	7 yıl	29 dk.
Mahalle Muhtarı				Daimî ikamet	2 yıl	45 dk.
Mahalle Muhtarı				Daimî ikamet	2 yıl	7 dk.
Mahalle Muhtarı				Daimî ikamet	2 yıl	24 dk.
Muhtarlar Masası Sorumlusu (Meclis Üyesi)				Daimî ikamet	2 yıl	25 dk.
S.S. Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Başkanı				Daimî ikamet	4 yıl	31 dk.
S.S. Yaş Sebze ve Meyve Kooperatifi Başkanı				Daimî ikamet	13 yıl	27 dk.

Tarım Kredi Kooperatifi Müdürü				10 yıl	3 yıl	23 dk.
Tarım Kredi Kooperatifi Müdürü				23 yıl	3 yıl	51 dk.
Tarım ve Hayvancılık Komisyonu Başkanı (Meclis Üyesi)				30 yıl	2 yıl	35 dk.
Tarımsal Hizmetler Dairesi Kırsal Kalkınma Şube Müdürü				15 yıl	7 yıl	72 dk.
Ziraat Mühendisleri Odası Şube Başkanı				27 yıl	5 yıl	30 dk.

EK 3: Görüşme Verilerine Yönelik MAXQDA Kod Sistemi

TARIMDA ÜRETİM VE MÜLKİYET DÖNÜŞÜMÜ	
1.1 ÜRETİMDE DÖNÜŞÜM SÜRECİ	Frekans
1.1.1 Üretimde Dönüşümün Nedenleri	0
1.1.1.1 Üreticiler arasında dayanışmaya engel iç çekişmeler	2
1.1.1.2 Yenilikçi arayışlar ve bilinçli üretimde eksiklik	8
1.1.1.3 Üretim planlamasının olmaması	7
1.1.1.4 İthalat baskısının artması	6
1.1.1.5 Tarımda mekanizasyonun artması	2
1.1.1.6 Tohumların hibritleşmesi	9
1.1.1.7 Üretici-tüketici arasındaki tüccarların manipülasyonları	7
1.1.1.8 Ürünlerin pazarlanmasında tüccar tekeli	5
1.1.1.9 Kota uygulamasına geçilmesi	7
1.1.1.10 Fiyat ve gelir belirsizliklerinin artması	2
1.1.1.11 Üretici kooperatiflerinin başarısız yönetilmesi	4
1.1.1.12 Dışarıdan işçi göçü	5
1.1.1.13 Tarımsal üretimin şirketleşmesi ve finansallaşması	4
1.1.1.14 Gelirlerin azalması	16
1.1.1.15 İklim koşullarının etkisi	4
1.1.1.16 Girdi maliyetlerinin artışı	27
1.1.2 Üretimde Dönüşüme Etki Eden Unsurlar	0
1.1.2.1 Tarımsal Destekler	0
1.1.2.1.1 Az arazi sahibi küçük üretici dezavantajlı	10
1.1.2.1.2 Üretim miktarı yerine alana göre veriliyor	3
1.1.2.1.3 Destek planlaması işlevsel ve öngörülebilir değil	4
1.1.2.1.4 Üretim üzerinde etkisi yok	3
1.1.2.1.5 Bürokratik süreçler zor	3
1.1.2.1.6 Destekler yetersiz üretici yalnızlaşıyor	17
1.1.2.2 Ana Odaklar	0
1.1.2.2.1 Neo-liberal politikalar ve özelleştirme uygulamaları	1
1.1.2.2.2 Siyasi çekişmeler ve yerel düzeyde yansımaları	4
1.1.2.2.3 Siyasi temsil sorunu	2

1.1.2.2.4 Kırsal mahalle statüsü	9
1.1.2.2.5 Dönüşümde 2000'li yıllar sonrasına vurgu	10
1.1.2.3 Kurum Faaliyetleri	3
1.1.2.3.1 İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü	0
1.1.2.3.1.1 Ziraat mühendisleri alanda yeterince faal değil	2
1.1.2.3.1.2 Diğer kurumlara nazaran ilgili	2
1.1.2.3.1.3 Faaliyet gösteriyor ama bürokrasiye boğulmuş durumda	6
1.1.2.3.2 Ziraat Odası	0
1.1.2.3.2.1 Kırtasiyeye dönük	6
1.1.2.3.2.2 Üyelerine karşı oldukça ilgisiz, etkin faaliyet göstermiyor	8
1.1.2.3.3 Tarım Kredi Kooperatifleri	0
1.1.2.3.3.1 Personel eksikliği var	1
1.1.2.3.3.2 Güvensizlik var	3
1.1.2.3.3.3 Kredi faizleri yüksek, banka gibi çalışıyor	7
1.1.2.3.3.4 Piyasaya göre ürün fiyatları avantajlı değil	5
1.1.3 Üretimde Dönüşümün Sonuçları	0
1.1.3.1 Aile üreticiliğinin çözülmesi	16
1.1.3.2 Üretim desenlerinde farklılaşma	14
1.1.3.3 Genç nüfusun kente göçü	15
1.1.3.4 Çiftçinin işçileşmesi	2
1.1.3.5 Aile tipi hayvan yetiştiriciliğinin azalması	13
1.1.3.6 Entegre üretim tesislerinin yaygınlaşması	8
1.1.3.7 Endüstriyel tarıma geçiş ve ihracat kaygısı	2
1.1.3.8 Üretimde kiracılık ilişkisinin artması	3
1.2 MÜLKİYETTE DÖNÜŞÜM SÜRECİ	
1.2.1 Üretimde Dönüşümün Mülkiyete Yansımaları	1
1.2.1.1 Amaç dışı kullanımın artması	28
1.2.1.1.1 Hobi bahçeleri veya ikincil konutların yaygınlaşması	17
1.2.1.1.2 Sağlıklı ve güvenilir gıdaya erişimin zorlaşması	1
1.2.1.1.3 Belediyenin aksiyon almaması	3
1.2.1.1.4 Güvenlik sorunlarının artması	1
1.2.1.1.5 Alt yapının yetersiz kalışı	4
1.2.1.2 Tarım arazilerinin ranta konu olması	9

1.2.1.3 Köylerin heterojenleşmesi	2
1.2.1.4 Arazi satışlarının hızlanması	22
1.2.1.5 Çiftçinin mülkiyetindeki arazinin azalması	7
1.2.2 Mülkiyette Dönüşüme Etki Eden Unsurlar	0
1.2.2.1 Miras ve Hisse Tapulu Bölüşüm	17
1.2.2.2 İmar barışı uygulaması	3
1.2.2.3 İmar beklentisi ve belirsizlik	4
1.2.2.4 İlaç bayileriyle borçluluk ilişkisi	3
1.2.2.5 Banka kredilerinin geri ödenmesinde zorluklar	13
1.2.2.6 Evlenmelerin etkisi	7
1.2.2.7 Afet ve salgınların etkisi	11
1.3 KÖYÜN MAHALLE OLMASININ DÖNÜŞÜM SÜRECİNE ETKİSİ	
1.3.1 Muhtarlık kurumunun zayıflaması	9
1.3.2 Arazilerin değerlendirilmesinin satışları artırması	11
1.3.3 Belediyeye devredilen arazilerde satışlar	5
1.3.4 Üreticinin kırsalda yaşama maliyetlerinin artması	12
1.3.5 Üreticinin negatif dışsallığa uğraması	10
1.3.6 Siyasi kayırmacılığın artması	1
1.3.7 Kentlinin kırsalda yaşama talebinin artması	11
1.3.8 İlçe belediyesinin desteğinin olmaması	8

EK 4: Araştırma Alanında Mülkiyet Dönüşümüne İlişkin Drone Görüntüleri



